НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
Відділ історії Української революції 1917-1921 рр.

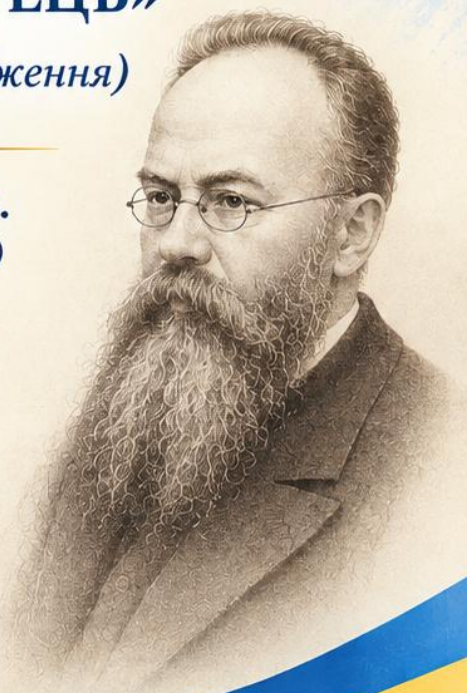
ЗБІРНИК

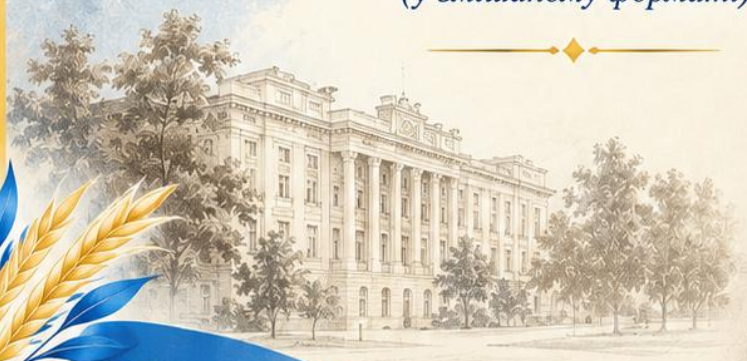
МАТЕРІАЛІВ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ЛЮДИНА, НАУКОВЕЦЬ, ПОЛІТИК, ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ»

(до 160-річчя з дня народження)

29 жовтня 2026 р.
(у змішаному форматі)

м. Київ

УДК 930(477):32(477)(092)

Михайло Грушевський – людина, науковець, політик, державотворець (до 169-річчя з дня народження) / За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2026, 29 жовтня 2026 р. К.: НУБіП України, 2026. 271 с.

Збірник наукових праць укладено за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Михайло Грушевський – людина, науковець, політик, державотворець (до 169-річчя з дня народження)», яка була організована кафедрою міжнародних відносин і суспільних наук гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України 29 жовтня 2026 р. та відділом істолрії Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України. Наповнення рубрик синхронізовано з основними напрямами роботи конференції і охоплює широке коло питань, пов'язаних з науковою, громадсько-політичною та державницькою діяльністю Михайла Грушевського.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також усіх хто цікавиться життям та спадщиною Михайла Грушевського.

Рекомендовано вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 4 від 19.11.2026 р.).

Редакційна колегія:
Ткачук В.А., д-р екон. наук, проф. (голова);
Ніколаєнко С.М., д-р пед. наук, проф. (співголова);
Тонха О.Л., д-р сільгосп. наук, проф. (співголова);
Любовець О.М., д-р істор. наук, проф.
Харченко С.В., д-р філол. наук, проф.
Хвіст В.О., канд. іст. наук, доцент

Відповідальна за випуск докт. іст. наук, проф. Любовець О.М.

Тези подано в авторській редакції.

Автори тез відповідають за достовірність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел, посилання на них та інших відомостей.

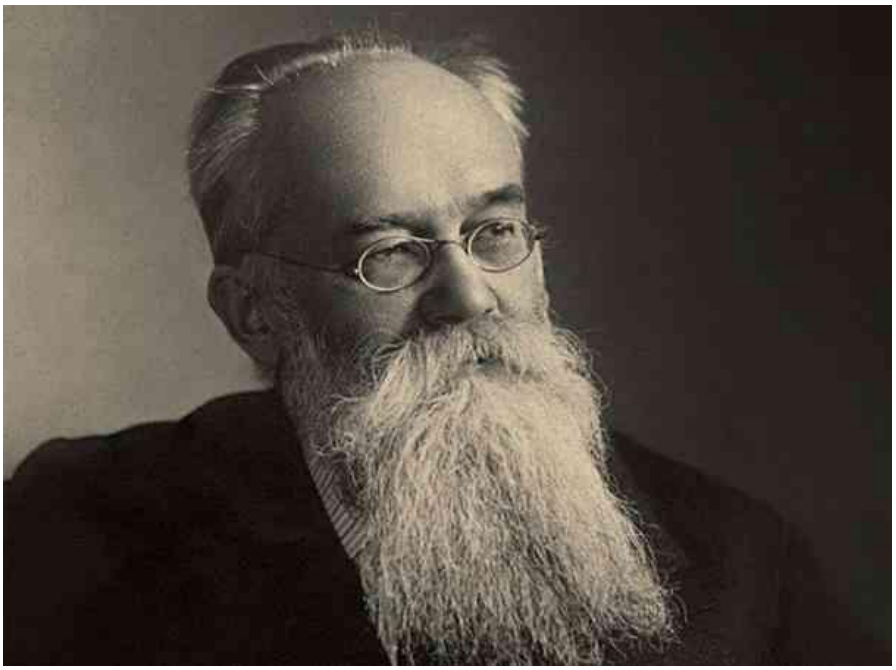
Передруковувати опубліковані в збірнику наукових праць матеріали дозволяється тільки за згодою авторів.

© НУБіП України, 2026
© Автори, 2026

СЕКЦІЯ 1.
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НАУКОВЕЦЬ ТА ІСТОРИК

ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ТА ДЕРЖАВНОСТІ

Я хочу почати свій виступ зі слів Михайла Грушевського: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».

Історична пам'ять особистості, нації, держави базується на знанні історії власного народу та країни, а історію роблять видатні особи. Наукова спадщина та громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського стали однією з базових засад новітнього державо- та націотворення, а його постать – невід'ємною складовою нашої національної пам'яті та національної ідентичності.

Суспільне сприйняття постаті Михайла Грушевського пройшло складний шлях від замовчування та забуття за радянських часів до загальнонародного визнання після здобуття Україною незалежності, еволюцію – від «ворога народу, контрреволюціонера, буржуазного націоналіста» до українського національного героя.

Слід зазначити, що на офіційному рівні Михайло Грушевський був реабілітований одним із перших і як політик, і як історик. У березні 1991 р. КДБ УРСР припинило кримінальну справу шістдесятирічної давнини з

формулюванням «за відсутністю у діях Грушевського складу злочину». З кінця 1980-х років масовими накладами друкувалися його наукові та публіцистичні праці, в 1990 р. світ побачила «Ілюстрована історія України», з 1991 р. почала виходити 10-ти томна «Історія України-Русі». Паралельно з'являлися перші наукові статті з аналізом і оцінкою його наукової та політичної діяльності. Ім'я Михайла Грушевського стрімко набирало популярності, як в наукових колах, так і суспільному середовищі.

Аналіз результатів загальнонаціональних опитувань щодо ставлення до українських діячів, починаючи з 1990-х років, засвідчує стабільно позитивне ставлення населення до постаті Михайла Грушевського. У всіх опитуваннях, проведених протягом 1990-2020-х років, він незмінно входив до десятки найвидатніших діячів України. Цю позицію підтвердило й одне з останніх всеукраїнських опитувань «Ідентичність, патріотизм, історія» (4-9 серпня 2026 р.). Респондентам пропонували оцінити своє ставлення до низки історичних постатей. Серед запропонованих постатей найбільш позитивно респонденти ставляться до Богдана Хмельницького (90%), Михайла Грушевського (84%), Івана Мазепи (82%) та Степана Бандери (74%) [1]. Численні соціологічні дослідження показують також, що рівень підтримки та поваги до Михайла Грушевського залишається рівномірно високим як на Заході й Центрі, так і в Південних та Східних областях України. Це дає підстави стверджувати, що його постать у регіональному вимірі є консолідуючою для громадян України.

Високий рейтинг пояснюється визнанням наукових і суспільно-політичних результатів його діяльності. Серед його головних заслуг виділяються *наступні*.

Видатний історик.

Розробник концепції самостійного розвитку українського історичного процесу, автор 10-ти томної «Історії України-Русі», де спростував імперську російську схему єдиної «русской» історії, яка починалася з Київської Русі і переходила до Москви, довівши, що спадкоємцем Київської Русі є саме український (руський) народ, а історія України має власну неперервну лінію.

Організатор української науки.

Займався не тільки науково-теоретичною діяльністю, а й проводив активну науково-організаційну роботу. Протягом свого життя був членом низки наукових товариств і академій, зокрема:

- дійсний член (з 1893 р.) та голова (1897–1913 рр.) Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ);
- член-кореспондент Академії знань у Кракові (з 1895 р.);
- член Чеської АН (з 1914 р.);
- академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН, з 1923 р.);
- академік АН СРСР (з 1929 р.);
- почесний член низки вітчизняних і закордонних академій та наукових товариств;
- Член Історичного товариства Нестора-Літописця (з 1891 р.);
- Член Московського археологічного товариства (з 1900 р.);
- Почесний член Одеського товариства історії і старожитностей (з 1901 р.),

• Почесний член Волинського церковно-археологічного товариства з давньосховищем (з 1901 р.);

• Почесний член Київського товариства старожитностей і мистецтв (з 1917 р.);

• Почесний доктор (doctor honoris causa) Імператорського Харківського університету (з 1906 р.) та ін.

Фундатор ідеї української державності.

Предметом особливої уваги Михайла Грушевського, і як вченого, і як політика завжди була проблема державно-політичного устрою України. Розробкою даної проблеми він займався практично все своє життя, піднімаючи різні її аспекти у своїх наукових роботах, публіцистичних статтях та політичних виступах. В результаті цієї кропіткої праці була створена власна наукова концепція державності України та форм її державно-політичного устрою.

Архітектор української соборності.

Невід'ємною складовою концепції української державності Михайла Грушевського була ідея соборності українських земель. На його переконання як історика Українська республіка мала об'єднати в одну національну територію всі землі, де українське населення складало більшість. За переконанням вченого ця територія мала складатися із таких українських губерній – Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Таврійської і Кубанської. Від них потрібно було відокремити неукраїнські повіти, такі як північні повіти Черніговської губернії, східні Кубанської. А натомість прилучити українські повіти сусідніх губерній – Хотинський і частину Акерманського повітів Бессарабської губернії; східні частини Холмської губернії; південні окраїни губерній Городенської, Мінської; західні частини Вороніжчини, Донщини, Чорноморської і Ставропольської губерній [2].

Державно-політичний діяч.

Михайло Грушевський, насамперед, відомий як Голова Української Центральної Ради. В перші роки незалежності України в публіцистичній та частково і в науковій літературі, а також серед політиків був достатньо поширений діаспорний міф про Грушевського як першого президента. Поширення цього міфу в Україні можна пояснити потребою легітимізації через тяглість традицій нової державної конструкції у вигляді президентської республіки. Однак, ретельний науковий аналіз документів Центральної Ради та особистих документів довів, що М. Грушевський ніколи не був президентом, адже Конституція УНР не передбачала такої посади. До того ж, у жодній зі своїх автобіографій Михайло Сергійович не зазначив про те, що обіймав посаду президента УНР.

Оцінки державно-політичної діяльності Михайла Грушевського є на сьогодні найбільш дискусійними. Поряд із позитивними оцінками достатньо поширеним (особливо у публіцистиці) є твердження: «Гарний історик – поганий політик». Значної критики зазнають його федералістсько-автономістські та соціалістичні погляди. Часто можна зустріти такі питання: «Чому не організував захист УНР від більшовиків?», «Чому допустив окупацію України

Німеччиною?» і т. п. Окремим предметом критики є його повернення в радянську Україну.

Звичайно, критичний аналіз є невід'ємною складовою об'єктивного неупередженого вивчення його наукової спадщини, громадсько-політичної та державницької діяльності, є запорукою проти ідеалізації та міфологізації цієї постаті. Водночас, у процесі аналізу не варто забувати в яких умовах Михайло Грушевський та його соратники діяли, в яких умовах творилася Україна. Адже, на той момент не існувало такого адміністративно-територіального поняття як Україна, чинним був термін «Юго-Западный край». Вони фактично починали з чистого аркуша, заклавши основи української державності. Без їхньої кропіткої праці не можлива була сучасна самостійна незалежна Україна.

Зараз на державному рівні проводиться політика вшанування пам'яті Михайла Грушевського. Результатами її проведення стало:

- Відзначення на державному рівні ювілейних дат з дня народження Михайла Грушевського.
- Ім'ям Грушевського названо наукові установи, навчальні заклади, музеї та ін. організації. Зокрема, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; Міжнародне товариство імені М. Грушевського; Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М.С. Грушевського.
- Діють Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського в м. Києві та Меморіальний музей Михайла Грушевського у м. Львові.
- Іменем Грушевського названо вулиці в містах Києві, Дніпрі, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Львові, Полтаві, Рівному, Одесі, Черкасах, Чернігові.
- Споруджено пам'ятники в містах Києві, Луцьку, Львові, Барі.
- Меморіальні дошки встановлено в містах Києві, Відні, Празі, Варшаві, Холмі, Тбілісі, Мукачевому, Ужгороді, Хмельницькому.
- Зображення Грушевського фігурує на банкнотах Національного банку України номіналом 50 грн (усі випуски з 1996 р.), ювілейних монетах «Михайло Грушевський» 1996 р. і 2016 р., поштових марках України 1995 р. і 2016 р. та непоштових марках української діаспори.

Отже, за роки незалежності України в суспільній свідомості та науковому дискурсі склалося чітке сприйняття Михайла Грушевського як видатного історика, визначного державного та громадсько-політичного діяча, літературознавця, письменника, публіциста, організатора української науки.

Завершити можна словами Д. Дорошенка: «Була це людина великого масштабу, бистрого розуму, надзвичайно широких розумових зацікавлень. Він мав подиву гідну ерудицію... Працездатність мав колосальну. У розпалі революційних подій 1917 року писав книжки, брошури, статті, склав кілька шкільних підручників. Як голова Центральної Ради одночасно вів засідання, керував дебатами і справляв коректу. Був людиною у повному значенні того слова. Але мав одну органічну хибу: безмежне честолюбство. Він звик володіти і наказувати, і всі йому підпорядковувались, бо він мав в очах людей авторитет, придбаний його розумом і працею».

Література:

1. Суспільно-політичні погляди українців: ідентичність, патріотизм, історія (4-9 серпня 2026). URL: https://www.ratinggroup.ua/news/socpol-aug2026-2

2. Грушевський М.Якої ми хочемо автономії й федерації // Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 125.

ШИНКАРУК Лідія Василівна,
член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ. Україна)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЇЇ РОЛЬ У РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ

Науково-організаційна діяльність Михайла Грушевського посідає важливе місце в історії становлення української науки та формування академічних традицій. Його діяльність припала на період, коли українська наукова думка розвивалася в умовах політичних обмежень, відсутності власної державності та недостатньої інституційної підтримки національних досліджень. За таких обставин створення наукових установ, організація видавничої справи, об'єднання дослідників і підготовка наукових кадрів набували особливого значення. М. Грушевський не лише здійснив вагомий внесок у дослідження минулого України, а сформував організаційні передумови для систематичного розвитку української науки.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного осмислення внеску вченого у створення наукових інституцій, розвиток академічного середовища та утвердження української науки як самостійного напряму інтелектуальної діяльності. Досвід М. Грушевського залишається важливим для розуміння ролі наукового лідерства, міжінституційної співпраці, видавничих проєктів і підготовки дослідників у збереженні національної інтелектуальної спадщини.

Науково-організаційна діяльність М. Грушевського розпочала новий етап у його житті після призначення 1894 року професором Львівського університету. Працюючи у Львові, вчений прагнув перетворити українські наукові ініціативи на системну діяльність, що передбачала залучення дослідників, формування джерельної бази, видання результатів наукових пошуків і створення спеціалізованих дослідницьких осередків.

Особливе значення мала діяльність М. Грушевського в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ) у Львові, яка за його участю перетворила НТШ на потужний український науковий осередок академічного типу. Організаційні зусилля вченого були спрямовані на вдосконалення структури товариства, розширення його дослідницької діяльності, упорядкування наукових видань і налагодження співпраці між ученими. За редакцією Грушевського виходили «Записки Наукового товариства імені Шевченка», які забезпечували

оприлюднення результатів досліджень і сприяли включенню української науки до ширшого європейського інтелектуального простору [1; 2].

Важливим напрямом діяльності М. Грушевського була організація археографічних досліджень, оскільки науковець усвідомлював, що формування науково обґрунтованої історії України неможливе без систематичного збирання, опрацювання та публікації історичних документів. Такий підхід сприяв утвердженню принципу доказовості історичного дослідження, розвитку спеціальних історичних дисциплін і збереженню документальної спадщини українського народу.

Вагомим результатом діяльності вченого стало створення умов для розвитку колективної наукової роботи. М. Грушевський залучав до співпраці дослідників, підтримував молодих учених, сприяв формуванню професійних істориків і становленню власної наукової школи. Завдяки цьому наукова діяльність поступово виходила за межі індивідуальних досліджень і набувала ознак організованої, послідовної та інституційно забезпеченої роботи.

Організаційні ініціативи вченого були нерозривно пов’язані з його фундаментальними історичними працями. Багатотомна «Історія України-Руси» стала не лише визначним науковим досягненням, а результатом системної організації дослідницької діяльності, використання широкого кола джерел і залучення напрацювань інших учених. М. Грушевський обґрунтовував самостійність історичного розвитку українського народу, послідовно розглядаючи його минуле як окремий предмет наукового дослідження. Його організаційна діяльність забезпечувала інституційне підґрунтя для розвитку національної історіографії, а наукові праці визначали зміст і напрями подальших досліджень.

М. Грушевський працював над розбудовою української науки, підтримував діяльність наукових установ і розвивав дослідницькі проєкти. Його досвід засвідчив, що науковий поступ залежить не лише від індивідуальних досягнень видатних учених, а від здатності створювати дієві установи, забезпечувати спадкоємність досліджень, формувати професійні колективи та організовувати поширення наукових результатів. Значення цієї діяльності виходить за межі історичної науки, адже сформовані ним підходи до організації дослідницької роботи впливали на розвиток українського гуманітарного знання загалом.

Отже, науково-організаційна діяльність Михайла Грушевського стала одним із визначальних чинників становлення української науки наприкінці XIX – у першій третині XX століття. Його досвід підтверджує, що наукова організація, професійна співпраця та збереження національної культурної спадщини є важливими передумовами поступу суспільства. Науково-організаційна спадщина М. Грушевського залишається у наш час актуальною для осмислення шляхів зміцнення української науки, розвитку академічних установ і формування національної наукової ідентичності.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1898–1936. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3799/file.pdf

2. Винар Л. Михайло Грушевський і наукове товариство ім. Тараса Шевченка (1892-1930). Українське історичне товариство. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. 110 с.

3. Зайцева Р. М. М. Грушевський і діяльність Українського наукового товариства: історіографічний аспект проблеми. Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск, 2016–2021. С. 98–114.

БІЛАН Сергій Олексійович,
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України (м. Київ, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ «СХІДНОЇ ЄВРОПИ» ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ВІЗІЇ У ПРАЦЯХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

В епоху глобальних політичних та суспільних трансформацій, на тлі інформаційно-психологічного протистояння, українському суспільству критично необхідно берегти національну пам’ять і встановлювати об’єктивну істину про власне минуле для збереження самобутності та досягнення перемоги.

Постать Михайла Грушевського (1866–1934 рр.) є ключовою для становлення сучасної вітчизняної історичної науки, оскільки саме цей вчений заклав основи цілісної наукової концепції минулого українців.

На сторінках фундаментальної праці «Історія України-Руси» дослідник обґрунтував ідентичність українського історичного процесу та спростував застарілі російські імперські схеми. Ключовою ідеєю праці є обґрунтування історичного права будь-якої нації на незалежний політичний розвиток, а центральною сюжетною лінією виступає визвольна боротьба українців. Книга стала важливою сполучною ланкою, що поєднала традиції ретроспективного аналізу з зародженням сучасної української національної ідеї та не тільки сформувала новий погляд на вітчизняне минуле, але й глибоко вплинула на світогляд та політичні переконання подальших генерацій вітчизняних науковців.

З часом ця праця перетворилася на вагомий маніфест національної ідентичності та беззаперечного права України на суверенну державу та стала вагомим доказом зрілості української науки, а також потужним культурним і політичним арґументом на підтримку українських заяв про національну самобутність і, в підсумку, на користь політичної незалежності. Такий підхід відіграв вирішальну роль у формуванні модерної національної свідомості.

Своєю науковою діяльністю Михайло Грушевський як видатний вчений-історик ще з кінця XIX століття істотним чином вплинув на процес формування української нації. Революційні процеси 1917-1921 рр. зумовили можливість утворення та утвердження національної держави. В цей період політичні погляди Михайла Грушевського зазнали істотної еволюції: він значною мірою переглянув свою автономістсько-федералістську концепцію і з певними застереженнями сприйняв ідею самостійності України та практичною політичною діяльністю на посаді голови Центральної Ради утверджував Українську Народну Республіку як повноцінну державу [1, с. 5].

І як науковець, і як політик Михайло Грушевський вважав, що становлення української нації та досягнення її певного політичного статусу є неможливим без соціально-економічного та духовного визволення. Визначальне місце в цьому він відводив українській інтелігенції, вищою метою існування якої визначав «охорону інтересів робочого народу, визволення від кріпацьких і всяких інших пут» та його культурний і економічний розвиток [2, с. 322].

Синтез національного та соціально-економічного чинника в концептуальних підходах Михайла Грушевського щодо перспектив державного розвитку України часто трактується як прояв народницької ідеології, але такий підхід безперечно відповідав тогочасним настроям широких народних мас і пронизував науковий доробок і громадсько-політичну діяльність видатного українця.

Вплив Михайла Грушевського на становлення модерної української державності є незаперечним: у працях «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Українська Центральна Рада й її Універсали. Перший і другий», «На порозі нової України» розкриваються важливі складові державотворчої концепції вченого та політика, якого заслужено називали «батьком української державності». В цих працях чітко прослідковуються основні етапи створення української держави: від автономії – до її самостійності. Факт проголошення Центральною Радою під головуванням Михайла Грушевського самостійності УНР спричинив переформатування політичної карти Європи, зміну зовнішньополітичних орієнтирів провідних європейських держав, а сама Україна стала притягальним об’єктом дипломатії впродовж 1917-1918 рр. Поява в Києві низки іноземних представництв засвідчила визнання українського питання на міжнародному рівні.

Концепція «Східної Європи» Михайла Грушевського стала ключовим інструментом деконструкції російської імперської парадигми та обґрунтування суб’єктності української історії. У своїй статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства» (1904) історик переконливо довів штучність офіційної великодержавної історіографії. Вчений аргументував, що Київська Русь була створена українською народністю, тоді як історія великоруської народності бере свій початок пізніше і розвивається на інших територіях навколо Володимиро-Суздальського князівства [3, с. 108]. Такий науковий підхід дозволив відокремити історію України від історії Росії та повернути українському народу його власну безперервну історичну спадщину.

Стаття була підсумком праці та роздумів молодого дослідника і заповітом нащадкам, адже він хворував і не сподівався на довге життя. Після виходу статті Михайло Грушевський прожив ще тридцять років і встиг не тільки цілком обґрунтувати у своїх творах критику «звичайної», тобто імперської, схеми історії східного слов’янства, але й вибудувати і спопуляризувати власну, «незвичайну» лінію розвитку, яка радикально переділила колишній імперський історичний простір й уможливила постання і повноцінний розвиток української історичної науки та модерної нації.

У своїх працях видатний вчений-історик сформував цілісну геополітичну візію України, що органічно поєднує західноєвропейський цивілізаційний вибір

із чорноморською геоекономічною стратегією. Михайло Грушевський підкреслював глибоке культурне, правове та ментальне коріння українського суспільства в європейському просторі, протиставляючи її євразійському авторитаризму. Водночас він акцентував увагу на стратегічному значенні виходу до Чорного моря, розглядаючи його як природний вектор економічного розвитку та головну артерію для налагодження міжнародної торгівлі з країнами Близького Сходу та Середземномор'я.

Важливою складовою цієї концепції виступали ідеї регіональної інтеграції та міжнаціонального порозуміння у Східній Європі. У публіцистичних та історичних текстах часів Української революції вчений обґрунтовував необхідність тісної співпраці народів Балто-Чорноморського регіону, зокрема України, Білорусі, країн Балтії та народів Кавказу. На думку Михайла Грушевського, створення такого союзу вільних держав на федеративних або конфедеративних засадах мало стати надійним гарантом безпеки від зовнішньої експансії та запорукою стабільного демократичного розвитку всього регіону.

Отже, аналізуючи внесок Михайла Грушевського у формування української історичної самосвідомості, варто зазначити, що еволюція суспільства в Україні, а саме його поступовий перехід до моделі політичної нації, є закономірним і тривалим історичним явищем, яке охоплює десятиліття. Незважаючи на те, що певні політичні кроки здатні тимчасово уповільнити цю динаміку, сам процес має незворотний характер, що підтверджується загальноєвропейськими закономірностями націєтворення, які ґрунтовно висвітлені у працях багатьох науковців.

Література:

1. Ніколаєнко С.М. Державотворча діяльність Михайла Грушевського: міжнародний вимір / Громадсько-політична та наукова діяльність М.С. Грушевського в міжнародному вимірі (до 155-річчя від дня народження): зб. наук. праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23вересня 2021 р.). К.: в-во НУБіП України, 2021. С. 5-6.

2. Плохій С. Великий переділ: незвичайна історія Михайла Грушевського / пер. з англ. М. Климчука. Київ : Критика, 2011. 600 с.

3. Революція Гідності: на шляху до історії. Відп. ред. І. Пошивайло, Л. Онишко. К.: Національний музей Революції Гідності, 2020. 384 с.

БОРЧУК Степан Миколайович,
доктор історичних наук, професор,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (1894–1913 рр.)

Діяльність Михайла Грушевського у Львівському університеті впродовж 1894–1913 рр. посідає важливе місце в історії української історичної науки, національної освіти та суспільно-політичного руху кінця XIX – початку XX ст.

У цей період учений сформував концептуальні засади національної історії України, започаткував нові підходи до викладання історичних дисциплін і підготував покоління дослідників, які продовжили розвиток української історіографії. Мета тез – охарактеризувати основні напрями науково-педагогічної діяльності М. Грушевського у Львівському університеті та визначити її значення для становлення української історичної науки.

У 1894 р. М. Грушевський розпочав викладацьку діяльність у Львівському університеті, очоливши кафедру всесвітньої історії з особливим оглядом на історію Східної Європи. Його запрошення до Львова стало важливою подією для українського інтелектуального середовища Галичини, яке прагнуло розширити можливості розвитку національної науки й освіти. 12 жовтня 1894 р. історик виголосив інавгураційну лекцію «Вступний виклад з давньої історії Руси», у якій окреслив основні принципи власного бачення історичного розвитку українських земель [1, с. 18].

Важливим напрямом наукової діяльності М. Грушевського стало формування цілісної концепції історії України. У своїх дослідженнях він прагнув розглядати минуле українських земель як безперервний історичний процес, пов'язаний із розвитком суспільства, державності, економіки та культури. Цей підхід знайшов відображення в багатотомній праці «Історія України-Руси», перший том якої побачив світ у 1898 р. У ній учений систематизував значний джерельний матеріал і висвітлив основні етапи історичного розвитку українського народу.

Принципове значення для української історіографії мала стаття М. Грушевського «Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904). Історик виступив проти концепції єдиної загальноросійської історії, у межах якої минуле Київської держави трактувалося переважно як початковий етап історії Російської держави. Натомість він обґрунтував необхідність самостійного дослідження історичного розвитку українців та інших східнослов'янських народів. Ці положення стали важливою складовою формування національної історичної концепції [2, с. 78].

Не менш вагомою була викладацька діяльність М. Грушевського. Він читав курси з історії Східної Європи та українських земель різних історичних періодів, поєднуючи виклад теоретичних положень із аналізом історичних джерел. Особливе місце в його педагогічній практиці посідали наукові семінари, під час яких студенти навчалися критично опрацьовувати документи, аналізувати історіографію та самостійно формулювати дослідницькі проблеми. Такий підхід сприяв розвитку професійних навичок молодих істориків і наближав університетське викладання до європейських академічних традицій.

Важливим результатом цієї роботи стало формування наукової школи М. Грушевського. Серед дослідників, пов'язаних із його науковим середовищем, були Мирон Кордуба, Степан Томашівський, Іван Джиджора, Іван Крип'якевич та Іван Кревецький. Їхня подальша діяльність сприяла розширенню проблематики українських історичних досліджень і зміцненню наукових традицій, закладених професором. Отже, університетська праця

М. Грушевського мала значення не лише для викладання історії, а й для відтворення українського наукового середовища [3, с. 168].

Науково-педагогічна діяльність ученого була тісно пов'язана з Науковим товариством імені Шевченка (НТШ). М. Грушевський брав активну участь в організації наукових досліджень, редагував «Записки Наукового товариства імені Шевченка», сприяв публікації джерел та поширенню результатів досліджень українських учених. Важливу роль у розвитку національного інтелектуального простору відігравав також «Літературно-науковий вісник», що почав виходити 1898 р. за його участю. Співпраця університету й НТШ створювала умови для поєднання викладання, дослідницької роботи та наукового видавництва.

Водночас професорська діяльність М. Грушевського відбувалася в умовах польсько-українських суперечностей у Галичині. Українські діячі вимагали розширення прав українців у Львівському університеті та створення окремого українського закладу вищої освіти. Учений підтримував ці прагнення, розглядаючи розвиток національної освіти як необхідну умову поступу української науки. Сецесія українських студентів у 1901–1902 рр. стала одним із проявів загострення боротьби за університетські права. Ці обставини ускладнювали становище українських викладачів і супроводжувалися конфліктами з частиною університетського керівництва [4, с. 48].

Отже, діяльність Михайла Грушевського у Львівському університеті впродовж 1894–1913 рр. стала одним із ключових етапів його наукової та педагогічної біографії. Учений обґрунтував самостійність історії України, створив фундаментальну багатотомну працю, запроваджував дослідницькі методи у викладанні та сприяв формуванню нового покоління істориків. Його співпраця з Науковим товариством імені Шевченка забезпечила ширші можливості для розвитку української гуманітаристики. Попри суспільно-політичні суперечності, діяльність М. Грушевського сприяла утвердженню української історії як самостійного напряму академічних досліджень.

Література:

1. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спецвипуск. С. 18–33.

2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Твори: у 50 т. Львів: Світ, 2002. Т. 1: *Суспільно-політичні твори (1894–1907)*. С. 75–82.

3. Грицак Я. Чи була школа Грушевського? *Михайло Грушевський і українська історична наука: матеріали наукових конференцій, присвячених М. Грушевському*. Львів, 1999. С. 162–171.

4. Качмар В. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині 1901–1908 рр. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, С. 47–58.

ЗАХОЖАЙ Зореслава Володимирівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського (м. Київ. Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У КОЛІ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ ШТРИХИ ДО ВЗАЄМИН З ІВАНОМ ФРАНКОМ

Михайло Грушевський та Іван Франко були двома видатними діячами української науки, культури та національного відродження на межі XIX–XX століть, чия співпраця заклала основи сучасної української науки та державницької традиції.

Михайло Грушевський у 1894 році прибув до Львова як ставленик київської «Старої Громади» (зокрема Володимира Антоновича). Галицька інтелігенція, доволі амбіційна і марнославна, зустріла його насторожено через помітний статусний та фінансовий контраст. Грушевський став офіційним професором Львівського університету із солідною державною зарплатнею і мав фінансову підтримку з Наддніпрянщини. Натомість більшість галицьких діячів заробляли на хліб важкою, виснажливою журналістською та літературною працею. Професорування у Львові й керівництво Науковим товариством ім. Шевченка вимагали від Грушевського, навіть поза його власним бажанням, активного залучення до галицького суспільного життя та політики. Проте, попри колосальні організаторські здібності, Михайло Сергійович був людиною авторитарного складу і прагнув повного контролю над процесами в НТШ. Галицька інтелігенція, звикла до колективного обговорення та певного «демократизму», сприймала це як диктат.

Ставши на чолі НТШ, Грушевський перебрав на себе й функції політичного провідника. Він активно включився в галицькі та наддніпрянські справи, адже наукові проблеми тоді тісно переплітались із суспільними. Для проникнення в коло галицької інтелігенції, просування своїх ідей та піднесення культурно-громадської роботи на вищий рівень Грушевському необхідний був авторитетний, впливовий союзник. Ця роль випала Івану Франку, який на той час був справжньою зіркою громадського життя Львова, багато писав і регулярно виступав.

На боці І. Франка була молода генерація радикалів. Саме тому Грушевському йшлося про те, аби залучити нові сили до наукової праці й узгодити політичний курс із тією суспільною групою, яка стояла за його запрошенням на університетську кафедру. Кращого співробітника для НТШ, ніж І. Франко, годі було відшукати у Львові. І хоча взаємини на початках залишалися доволі стриманими, Михайло Сергійович ужив усіх заходів, аби перетягнути Франка на постійну роботу в НТШ. Це започаткувало період їхнього найбільшого зближення та тісного співробітництва на ґрунті Товариства й «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ), сформувало спільне бачення розвитку українського життя. То був час найвищого творчого злету І. Франка та надзвичайної активності М. Грушевського як ученого й організатора науки.

Для Грушевського Франко став авторитетним експертом, метром публіцистичного жанру, чия думка важила дуже багато. Історик чудово розумів масштаб таланту письменника і прагнув забезпечити його роботою в інституціях НТШ. М. Грушевський отримав безцінного працівника, який не лише багато писав для видань НТШ, а й брав на себе технічний бік справи: укладав покажчики, редагував та вичитував тексти, активно працював у філологічній та етнографічній комісіях. У 1898 році саме з ініціативи професора Товариство урочисто відзначило 25-річчя літературної діяльності Франка.

Проте ця модель швидко набула ознак фінансової залежності: Франко отримував від структур, підконтрольних Грушевському, гонорари та заробітну плату. Для Каменяра з його великою родиною і постійними матеріальними нестатками це було дуже вчасно. Такого стабільного заробітку ні до, ні після співпраці з Грушевським Іван Якович уже не мав. Для Грушевського ж фінансування Франка слугувало інструментом утримання його в орбіті НТШ, адже той залишався визнаним генієм, і його позиція захищала самого історика від нападків опонентів.

Їхні взаємини не були класичною дружбою. До Франка історик звертався виключно «Високоповажаний пане докторе» або «Високоповажний Добродію». Так само офіційно відповідав й І. Франко: «Високоповажний пане професоре», «Вельми шановний пане добродію». Це був складний інтелектуальний шлюб із розрахунку на користь української справи. Психологічна драма їхніх стосунків полягала в тому, що вони не могли існувати один без одного (Грушевському потрібен був титанічний талант Франка для реалізації масштабних проєктів, а Франку - організаційна та фінансова система Грушевського), але їхні психотипи та життєвий досвід постійно відштовхували їх один від одного.

Франко, який десятиліттями залишався інтелектуальним лідером Галичини, раптом опинився на позиції «другої скрипки» або виконавця волі молодшого за віком професора. Це не могло не ранити самолюбство письменника, хоч публічно він цього майже не виявляв. Проте через емоційну й імпульсивну вдачу вразливого митця із загостреним почуттям справедливості, обтяженого роками злиднів, політичних переслідувань та особистих драм, між Грушевським та Франком періодично спалахували конфлікти. У міру прогресування хвороби письменника загострювалися й суперечності між ними. Це призвело до охолодження стосунків та неможливості далі продуктивно працювати разом. Франко поволі відійшов від справ у НТШ й ЛНВ, а згодом - і від активної літературної та громадської діяльності загалом.

Галицька інтелігенція в цьому психологічному протистоянні велетнів ставала на бік Франка, бачачи в ньому «свого», скривдженого долею генія, тоді як Грушевського сприймали як «багатого й гордого пана». Конфлікти Грушевського з іншими галичанами підживлювалися саме цим соціально-психологічним поділом на «бідних галичан» та «заможного наддніпрянця». Зрештою, стара генерація та середнє покоління діячів, представники «Молодої Музи» домоглися відставки Грушевського з посади голови НТШ.

Попри все, Грушевський високо цінував подвижницьку працю Івана Франка і відгукувався про свого соратника виключно в найвищих тонах. Саме Михайло

Сергійович заклав підвалини наукового франкознавства, спонукаючи колег-істориків до збирання, дослідження та публікації матеріалів про життя й діяльність великого Каменяра.

Література:

1. Гирич І.Б. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин. - «Український історичний журнал» - 2006 рік, № 5 (470), ст. 35–67.
2. Франко І. Зібрання творів… – Т.50. – С.112 (лист від 16.08.1898).
3. Листування Михайла Грушевського…-Т.1 – С.95 (лист від 20(21).10.1906
4. Ігор Сюндюков. Іван Франко та Михайло Грушевський - ескіз порівняльних життєписів. – газета «День» №162 (2003)

ГОРБАТЮК Тарас Віталійович,
кандидат філософськи наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ» М. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ

Поява фундаментальної праці Михайла Сергійовича Грушевського «Історія України-Руси» стала справжнім поворотним моментом у процесі українського національного відродження кінця XIX – початку XX століття та конструювання модерної української нації. До виходу перших томів цієї монографії українська історіографія перебувала під потужним тиском імперської візії, яка тривалий час розглядала український народ лише як «малоросійську гілку» єдиного руського народу, а самі українські землі – як периферію державотворчих процесів із центром у Москві чи Санкт-Петербурзі. Михайло Грушевський здійснив науковий та інтелектуальний прорив, створивши цілісну концепцію самостійного історичного розвитку українського народу від найдавніших часів. «Історія України-Руси» стала не просто багатотомним академічним дослідженням, а справжнім націєтворчим маніфестом, який докорінно змінив суспільну свідомість і повернув українцям відчуття власної суб'єктності.

Головним науковим і світоглядним досягненням Грушевського стало обґрунтування концепції окремішності та неперервності українського історичного процесу. Сформулювавши знамениту статтю про звичайну схему «руської» історії та розгортаючи її положення на сторінках монографії, вчений довів, що Київська Русь є спадщиною саме українського народу. Автор переконливо обґрунтував, що саме українці є прямими спадкоємцями духовної, матеріальної та політичної культури Київської держави та Галицько-Волинського князівства, тоді як Владимиро-Московська держава виникла на зовсім іншій етнічній і культурній основі. Ця концепція завдала нищівного удару по імперському міфу про «триєдиний народ» і забезпечила українському суспільству повернення власної історичної пам'яті, глибокого коріння та відчуття органічного місця в європейському просторі.

Будучи яскравим представником народницького напряму в історіографії, Михайло Грушевський зробив головним героєм свого дослідження не монархів чи династії, а самий український народ – селянство, козацтво, міщанство та їхнє соціально-економічне й культурне життя. Такий підхід заклав у світогляд української інтелігенції глибокі демократичні цінності. Досліджуючи вічеві традиції Київської держави, козацьку самоорганізацію та устрій Запорозької Січі, Грушевський закріпив у суспільній свідомості уявлення про те, що природним станом українців є свобода, самоврядування та народовладдя, а не деспотія чи автократія.

Водночас «Історія України-Руси» послідовно висвітлює Україну як незамінну частину європейського культурно-цивілізаційного простору. Автор детально проаналізував органічну інтеграцію українських земель до європейських правових та соціальних інститутів, таких як Магдебурзьке право, цехова система та ідеї гуманізму за часів Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, а також тісні зв'язки козацької держави з країнами Західної та Центральної Європи. Завдяки цьому українське суспільство чітко усвідомило, що його культурна та політична ізоляція всередині Російської імперії була штучною та згубною, а природний вектор розвитку України завжди прямував до Європи.

Праця Грушевського створила науковий фундамент для переходу українського руху від культурницького етнографізму до чіткого політичного державотворення. До появи його монографії зацікавленість українством нерідко обмежувалася фольклором, мовою та піснями. Довівши історичну тяглість та спадкоємність державного життя на наших землях, Грушевський перевів українське питання у політичну площину, що стало ідеологічною базою для програм перших українських політичних партій. Показово, що сам Грушевський, спираючись на власні наукові висновки, очолив Українську Центральну Раду в 1917 році та став одним із головних архітекторів відновлення української державності за часів Української Народної Республіки. Без його праці масштабне суспільне піднесення періоду Української революції 1917-1921 років не мало б того ступеня національної зрілості та чіткості висунутих вимог.

Небезпеку концепції Грушевського чітко усвідомлював і радянський тоталітарний режим. Уже з 1930-х років «Історія України-Руси» потрапила під сувору заборону, праці вченого вилучалися з бібліотек до спецхранів, а його наукова школа зазнала жорстоких репресій. Офіційна радянська історіографія спробувала відновити імперські міфи під соусом «спільної колиски» та «вікового прагнення до возз'єднання». Проте ідеї Грушевського продовжували жити завдяки українській діаспорі, а також у підпіллі серед покоління шістдесятників та дисидентського руху, для яких концепція «Історії України-Руси» слугувала головним інтелектуальним антидотом проти тоталітарної русифікації та фальсифікації минулого.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році праця Михайла Грушевського повернулася до наукового та суспільного вжитку, посівши центральне місце в національній освіті та державотворенні. Сьогодні її концептуальні засади лежать в основі шкільних і університетських курсів історії,

формують сучасну державну ідентичність і є потужною зброєю в умовах сучасної боротьби проти зовнішньої агресії та міфів ворожої пропаганди. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського назавжди закарбувала у свідомості суспільства фундаментальну відповідь на питання про те, хто ми є, звідки походимо і яке наше природне місце серед народів вільного світу.

ПОБЕРЕЖЕЦЬ Ганна Степанівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Миколаївський національний аграрний
університет (м. Миколаїв, Україна)

АРХЕОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА СПАДЩИНА М. ГРУШЕВСЬКОГО: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Михайло Грушевський належить до найвизначніших представників української історичної науки кінця XIX – першої третини XX ст. Його наукова діяльність охоплювала не лише створення узагальнювальних історичних праць, а й систематичне збирання, критичне опрацювання, публікацію та введення до наукового обігу широкого комплексу історичних джерел. Саме поєднання історіографічного, джерелознавчого та археографічного напрямів стало однією з визначальних рис наукової спадщини вченого.

Актуальність звернення до археографічної та джерелознавчої спадщини М. Грушевського зумовлена необхідністю переосмислення методологічних засад української історичної науки та ролі джерел у реконструкції минулого. Сучасні дослідники наголошують, що археографічні студії Грушевського становлять важливу складову його інтелектуальної спадщини, а їхнє подальше вивчення дозволяє глибше зрозуміти формування його історичної концепції [2].

Важливим етапом у розвитку археографічної діяльності М. Грушевського стала його робота в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка (НТШ) у Львові. Створена 1896 р. Археографічна комісія НТШ стала одним із провідних осередків публікації історичних джерел. Під керівництвом Грушевського здійснювалася систематична робота з документами, літописами, актовими матеріалами та іншими писемними пам’ятками, необхідними для дослідження історії України. Археографічна діяльність комісії була безпосередньо пов’язана з формуванням національної концепції української історії [1].

Особливе значення мають підготовлені та опубліковані за участю М. Грушевського джерельні матеріали, які дають можливість розширити документальну основу української історіографії. Учений розглядав джерело не лише як ілюстрацію до вже сформованих історичних висновків, а як основу наукової реконструкції минулого. Такий підхід передбачав критичне ставлення до походження документа, його авторства, часу створення, змісту та достовірності.

Важливою складовою джерелознавчого доробку Грушевського стала праця з різними типами джерел: літописання, актовими документами, листуванням,

мемуарами, матеріалами церковного та адміністративного характеру, етнографічними й фольклорними пам'ятками. Залучення різноманітних джерел дозволило вченому сформувати комплексний підхід до вивчення історичного процесу та уникати його однобічної інтерпретації.

Принципове значення для розвитку української історіографії мала також багатотомна «Історія України-Руси». Перший том праці вийшов у Львові у 1898 р. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського характеризує її як головну працю життя М. Грушевського, яка справила значний вплив на формування української історіографії новітнього часу [3].

Джерелознавча основа «Історії України-Руси» проявилася у широкому використанні документальних матеріалів та критичному їх опрацюванні. Для Грушевського принциповим було створення цілісної історії українського народу на основі максимально широкого комплексу доступних джерел. У передмові до першого тому він наголошував на необхідності створення саме наукового курсу історії України, що мав ознайомлювати читача із сучасним станом історичних досліджень [3].

Археографічна діяльність ученого була важливою і в організаційному аспекті. Грушевський сприяв формуванню наукового середовища, залученню молодих дослідників до роботи х джерелами та розвитку української археографічної традиції.

Значення археографічної спадщини М. Грушевського для сучасної історіографії полягає також у можливості її використання в умовах цифрової трансформації гуманітарних досліджень. Оцифрування архівних документів, створення електронних каталогів і цифрових колекцій відкривають нові можливості для повернення до джерел, які свого часу опрацював учений, а також для виявлення невідомих або недостатньо досліджених матеріалів. Електронний архів М. Грушевського сьогодні містить значний масив наукових праць, документів та досліджень, присвячених його археографічній діяльності [1].

Сучасні дослідження засвідчують, що археографічна спадщина Грушевського ще не вичерпала свого наукового потенціалу. Перспективними напрямами залишаються пошук маловідомих публікацій вченого, дослідження матеріалів очолюваних ним археографічних установ, аналіз його епістолярної спадщини та вивчення історії, формування окремих джерельних колекцій [2].

Отже, археографічна та джерелознавча спадщина М. Грушевського є невід'ємною частиною розвитку української історичної науки. Її значення виходить за межі історіографії кінця XIX - початку XX ст., оскільки сформовані ученим принципи роботи з історичними джерелами зберігають методологічну цінність і сьогодні. Звернення до його наукового доробку сприяє поглибленню критичного аналізу джерел, розвитку української історіографії та формуванню сучасних підходів до реконструкції історичного минулого України.

Література:

1. Гирич І. Археографічно-джерелознавчі студії у Науковому товаристві імені Шевченка крізь призму візії Михайла Грушевського. Архіви України. 2023. № 3 (337). DOI: https://doi.org/10.47315/archives2023.337.008. URL https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/215?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 21.10.2026 р.)

2. Дутко Л., Наконечний В., Журавльов С. Рецепція археографічної спадщини Михайла Грушевського в сучасній українській історіографії. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2026. № 2. С. 108–117. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2026-2-108-117. URL https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5749?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 21.10.2026 р.)

3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 10 т. Т. 1: До початку XI віку. Львів, 1898-1936. 495 с.

SOROKINA Tetyana,
Phd, associate professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE INTELLECTUAL LEGACY OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN STATE-BUILDING

Mykhailo Hrushevsky occupies a special place in Ukrainian history of the late nineteenth and early twentieth centuries. He was not only an outstanding historian, but also a academic organizer, publicist, writer, public figure, and statesman. His life reflects the complex processes involved in the formation of the modern Ukrainian nation, the struggle for national identity, and the establishment of Ukrainian statehood. Understanding Hrushevsky's personality requires examining the relationship between his intellectual world, the historical era and the geographical and cultural space in which his views developed. The purpose of the study is to outline the main features of Mykhailo Hrushevsky's intellectual and socio-political portrait and to identify the influence of historical circumstances on the formation of his worldview and public activities.

Mykhailo Hrushevsky was born on September 29, 1866, in Kholm (present-day Chełm, Poland), into the family of Serhii Hrushevsky, an educator. The future historian spent his childhood and youth in the Caucasus, where he received his secondary education at the Tiflis Gymnasium. His studies at the Faculty of History and Philology of St. Volodymyr University in Kyiv marked an important stage in the development of his scholarly interests. Under the influence of the historical school of Volodymyr Antonovych, Hrushevsky developed into a researcher who viewed history as a means of understanding society and fostering national identity [1, p. 232]. Hrushevsky was distinguished by exceptional diligence, systematic thinking, and a broad range of scholarly interests. His legacy encompasses works on Ukrainian history, historiography, literary studies, sociology, ethnography, and other fields of the humanities. A defining feature of his scholarly approach was his commitment to presenting Ukrainian history as a independent historical process rather than as a secondary component of the histories of neighboring states. A central place in his scholarly output belongs to the multivolume *History of Ukraine-Rus'*. In this work, he looked through the development of Ukrainian lands from ancient times, focusing on political, social, economic, and cultural factors. This approach contributed to the establishment of Ukrainian historiography as an independent field of scholarly inquiry and helped shape the historical consciousness of Ukrainian society [2, p. 22].

Hrushevsky's life coincided with a period of major socio-political transformations, including the rise of national movements, the crisis of imperial systems, the First World War, and the revolutionary events of 1917–1921. Under these circumstances, the scholar moved beyond academic work and became one of the leading figures of the Ukrainian national movement. In March 1917, Hrushevsky was elected chairman of the Ukrainian Central Rada. In this position, he contributed to the development of the Ukrainian movement's political program, advocated the Ukrainian people's right to self-determination and supported the idea of national representation. The evolution of his political views, from a focus on autonomy to support for Ukraine's independence, reflected changing circumstances and the radicalization of the revolutionary process. At the same time, his activities demonstrated the challenges of combining scholarly authority, political leadership, and the practical tasks of state-building [4]. The geography of Hrushevsky's life encompassed different cultural and political environments. Kyiv was the place where he developed academically at university and began his scholarly career, Lviv became a center for the development of Ukrainian scholarship and his return to Kyiv during the revolutionary period connected his name with Ukrainian state-building. While working in Lviv, he headed the Shevchenko Scientific Society, promoted scholarly publications, and helped establish a professional community of Ukrainian researchers. His movements between Dnieper Ukraine and Galicia had significance not only for his biography but also for Ukrainian society as a whole. Living and working in different parts of the Ukrainian cultural space, which were under the rule of different empires, enabled Hrushevsky to unite the intellectual resources of these regions. His activities helped overcome regional divisions and strengthen the understanding of Ukraine's historical and cultural unity. The final period of the scholar's life was marked by increasing political control over the academic community by the Soviet authorities. Despite recognition of his academic achievements, opportunities for independent scholarly work gradually narrowed. Hrushevsky's fate illustrates the complex relationship between intellectuals and totalitarian power, which sought to subordinate historical scholarship to its ideological objectives [5, p.143].

Mykhailo Hrushevsky emerges as a multifaceted personality, who combined scholarly perseverance, organizational talent, and a commitment to national self-determination. His activities were closely connected with the historical challenges of the late nineteenth and early twentieth centuries, while the geographical spaces in which he lived and worked contributed to the development of an all-Ukrainian vision of history and culture. Hrushevsky's scholarly legacy and his participation in the process of state-building remain important for understanding Ukrainian historical memory, national identity, and the traditions of Ukrainian statehood.

References:

1. Verba, I. V. "Hrushevsky, Mykhailo Serhiiovych." *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 2: H–D. Kyiv: Naukova Dumka, 2004. https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=EIu&P21DBN=ELIB&S21STR=GrushevskyMS (accessed October 14, 2026).

2. Hrushevsky, M. S. *History of Ukraine-Rus': In 11 Volumes, 12 Books*. Kyiv: Naukova Dumka, 1991.

3. “Hrushevsky, Mykhailo Serhiiovych.” *Encyclopedia of Modern Ukraine*. https://esu.com.ua/article-32114 (accessed October 14, 2026).
4. “Mykhailo Hrushevsky.” *Encyclopedia of the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*. https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/grushevskyj_mykhajlo (accessed October 14, 2026).
5. “Chronicler of Ukrainian History: Mykhailo Hrushevsky.” Ukrainian Institute of National Memory. https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy (accessed October 14, 2026).

ШИНКАРУК Наталія Василівна,
кандидат юридичних наук,
Секретаріат Кабінету Міністрів України
(м. Київ. Україна)

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Повномасштабна російська агресія актуалізувала питання історичної самобутності українського народу, його права на власну державність, мову, культуру і незалежне визначення свого майбутнього. За таких обставин наукова спадщина Михайла Грушевського набуває особливого значення, оскільки містить історичне обґрунтування самостійності українського національного розвитку та спростовує уявлення про Україну як невід’ємну частину історії інших держав.

Михайло Грушевський посідає визначне місце в політичній думці та національному відродженні. Його діяльність поєднала наукове дослідження минулого українського народу з практичною участю в розбудові національних інституцій. Учений розглядав історію України як самостійний процес, що мав власну логіку, політичні традиції, культурні особливості та суспільні закономірності. Такий підхід сприяв формуванню цілісного бачення української історії, у якій український народ постає активним суб’єктом історичних подій, а не другорядним учасником історичного розвитку сусідніх держав.

Особливої актуальності дослідження набуває у зв’язку з потребою протидії історичним маніпуляціям, дезінформації та спробам заперечення української національної ідентичності. Історична спадщина М. Грушевського дає змогу осмислити роль історичної пам’яті в консолідації суспільства та визначити значення національної культури для збереження державної незалежності. Звернення до його праць важливе не лише для розвитку історичної науки, а для сучасної освіти, громадянського виховання та формування відповідального ставлення до минулого України.

Визначальним внеском Михайла Грушевського в розвиток української національної свідомості стало створення цілісної концепції історії України. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» стала фундаментальним дослідженням, у якому учений послідовно обґрунтовував необхідність вивчення

минулого України на основі власної історичної традиції, не підпорядковуючи її історії Росії чи інших держав. Такий підхід мав принципове значення для подолання імперських інтерпретацій минулого та утвердження права українців на власну історичну перспективу.

Як зазначає Михайло Грушевський у праці «Історія України-Руси», історію українського народу необхідно досліджувати з урахуванням особливостей його суспільного, політичного та культурного розвитку [1]. Саме народ, його діяльність, соціальні відносини і культурні надбання становлять основу історичного процесу. Такий принцип сприяв переосмисленню місця українців у європейській історії та створенню наукового підґрунтя для розвитку національної самосвідомості. Історична концепція М. Грушевського допомогла сформувати уявлення про Україну як спільноту з власним минулим, історичними традиціями та перспективами державного розвитку.

Національна ідентичність формується через взаємодію історичної пам'яті, мови, культури, суспільних цінностей і громадянської належності. Історична спадщина М. Грушевського впливає на цей процес передусім завдяки формуванню історичного підґрунтя національної самосвідомості. Його дослідження допомагають зрозуміти, що українська ідентичність не є випадковим або штучно створеним явищем, а формувалася протягом тривалого історичного розвитку. Водночас її сучасний зміст визначається не тільки спільним минулим, а усвідомленим вибором громадян, які поділяють відповідальність за незалежність, демократичний розвиток і майбутнє України.

Важливе місце в історичній спадщині М. Грушевського посідає дослідження традицій українського суспільного та політичного життя. Учений приділяв значну увагу Київській Русі, Галицько-Волинській державі, козацькій добі, суспільним рухам і культурному розвитку українських земель. Такий підхід дозволяв розглядати українську історію не як послідовність окремих епізодів, а як тривалий процес збереження культурної самобутності, суспільної активності та прагнення до політичного самовизначення [1].

Історична спадщина Грушевського також має важливе значення для розвитку демократичних традицій українського державотворення. У його наукових і публіцистичних працях значна увага приділялася ролі народу, суспільних інституцій та громадської активності. Як підкреслює С. Плохій, наукова діяльність М. Грушевського відіграла важливу роль у переосмисленні імперських уявлень про історію Східної Європи [2]. Це свідчить про значення його праць для ширшого європейського інтелектуального простору. Історична концепція вченого допомогла утвердити розуміння України як самостійного історичного суб'єкта, що має власні традиції та право на політичне самовизначення.

Значення спадщини М. Грушевського для сучасності полягає передусім у тому, що вона допомагає усвідомити історичні основи української державності, зберігати національну пам'ять і протидіяти спробам заперечення самобутності українського народу. Його ідеї залишаються важливими для розвитку історичної освіти, громадянського виховання та зміцнення суспільної єдності. У контексті російської агресії звернення до наукових праць ученого сприяє утвердженню

розуміння України як самостійного суб'єкта історії, культури та міжнародних відносин.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. До початку XI віка. Київ; Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1898. Електронний архів Михайла Грушевського. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/section/11.11

2. Plokhy S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto: University of Toronto Press, 2005. URL: https://doi.org/10.3138/9781442682948.

ПРИТИКА Оксана Іванівна
доктор філософії (PhD),
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДІ

В умовах російсько-української війни, інформаційних викликів і суспільних трансформацій особливого значення набуває формування громадянської свідомості молоді. Вона передбачає усвідомлення належності до української політичної нації, повагу до історичної та культурної спадщини, розуміння власних прав і обов'язків, готовність брати участь у суспільному житті. Важливим інтелектуальним ресурсом цього процесу є спадщина Михайла Грушевського — історика, педагога, публіциста та державного діяча.

Вагоме місце в науковому доробку вченого посідає багатотомна праця «Історія України-Руси», у якій історичний розвиток українських земель представлено як самостійний і тривалий процес. Такий підхід сприяв утвердженню української історії як окремого напряму наукового дослідження та допомагає осмислювати витоки української державності й національної самобутності. Для молоді вивчення історичних праць Грушевського є можливістю побачити зв'язок між минулим і сучасністю, зрозуміти значення історичної пам'яті та відповідальність за збереження культурної спадщини.

Історична пам'ять має громадянський потенціал тоді, коли знання про минуле не зводяться до запам'ятовування дат і подій, а стають предметом осмислення та критичного аналізу. Робота з історичними джерелами вчить зіставляти різні факти, розрізняти доказові твердження й маніпуляції, формулювати аргументовані висновки. У сучасних умовах це особливо важливо, адже історичні трактування можуть використовуватися для інформаційного впливу та заперечення української самобутності.

Окреме місце у спадщині Грушевського посідають погляди на студентство та його роль у суспільному житті. У статті «Батьки і діти» вчений наголошував на творчій енергії молодого покоління, його здатності критично ставитися до усталених моделей і шукати нові шляхи розвитку. Він писав: «Молодіж завсіди молодіж. Коли вона сильна, жива, енергійна, криє в собі задатки будучої плідної

й творчої діяльності – вона мусить до певної міри виходити зі звичного з старих протертих, проїжджених доріг» [1, с. 221].

Ця думка засвідчує, що Грушевський розглядав молодь не як пасивного спадкоємця досвіду попередніх поколінь, а як активного учасника суспільних змін. Самостійність мислення, ініціативність і готовність пропонувати нові рішення є важливими умовами розвитку громадянської позиції. Водночас прагнення до змін має поєднуватися з відповідальністю, умінням аргументувати власні погляди та розумінням наслідків суспільних рішень. Вчений також звертав увагу на значення ідеалізму й віри в можливість позитивних змін, використовуючи формулу «Contra spem spero» — «без надії сподіваюсь» [1, с. 221].

Значення студентства у світогляді Грушевського виявлялося і в характері його взаємин із молоддю. Дослідники В. Тельвак і В. Педич, аналізуючи Львівську історичну школу вченого, звертають увагу на комунікативні засади наукового середовища та психологічний клімат у взаємодії викладача й учнів [2]. Повага, довіра й відкрите спілкування створюють умови, за яких студент стає активним учасником навчання, вчиться висловлювати власну позицію та вести аргументований діалог. Ці принципи залишаються актуальними для сучасної вищої освіти.

Громадянський зміст спадщини Грушевського розкривається також через його державотворчу діяльність. Очолюючи Українську Центральну Раду в період Української революції 1917–1921 років, він брав участь у формуванні українських державних інституцій. Цей досвід дає змогу розглядати державність як результат суспільної взаємодії та відповідальності, а не лише як систему політичних установ. Для молоді він актуалізує питання участі громадян у житті громади, поваги до демократичних принципів і готовності долучатися до спільних справ.

На мою думку, інтелектуальну спадщину Грушевського доцільно використовувати в освітньому процесі через аналіз першоджерел, студентські дослідницькі проєкти, дискусії про історичну пам’ять і державність, а також ініціативи зі збереження культурної спадщини. Такі форми роботи поєднують історичні знання з практикою громадянської участі. Вони сприяють розвитку критичного мислення, інформаційної грамотності, навичок співпраці та усвідомлення особистої відповідальності за суспільне життя.

Отже, інтелектуальна спадщина Михайла Грушевського є важливим ресурсом формування громадянської свідомості молоді. Її значення полягає в поєднанні історичного знання, національного самоусвідомлення, самостійності мислення та досвіду державотворення. Особливо актуальними є погляди вченого на студентство як творчу силу суспільства й на необхідність відкритої взаємодії в освіті. Звернення до його праць може сприяти вихованню молодих людей, здатних критично осмислювати минуле, усвідомлено діяти в сучасності та брати участь у розбудові демократичної України.

Література:

1. Грушевський М. С. Батьки і діти. Твори: у 50 т. / ред. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Світ, 2005. Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914). С. 221.

2. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського: комунікативна природа та психологічний клімат. Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 25. С. 28.

3. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 4–10. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/29739 (дата звернення: 29.10.2026).

4. Мисак Н. «Молодіж не повинна укладатися в готові вже, вироблені шаблони»: Михайло Грушевський та українське студентство. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2019. Вип. 32. DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2019-32-3-21

БОЄВА Світлана Юріївна,
кандидат історичних наук, доцент
Національний Технічний Університет України
«КПІ ім. Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ УКРАЇНИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

В умовах глобалізації та інтеграції, російсько-української війни 2014-2026 рр., регіоналістичні дослідження набувають все більшої актуальності та виходять за межі суто теоретичних студій. Вони стали основою для вирішення державних питань безпеки, державного управління, економічного планування та соціальної інтеграції. Основні напрями державної регіональної політики, внутрішньої динаміки громад, трансформації ідентичності та економічного потенціалу окремих територій для перемоги у війні і для побудови стійкої, децентралізованої та європейської України у повоєнний період, знайшли своє відображення у проєкті нової Державної стратегії регіонального розвитку України на 2028–2034 роки [10].

Російська пропаганда століттями використовувала концепцію «розколеної України», намагаючись штучно поглибити регіональні, культурні та мовні відмінності. У статті *"Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства"* (1904 р.) М. Грушевський піддав нищівній критиці офіційну російську історіографію, а також схеми та концепції історії Східної Європи, в яких Україні не було окремого місця. З точки зору вченого, історія України – самобутня та насичена подіями європейського та загальносвітового значення [5, с.81].

М. Грушевський виділив три головні лінії, що лежать в основі схеми української історії: ідею народу як рушійної сили історії, ідею спільної етнічної території як базису етногенезу та ідею держави як регулюючого й захисного механізму. Взаємодія цих чинників визначає історичний прогрес та збереження національної ідентичності. Таким чином М. Грушевський уперше у вітчизняній історіографії органічно поєднав ці три ідеї в одне ціле, а саме в схему історії українського народу. [4, с.178]

В своїх численних працях М. Грушевський виступає не лише автором класичної схеми української історії, а й засновником регіональних досліджень. Його концептуальні підходи до вивчення регіоналістики послугували фундаментом для просторового аналізу соціуму, формування сучасної української історичної географії та краєзнавства. Учений фактично випередив свій час, запровадивши термін «історичне районознавство» (термінологічний аналог сучасної історичної регіоналістики) та заснувавши відповідну наукову інституцію [1, с. 11–17].

Він теоретично обґрунтував регіональні дослідження, ввів в історіографію поняття «район», яке трактував не у вузькому адміністративному вимірі, а як окрему «сконсолідовану територію-землю». Саме на основі регіонального підходу до історичних досліджень М. Грушевський прийшов до обґрунтованих наукових висновків про джерела формування територіальної єдності України, поєднавши це з міркуваннями про етнічну інтеграцію та етнічні кордони нашої держави [3, с. 92, 96–97].

Суть такого підходу М. Грушевського полягала **у** **в**ідмові від суто хронологічного («вертикального») викладу історії на користь просторового («горизонтального»), завдяки чому вченому вдалося обґрунтувати концепцію безперервності розвитку українського народу на його рідній землі від найдавніших часів до сучасності. Замість того, щоб досліджувати за хронологією події в одному регіоні («вертикаль»), він детально вивчав, що відбувалося в один і той самий історичний момент в різних українських землях — на Галичині, Волині, Поділлі чи Наддніпрянщині («горизонталь»). В цьому плані важливе теоретичне значення має його праця *«Степ і море в історії України»*, де вчений обґрунтував геополітичні та геокультурні чинники формування південно-східного українського порубіжжя [6. с.58] .

У творчій спадщині М. Грушевського можна виокремити основні концептуальні підходи до вивчення історичної регіоналістики України: 1) *Поліцентричність історії* - заперечення унітарного підходу до історії України; розуміння того, що кожен регіон мав власну динаміку розвитку, яка впливала на загальнонаціональний контекст. 2) *Географічний детермінізм* — наголошував на важливості природних умов, річкових систем та ландшафтів, які визначали напрямки: колонізації, торгівлі та оборони [6, с. 58]. Український історик, випереджаючи свій час, заклав засади просторового аналізу (spatial history), які сьогодні активно застосовуються в європейських та світових студіях для вивчення пограничних цивілізаційних зон (frontier studies). 3) *Народницька основа*: регіон для вченого — це не просто адміністративна одиниця, а територія проживання конкретної етнографічної групи народу («маси») з її унікальним побутом та культурою. *4) Діалектика єдності та різноманітності:* вчений доводив, що попри роздробленість та перебування у складі різних імперій, регіони зберігали спільну генетичну та культурну основу, бачив глибинну єдність українського народу крізь призму його регіонального різноманіття [7, с. 109-110]. Вирішення протиріччя між різноманітністю та єдністю М. Грушевський бачив у формуванні демократичної державності на засадах соборності та широкої регіональної децентралізації, гармонійного поєднання

єдиного державного центру («Соборність») із повагою до місцевої ініціативи та самобутності.

М. Грушевський свої концептуальні погляди активно втілював у практику наукового життя. Вчений ініціював створення археологічних та етнографічних експедицій студентів у Львівському університеті (деякі коштом професора); у рамках археографічної комісії НТШ були організовані наукові експедиції до архівів та відділів рукописів бібліотек Харкова, Петербурга, Москви, Варшави і Кракова [8, с. 28], залучав дослідників до збору джерел з історії Галичини, Волині та Поділля.

«Горизонтальне» дослідження історії України набуло систематичного, характеру із заснуванням Української Академії Наук у листопаді 1918 р. Після повернення з еміграції в Україну у 1924 р. М. Грушевський очолив Історичну секцію ВУАН та створив у Києві науково-організаційну структуру для всебічного вивчення українських земель — Асоціацію історичного районознавства України. Спираючись на місцях на широкий актив ентузіастів-краєзнавців, об'єднаних навколо музеїв, бібліотек, навчальних закладів, порайонні комісії розпочали широку програму історико-географічних, краєзнавчих, мистецтвознавчих досліджень, що в значній мірі сприяло становленню «історичного районознавства» як комплексної дисципліни (локальна історія, археологія, демографія) [2, с. 33]. Під керівництвом М. Грушевського видавалися збірники та монографічні видання, присвячені конкретним регіонам (наприклад, «Київ та його околиця», «Чернігів і Північне Лівобережжя») [11, с. 20-21].

У суспільно-політичній площині погляди Грушевського на регіоналістику трансформувалися в ідею національно-територіальної автономії та федералізму. Вчений вважав, що врахування якісної своєрідності та історичного досвіду кожного регіону є запорукою міцної демократичної розбудови соціуму. [9, с. 97-100] .У часи Центральної Ради ідеї регіональної специфіки та автономізму лягли в основу політичної концепції перебудови Російської імперії на федеративних засадах. Ця концепція державного федералізму в 1918 р. шляхом еволюції стала концепцією державної самостійности і незалежности українського народу у формі Української Народної Республіки [4, с. 178]. «А в будущині, писав М. Грушевський, - сподіваємося, ся республіка ввійде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частей – одною з підстав сеї Європейської федерації» [7, с. 51]. Однак ця ідея М. Грушевського нажаль, виявилась нереалізованою, формування такого утворення у системі Східної Європи не відповідало особливостям її історичного розвитку та уявленням про «неісторичні» нації.

Отже, М. Грушевський заклав теоретико-методологічний фундамент української історичної регіоналістики. Його підхід базувався на визнанні територіальної цілісності України через призму її внутрішнього регіонального різноманіття. Створена ним модель комплексного вивчення регіонів (історичне районознавство) згодом стала підґрунтям для масштабних краєзнавчих проєктів. Творча спадщина М. Грушевського, його наукове осмислення історії регіонів

в контексті всеукраїнської історії є важливою запорукою для сучасних дослідників історії українського народу.

Література:

1. Бугрій В. С. Становлення наукових засад історичного краєзнавства в Україні (друга половина XIX – початок XX ст. / В. С. Бугрій // Сумський історикоархівний журнал. — 2014. – № XXIII. – С. 11–17

2. Верменич Я. В. Асоціація історичного районознавства: наукові здобутки і доля спадщини / Я. Верменич // Краєзнавство. — 2000. — № 1-2. — С. 31-38.

3. Верменич Я. В. Роль М. С. Грушевського у становленні системи регіонально-історичних досліджень в Україні / Я. В. Верменич // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 92—97

4. Винар Л. Михайло Грушевський в історії України // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія "Історичні науки". —2013. — Вип. 21. — С. 176-181. URL: https: histj.oa.edu.ua.

5. Грушевський М. С. Звичайна схема" русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Твори: у 50 т. — Львів, 2002. — Т. 1: Серія "Суспільно-політичні твори", 1894—1907. — С.75-83

6. Грушевський М.С. Степ і море в історії України // Український історик. — Ч.110-115. — Т. 28-29. – 1991-1992

7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Т-во «Знання» України. — 1991. – 240 с.

8. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету // Вісник Львівського університету. Серія історична. —2016–2021. — Спецвипуск. — С. 18–33

9. Поцюрко О. Ю. Концепт української держави в поглядах М. Грушевського / О. Ю. Поцюрко // Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет "Одеська юридична академія".— Одеса, 2017. — Вип. 20. — С. 97-100.

19. Рябикін О. Державна стратегія регіонального розвитку має стати основою для ухвалення державних рішень, визначення інвестиційних пріоритетів та ефективного використання ресурсів // Децентралізація 5 листопада 2026. URL: https://decentralization.gov.ua/news/20846#:~:text

11. Юркова О. Діяльність Комісії Києва і Правобережжя ВУАН мовою документів // Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту. Історія. — 2021. — № II — С.19-73

ГЕЙКО Світлана Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Постать Михайла Грушевського посідає особливе місце в українській інтелектуальній історії. Він був не лише видатним істориком, а й соціологом, публіцистом, громадсько-політичним діячем, який прагнув осмислити історичний шлях українського народу та визначити його місце в європейському історичному просторі. Його наукова спадщина виходить за межі суто історичного знання, оскільки порушує фундаментальні питання про суб'єкта

історії, закономірності суспільного розвитку, роль національної свідомості та значення історичного минулого для формування колективної ідентичності.

Філософське осмислення творчості Михайла Грушевського передбачає звернення до трьох взаємопов'язаних вимірів: людини як учасника історичного процесу, історії як простору суспільного самопізнання та нації як спільноти, що усвідомлює власне минуле, сучасність і перспективи майбутнього.

Одним із центральних аспектів світогляду М. Грушевського є його розуміння історії як цілісного процесу, у якому важливу роль відіграє народ. Історіософські погляди вченого найповніше представлені в багатотомній праці «Історія України-Руси» та статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904). У цих працях обґрунтовано самобутність українського історичного процесу та необхідність його розгляду в широкому контексті суспільних, політичних і культурних взаємодій.

Принципове значення такого підходу полягає в переосмисленні традиційної схеми історичного розвитку, за якої минуле України розглядалося переважно як складова історії інших держав і народів. Грушевський прагнув показати внутрішню тяглість українського історичного життя, простежити розвиток суспільства крізь зміну політичних обставин, соціальних відносин і культурних форм. Отже, історія України постає не як сукупність розрізнених подій, а як складний процес становлення спільноти зі своєю історичною пам'яттю та культурними традиціями.

У філософському вимірі ця концепція порушує питання про співвідношення історичного факту та його інтерпретації. Минуле не існує в суспільній свідомості виключно як набір дат і подій. Воно набуває значення через наукове осмислення, культурну пам'ять і розуміння людьми власного місця в історії. Водночас історична інтерпретація потребує критичного аналізу джерел, аргументованості висновків та врахування складності історичних обставин. Саме тому спадщина Грушевського важлива не лише як джерело знань про минуле, а й як приклад інтелектуальної праці, спрямованої на формування цілісного бачення історичного розвитку.

Важливою складовою історіософії вченого є народ як активний суб'єкт історії. На відміну від підходів, що зосереджуються переважно на діяльності правителів, політичних еліт і державних інституцій, Грушевський значну увагу приділяв життю суспільства, соціальним відносинам, культурним практикам і прагненням широких верств населення. Такий підхід пов'язаний із його народницькими переконаннями та інтересом до соціальних чинників історичного розвитку.

У цьому контексті філософське значення його поглядів полягає в утвердженні думки про те, що історія твориться не лише політичними лідерами, а й повсякденною діяльністю людей, їхньою працею, взаємодією, культурою та суспільними ініціативами. Людина постає не пасивним об'єктом історичних обставин, а учасником процесів, які впливають на долю спільноти. Відтак історичне пізнання набуває соціального й гуманістичного виміру: воно дає змогу

побачити за масштабними подіями реальне життя людей, їхні прагнення, здобутки та суперечності.

Водночас концепцію Грушевського доцільно розглядати критично, зважаючи на історичні умови формування його поглядів. Народницький акцент, характерний для інтелектуальної традиції його доби, не вичерпує всього розмаїття сучасних підходів до пояснення історичного процесу. Проте увага до соціального досвіду та діяльності широких верств населення залишається важливим методологічним орієнтиром для гуманітарних наук.

Інший важливий вимір творчої спадщини М. Грушевського пов'язаний із проблемою національної ідентичності. Його історичні дослідження сприяли утвердженню уявлення про українців як історичну спільноту з власним минулим, культурною традицією та досвідом суспільного розвитку. Відтворення тяглості української історії мало не лише академічне, а й суспільне значення, оскільки створювало інтелектуальні передумови для національного самопізнання.

З філософського погляду національна ідентичність не зводиться до походження чи належності до певної території. Вона формується через усвідомлення спільного минулого, мови, культурних символів, історичної пам'яті та відповідальності за майбутнє спільноти. Праці Грушевського допомагали осмислити українську націю як історичний суб'єкт, здатний самостійно інтерпретувати власний досвід і визначати напрями подальшого розвитку.

Водночас наукова та громадсько-політична діяльність ученого демонструє складність переходу від національного самоусвідомлення до політичного самовизначення. Його погляди на форми державного устрою змінювалися відповідно до політичних обставин і досвіду Української революції. Тому спадщину Михайла Грушевського варто розглядати не як незмінну сукупність політичних формул, а як інтелектуальний пошук відповідей на питання про свободу, самоврядування, державність і суспільний поступ.

КАМБАЛОВА Яніна Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна).

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Перший голова відродженої української держави М. Грушевський був не лише одним з найвизначніших дослідників, діячів просвітницького руху та державотворців України, але й видатним дидактом. Науково-педагогічна та просвітницька спадщина М.Грушевського є надзвичайно актуальною та ще досі недостатньо вивченою проблемою, незважаючи на те, що її наукова вартість була високо оціненою багатьма відомими представниками української нації: Оленою

Пчілкою, Софією Русовою, Миколою Залізняком, Володимиром Дорошенком, Дмитром Багалієм та ін.

Михайло Грушевський здійснив великий вклад у становлення національної системи вищої освіти. Вчений розглядав освітні реформи як головну запоруку національного ренесансу та модернізації держави, здійснивши неоціненний внесок у процес становлення вищої освіти нашого народу та українізації. Видатний науковець виборював створення повноцінної автономної системи вищої школи на українських теренах. Головними досягненнями М. Грушевського стали розбудова системи вищої освіта на українських теренах, створення першої україномовної кафедри історії, заснування Українського народного університету, заснування стипендій українським студентам, підготовка у НТШ українських наукових кадрів, створення національної наукової термінології та участь у розробці законодавчої бази освітньої системи УЦР.

Наприкінці вересня1894 р. Грушеський переїхав з Києва до Львова та розпочав свою викладацьку діяльність у Львівському університеті. Українська громада міста з великим піднесенням зустріла молодого професора (приват-доцента) з Київського університету. Він очолив новоутворену кафедру всесвітньої історії із спеціальним оглядом на історію Східної Європи, хоча українці вбачали в ній кафедру історії України [1]. Згодом кафедра перетворилася потужний науково-педагогічний центр, який готував майбутніх українських професорів та представників інтелігенції. 12 жовтня 1894 р. професорГрушевський виголосив свою інавгураційну лекцію, яка викликала великий інтерес не лише студентів, а й українських громадських діячів та представників польського середовища. У своєму «Вступному викладі з давньої історії Руси" Грушевський в загальних рисах окреслював ключові проблеми історії Русі, що стало в майбутньому предметом ґрунтовних наукових і дидактичних розвідок вченого [2].

Як зазначає у своїй публікації О. Сухий, в історії України-Руси були реалізовані концептуальні положення досліджень М. Грушевського. Важливе значення у дидактичній системі професора займали спеціальні курси та наукові семінари-вправи для студентів, які стали основою формування історичної школи М. Грушевського у Львівському університеті та НТ Ш. Крім цього, Грушевський вперше запровадив систематичне викладання історії України рідною мовою. Діяльність науковця у Львівському університеті постійно ускладнювалася конфліктами з польськими керівниками закладу, а згодом і з окремими членами НТШ [3, с.18]. Незважаючи на такі перепони, М. Грушевський активно підтримував на території Галичини студентський рух; став головним ідеологом заснування українського університету у Львові; створив у Відні Український соціологічний інститут, який займався лекційною та видавничою діяльністю; домігся перетворення НТШ у Львові на фактичну академію наук, що фінансувала наукові дослідження та очолювала процес розробки українських навчальних посібників та наукової термінологію для вищих навчальних закладів.

Очоливши у 1917-1918 рр. УНР, Михайло Грушевський ініціював відкриття Українського державного казанського університету (нині КНУ ім. Т. Шевченка)

та заснування Українського народного університету. У цей період Грушевський підтримав реформу, яка передбачала створення безперервної системи освіти (від початкової школи до університету). Ключовими принципами нової освітньої системи було проголошено гуманізм, світський характер діяльності навчальних закладів та повна українізація навчально-виховного процесу.

Отже, Михайло Грушевський розглядав освітні реформи в якості головної запоруки національного ренесансу та модернізації української держави, здійснивши неоціненний внесок у процеси становлення вищої освіти нашого народу та українізації. Видатний науковець виборював створення повноцінної автономної системи вищої школи на українських теренах. Головними досягненнями М.Грушевського на освітянській ниві стали розбудова системи вищої освіти на українських теренах; виховання плеяди дослідників української історії з числа власних студентів; заснування Українського народного університету, створення Академічного дому [4; с. 21]; створення першої україномовної кафедри історії; підготовка у НТШ українських наукових кадрів, створення національної наукової термінології та участь у розробці законодавчої бази освітньої системи УЦР.

Література:

1. Романцова Н.І. Інавгураційна лекція М.Грушевського у Львівському університеті: історіографічний аспект проблеми. *Гілея: науковий вісник.* 2018. Вип. 130 (№ 3). С. 31-34. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23991/1/I_Bratus_M-Thomik_Gyl_130.pdf.

2. Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т., редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво "Світ". – 2002. – Т. 1. – С. 65–74.

3. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2016–2021. Спецвипуск. С. 18–33. URL: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/18-33-Sukhyi-RM.pdf.

4. Герасименко С.Ю. Педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Грушевського в історико-педагогічній думці першої третини XX століття. *Педагогічні науки.* 2011. Том 1. № 57. С. 16-24.URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/uk/article/view/3913/3436

БЕРЕЗОВСЬКИЙ Олег Миколайович,
кандидат історичних наук,
Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ЧАСОПИСИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА» І «РАДА»

На початку XX ст. український національний рух потребував нових засобів поширення національних ідей, історичних знань і культурних цінностей. Важливу роль у цьому процесі відігравала українська періодична преса. Революційні події в Російській імперії 1905-1907 рр. створили більш сприятливі, порівняно з попереднім часом, умови для заснування україномовних періодичних видань на Наддніпрянщині. Лише за 1905-1907 рр. в Наддніпрянській Україні вийшло 14 українських газет та 8 журналів. Цей період

є часом зародження та становлення системи україномовної преси, що виявив велику скруту існування українських видань: постійні переслідування періодичних органів, їхніх редакторів та видавців, а також читачів та передплатників царською адміністрацією.

Важливою суспільною потребою стало створення щоденної газети українською мовою. На відміну від наукових журналів і літературних збірників, щоденне видання мало оперативно висвітлювати політичні події, економічні питання, культурне життя та проблеми освіти. Українська ставала мовою не лише літератури й науки, а й суспільно-політичного спілкування. У цьому контексті наприкінці 1905 р. в Києві було започатковано видання «Громадська думка», яке після припинення виходу продовжило свою діяльність під назвою «Рада». 31 грудня 1905 р. вийшов перший номер першої щоденної української газети "Громадська Думка". Видання мало політичну, економічну й літературну спрямованість та орієнтувалося на широке коло читачів. Спочатку першим редактором та видавцем газети був В. Леонтович, який в травні 1906 р. передав редакторство Ф. Матушевському, а згодом і видавництво – Є. Чикаленку. До співпраці було залучено провідних представників української науки й літератури. Діяльність «Громадської думки» відбувалася в умовах постійного адміністративного тиску. Проти редакторів і видавців порушувалися судові справи, окремі номери конфісковувалися. У серпні 1906 р. після обшуку редакції подальший випуск газети було заборонено.

Щоденна газета «Рада» почала виходити в Києві у вересні 1906 р. і продовжувала видаватися до липня 1914 р. Вона стала одним із найважливіших українськомовних щоденних видань Наддніпрянської України початку XX ст. Значну роль у забезпеченні діяльності газети відігравав Є. Чикаленко, який підтримував українське книговидання та фінансував розвиток національної преси. Редакторами видання в різні роки були Ф. Матушевський, М. Павловський та А. Ніковський. Тематика «Ради» охоплювала політичні події, економічне життя, питання освіти, культури, літератури та громадської діяльності.

Вагоме місце в тогочасному національному житті посідав М. Грушевський – видатний історик, науковець і громадський діяч. Він розглядав розвиток української преси як важливу умову поширення знань, формування національної свідомості та консолідації українського суспільства. М. Грушевський співпрацював із «Громадською думкою» та «Радою», публікуючи матеріали, присвячені українському суспільному й політичному життю. Він не був головним редактором цих газет, проте його авторитет історика та громадського діяча сприяв інтелектуальному зміцненню українського національного руху. Так, М. Грушевський на шпальтах цих газет неодноразово звертався до свідомих українців зазначаючи, що гуртківство, локальність та відсутність координації дій є негативними факторами національно-культурного руху [1].

Особливе значення має стаття М. Грушевського «Наша газета», опублікована в першому номері «Ради» за 1907 р. У ній учений порушив питання суспільного призначення українського щоденного видання та необхідності розвитку українськомовної преси. «Наша газета буде безпартійною і

міжпартійною ... будучи одинокою щоденною газетою російської України. Вважаємо корисніше … старатися освітлювати і питання дня, і загальніші, більш принципіальні, питання українства з погляду різних поступових партій» [2]. Важливим завданням часопису було зближення внутрішніх національних зв'язків, спільності національних інтересів на двох етнічно розрізнених частинах Україні. У контексті поглядів М. Грушевського газета мала не лише повідомляти про поточні події, а й допомагати читачам осмислювати суспільні процеси, знайомитися з культурними надбаннями та усвідомлювати спільність національних інтересів. Українська преса мала об'єднувати різні регіони й соціальні групи, сприяти поширенню знань і створювати умови для активної участі громадян у суспільному житті.

Загалом жодне національне періодичне видання не залишилось осторонь в справі захисту та розвитку української мови. Протягом лютого-квітня 1907 р. у газеті «Рада» із серією статей «Про мову» виступив М. Грушевський. Він розглядав найрізноманітніші аспекти застосування української мови в різних сферах народного життя, насамперед в освіті. М. Грушевський підкреслив важливе місце української мови в усіх сферах суспільства. Тому радив залишити мовні суперечки «пізнішим поколінням», а дати на тій мові, яка вже виробилася і виробляється, «якнайбільше ретельного знання, освітнього, культурного й політичного матеріалу свому громадянству» [3]. Щодо викладання українською мовою в навчальних закладах, то це проблема, на думку М. Грушевського, була «питанням життя та смерті бути чи не бути національному існуванню» [4]. Слід також виділити цикл статей М. Грушевського «Українські кафедри» газеті у «Громадській Думці», присвячених викладання українською мовою у вищих освітніх закладах.

Отже, поява «Громадської думки» та «Ради» стала важливим етапом розвитку української періодичної преси на початку ХХ ст. М. Грушевський зробив вагомий внесок у розвиток української преси. Його статті засвідчили розуміння преси як засобу поширення знань, формування громадської думки й національної свідомості. Діяльність газет «Громадська думка» і «Рада» стали важливим осередком українського громадського й національно-культурного життя.

Література:

1. Грушевський М. З біжучої хвилі. Статті і замітки на теми дня. 1905-1906. К., 1907. С. 60-61.

2. Грушевський М. Наша газета. Рада. 1907. 1 січня.

3. Грушевський М. Про мову. Рада. 1907. 9 січня.

4. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби. Літературно-науковий вістник. 1907. Т. 37. Кн. 1. С. 42-57; Кн. 2. С. 213-220; Кн. 3. С. 408-418.

ЛИТВИНСЬКА Світлана Віталіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ВІД СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ДО СУЧАСНИХ МЕДІЙНИХ ВІЗІЙ МИНУЛОГО

У сучасній інформаційній війні історію використовують як інструмент для медіаманіпуляцій, фреймінгу та пропаганди. Наразі спадщину Михайла Грушевського розглядають не лише як українське академічне надбання, а подають як фундаментальний медійний «фактчекінг» проти імперських наративів. Адже його наукові праці повернули Україні інформаційну та історичну суб'єктність у міжнародному медіапросторі.

На початку XX століття Михайло Грушевський у статті «Звичайна схема „русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» розвінчав маніпулятивний медіафрейм про «триєдиний народ» і штучну спадковість «Київ – москва». Науковець спростував ті імперські тези, що сьогодні класифікують як дезінформацію. Він довів, що спадкоємцем Київської Руси є саме Галицько-Волинська держава (*«Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в.»*) [2], із часом – козацька держава й модерна українська нація. У такий спосіб Михайло Грушевський фактично виконав перший системний фактчекінг імперського наративу.

У своїй фундаментальній праці «Історія України-Руси» український науковець запровадив термін «Україна-Русь» як ребрендинг, і це відразу стало успішним прикладом стратегічної комунікації. Вже у тогочасному європейському інтелектуальному й медійному дискурсі було чітко розмежовано поняття «руський» (український) і «російський» [5]. Крім того, Михайло Грушевський відмовився від імперського опису величі окремих царів і воєн та зробив героєм історичного наративу український народ (головний ньюзмейкер). Це наразі є співзвучним з сучасними стандартами людиноцентричної журналістики XXI століття.

Окрім наукової діяльності, Михайло Грушевський був талановитим публіцистом і медіаменеджером, одним із творців аналітичного медіапростору для популяризації української наукової візії в Європі. Він активно видавав ілюстровані праці, популярні нариси та статті для преси, випередивши сучасні формати *Public History* та популярного нонфікшну [1]. Відома його участь у заснуванні й редагуванні наукових часописів під егідою НТШ та ВУАН.

Сучасні українські медіа поширюють наукову концепцію Михайла Грушевського, зокрема під час спростовування фейків у псевдоісторичних статтях та у виступах ворожих пропагандистів [3]. Його наукові праці є засадничими у сучасній міжнародній журналістиці (наприклад, у матеріалах *The Guardian*, *BBC*, *The New York Times*) [4].

Отже, історіографічна революція Михайла Грушевського заклала підвалини для сучасного українського медіадискурсу. Сформована видатним ученим і політиком теорія сьогодні виконує функцію надійного захисту України в глобальному медіапросторі.

Література:

1. Верба І. В. Михайло Грушевський: історик, політик, громадянин. Київ: Либідь, 2020. 353 с.

2. Грушевський М. С. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Твори : у 50 т.* Львів : Світ, 2002. Т. 1. С. 75–82. (Ориг. вид. опубл. 1904 р.).

3. Зашкільняк Л. О. (2023). М. Грушевський і сучасна українська історіографія: концептуальні трансформації та виклики деколонізації. *Український історичний журнал*, Вип. 3. С. 45–58.

4. Кулик В. М. Дискурс українських медіа: ідентичність, мова, деколонізація. Київ: Критика, 2010. 656 с.

5. Плохій С. М. Великий сумнів: Михайло Грушевський і створення української нації. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2021. 600 с.

ВОЗНЮК Тетяна Михайлівна,
старший викладач, Національний університет біоресурсів і природокристування України (м.Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ТА НАУКОВІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Грушевський посідає особливе місце в історії української науки, освіти та культури. Його діяльність охоплювала не лише історичні дослідження, а й викладання, організацію наукової роботи та громадське просвітництво. Учений розумів, що розвиток суспільства значною мірою залежить від рівня освіти, доступності знань і можливості молодого покоління долучатися до національної культурної спадщини. Саме тому педагогічна та наукова діяльність стали важливими складовими його громадської позиції.

Важливим етапом у професійному становленні Грушевського стала робота у Львівському університеті, де в 1894 році він очолив кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи. Перебуваючи на цій посаді, учений прагнув утвердити українську історію як самостійний напрям наукового дослідження. Він заохочував студентів до роботи з історичними документами, самостійного аналізу джерел і критичного осмислення минулого. Навколо нього сформувалося коло молодих дослідників, відоме як Львівська історична школа. Таким чином, його викладацька діяльність сприяла не лише поширенню історичних знань, а й підготовці нового покоління українських науковців [1].

Основою педагогічного підходу Грушевського було переконання, що навчання повинно розвивати самостійність мислення. Він не обмежувався передаванням студентам готової інформації, а прагнув навчити їх працювати з першоджерелами, зіставляти факти та формулювати власні висновки. Такий підхід формував відповідальне ставлення до наукової праці й сприяв розвитку

критичного мислення. Учений розглядав викладача не тільки як носія знань, а і як наставника, який допомагає молоді опановувати методи дослідження.

Важливе місце в поглядах Грушевського посідало питання української мови в освіті. Він розумів, що можливість навчатися рідною мовою є необхідною умовою повноцінного розвитку національної культури. Тому підтримував українське шкільництво, розвиток навчальної літератури та діяльність педагогів, які відстоювали право української молоді здобувати освіту рідною мовою. Ці погляди реалізовувалися не лише через його наукові й публіцистичні праці, а й через безпосередню участь у громадському житті.

Зокрема, Грушевський співпрацював із львівським товариством «Учительська громада», яке об'єднувало українських педагогів. У 1908–1912 роках він очолював цю організацію. Її діяльність була спрямована на підтримку вчительства, розвиток українського шкільництва та вдосконалення навчально-методичної роботи. Участь ученого в товаристві засвідчує його прагнення об'єднати наукову, педагогічну та громадську діяльність задля розвитку національної освіти [2].

Не менш вагомим був внесок Грушевського в становлення української історичної науки. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» стала важливим дослідженням історичного минулого українського народу. Учений послідовно обґрунтовував самостійність українського історичного процесу, розглядав особливості суспільного та культурного розвитку українців, спираючись на широке коло історичних джерел. Для нього було принциповим, щоб наукові висновки ґрунтувалися на документальних матеріалах, а не на усталених, але недостатньо обґрунтованих твердженнях [3].

Наукову роботу Грушевський тісно пов'язував із поширенням знань серед населення. Він вважав, що результати досліджень не повинні залишатися надбанням лише вузького кола фахівців. Історичні знання мають бути доступними вчителям, студентам і широкій громадськості, оскільки вони допомагають краще усвідомлювати минуле свого народу та розуміти сучасні суспільні процеси. Саме тому важливими напрямами його діяльності були наукове видавництво, популяризація історії та підтримка українського інтелектуального середовища.

Отже, педагогічні та наукові погляди Михайла Грушевського ґрунтувалися на взаємозв'язку освіти, науки й національного розвитку. Його діяльність була спрямована на формування самостійного мислення молоді, утвердження української мови в освітньому просторі та розвиток національної історичної науки. Значення його педагогічної спадщини полягає також у тому, що він поєднував дослідницьку роботу з підготовкою молодих учених і громадським просвітництвом. Ці ідеї не втратили актуальності й сьогодні, адже розвиток сучасної освіти також потребує критичного мислення, поваги до національної культурної спадщини та самостійного наукового пошуку.

Література:

1. Павлос І. Е. Педагогічна діяльність Михайла Грушевського львівської доби у дзеркалі сучасної української історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2022. № 2. С. 48–54. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2022-2-48-54.

2. Ковалишин О. Михайло Грушевський і товариство «Учительська громада» у Львові. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2018. Вип. 33. DOI: https://doi.org/10.30970/vpe.2018.33.9979.

3. Авраменко Т. В. Михайло Грушевський та його внесок у розвиток педагогічної думки України. *Наукові пошуки: збірник наукових праць молодих учених*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. Вип. 11. С. 73–76.

ПОЛІЩУК Ліна Володимирівна,
старший викладач, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА ТА ЕМІГРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Епістолярна спадщина видатного діяча, політика, науковця-енциклопедиста, автора «Історії України-Руси» та «Історії української літератури», значно доповнює відомості про життєвий шлях Михайла Грушевського, його суспільно-політичну та академічну роботу.

Методологія дослідження архівних матеріалів розмежовує два поняття:

1) «Епістолярна спадщина М. Грушевського», яка охоплює виключно приватні й офіційні листи самого вченого; 2) *«Епістолярні джерела грушевськознавства»* — значно ширша категорія, яке охоплює кореспонденцію родини історика, його колег та сучасників.

Оскільки приватне листування має суб'єктивний характер, воно потребує детального розгляду. Дослідники застосовують філологічно-лінгвістичний аналіз, верифікують достовірність викладених відомостей.

Листування має велике значення для розкриття особистості: дозволяє відтворити внутрішній світ, моральні засади, родинний побут та повсякденну працю. Вона доповнює спогади, автобіографічні записи, розкриває мотиви рішень і громадську позицію Грушевського.

Перший том академічного видання «Листування Михайла Грушевського» що побачив світ до ювілейного 1996 року, містить 387 листів Грушевського за 45 років його діяльності (1884–1929 рр.). Вони систематизовані за авторсько-хронологічним методом і зберігаються в провідних сховищах України. Це видання стало можливим завдяки співпраці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Українського Історичного Товариства в Америці.

Завдяки епістолярній спадщині ми можемо простежити формування особистості Михайла Сергійовича від гімназиста до зрілого лідера. Його звернення 1884 року з Тіфліса до відомого прозаїка Івана Нечуя-Левицького свідчать про раннє формування зрілих моральних переконань, громадянської позиції та прагнення присвятити життя служінню Україні. Нечуй-Левицький став для юнака ідеологічним наставником та літературним порадником. Він підтримав його перші прозові твори, повість «Свої і чужі» про українську інтелігенцію та посприяв публікації дебютного оповідання «Бех-аль-Джугур» у львівській газеті «Діло» (1885 рік). Вже у віці 18–19 років Грушевський веде

діалог з авторитетними митцями на рівних. У травні 1885 року 18-річний Грушевський у листах обґрунтовував потребу творення сучасної інтелектуальної літератури для залучення інтелігенції, а також наголошував на необхідності створення власного патріотичного часопису європейського рівня.

Листування львівського періоду (зокрема з Олександром Кониським, який опікувався вченим та сприяв його закріпленню у Львові) розкриває М. Грушевського як людину залізної дисципліни. Згадки Івана Франка у листах до Бориса Грінченка (1901 рік) підтверджують, що Грушевський особисто контролював найменші деталі діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) — від бухгалтерії до друкарні, успішно поєднуючи ролі вченого-адміністратора та генератора ідей.

Листи демонструють широку палітру його взаємин. З Іваном Франком вони мали доброзичливі, проте підкреслено ділові й офіційні стосунки, спільно створюючи журнали «Записки НТШ» та «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ), де повною мірою виявився талант Грушевського як літературного критика. Водночас листування з Сергієм Єфремовим (з 1901 по 1917 роки) наповнене по-батьківськи теплим ставленням. Єфремов залишався надійним другом і під час заслання історика в Симбірськ, Казань та Москву, опікуючись його майном та виданням «Історії України-Руси». Щира та тривала дружба пов'язувала історика також із поетом Олександром Олесем (Кандибою), знайомство з яким відбулося 1908 року. Історик високо цінував поетичний талант митця, публікуючи його поезії, драматичні етюди та переклади.

Еміграційна діяльність М. Грушевського (1919–1924)

Після встановлення більшовицького режиму Грушевський із родиною мешкав у Відні та Бадені біля Відня. За кордоном учений зосередився на розбудові наукових інституцій, заснувавши Український соціологічний інститут (УСІ) для дослідження суспільно-політичних та історичних процесів. Разом із політичними діячами Павлом Христюком та Миколою Чечелем у 1920–1922 роках видавав журнал «Борітеся — поборете!». Попри відірваність від вітчизняних архівів, активно працював над багатьма томами «Історії української літератури». У 1921–1923 рр. з ініціативи Грушевського було створено доброчинну організацію «Союз голодним України» під його головуванням (Олесь був членом управи). Взаємодіючи з Міжнародним Червоним Хрестом, Союз збирав пожертви й надсилав пакунки для української інтелігенції та діячів Академії наук у часи голоду. Листування 1920–1923 років висвітлює важкі внутрішні коливання емігрантів між національним обов'язком працювати для української науки на рідній землі та усвідомленням небезпеки репресивного більшовицького режиму. Рішення Грушевського повернутися в УСРР 1924 року стало драматичним кроком у його особистій та науковій долі.

Література:

1. Листування Михайла Грушевського. Том 1 / Ред. Галина Бурлака, Любомир Винар. Нью-Йорк; Київ: Українське історичне товариство, 1997. 399 с.

2. Plokhy, Serhii. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto: University of Toronto Press, 2005. 614 p. (Paperback edition, 2014, 630 p.)

3. Грушевський М. С. Повне зібрання творів у 50 томах. Том 4. Книга 2: Суспільно-політичні твори (листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.). Львів: Світ, 2013. 576 с.

КОНОНЕНКО Руслан,
доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Грушевський відомий в історії українського державотворення насамперед як державний діяч, засновник української академічної школи історії. Він є автором 10-томної праці «Історія України-Руси», яку вважають науковою основою українського державотворення [1]. У цілому творча спадщина Михайла Грушевського нараховує близько двох тисяч публікацій. Проте набагато менш відомими є його переклади українською мовою художніх і релігійних творів іноземних авторів, які він здійснював у ранній період своєї творчості і які відкрили для українських читачів важливі сторінки світової літератури. До найбільш відомих перекладів М. Грушевського належать, зокрема: переклад віршів Йоганна Вольфганга Ґете (1882–1883 рр.), переклад фрагменту всесвітньовідомого епосу «Енеїда» Гомера (1883 р.), переклад «Слова про похід Ігорів» (опублікований у 1884 році під назвою «Дума про військо Ігореве»), переклад повісті «Іродіада» Г. Флобера (1902 р.) [2]. Здійснюючи переклади текстів античних авторів, М. Грушевський зазначав, що вважаэ найбільш цікавим Горація [3, с. 114].

Вшановуючи пам'ять Михайла Грушевського у переддень 160-річчя від дня народження, варто памятати про його різнобічну діяльність – і як державного діяча. І як історика, і як перекладача.

Література:

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 10 томах, 11 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1991–1998.

2. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. К., 1995. Т. 5. Кн. 1. С. 115–129.

3. Грушевський М. Спомини. *Київ*. 1992. № 2. С. 109–125.

ВОЗНЮК Тетяна Михайлівна,
старший викладач, Національний університет біоресурсів і природокристування України (м.Київ, Україна)

НАУКОВО-ОСВІТНІ ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

Наприкінці XIX – на початку XX століття питання розвитку освіти та науки посідали важливе місце в діяльності української інтелігенції. Освіта розглядалася не лише як засіб отримання знань, а й як основа культурного

розвитку суспільства та формування національної свідомості. Значний внесок у поширення цих ідей зробив Михайло Грушевський, який поєднував наукову, викладацьку та громадську діяльність. Він послідовно підтримував розвиток української мови в освітньому просторі, поширення історичних знань і залучення молоді до наукової роботи.

Важливе місце у поглядах Грушевського посідало переконання, що освіта повинна бути доступною широким верствам населення та сприяти самостійному розвитку українського суспільства. Учений пов'язував використання рідної мови в навчанні зі збереженням національної культури й формуванням української ідентичності. Ці принципи знаходили відображення не лише в його публіцистичних працях, а й у практичній діяльності. Як зазначає Н. Дічек, мовно-освітні погляди Грушевського були важливою складовою процесу формування української політичної нації [1].

Особливе значення мала його діяльність у Львівському університеті, де Грушевський працював із 1894 року. Він прагнув розвивати українську історичну науку, залучав молодих дослідників до опрацювання джерел і заохочував самостійний науковий пошук. Навколо вченого сформувалося коло науковців, діяльність яких сприяла розвитку українського інтелектуального середовища. Водночас Грушевський підтримував громадські та освітні ініціативи, зокрема діяльність товариства «Учительська громада», яке об'єднувало українських педагогів і працювало над розвитком національного шкільництва.

Науково-освітні ідеї Грушевського формувалися в період, коли українське суспільство потребувало не лише загальної освіти, а й підготовки фахівців для різних сфер господарського життя. Особливо актуальним це було для сільського господарства, яке залишалося важливою основою економіки України. Розвиток аграрного виробництва вимагав поширення спеціальних знань, підготовки агрономів, зоотехніків, землевпорядників та інших кваліфікованих працівників. У цьому контексті національні освітні прагнення української інтелігенції створювали загальне підґрунтя для розвитку професійної освіти, зокрема сільськогосподарського напряму.

Революційні події 1917 року та встановлення радянської влади суттєво змінили умови розвитку української освіти. Раніше важливу роль у її становленні відігравали громадські організації, наукові товариства та окремі представники інтелігенції. У 1920-х роках поступово утверджувалася централізована система управління навчальними закладами, у якій основні напрями підготовки спеціалістів визначалися державними потребами. Національно-культурні завдання освіти дедалі більше поєднувалися з ідеологічним вихованням і виконанням господарських планів. Таким чином, відбувався перехід від освітніх ініціатив, що значною мірою спиралися на громадську та наукову діяльність, до державної моделі професійної підготовки.

Одним із важливих напрямів цієї перебудови стало формування системи вищої сільськогосподарської освіти в УСРР. У 1920-х роках розширювалася мережа спеціалізованих інститутів і технікумів, які готували фахівців агрономічного, зоотехнічного, лісового, меліоративного та землевпорядного

профілів. В. Покалюк відзначає становлення сільськогосподарських інститутів у Києві, Харкові, Одесі та Кам'янці-Подільському, а також розвиток мережі профільних технікумів [2].

Особливістю професійного навчання стало поєднання теоретичної підготовки з практичною роботою. Студенти опановували сучасні методи ведення сільського господарства, працювали на дослідних ділянках і знайомилися з виробничими процесами. Проте поступово зміст навчання дедалі більше визначався потребами радянської економіки. Наприкінці 1920-х – у 1930-х роках колективізація, механізація та реорганізація сільського господарства зумовили значне зростання потреби в аграрних спеціалістах. Держава прагнула забезпечити колгоспи й радгоспи кваліфікованими кадрами, тому професійна освіта стала одним із головних інструментів реалізації кадрової політики. Як зазначає С. Білан, формування системи забезпечення українського села аграрними спеціалістами у 1929–1939 роках було безпосередньо пов'язане з державними перетвореннями та потребами радянського господарства [3].

Отже, науково-освітні погляди Михайла Грушевського відображали прагнення української інтелігенції розвивати національну науку, поширювати освіту рідною мовою та формувати освічене суспільство. Ці ідеї належали до ширшого процесу становлення українського освітнього середовища, у межах якого розвивалася й професійна підготовка, зокрема в аграрній сфері. У 1920–1930-х роках система сільськогосподарської освіти зазнала суттєвих змін і була підпорядкована державній кадровій політиці. Вивчення цього періоду дає змогу простежити взаємозв'язок між національними освітніми прагненнями, розвитком професійної науки та формуванням нової аграрної інтелігенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дічек Н. П. Михайло Грушевський і українська мова: у контексті творення політичної нації. *Освіта та педагогічна наука*. 2024. № 1 (185). С. 77–92. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2747-2024-1(185)-77-92.

2. Покалюк В. Інституціоналізація вищих сільськогосподарських навчальних закладів УСРР у 1920-х рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2017. Т. 27.

3. Bilan S. Staffing the Ukrainian Village with Agricultural Specialists (1929–1939). *East European Historical Bulletin*. 2019. No. 10. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058x.10.159168.

ЛУЩАН Тарас Володимирович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

НАУКОВА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Сучасне освітнє середовище характеризується взаємодією представників різних культур, мов, традицій і світоглядних позицій, що потребує від педагога

здатності організовувати конструктивний діалог, долати стереотипи, запобігати міжкультурним непорозумінням і забезпечувати повагу до людської гідності. Ефективна взаємодія з представниками інших культур передбачає усвідомлення власної національної ідентичності, історичної пам'яті та культурних цінностей. У цьому контексті наукова спадщина Михайла Грушевського становить важливий інтелектуальний і культурно-освітній ресурс професійної підготовки педагогів, оскільки дає змогу осмислити історичний розвиток українського народу у взаємозв'язку з європейськими суспільствами та культурами.

Крос-культурна компетентність майбутнього педагога – це інтегративна професійно-особистісна характеристика, яка охоплює систему знань про культурне різноманіття, усвідомлення власної культурної ідентичності, повагу до інших культур, здатність критично осмислювати культурні відмінності та вміння ефективно взаємодіяти з представниками різних культур у професійному і соціальному середовищі. Вона передбачає не лише обізнаність щодо культурних традицій і моделей поведінки, а готовність застосовувати відповідні знання в педагогічній діяльності, долати упередження, розв'язувати конфлікти та підтримувати конструктивний діалог. Важливими складниками цієї компетентності є когнітивний, ціннісно-мотиваційний, комунікативно-діяльнісний і рефлексивний компоненти. Такий підхід узгоджується з концепцією міжкультурної компетентності D. Deardorff, яка наголошує на значенні поваги, відкритості, знань, умінь і здатності ефективно та належним чином діяти в міжкультурних ситуаціях [3].

У контексті професійної підготовки педагогів крос-культурна компетентність має особливе значення, оскільки педагог не тільки передає знання, а формує ціннісні орієнтири здобувачів освіти, впливає на їхнє ставлення до культурного різноманіття та організовує взаємодію в студентському та учнівському колективі.

Наукова спадщина Михайла Грушевського має значний потенціал для розвитку історико-культурної складової крос-культурної компетентності. У фундаментальній праці «Історія України-Руси» учений розглядав минуле України в контексті складних суспільних процесів і взаємодії різних народів, що створює підґрунтя для осмислення культурної ідентичності як результату історичного розвитку[1]. Ознайомлення майбутніх педагогів із його науковими працями допомагає поглибити знання про витоки української культури, формувати історичну свідомість і розуміти значення національної спадщини для сучасного суспільства.

Важливим аспектом використання праць М. Грушевського є формування здатності розглядати українську культуру у взаємозв'язку з європейським історичним простором[2]. Усвідомлення самобутності українського народу не виключає визнання культурних взаємовпливів, а, навпаки, дає змогу глибше зрозуміти особливості історичного розвитку України та її місце в системі міжкультурних зв'язків. Для майбутнього педагога це означає формування збалансованого світогляду, у якому національна ідентичність поєднується з відкритістю до інших культур, повагою до їхніх традицій і визнанням права кожного народу на власний історичний шлях.

Наукова та громадсько-політична діяльність М. Грушевського також створює можливості для осмислення громадянських і демократичних цінностей. У його працях порушувалися питання історичного розвитку українського суспільства, національної самосвідомості, державності та суспільної організації. Звернення до цих питань у процесі підготовки педагогів дає змогу обговорювати взаємозв'язок національної гідності, громадянської відповідальності, свободи і поваги до прав людини. У контексті крос-культурної компетентності особливо важливо підкреслити, що усвідомлення власної культурної належності має сприяти взаєморозумінню, а не протиставленню культур. Педагог повинен уміти створювати умови, за яких здобувачі освіти можуть вільно висловлювати погляди, знайомитися з різними традиціями та вчитися конструктивно взаємодіяти.

Наукова спадщина Михайла Грушевського є важливим інтелектуальним і культурно-освітнім ресурсом формування крос-культурної компетентності майбутніх педагогів. Його ефективність забезпечується інтеграцією історичної спадщини в міждисциплінарну професійну підготовку, застосуванням інтерактивних методів навчання та рефлексивним осмисленням культурних відмінностей. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням моделі формування крос-культурної компетентності майбутніх педагогів на основі наукової спадщини М. Грушевського, визначенням педагогічних умов її реалізації та критеріїв оцінювання отриманих результатів.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–1998. https://resource.history.org.ua/item/0013881

2. Грушевський М. С. На порозі Нової України: гадки і мрії. Київ: Друк. акц. т-ва "Петро Барський у Києві", 1918. 120 с.

3. Deardorff D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization. Journal of Studies in International Education. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 241–266. https://doi.org/10.1177/1028315306287002

МАЧИНСЬКИЙ Назар Олегович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

НАУКОВА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ГЕРОЇВ

Студенти гуманітарних спеціальностей оцінюють національних героїв через розуміння конкретного внеску історичної постаті. Це особливо важливо, коли постать неоднозначна. У випадку Михайла Грушевського суперечки ускладнюються через його політичну діяльність, яку оцінюють по-різному і досліджують набагато менше, ніж його наукову роботу [1, с. 229]. Тому відповідь на питання чи вважати Грушевського національним героєм, слід шукати, перш за все, в його науковій спадщині, яка має загальне визнання.

Головна праця вченого – “Історія України-Руси”, яка складається із десяти томів у тринадцяти книгах. Грушевський виклав історію українського народу як окремий тяглий процес від найдавніших часів і до середини XVII століття.

Сучасні історики вважають цю працю найважливішою для української історіографії та метафорично називають її історичним паспортом українського народу [2, с. 119]. Поряд із науковою роботою Грушевський займався створення інституцій. У Львові він очолював Наукове товариство імені Шевченка та виховав цілу плеяду учнів, серед яких був Іван Крип’якевич. Після повернення до Києва заснував у Всеукраїнської академії наук низку історичних установ , які склали основу київської наукової школи [3, с. 70].

Наукову роботу Грушевський цінував понад усе. Радянська влада спочатку підтримувала наукові плани вченого, але згодом не тільки зруйнувала створену ним академічну структуру, але й на початку 1930-х років проти нього та його колег розпочала репресії [3, с. 69-70]. Але навіть це не змусило Грушевського відмовитися від роботи над “Історією України-Руси”.

Чи можна вважати національним героєм М. Грушевського? Критерій героїзму можна взяти в Г. Ващенка. Згідно з його поглядами, які аналізує Н. Дічек, учинок стає героїчним тоді, коли людина діє заради ідеї [4, с. 137]. Дослідник також зазначає, що національний пантеон сьогодні оновлюється і до нього додаються нові імена [4, с. 137]. Грушевський упродовж життя служив ідеї української історії як самостійного предмета наукового пізнання, таким чином відстоюючи права українців на власне минуле. Це можна інтерпретувати як інтелектуальний героїзм, і він розширює розуміння студентів поняття національного героя.

В. Тельвак простежив, як змінювалася біографія вченого. Ранні автори писали їх у героїчному характері і створювали культ особистості, тоді як сучасні дослідники аналізують його життя критично [1, с. 227-231]. Подібний шлях варто пройти і студентові. Суперечливі політичні рішення Грушевського є частиною життя вченого, які не повинні ставати на задаві визнання величного внеску у наукову сферу.

Отже, Грушевського можна вважати національним героєм на підставі його наукової спадщини. У своїй концепції української історії він об’єднує діячів різних епох (князів, гетьманів) в одне національне минуле. Цим він визначив коло людей, яких українці сьогодні вважають героями свого минулого. Для майбутніх гуманітаріїв приклад Грушевського має і професійне значення, б о показує служіння народу через сумлінну наукову працю. А знайомлячись із суперечливими сторінками біографії вченого, студенти вчаться визнавати внесок героя і критично оцінювати окремі його рішення.

Література:

1. Тельвак В. Біографічна грушевськіана: традиції, новації, методологічні виклики. Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej. 2025. T. 17. S. 225–238. DOI: https://doi.org/10.12775/KlioPL.2025.11

2. Дутко Л. Рецепція «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в сучасній українській історіографії. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2024. Вип. 48. С. 114–124. DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-114-124

3. Дутко Л. Науково-організаційна праця Михайла Грушевського на терені ВУАН: огляд сучасної історіографії. Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2025. № 1. С. 68–75. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-1-68-75

4. Дічек Н. Формування національної ідентичності: порівняльний аналіз ідей Володимира Янева та Григорія Ващенка. Український педагогічний журнал. 2025. № 4. С. 127–141. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-4-127-141

КОСТИНЮК Василь Степанович,
аспірант, Національний університет
біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Історична спадщина Михайла Грушевського посідає важливе місце у формуванні української національної самосвідомості, оскільки сприяє осмисленню історичного минулого, усвідомленню самобутності українського народу та розумінню закономірностей становлення української державності. Наукова, громадська й державотворча діяльність ученого становить значний потенціал для сучасної вищої освіти, зокрема в контексті національного виховання студентської молоді.

М. Грушевський зробив вагомий внесок у розвиток української історичної науки. У першому томі праці «Історія України-Руси» вчений визначив відтворення історичного розвитку українського народу як основне завдання свого дослідження [1, с. 1]. Його наукова спадщина дає змогу розглядати історію України як цілісний процес, простежувати тяглість національного розвитку та осмислювати роль історичного досвіду у становленні української ідентичності.

Значення праць М. Грушевського для сучасного освітнього процесу полягає не лише в їхньому історичному змісті, а й у можливості формування в студентів усвідомленого ставлення до національного минулого. Звернення до історичних джерел допомагає молоді осмислювати події та явища в їхньому взаємозв’язку, розвивати критичне мислення, розрізняти історичні факти й інтерпретації, а також розуміти значення історичної пам’яті для збереження національної ідентичності.

Національна самосвідомість особистості передбачає усвідомлення належності до української національної спільноти, знання її історії та культури, прийняття національних цінностей і відповідальне ставлення до майбутнього держави. Її формування не обмежується засвоєнням історичних відомостей, а передбачає розвиток емоційно-ціннісного ставлення до національної спадщини, здатності критично осмислювати минуле й визначати власну громадянську позицію.

Важливість залучення історико-культурної спадщини до освітнього процесу простежується і в сучасних педагогічних дослідженнях. Зокрема, Н. Дічек у статті «Потенціал освітнього краєзнавства у формуванні історичної пам’яті су-

часної української молоді: деякі практичні напрями» розглядає можливості використання освітнього краєзнавства для розвитку історичної пам’яті та національної ідентичності молоді [2]. Такий підхід дає підстави розглядати вивчення біографій видатних українців, їхньої наукової спадщини й суспільної діяльності як один із напрямів національного виховання студентства.

Для студентів університетів наук про життя звернення до спадщини М. Грушевського має особливе значення з огляду на специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності. Підготовка фахівців аграрної, природничої та суміжних галузей передбачає не лише набуття професійних компетентностей, а й усвідомлення відповідальності за розвиток українського суспільства, збереження природних ресурсів, підтримку сільських громад і відновлення держави. Осмислення історичного шляху українського народу дає змогу пов’язати професійну діяльність із ширшим контекстом національного розвитку та суспільного поступу.

Педагогічний потенціал спадщини М. Грушевського доцільно реалізовувати через інтеграцію історичного змісту в навчальні дисципліни, організацію проблемних семінарів, аналіз першоджерел, студентські дослідницькі проєкти та міждисциплінарні завдання. Зокрема, студентам можна запропонувати дослідити роль ученого у формуванні української історичної думки, проаналізувати значення його діяльності для становлення української державності або підготувати проєкт, присвячений взаємозв’язку історичної пам’яті, національної ідентичності та розвитку українських громад.

Важливо, щоб така діяльність не обмежувалася відтворенням біографічних відомостей. Її доцільно спрямовувати на самостійний пошук інформації, зіставлення історичних позицій, аргументоване обговорення суспільно значущих питань і формування особистого ставлення до національної спадщини. Це сприятиме розвитку пізнавальної активності студентів, дослідницьких умінь і здатності усвідомлено визначати власну громадянську позицію.

Отже, історична спадщина Михайла Грушевського є важливим ресурсом формування національної самосвідомості студентської молоді. Її педагогічний потенціал полягає в поглибленні історичних знань, розвитку історичної пам’яті, осмисленні української національної ідентичності та утвердженні відповідального ставлення до майбутнього держави. В університетах наук про життя актуалізація спадщини вченого може сприяти поєднанню професійної підготовки студентів із національними цінностями, громадянською відповідальністю та усвідомленням власної ролі в розвитку України.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 1 : До початку XI віка. Київ: Наукова думка, 1991. 736 с.

2. Дічек Н. Потенціал освітнього краєзнавства у формуванні історичної пам’яті сучасної української молоді: деякі практичні напрями. Український педагогічний журнал. 2025. № 3. С. 130–145. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-3-130-145.

ШАРОВ Олександр Олегович,
аспірант, Національний університет
біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У сучасному світі зміцнення нашої демократичної держави і збереження суверенітету України, процес формування громадянської компетентності кожного члена суспільства набуває особливої актуальності та вагомості. Громадянська компетентність включає в себе не тільки опанування правових норм або знання державних символів, а і широке усвідомлення історичного контексту утворення нації, спроможність до рефлексивного мислення та Усвідомлення, що кожен громадянин так чи інакше відповідальний за майбутнє власної країни [1, с. 12].

Фундаментом для розвитку усіх перерахованих якостей є наукова, публіцистична та державотворча спадщина Михайла Сергійовича Грушевського, який є видатним українським істориком, громадським і державним діячем, головою Української Центральної Ради та засновником української історичної школи.

Головні аспекти впливу спадщини М. Грушевського на формування громадянської компетентності включають в себе такі напрями:

- Концептуалізація суб'єктності українського народу. М. Грушевський довів хибність імперської концепції «єдиного триєдиного народу» й аргументував спадкоємність українського державотворення від Київської Русі та Галицько-Волинської держави крізь козацьку добу до новітнього часу [2, с. 45]. Це формує у сучасного українця стійке осмислення глибинності власного історичного походження і створює національну ідентичність.

- Створення демократичних і республіканських переконань. Будучи головою Української Центральної Ради М. Грушевський поклав основу вітчизняного парламентаризму та конституціоналізму [3, с. 110]. Саме закладені патріотичні основи УЦР виховують в громадянах повагу до прав і свободи людини, прав меншин, вчать принципу поділу властей та інших засад правової країни.

- Формування критичного мислення за допомогою аналізу історичних уроків. При дослідження діяльності М. Грушевського ми можемо аналізувати складність державотворчих процесів 1917 - 1918 рр., побачити не тільки здобутки, а ще й промахи в організації оборони та зовнішній політиці [4, с. 88]. Завдяки такому аналізу громадяни можуть навчитися протидіяти сучасним інформаційним загрозам, популізму та маніпуляціям ззовні.

Таким чином, історична спадщина Михайла Грушевського є важливим ціннісним і методологічним орієнтиром. Вона сприяє формуванню активного, патріотичного та критично мислячого громадянина, здатного свідомо брати участь у розвитку суверенної України [5, с. 15].

Література:

1. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності учнівської молоді: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2019. 180 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 10 т. Київ: Наукова думка, 1991. Т. 1. 648 с.
3. Копиленко О. Л. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 216 с.
4. Верстюк В. Ф. Михайло Грушевський: голова Української Центральної Ради. Український історичний журнал. 2016. № 5. С. 82–94.
5. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: між наукою і політикою. Київ: Либідь, 2021. 24

РУБАН Вячеслав Васильович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває осмислення національної історико-культурної спадщини як чинника розвитку відкритості до інших культур, толерантності, критичного мислення та поваги до культурного різноманіття. У цьому контексті наукова спадщина Михайла Грушевського становить важливе джерело розуміння історичних закономірностей розвитку української культури, її взаємозв'язків із європейськими суспільствами та місця України в загальноєвропейському історичному процесі.

Європейський культурно-історичний контекст наукової діяльності Михайла Грушевського визначався інтелектуальними традиціями кінця XIX – першої третини XX століття, становленням модерних націй і поширенням ідей громадянської рівності та культурної самобутності. Навчання у Київському університеті, наукова діяльність у Львові, участь у європейському академічному середовищі та ознайомлення з досягненнями історичної науки сприяли формуванню його дослідницького світогляду. Праці вченого засвідчують прагнення розглядати історію України як самостійний і невіддільний складник історії Європи, що має власну культурну традицію, суспільний досвід і державотворчі прагнення [1].

Наукова спадщина М. Грушевського актуальна для міжкультурної освіти, оскільки дає змогу поєднати усвідомлення української національної ідентичності з розумінням історичного досвіду інших народів. Вивчення його праць сприяє подоланню стереотипних уявлень про історичний розвиток України, формуванню аргументованої позиції щодо культурної самобутності українського народу та усвідомленню взаємозалежності національних історій. Це особливо важливо для здобувачів вищої освіти, які в майбутній професійній

діяльності взаємодіятимуть із представниками різних культурних, мовних і соціальних середовищ.

Наукова спадщина Михайла Грушевського формувалася в період активного розвитку європейської історичної науки, коли дослідження минулого народів набувало значення не лише академічного пізнання, а осмислення культурної ідентичності та суспільного розвитку. Історик прагнув обґрунтувати самостійність українського історичного процесу, спираючись на аналіз джерел, суспільних трансформацій, політичних інституцій і культурних взаємозв'язків. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» стала визначним внеском щодо розуміння України як простору взаємодії різних цивілізаційних, культурних і політичних традицій[1]. Історичний розвиток українських земель відбувався у взаємозв'язку з Центральною та Східною Європою, а також із ширшими європейськими суспільними процесами. Розвиток освіти, культурні обміни та політичні трансформації впливали на формування української культурної традиції. Вивчення цих процесів допомагає здобувачам освіти зрозуміти, що культурна ідентичність не формується в ізоляції, а розвивається в постійній взаємодії з іншими спільнотами. Такий підхід створює підґрунтя для поваги до культурних відмінностей і конструктивного міжкультурного діалогу.

Особливе значення для формування міжкультурної комунікативної компетентності має дослідницький підхід М. Грушевського, заснований на критичному аналізі історичних джерел та аргументованому викладі наукових положень. У сучасній вищій освіті ці принципи можуть застосовуватися для розвитку інформаційної грамотності, здатності зіставляти різні інтерпретації історичних подій, розпізнавати упередження та відрізняти наукові аргументи від маніпулятивних тверджень. Здобувачі освіти, аналізуючи історичні тексти, мають можливість навчитися враховувати культурний і часовий контекст висловлювань, перевіряти достовірність інформації та формулювати власну позицію без знецінення поглядів інших людей. Це відповідає сучасному розумінню міжкультурної компетентності як поєднання знань, умінь, ставлень і здатності до ефективної взаємодії в умовах культурного різноманіття [2].

Практична реалізація зазначеного підходу у вищій освіті передбачає інтеграцію наукової спадщини М. Грушевського в навчальні дисципліни гуманітарного, суспільствознавчого та професійного спрямування. Зокрема, доцільним є проведення дискусій щодо різних інтерпретацій спільних історичних подій, підготовка міжкультурних проєктів і презентацій про взаємодію народів Європи. Такі форми роботи сприяють розвитку навичок аргументації, ведення дискусії, академічного спілкування та командної взаємодії. Важливо забезпечити наукову коректність аналізу, уникаючи механічного перенесення понять сучасної міжкультурної комунікації на історичні погляди вченого.

Отже, європейський культурно-історичний контекст наукової спадщини Михайла Грушевського має значний потенціал для формування міжкультурної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Його історичні праці сприяють розумінню самобутності української культури, її взаємозв'язків із

європейським історичним процесом і значення національної ідентичності для конструктивного міжкультурного діалогу.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т.1: До початку XI віка. Київ: Наукова думка, 1991. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001324

2. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Volume 1: Context, Concepts and Model. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. URL: https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture

СТАДНИК Борис Миколайович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СВІТОГЛЯДІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Для глибшого розуміння поглядів Михайла Грушевського на справедливість необхідно вийти за межі суто політичного трактування його спадщини та розглянути її в контексті філософії історії. Саме історіософська концепція мислителя дає змогу з'ясувати, хто є суб'єктом історичного розвитку, які сили визначають суспільні зміни та за якими критеріями можна оцінювати суспільний прогрес.

Грушевський не створив завершеної нормативної теорії справедливості, подібної до систематичних учень класичної чи сучасної політичної філософії. Проте його історичні, соціологічні й політичні праці містять ідейні передумови для реконструкції такого вчення. Його концепція історії передбачає особливу увагу до життя народу, його соціальних потреб, культурних прагнень і форм самоорганізації. У філософському вимірі це означає зміну самого критерію історичної значущості: історію слід розглядати не виключно як послідовність держав, династій і політичних еліт, а як процес розвитку людських спільнот.

Така зміна перспективи має безпосереднє значення для розуміння справедливості. Якщо головним суб'єктом історії є народ, то державні інститути, політичні режими й суспільні порядки повинні оцінюватися з погляду їхнього впливу на життя людей. Держава, що демонструє зовнішню могутність, але нехтує добробутом населення, обмежує його свободу та позбавляє можливості впливати на суспільні рішення, не може вважатися безумовним уособленням суспільного прогресу. У цьому виявляється нормативний потенціал історіософії Грушевського: історичний розвиток набуває гуманістичного виміру тоді, коли його результати співвідносяться з потребами людини та суспільства. Відповідно, справедливість можна інтерпретувати як критерій оцінювання суспільних інститутів, який дає змогу відрізнити розвиток, спрямований на розширення людських можливостей, від такого розвитку, що супроводжується пануванням, відчуженням і нерівністю [1]. Водночас не слід ототожнювати історичну концепцію Грушевського з телеологічним уявленням про неминучий рух людства до наперед визначеного ідеального суспільства. Його історико-

соціологічний підхід передбачав дослідження конкретних обставин, різноманітності соціальних чинників і складності суспільної еволюції. Тому справедливість у межах сучасної реконструкції його поглядів постає не як гарантований результат історії, а як завдання, яке суспільство повинно розв'язувати в процесі власного розвитку. У такому вимірі народ постає суб'єктом справедливості: між колективним благом та індивідуальною свободою.

Однією з найважливіших особливостей світогляду Грушевського є визнання народу основним суб'єктом історичного процесу. Ця позиція протистояла історичним концепціям, які надавали виняткового значення державним інституціям, правлячим династіям або діяльності окремих видатних осіб. У його розумінні народ - не пасивний об'єкт управління, а активна спільнота, яка репрезентує суб'єктність шляхом створення культурних форм, вироблення способів господарювання, формування суспільних відносин та активна участь у визначенні власного майбутнього. Отже, визнання народу суб'єктом історії означає також визнання його права бути суб'єктом політичних рішень.

Проте ця позиція породжує фундаментальне філософське питання: чи завжди інтереси колективу відповідають інтересам кожної окремої людини? Саме тут виявляється складність співвідношення народовладдя і справедливості. Колективна воля може сприяти визволенню суспільства від зовнішнього панування, але за певних умов вона може використовуватися для обмеження прав тих, хто становить меншість або не погоджується з позицією більшості.

Тому в сучасній філософській інтерпретації спадщини М. Грушевського важливо розрізняти народ як історичну спільноту та конкретні політичні сили, які претендують на право говорити від його імені. Справедливість не може бути зведена до безумовного підпорядкування індивіда колективу. Вона потребує такого суспільного устрою, у якому спільне благо поєднується з повагою до свободи, гідності й прав особистості. Звідси випливає важливий висновок: народовладдя є необхідною, але не самодостатньою умовою справедливості. Його справжня демократична цінність визначається не тільки можливістю більшості ухвалювати рішення, а й здатністю суспільства гарантувати рівноправність, захищати меншини та підтримувати відкриту політичну дискусію. Це положення є сучасним нормативним розвитком демократичних ідей М. Грушевського, а не буквальним відтворенням окремої сформульованої ним теорії. Воно дає змогу критично осмислити співвідношення колективної свободи й особистої автономії як одну з центральних проблем будь-якої демократичної концепції справедливості [2].

В цілому, філософське значення справедливості у світогляді М. Грушевського розкривається через взаємозв'язок трьох принципів: свободи, рівності та солідарності. Кожен із них окремо виражає важливу суспільну цінність, однак лише їхнє поєднання дає змогу сформувати цілісне уявлення про демократичний суспільний порядок.

Література:

1. Грінів О. І. Методологічні засади історіософії Михайла Грушевського. [Електронний текст](https://shron1.chtyvo.org.ua/Hryniv/Metodolohichni_zasady_istoriosofii_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf)
2. Стадник Б. М. Детермінація справедливості в кризовому суспільстві // http://apfs.nuoua.od.ua/56-2025

БАБКОВИЧ Роман Ярославович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX-XX СТОЛІТТЯ

Кінець XIX – початок XX століття став важливим періодом становлення українського наукового простору, розвитку наукових товариств і розширення досліджень, присвячених історії, культурі, природі та суспільству. За умов політичної роз'єднаності українських земель особливого значення набували інституції, які забезпечували організацію наукової роботи, поширення результатів досліджень українською мовою та співпрацю вчених із різних регіонів. Одним із провідних організаторів української науки цього періоду був Михайло Грушевський – історик, публіцист і громадський діяч, діяльність якого сприяла інституційному зміцненню української науки. Важливим аспектом його спадщини є розвиток наукових товариств, у структурі яких поряд із гуманітарними функціонували природничі напрями.

Михайло Грушевський (1866–1934) увійшов в історію України насамперед як видатний історик, дослідник минулого українського народу та організатор науки. Його діяльність не обмежувалася індивідуальними науковими працями, а охоплювала редакторську, видавничу, педагогічну й організаційну роботу. Особливо важливим став львівський період, пов'язаний із Науковим товариством імені Шевченка (НТШ), членом якого Грушевський був із 1893 року. У 1895 році він очолив редагування «Записок Наукового товариства імені Шевченка», а в 1897–1913 роках обіймав посаду голови Товариства [1].

Під керівництвом Грушевського НТШ зміцнило свої позиції як український науковий осередок. Розширювалася видавнича діяльність, розвивалася система наукових збірників, формувалися бібліотечні й архівні ресурси, залучалися дослідники різних спеціальностей. Історія Товариства засвідчує, що в цей період його діяльність набувала системнішого характеру, а наукові публікації охоплювали різні галузі знань [2]. Важливо, що Грушевський розглядав організацію науки як необхідну умову розвитку української інтелектуальної культури, підготовки нових дослідників і забезпечення доступності наукових результатів для українськомовного читача.

Значення цієї діяльності для природничих досліджень зумовлювалося структурою самого НТШ. Поряд з історико-філософською та філологічною секціями функціонувала математично-природописно-лікарська секція, яка

об’єднувала науковців відповідного профілю. У 1897 році було започатковано окреме видання - «Збірник Математично-природописно-лікарської секції», що стало важливою подією в розвитку україномовної наукової періодики [2]. Поява такого видання свідчила про інституційне оформлення природничого напряму, створення можливостей для оприлюднення результатів досліджень і розширення використання української мови в науковій комунікації.

У цьому контексті роль М. Грушевського доцільно визначати передусім як роль організатора багатопрофільної наукової установи. Наявні джерела підтверджують його керівну та редакторську діяльність у НТШ, проте не дають достатніх підстав характеризувати його як безпосереднього виконавця природничих досліджень. Його внесок полягав у підтримці інституційного середовища, у межах якого розвивалися різні наукові дисципліни, зокрема природничі. Такий підхід дає змогу розмежувати особисті наукові зацікавлення Грушевського та ширші результати діяльності установи, яку він очолював.

Важливим першоджерелом для розуміння науково-організаційних поглядів ученого є його огляд «Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр.», підготовлений для загальних зборів 1898 року [3]. У ньому М. Грушевський розглядав завдання Товариства як організацію наукової праці українською мовою, залучення якомога ширшого кола дослідників і формування нових наукових кадрів. Він також звертав увагу на матеріальні труднощі, обмежені можливості фінансування та перешкоди для наукових контактів між різними частинами українських земель. Ці положення засвідчують, що розвиток науки розглядався ним не тільки як створення окремих праць, а як системна діяльність, що потребувала організаційної підтримки, видавничої інфраструктури й суспільного визнання.

Наступним важливим етапом стало заснування Українського наукового товариства в Києві у 1907 році з ініціативи М. Грушевського. За даними Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Товариство створювалося за зразком НТШ для організації наукової роботи та її популяризації українською мовою. Його структура включала історичну, філологічну, природничо-технічну, медичну й статистичну комісії. Отже, науково-організаційні ініціативи М. Грушевського сприяли поширенню багатопрофільної моделі наукової роботи й у Наддніпрянській Україні.

Заснування Українського наукового товариства мало особливе значення для розширення географії українського наукового життя. Воно створювало організаційні можливості для співпраці дослідників із різних регіонів, розвитку фахових обговорень і публікації наукових матеріалів. Наявність природничо-технічної комісії засвідчувала, що в межах українського наукового руху природничі дисципліни розглядалися як важлива складова загального розвитку науки. Водночас діяльність окремих комісій і результати їхніх досліджень потрібно аналізувати з урахуванням конкретних публікацій та історичних документів, не ототожнюючи сам факт створення інституції з автоматичним розширенням усіх напрямів її роботи.

Розвиток наукових товариств у цей період мав значення і для формування суспільного інтересу до вивчення українських земель. Наукові дослідження

історії, географії, природних умов, рослинного й тваринного світу сприяли накопиченню знань про територію України та її ресурси. Видавнича діяльність і популяризація наукових результатів створювали передумови для ширшого залучення громадськості до осмислення природного й культурного надбання рідного краю. Однак цей зв'язок слід розглядати як опосередкований результат розвитку науки та наукових інституцій, а не як доказ безпосередньої природоохоронної діяльності М. Грушевського.

Таким чином, науково-організаційна діяльність М. Грушевського розкривається через розбудову Наукового товариства імені Шевченка, підтримку його видавничої діяльності та ініціювання створення Українського наукового товариства в Києві. Ці інституції забезпечували організаційні умови для досліджень у різних галузях знань, зокрема природничій. Їхня діяльність сприяла становленню української науки як системного явища, розвитку фахової комунікації та поширенню наукових знань українською мовою.

Отже, Михайло Грушевський відіграв вагому роль у розвитку українського наукового простору наприкінці XIX - на початку XX століття. Його діяльність на посаді голови Наукового товариства імені Шевченка та ініціатива створення Українського наукового товариства в Києві сприяли зміцненню наукових інституцій і розвитку багатопрофільної організації дослідницької роботи. Наявність у структурі цих установ природничих і природничо-технічних підрозділів засвідчує значення науково-організаційних процесів для розвитку відповідних дисциплін. Внесок М. Грушевського доцільно характеризувати передусім як інституційний та інтелектуальний: він створював умови для систематичної наукової діяльності, підготовки дослідників і поширення знань українською мовою, що окреслює його роль у розвитку природничих досліджень.

Література:

1. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-32114

2. Історія Наукового товариства імені Шевченка. Наукове товариство імені Шевченка. URL: https://ntsh.org/history

3. Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського. URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/History/Org/NaukDijalnistTov1897.html

СТЕЦЕНКО Артем Васильович ,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО САМВИДАВУ ТА ТАМВИДАВУ (1960–1980-ті рр.)

Постать видатного історика та першого голови Центральної Ради Української Народної Республіки Михайла Грушевського у 1960–1980-ті роки перебувала під суворою ідеологічною забороною в СРСР, а його фундаментальні праці були

ізольовані у закритих спеціальних сховищах радянських бібліотек. Попри намагання тоталітарної системи викреслити мислителя з історичної пам'яті, між спадщиною М. Грушевського та епохою українського самвидаву й тамвидаву існують глибокі концептуальні, видавничі та джерелознавчі точки дотику. Дослідження цих зв'язків є важливим завданням у межах спеціальності 032 «Історія та археологія».

1. Праці М. Грушевського як провідний осередок непідцензурного обігу знань.

У радянській Україні володіння книгами М. Грушевського (особливо його монументальною «Історією України-Русі») кваліфікувалося каральними органами як вияв «українського буржуазного націоналізму» і могло стати приводом для реального терміну у таборах. Відтак, повернення його наукового доробку до інтелектуального обігу відбувалося виключно через підпільні канали циркуляції. Заборонені тексти фотографувалися, передруковувалися на друкарських машинках та поширювалися як класичний самвидав, виконуючи функцію деколонізації історичної свідомості тогочасної інтелігенції.

2. Захист та рефлексія концепцій історика у дисидентських трактатах. Шістдесятники та правозахисники апелювали до наукових висновків М. Грушевського для викриття радянських ідеологічних фальсифікацій:

• *Іван Дзюба («Інтернаціоналізм чи русифікація?», 1965 р.):* У цьому засадничому тексті українського самвидаву автор прямо посилається на історичну схему М. Грушевського. Він послідовно критикує радянську концепцію «спільної колиски трьох братніх народів» і науково доводить історичну самобутність, окремішність та безперервність розвитку української нації.

• *Київське неформальне коло дослідників:* У 1970–1980-х роках у Києві сформувався закритий осередок молодих гуманітаріїв (серед яких чільне місце посідав історик Сергій Білокінь). Вони таємно збирали матеріали про життя та діяльність М. Грушевського, упорядковували підпільні бібліографічні покажчики та поширювали їх через канали самвидаву, рятуючи національну спадщину від забуття.

3. Історичні паралелі: М. Грушевський як предтеча українського тамвидаву.

Ретроспективний аналіз біографії самого М. Грушевського доводить, що він фактично стояв біля витоків непідцензурного українського друкованого слова в Російській імперії. В умовах жорстких обмежень Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1876 р., коли українське книговидання на підросійських теренах було паралізоване, вчений організував у Львові (на той час Австро-Угорщина) потужний видавничий центр. Часописи (зокрема «Літературно-науковий вістник») та книги НТШ таємно переправлялися через австро-російський кордон до Києва, Полтави та Чернігова. Фактично М. Грушевський створив дієвий прототип «тамвидаву» за кілька десятиліть до появи самого терміну.

4. Інституційна спадкоємність (Наукове товариство імені Шевченка). М. Грушевський упродовж тривалого часу очолював Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) у Львові — головну незалежну українську академічну установу дорадянського періоду. У 1960–1980-х роках саме відновлене у західному

світі НТШ (із центрами в Мюнхені, Парижі та Нью-Йорку) збирало, систематизувало, аналізувало та перевидавало тексти радянських дисидентів (Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола та ін.), виступаючи живим інституційним і інтелектуальним містком між епохою Української революції та епохою руху опору.

Для українського дисидентського руху 1960–1980-х років спадщина Михайла Грушевського була наріжним інтелектуальним фундаментом. В умовах сучасної повномасштабної російської агресії проти України цей історичний досвід непідцензурного збереження національної ідентичності, інформаційного опору та циркуляції незалежного слова набуває виняткової ваги. Вивчення видавничих традицій самвидаву та тамвидаву крізь призму спадкоємності поколінь є критично важливим для розуміння витоків нашої нинішньої стійкості, що робить окреслений напрямок перспективним вектором для подальшого дослідження.

ШИНКАРУК Лідія,
магістрантка, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***САВИЦЬКА Інна Миколаївна,***
кандидат філософських наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

НАУКОВА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В умовах російсько-української війни, протидії історичним маніпуляціям і спробам заперечення права України на незалежне існування особливого значення набуває наукове переосмислення праць учених, які зробили вагомий внесок у становлення української науки. Одним із таких учених є Михайло Грушевський – історик, громадський і політичний діяч, автор фундаментальних праць з історії України, який послідовно обстоював самостійність українського історичного процесу.

Наукова спадщина М. Грушевського має важливе значення для розуміння української нації як історичної, культурної та політичної спільноти. У своїх дослідженнях учений обґрунтовував самобутність історичного розвитку українського народу, простежував спадкоємність його суспільного і політичного життя, розкривав роль народних традицій, культури та історичної пам’яті у збереженні національної ідентичності. Його підхід сприяв подоланню імперських інтерпретацій минулого, які трактували українську історію як складову історії інших народів.

Звернення до наукової спадщини М. Грушевського дає змогу визначити значення історичних знань у формуванні національної свідомості, зміцненні громадянської єдності та утвердженні цінностей незалежної України. Тому дослідження його інтелектуального доробку є важливим для сучасної

гуманітарної політики, національно-патріотичного виховання та формування відповідального ставлення суспільства до власного історичного минулого.

Центральне місце в науковій спадщині М. Грушевського посідає обґрунтування самостійності українського історичного процесу, яке представлено в багатотомній праці «Історія України-Руси» [1]. Важливою особливістю наукової концепції М. Грушевського було розуміння народу як головного суб'єкта історії. Такий підхід сприяв розширенню уявлень про джерела національної ідентичності. Вона поставала не тільки як результат діяльності політичних діячів, а як наслідок тривалого історичного розвитку суспільства, збереження культурних традицій та усвідомлення спільності історичної долі.

Визначальне значення для формування української національної ідентичності мала концепція історичної спадкоємності, запропонована Грушевським. Досліджуючи історію Київської Русі, він прагнув простежити розвиток українського історичного життя в його внутрішній послідовності. Така інтерпретація минулого сприяла утвердженню уявлення про українців як народ із власною історичною традицією, політичним досвідом і культурною спадщиною. Науковий підхід Грушевського дає підстави розглядати національну ідентичність як динамічне явище, що формується впродовж століть і змінюється під впливом суспільних та політичних обставин.

Вагомим складником наукової спадщини М. Грушевського є його внесок у розвиток української політичної думки. Учений пов'язував національне відродження з розширенням громадянських прав, розвитком демократичних інституцій і забезпеченням можливостей для суспільного самовизначення. Національна ідентичність у його інтелектуальній спадщині постає не лише як усвідомлення спільного походження та культурної належності, а як готовність суспільства брати відповідальність за власне політичне майбутнє.

Особливе значення має актуальність ідей М. Грушевського в умовах сучасної російсько-української війни. Використання історії як інструменту політичної пропаганди, поширення дезінформації та заперечення української національної самобутності зумовлюють потребу в критичному осмисленні історичних джерел і популяризації науково обґрунтованих знань про минуле. Праці М. Грушевського допомагають розкривати історичні передумови формування української нації та протистояти спрощеним інтерпретаціям її розвитку. Сучасне прочитання його спадщини має передбачати критичний аналіз окремих положень з урахуванням нових джерел і досягнень історичної науки.

Отже, значення наукового доробку М. Грушевського в сучасних умовах полягає в його здатності сприяти збереженню історичної пам'яті, протидії фальсифікації минулого та зміцненню національної свідомості. Вивчення його праць у закладах освіти і наукових установах сприяє формуванню критичного історичного мислення, громадянської відповідальності та усвідомленню цінності української державності. Подальше дослідження наукової спадщини М. Грушевського та її популяризація мають вагоме значення для збереження історичної пам'яті, розвитку національної культури та зміцнення суспільної стійкості в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси. У 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1991–1998. Електронний архів праць автора: е-Архів Михайла Грушевського. URL: https://resource.history.org.ua/item/0013881

2. Грушевський М. С. Нарис історії українського народу / передмова, упорядкування І. Б. Гирича, В. Кавунника. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2021. 575 с.

3. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія історії України. Т.2: Г–Д. Київ: Наукова думка, 2004. 688с. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Grushevsky_M_S

ШВЕЦЬ Анастасія Василівна,
студентка, спеціальність «Харчові технології»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ХВІСТ Вікторія Олексіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і Природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРІЯ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Михайло Грушевський належить до тих історичних постатей, чия діяльність виходила далеко за межі однієї професії. Він був ученим, який прагнув відновити цілісну картину минулого України, громадським діячем, який працював задля розвитку української культури й освіти, та політиком, який опинився в центрі подій, що визначали майбутнє української державності. Його життєвий шлях засвідчує, наскільки тісно можуть переплітатися наукова праця, національна самосвідомість і відповідальність за долю країни.

У 2026 році виповнюється 160 років від дня народження Михайла Грушевського. Ця дата є нагодою не лише згадати основні віхи його біографії, а й замислитися над значенням його ідей для сучасної України. Особливого звучання набуває питання про те, як знання власної історії допомагає суспільству усвідомлювати свою самобутність, зберігати історичну пам’ять і відстоювати право на самостійний розвиток.

Важливе місце у становленні М. Грушевського як науковця посіли навчання в Київському університеті Святого Володимира та співпраця з істориком Володимиром Антоновичем. Саме в університетські роки формувалися його дослідницькі інтереси та прагнення розглядати історію українських земель як цілісний і самобутній процес. У 1894 році М. Грушевський очолив кафедру історії у Львівському університеті, де розгорнув активну наукову й організаційну діяльність. Львів став одним із ключових середовищ його інтелектуального розвитку, а Наукове товариство імені Шевченка — важливим осередком української науки, з яким була пов’язана значна частина його праці.

Особливе значення має багатотомна праця «Історія України-Руси», над якою М. Грушевський працював упродовж багатьох років. Учений послідовно досліджував історичний розвиток українських земель, суспільні відносини, культурні процеси та традиції політичного життя. Його підхід сприяв утвердженню погляду на історію України як на окремий історичний процес, який не можна зводити лише до історії сусідніх держав. Завдяки цій праці українське минуле постало як історія народу зі своїм досвідом, культурою, суспільними традиціями та прагненням до самовизначення.

Для Грушевського історія була не просто сукупністю фактів про минуле. Вона допомагала зрозуміти, як формувалася спільнота, які випробування вона долала та як зберігала свою самобутність. Тому його наукова діяльність мала не лише академічне, а й суспільне значення: вона сприяла формуванню історичної свідомості та зміцненню інтелектуальних основ українського національного руху.

Наукова праця М. Грушевського органічно поєднувалася з громадською діяльністю. Він підтримував розвиток української мови, освіти, книговидання та національної культури, брав участь у громадських ініціативах і виступав за розширення прав українців. Поступово його діяльність виходила за межі культурного відродження та набувала виразного політичного виміру. Усвідомлення історичної окремішності українського народу ставало підґрунтям для обговорення його права на самоврядування та самостійне визначення власного майбутнього.

Особливий етап у житті М. Грушевського розпочався в березні 1917 року, коли його обрали головою Української Центральної Ради. Українська революція поставила перед українським суспільством складні завдання: визначити модель політичного устрою, забезпечити представництво інтересів населення та сформувати власні органи влади. М. Грушевський став одним із провідних учасників цього процесу, поєднуючи політичну діяльність із прагненням утвердити демократичні принципи та право українського народу на самовизначення.

Еволюція Української Центральної Ради від вимог автономії до проголошення незалежності Української Народної Республіки відобразила зміну політичних обставин і зростання прагнення до самостійного державного розвитку. Важливими етапами цього шляху стали чотири Універсали Центральної Ради. Третій Універсал, проголошений у листопаді 1917 року, визначив створення Української Народної Республіки, а Четвертий Універсал від 22 січня 1918 року проголосив її незалежність.

Участь М. Грушевського в революційних подіях засвідчила, що історик може бути не лише дослідником державотворчих процесів, а й їхнім безпосереднім учасником. Водночас діяльність Центральної Ради відбувалася в умовах війни, економічних труднощів, нестабільності політичних інституцій і гострих внутрішніх суперечностей. Ці обставини значно ускладнювали реалізацію її політичних задумів. Припинення діяльності Центральної Ради у квітні 1918 року стало одним із драматичних епізодів Української революції, проте не скасувало історичного значення проголошення УНР та її незалежності.

Після революційних подій М. Грушевський повернувся до наукової роботи, однак у радянській Україні його діяльність дедалі більше обмежувалася політичним тиском. У 1931 році його заарештували у справі так званого Українського національного центру, а останні роки життя минули в умовах переслідувань української інтелігенції. Учений помер 24 листопада 1934 року в Кисловодську. Його наукова спадщина, що охоплює історію, літературознавство, соціологію, етнографію та інші галузі гуманітарного знання, зберегла значення для подальшого розвитку української науки.

Отже, постать Михайла Грушевського дає змогу простежити зв'язок між історичним знанням, національною свідомістю та політичною практикою. Його внесок полягає не лише у створенні фундаментальних історичних праць чи участі в діяльності Української Центральної Ради. Не менш важливим є те, що він допоміг утвердити розуміння України як історично сформованої спільноти, здатної самостійно осмислювати власне минуле та визначати напрям свого розвитку.

У контексті 160-річчя від дня народження Михайла Грушевського його спадщина спонукає до осмислення ролі історичної пам'яті в сучасному державотворенні. Знання історії не усуває суспільних суперечностей і не гарантує політичного успіху, проте створює підґрунтя для відповідального громадянського вибору. Саме тому досвід Грушевського залишається важливим для розуміння того, як наукова думка, освіта та громадянська активність можуть сприяти утвердженню національної ідентичності й розвитку української державності.

ВЛАЩЕНКО Назар Богданович,
студент, спеціальність «Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – НАУКОВЕЦЬ ТА ІСТОРИК

Становлення української історіографії як фахової наукової дисципліни відбулося насамперед завдяки дослідницькій та інституційній роботі Михайла Грушевського. До публікації його концептуальних праць вітчизняне минуле здебільшого сприймалося як відгалуження російської чи польської державних історій. Опрацювавши тисячі архівних документів, він науково обґрунтував самобутність українців як окремого етносу з власною безперервною історією[1].

Основу його історичної концепції закладено в 10-томній «Історії України-Руси». У цій праці дослідник показав і довів тяглість державного та суспільного розвитку від часів Київської держави через Галицько-Волинське князівство до

козацької доби. [4] Такий підхід знецінив популярну тоді імперську гіпотезу Михайла Погодіна про перенесення політичного центру та історичної спадщини Русі до Москви. Це створило міцну опору для формування українського національного наративу. [3]

Методи Грушевського доволі сильно відрізнялася від підходів істориків XIX століття. Замість традиційного хронологічного переліку дат і політичних подій він застосував соціологічний метод. Вивчаючи ранньомодерну добу, вчений відкинув романтизацію козацтва, змістивши фокус на більше реалістичніші для того часу, соціально-економічні процеси, демографію, народні рухи та інституційні зміни. [2] Для повного і остаточного розуміння епохи він також працював надпаралельною роботою над багатотомною «Історією української літератури», яка зафіксувала еволюцію суспільної думки та культурне бачення епохи.

Як науковець-організатор Грушевський зумів вибудувати дієві академічні інституції. Після переїзду до Львова у 1894 році він реорганізував Наукове товариство ім. Шевченка, перетворивши його на фактично першу українську академію наук. Редагування «Записок НТШ» допомогло згуртувати дослідників з різних регіонів та налагодити випуск джерелознавчих матеріалів. Повернувшись до Києва у 1920-х роках, він продовжив розбудову науки на чолі Історично-філологічного відділення ВУАН. Саме там сформувалася його потужна історична школа, що підготувала нове покоління фахових архівістів та джерелознавців. Створена Грушевським теоретична база забезпечила перехід української гуманітаристики на європейський академічний рівень, на які й сьогодні спираються українські історики для вітчизняних досліджень. [2]

Література:

1. Верба І. В. (2016). Михайло Грушевський: історик та історіограф. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 45–82.-https://hrushevsky.history.org.ua/item/0002389

2. Wikipedia.org (2026) Грушевський_Михайло_Сергійович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Грушевський_Михайло_Сергійович

3. Звичайна схема «русскої» історії… (стаття М. Грушевського) (2015). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Звичайна_схема_«русскої»_історії…_(стаття_М._Грушевського)

4. Грушевський М. С. (1991). Історія України-Руси: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1991. Т. 1. 736 с. (Електронний ресурс «Ізборник»). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Звичайна_схема_«русскої»_історії…_(стаття_М._Грушевського)

ГРЕБІН Вероніка Віталіївна,
студентка спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

НАУКОВЕ НАСТАВНИЦТВО ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Володимир Антонович – відомий український історик, археограф і педагог – мав важливе значення для формування Михайла Грушевського як науковця [1; 2]. Навчаючись у Київському університеті під його керівництвом, Михайло Грушевський засвоював принципи роботи з історичними джерелами та робив перші кроки в дослідницькій діяльності. Метоюданої роботи є визначення ролі наукового наставництва В. Антоновича у формуванні історичних поглядів М. Грушевського.

У 1886–1890 рр. Михайло Грушевський навчався на історико-філологічному факультеті Університету Святого Володимира в Києві. Для наукової роботи він обрав керівником Володимира Антоновича й досліджував історію Київської землі [2]. Його праця охоплювала час від смерті Ярослава Мудрого до кінця XIV ст. та в 1890 р. була відзначена золотою медаллю [2]. Цей успіх став важливим етапом у становленні Михайла Грушевського як історика й засвідчив його готовність до подальшої самостійної наукової роботи.

Володимир Антонович привчав учнів уважно працювати з документами, перевіряти історичні свідчення та спиратися на джерела. Київську історичну школу, пов'язану з його ім'ям, характеризували документальний підхід і залучення молодих дослідників до самостійних студій [3]. Засвоєні М. Грушевським принципи стали основою його подальшої праці. Водночас він поступово розширював коло своїх інтересів і виробляв власне бачення історії українських земель [1; 2].

Значення наставництва Володимира Антоновича помітне й у подальшому професійному шляху його учня. У 1894 р. М. Грушевський став професором Львівського університету та очолив кафедру всесвітньої історії з окремим оглядом історії Східної Європи [1; 4]. Переїхавши до Львова, він розгорнув активну наукову й організаційну діяльність, долучився до роботи Наукового товариства імені Тараса Шевченка та сприяв публікації історичних джерел [4]. Отримана від Володимира Антоновича підготовка допомогла йому перейти до самостійної реалізації власних наукових задумів.

Власна історична концепція Михайла Грушевського найповніше виявилася в багатотомній праці «Історія України-Руси», перший том якої вийшов друком у 1898 р. [1]. У ній історія України осмислювалася як цілісний і самостійний історичний процес. Отже, Михайло Грушевський не просто повторював погляди свого вчителя: він використав наукові навички й методологічні засади, здобуті під час навчання, для створення власної масштабної концепції українського минулого [1; 3].

Отже, Володимир Антонович був важливим наставником Михайла Грушевського та вплинув на його становлення як історика. Під керівництвом учителя Михайло Грушевський набув досвіду аналізу історичних джерел, підготував раннє дослідження й заклав підґрунтя для подальшої академічної праці. Згодом він розвинув ці знання та сформував власну концепцію історії України, зробивши вагомий внесок в українську історичну науку [1; 2].

Література:

1. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-32114 (дата звернення: 19.10.2026).

2. Федяй М. До історії видання першого монографічного дослідження Михайла Грушевського. Михайло Грушевський: е-архів. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/cgi-bin/Hrushevsky/person.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIBH&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC%2F0017702.pdf&P21DBN=ELIBH&Z21ID= (дата звернення: 19.10.2026).

3. Студії з архівної справи та документознавства. Матеріал про київську документальну школу Володимира Антоновича. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.11_10.php (дата звернення: 19.10.2026).

4. Качмар В. Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016–2021. Спецвипуск. С. 115–132.

БУГАЙЧУК Дарина Вадимівна,
студентка спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД УЧИТЕЛЯ ДО УЧНЯ: РОЛЬ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА У СТАНОВЛЕННІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ІСТОРИКА

Становлення Михайла Грушевського як історика значною мірою пов’язане з Володимиром Антоновичем – відомим українським істориком, археографом і педагогом [1; 2]. Саме в Київському університеті під його керівництвом Михайло Грушевський опанував засади професійної історичної праці. Мета тез конференції – з’ясувати, як наукове наставництво Володимира Антоновича вплинуло на формування дослідницьких інтересів, методів і подальшої кар’єри його учня.

Михайло Грушевський навчався на історико-філологічному факультеті Університету Святого Володимира в Києві у 1886–1890 рр. На третьому курсі він обрав Володимира Антоновича науковим керівником і працював над дослідженнями з історії Київської землі [2]. Під його керівництвом Михайло Грушевський підготував працю про історію Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст., за яку 1890 р. отримав золоту медаль. Цей результат засвідчив успішний початок його наукової кар’єри та сприяв залишенню при університеті для подальшої наукової роботи [1; 2].

Важливим внеском Володимира Антоновича було не лише визначення теми дослідження, а й залучення учня до джерельної роботи. Київська історична школа, з якою пов’язують Володимира Антоновича, спиралася на уважне опрацювання документів, критичний аналіз свідчень і конкретне дослідження

історичного минулого [3]. Такий підхід допоміг Михайлу Грушевському сформувати навички самостійного дослідника. Його рання праця про Київську землю стала основою для подальших студій, а згодом – для ширшого осмислення історії українських земель як пов'язаного історичного процесу [1; 2].

Наставництво Володимира Антоновича вплинуло і на подальшу академічну траєкторію М. Грушевського. Після захисту магістерської дисертації «Барське староство. Історичні нариси» у 1894 р. він за рекомендацією свого вчителя отримав посаду професора Львівського університету [1; 4]. Переїзд до Львова відкрив новий етап його діяльності: М. Грушевський розбудовував українські історичні студії, працював у Науковому товаристві імені Шевченка та організовував збирання й публікацію історичних джерел [4]. Отже, підтримка В. Антоновича допомогла учневі перейти від університетських досліджень до самостійної наукової та організаційної діяльності.

Водночас М. Грушевський не був лише продовжувачем учителя: він розвинув отриману методологічну підготовку у власну масштабну історіографічну концепцію. У багатотомній «Історії України-Руси» українську історію представлено як самостійний і тривалий процес, що не зводиться до історії сусідніх держав [1]. Таким чином, вплив В. Антоновича проявився передусім у науковому вишколі, увазі до джерел і підтримці молодого дослідника, тоді як М. Грушевський згодом сформував власний дослідницький масштаб і програму.

Отже, Володимир Антонович відіграв ключову роль у професійному становленні Михайла Грушевського: допоміг йому опанувати методи історичного дослідження, підтримав перші наукові праці та посприяв подальшому академічному призначенню. Приклад їхніх взаємин демонструє значення наукового наставництва для розвитку української історичної науки. Водночас Грушевський творчо розвинув здобуті знання й став одним із провідних творців модерної української історіографії [1; 3].

Література:

1. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-32114

2. Федяй М. До історії видання першого монографічного дослідження Михайла Грушевського. Михайло Грушевський: е-архів. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/cgi-bin/Hrushevsky/person.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIBH&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC%2F0017702.pdf&P21DBN=ELIBH&Z21ID=

3. Студії з архівної справи та документознавства. Матеріал про київську документальну школу Володимира Антоновича. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.11_10.php

4. Український інститут національної пам'яті. Літописець української історії. Михайло Грушевський. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy

5. Чебан М. Михайло Грушевський у науковій спадщині та житті Миколи Андрусяка. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016–2021. Спецвипуск. С. 358–367.

ПРОЦЕНКО Уляна Русланівна,
студентка, спеціальність «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Михайла Грушевського зазвичай характеризують як історика, політика й організатора науки, розглядаючи ці напрями його діяльності окремо. Проте особливий інтерес становить взаємозв'язок між ними. Його фундаментальна праця «Історія України-Руси» була не лише науковим дослідженням, а й спробою обґрунтувати самобутність українського історичного процесу. М. Грушевський усвідомлював, що українцям бракувало визнаного образу власного минулого, а це ускладнювало обґрунтування їхніх політичних прагнень [1; 3]. Такий підхід перегукується з концепцією Бенедикта Андерсона, який розглядав нації як «уявлені спільноти», об'єднані, зокрема, спільними уявленнями про своє походження та історичну долю [7]. Отже, питання про роль історії у творенні держави безпосередньо стосується наукової та суспільно-політичної спадщини М. Грушевського.

М. Грушевський народився 1866 р. у Холмі, а вищу освіту здобув у Київському університеті Святого Володимира, де його науковим наставником був Володимир Антонович [4; 5]. Саме в київський період сформувалися його інтерес до архівних джерел і прагнення досліджувати не лише політичну історію, а й соціальне та культурне життя суспільства. У 1894 р. М. Грушевського запросили до Львова очолити кафедру всесвітньої історії з особливим оглядом на історію Східної Європи у Львівському університеті. Цей переїзд став визначальним етапом його наукової кар'єри, адже в умовах Російської імперії можливості інституційного розвитку українських історичних студій були суттєво обмежені [5; 6]. У Львові вчений не обмежувався викладацькою діяльністю: він редагував наукові видання, організовував видавничі проєкти, залучав до дослідницької роботи молодих учених.

Важливе значення для становлення його поглядів мали історичні обставини кінця XIX ст. Українська мова та українське друковане слово зазнавали обмежень у Російській імперії, зокрема внаслідок Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1876 р. Водночас в імперській історіографії поширювалися концепції, які пов'язували історичну спадщину Київської Русі переважно з історією Московської держави та Російської імперії [8]. У статті «Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904) М. Грушевський обґрунтував необхідність розмежування українського та великоруського історичних процесів [2]. Він наголошував на тяглості

української історії від Київської Русі через Галицько-Волинську державу та козацьку добу до новітнього часу. Ця концепція мала не лише наукове, а й суспільно-політичне значення, оскільки утверджувала уявлення про українців як окрему історичну спільноту.

Не менш важливим чинником діяльності М. Грушевського був геополітичний простір. Українські землі наприкінці XIX – на початку XX ст. перебували у складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської, що зумовлювало різні умови розвитку українського національного руху. Галичина стала одним із провідних осередків українського культурного й політичного життя, а Львів – важливим центром наукової діяльності. У 1897–1913 рр. – М. Грушевський очолював Наукове товариство імені Шевченка, сприяючи перетворенню його на провідну українську наукову інституцію [5; 6]. Водночас він підтримував зв'язки з Наддніпрянською Україною та долучався до діяльності Українського наукового товариства в Києві. Така співпраця сприяла формуванню цілісного бачення української історії, попри політичні кордони, які розділяли українські землі.

Фундаментальна праця «Історія України-Руси», перший том якої вийшов 1898 р., стала головним науковим втіленням історичної концепції Грушевського. Праця залишилася незавершеною: останній, десятий том охоплює події до середини XVII ст. [3]. Однією з її принципових особливостей було прагнення розглядати історію України не лише крізь призму діяльності правителів і політичних еліт, а й через соціальне, економічне та культурне життя суспільства. Такий підхід давав змогу представити українців як спільноту з власним історичним розвитком, традиціями та політичними прагненнями. У подальшому ці ідеї стали важливою складовою аргументації на користь української автономії, а згодом – державної незалежності [1; 5]. Попри дискусії щодо окремих положень його концепції, праці вченого справили визначальний вплив на розвиток української історіографії [5; 8].

Революційні події 1917 р. відкрили новий етап у житті вченого. М. Грушевського обрали головою УЦР, яка стала провідним представницьким органом українського національного руху [5; 9]. Його історичні погляди тепер набули безпосереднього політичного виміру. У праці «Хто такі українці і чого вони хочуть», адресованій широкому колу читачів, він пояснював історичні передумови українського національного руху та обґрунтовував прагнення українців до політичного самовизначення [1]. Проголошення IV Універсалом УЦР незалежності УНР в січні 1918 р. стало одним із ключових етапів українського державотворення [9]. Водночас події 1917–1921 рр. засвідчили, що історичне обґрунтування національної окремішності саме по собі не гарантує успішного державного будівництва. Вирішальне значення мали також військова організація, ефективність державного управління, суспільна консолідація та міжнародна підтримка [8; 9].

Подальша доля М. Грушевського засвідчила складність взаємин між науковою діяльністю та політичними обставинами. Після перебування в еміграції він повернувся до радянської України в 1924 р. і продовжив наукову роботу. Проте наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. посилення

ідеологічного контролю дедалі більше обмежувало можливості незалежних історичних досліджень. У 1931 р. М. Грушевського заарештували, а 1934 р. він помер у Кисловодську [5; 6]. Радянська влада спочатку допустила його повернення до України та діяльність у Всеукраїнській академії наук, однак згодом його наукова спадщина стала об'єктом політичної критики. Звинувачення в «націоналізмі» відображали неприйняття радянською ідеологією тих інтерпретацій українського минулого, які наголошували на історичній самобутності України [5; 6].

Отже, досвід Михайла Грушевського дає підстави стверджувати, що історія не може бути єдиною умовою створення та збереження держави, проте вона здатна стати важливим інтелектуальним підґрунтям державотворення. Учений запропонував науково обґрунтовану концепцію українського історичного процесу, у якій українці постають самостійною історичною спільнотою, а не похідною частиною історії сусідніх народів [3; 5]. Поєднання дослідницької, організаційної та політичної діяльності Грушевського сприяло формуванню історичних аргументів на користь українського національного самовизначення. Його спадщина переконливо демонструє, як історичне знання може впливати на національну свідомість і політичні проєкти, створюючи інтелектуальні передумови для державотворення.

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991.
2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Сборник статей по славяноведению. Санкт-Петербург, 1904.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–2000.
4. Грушевський М. Спомини // Київ. 1988–1989.
5. Plokhy S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto: University of Toronto Press, 2005.
6. Prymak T. M. Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. Toronto: University of Toronto Press, 1987.
7. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Київ: Критика, 2001.
8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996.
9. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1996–1997.

МАР'ЯН Дмитро Олександрович,
студент, спеціальність «ФКС», Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – видатний український історик, літературознавець, публіцист і організатор науки, чия діяльність мала визначальне значення для становлення української історичної науки. Він

прагнув дослідити минуле України як цілісний і самостійний історичний процес, спираючись на аналіз писемних джерел, археологічних матеріалів та інших свідчень [1; 2].

Важливим етапом наукової кар'єри Грушевського стала праця у Львівському університеті, де з 1894 року він очолював кафедру історії Східної Європи. Учений активно долучився до роботи Наукового товариства імені Шевченка, а в 1897–1913 роках був його головою. Він сприяв розвитку українських наукових видань, підтримував молодих дослідників і формував середовище, у якому українська історія ставала самостійним напрямом академічних досліджень [1; 3].

Головною науковою працею Михайла Грушевського є багатотомна «Історія України-Руси», перший том якої вийшов у Львові 1898 року. У ній автор послідовно висвітлив історію українських земель від найдавніших часів до середини XVII століття, приділяючи увагу політичному, соціальному, економічному й культурному розвитку суспільства. Дослідник обґрунтовував тяглість українського історичного процесу та наголошував на ролі українського народу як активного творця власної історії [2; 3].

Наукові інтереси Грушевського не обмежувалися політичною історією. Він досліджував історіографію, літературу, фольклор, етнографію, соціологію та історичні джерела. Його праці сприяли ширшому розумінню української культури й суспільства, а також розвитку професійних методів історичного дослідження. Грушевський був автором численних наукових і популярних праць, які допомагали поширювати знання про минуле України серед широкої громадськості [1; 3].

Важливою складовою його діяльності була організація науки. Грушевський редагував наукові часописи, створював дослідницькі осередки та гуртував навколо себе істориків, які продовжували розробляти теми української історії. Після повернення до України у 1924 році він активно працював у Всеукраїнській академії наук, організовував дослідницьку роботу й сприяв формуванню наукової школи. Попри політичний тиск і переслідування наприкінці життя, його наукова спадщина зберегла важливе місце в українській гуманітаристиці [1; 2].

Отже, Михайло Грушевський відіграв виняткову роль у становленні української історіографії. Його дослідження допомогли представити історію України як окремий і безперервний історичний процес, а організаторська діяльність сприяла розвитку національних наукових установ і підготовці нового покоління дослідників. Наукова спадщина Грушевського залишається важливим джерелом для вивчення минулого України та осмислення її історичної ідентичності.

Література:

1. Український інститут національної пам'яті. Літописець української історії. Михайло Грушевський. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyimyhaylo-grushevskyy

2. Грушевський, Михайло Сергійович // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Грушевський,_Михайло_Сергійович

3. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Народився Михайло Грушевський, історик, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор науки, політичний, громадський та державний діяч. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/4308

НЕКРЯЧ Дмитро Олександрович,
студент, спеціальність «Автоматизація, комп'ютерні інтергровані техонології та робототехніка»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Михайло Грушевський відомий не лише як політичний діяч доби Української революції, а й передусім як історик, який змінив спосіб розповіді про минуле України. До його праць історію українських земель часто розглядали як частину загальної історії Російської держави. Грушевський натомість прагнув показати, що український народ має власний історичний шлях, який не зводиться до історії сусідніх держав [1; 2].

Однією з головних його праць стала багатотомна «Історія України-Руси». У ній автор розглядав політичні події разом із суспільним життям, господарством, культурою та релігією. Тобто історія для нього не обмежувалася переліком князів, воєн і дат. Важливо було зрозуміти, як у різні періоди жили люди та як змінювалося суспільство. Робота над цим виданням тривала багато років, а сам задум вимагав опрацювання значного кола історичних джерел [1; 3].

Окреме значення мала стаття Грушевського «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства», опублікована 1904 року. У ній історик критикував поширену схему, за якою після занепаду Києва історичний центр переміщувався до Володимира і далі до Москви, що ігнорувало подальшу історію українських і білоруських земель. Він пропонував розглядати історію східнослов'янських народів окремо, зважаючи на їхній власний розвиток [2].

Ця ідея не означала, що історію України потрібно вивчати ізольовано від інших країн. Навпаки, Грушевський показував зв'язки українських земель із Литвою, Польщею та іншими сусідами, але не вважав ці зв'язки підставою відмовляти Україні у власній історії. Саме тому його підхід важливий для української історіографії: він допоміг сформувати цілісне бачення минулого України від ранніх періодів до козацької доби [1; 2].

Грушевський зробив внесок і в організацію наукової роботи. Він очолював Наукове товариство імені Шевченка у Львові, працював над виданнями історичних матеріалів і підтримував дослідників, які вивчали минуле України.

Після повернення до Києва в 1924 році він долучився до роботи історичних установ Всеукраїнської академії наук і згуртував навколо себе науковців. Таким чином, його роль полягала не тільки у написанні власних праць, а й у створенні середовища для подальших досліджень [1; 4].

Отже, Михайла Грушевського можна вважати одним із засновників української історичної науки. Він запропонував послідовну концепцію історії України, підкріплював її роботу з джерелами та допомагав розвивати наукові установи. Його висновки й сьогодні обговорюють історики, проте значення Грушевського полягає в тому, що він поставив історію України в центр окремого наукового дослідження, а не залишав її додатком до історії інших держав.

Література:

1. Грушевський М. С. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-32114 (дата звернення: 23.10.2026).

2. Грушевський М. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Статьи по славяноведению. Санкт-Петербург, 1904. Вип. 1. С. 298-304. URL: https://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm (дата звернення: 23.10.2026).

3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1991. Електронний текст. URL: https://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm (дата звернення: 23.10.2026).

4. Літописець української історії. Михайло Грушевський. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy (дата звернення: 23.10.2026).

КОЛОМІЄЦЬ Богдан Сергійович,
студент спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

«ЗВИЧАЙНА СХЕМА «РУСЬКОЇ» ІСТОРІЇ» ЯК НАУКОВИЙ ПЕРЕВОРОТ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайла Грушевського найчастіше пам’ятають як голову Центральної Ради, проте істориком він став раніше, ніж політиком. До 1917 р. він уже понад двадцять років працював над тим, що згодом спробував утілити в державі, – над доказом того, що український народ має власну, цілісну й безперервну історію. Тому наукова спадщина вченого не є передмовою до його політичної біографії, вона є її фундаментом. Особливе місце в ній посідає невелика стаття 1904 р., де ця думка набула найчіткішого вигляду.

Формувався вчений у Києві: 1886–1890 рр. він навчався на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира й став учнем В. Антоновича [2, С. 30]. Народницькі погляди, які склалися під впливом

М. Костомарова, В. Антоновича та М. Драгоманова, підказали йому, що народ має бути «альфою і омегою історичної розвідки» [3, С. 23]. Від 1894 р. у Львові М.Грушевський очолював кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом на історію Східної Європи – по суті, першу на українських землях кафедру історії України, а в 1897–1913 рр. керував Науковим товариством імені Шевченка, за редакції вченого вийшло 113 томів «Записок» НТШ [2, С. 30]. Статтю «Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» Грушевський завершив у Львові 1903 р., а надруковано її в Петербурзі 1904 р. За звичайною схемою історія йшла від Києва до Володимира, далі до Москви й імперії, а українські та білоруські землі потрапляли в неї лише окремими епізодами. Вчений показав, що в основі цієї схеми лежить не наукова логіка, а генеалогія московської династії, успадкована від московських книжників. Сучасна наука, наголошував він, шукає генетичного зв'язку, а не формального «преємства», тому не має права подавати Київську державу й Володимиро-Московське князівство як стадії одного процесу: перша була витвором українсько-руської народності, друге – великоруської. Звідси різкий висновок: спільної «общерусской» історії не може бути, як немає й спільної народності [1, с. 298–304]. Важливо, що М.Грушевський не зупинився на критиці. Київський період, пише він, перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський, а далі в Литовсько-Польський. Не менш істотно, що вчений переносить акцент із держави на народ: у століття без національної держави політичний чинник, за його словами, відступає на другий план перед економічним, культурним і національним. Це методологічний прорив: історію народу можна писати й без власної держави, а відсутність держави більше не означає відсутності історії [1, с. 298–304]. Ідею втілила головна праця вченого. Перший том «Історії України-Руси» вийшов у Львові 1898 р., а останній, десятий, присвячений подіям 1657–1659 рр., побачив світ уже після смерті автора, у 1936 р. [2, С. 31]. У самій статті він зазначав, що п'ятнадцять років спеціально працює над історією українсько-руської народності й за відповідною схемою будує свою «Історію України-Руси». Як нагадує Р. Шпорлюк, коли нація без держави береться писати «академічну» історію, вона вже починає розхитувати панівну систему [1, С. 170]. Ю. Земський підкреслює, що ідея політичної самодостатності українського народу діяла вже незалежно від автора й утвердила в еліті переконання, що Україна має бути незалежною [1, С. 172].

Це не робить спадщину М. Грушевського безхмарною: критика сучасників і наступників містила й раціональні зауваження, проте не спростовує націєтворчого потенціалу його доробку [4, С. 13]. Сам народницький підхід мав межу – вчений мусив визнати прогресивну роль еліт, хоча ідеї народництва лишалися для нього засадничими [4, с. 24]. Отже, «Звичайна схема...» стала для М. Грушевського програмою: вона пояснила, чому історія України потребує власної схеми, і окреслила, якою ця схема має бути. Завдяки їй український народ постав як самостійний суб'єкт історії, а без цього, наголошує С. Сторожук, годі й мріяти про постання нації та держави [4, С. 13].

Література:

1. Земський Ю. Геополітичне позиціонування України за статтею М. Грушевського «Звичайна схема „русскої“ історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства». // Міжнар. наук. конф. до 150-ліття М.С. Грушевського (17 вересня 2016 р., м. Острог). Острог, 2016. С. 170–172. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6228/1/51.pdf

2. Півень О. Б. Життєвий шлях та наукова діяльність М. Грушевського. Громадсько-політична та наукова діяльність М.С. Грушевського в міжнародному вимірі: зб. наук. праць. Київ: НУБіП України, 2021. С. 30–31.

3. Сидоренко І. Г. Грушевський-народник. Громадсько-політична та наукова діяльність М. С. Грушевського в міжнародному вимірі: зб. наук. праць. Київ: НУБіП України, 2021. С. 23–24.

4. Сторожук С. В. Націєтворчий потенціал історіософського доробку М. Грушевського. Громадсько-політична та наукова діяльність М.С. Грушевського в міжнародному вимірі: зб. наук. праць. Київ: НУБіП України, 2021. С. 12–13.

ГУНЬКО Дмитро Олександрович,
студент спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У ЛЬВОВІ: ІСТОРІОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ТА НАУКОВА ШКОЛА

Михайло Грушевський посідає особливе місце в українській історіографії, адже в його особі поєдналися видатний учений і талановитий організатор науки [4]. Більшу частину наукового доробку він створив у галицький період, тому його внесок доцільно розглядати і як історіографічну концепцію, і як діяльність в інституційному середовищі, що її уможливило.

У 1890 р. М. Грушевський закінчив історичне відділення Університету Св. Володимира в Києві, де був учнем Володимира Антоновича, а 1894 р. очолив у Львівському університеті кафедру всесвітньої історії з окремим оглядом історії Східної Європи [1]. Кафедра розпочала роботу 1 жовтня 1894 р. [2], а професорську посаду вчений обіймав, з перервами, до 1914 р. [2]. Університетська кафедра стала основою для підготовки молодого покоління дослідників.

Центральне місце в доробку вченого посідає «Історія України-Руси»: перший том вийшов 1898 р., а загалом праця налічує 10 томів і доведена до 1658 р. [1]. Її ідейна основа: розуміння української історії як самостійного й безперервного процесу, відмінного від історії сусідніх народів, де в центрі уваги перебуває народ, а не держава чи династія [1]. Історик М. Андрусяк, чию оцінку аналізує М. Чебан, головною заслугою М. Грушевського вважав впровадження

схеми історії українського народу як цілісного процесу [5]. Показово, що працю сприймали не лише як синтез, а й як історичне джерело [5].

Не менш важливою була організаційна діяльність. У 1897–1913 рр. М. Грушевський очолював Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), а також керував його історично-філософською секцією й Археографічною комісією [1]. Завдяки цьому наукова робота стала основною метою Товариства [4]. Учений реформував «Записки НТШ», а 1895 р. започаткував видання «Жерела до історії України-Руси» та «Етнографічний збірник» [4]. Археографічну комісію створили з його ініціативи в січні 1896 р. для збирання й публікації історичних джерел [4].

Наслідком цієї діяльності стало формування Львівської історичної школи, до якої належали І. Крип'якевич, С. Томашівський, М. Кордуба та ін. [1]. За дослідженням В. Тельвака й В. Педича, критеріями належності до школи є навчання на університетському семінарі та наявність історичного дослідження, а робота у виданнях НТШ вважалася рівноцінним науковим вишколом [3]. Школа поєднувала риси дидактичної та історіософської, а її активна фаза тривала до 1914 р. [3]. Водночас учений фінансово підтримував студентів із незаможних родин і дбав про їхнє працевлаштування [3]. Пізніше на базі Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН постала й київська школа [1].

Отже, М. Грушевський запропонував цілісну концепцію українського історичного процесу та створив інституційні умови для її розвитку: видання, джерелознавчі проєкти, наукове товариство й школу учнів. Попри те що в 1931 р. його заарештували, а 1934 р. він помер [1], саме ці здобутки визначили його місце як засновника сучасної української історичної науки.

Література:

1. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-32114

2. Качмар В. Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016–2021. Спецвипуск. С. 115–132.

3. Лазурко Л. М. Феномен львівської історичної школи Михайла Грушевського: рец. на кн.: Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2022. Вип. 41. С. 131–134.

4. Романцова Н. Науково-організаційна діяльність М. Грушевського в Науковому товаристві імені Т. Шевченка: історіографічний аспект проблеми. Історія. 2012. № 6 (120). С. 141–144.

5. Чебан М. Михайло Грушевський у науковій спадщині та житті Миколи Андрусяка. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016–2021. Спецвипуск. С. 358–367.

РУДЕНКО Андрій Романович,
студент, спеціальність «Соціальна робота та консультування»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ІСТОРИКІВ

Сьогодні, коли Україна бореться за свою незалежність і протистоїть російській пропаганді, яка намагається нав’язати міф про один спільний народ, спадщина Михайла Грушевського стає як ніколи актуальною. Ще понад сто років тому цей видатний історик на основі реальних фактів довів, що українці мають свій власний, самостійний шлях розвитку. Вивчення його праць допомагає сучасним студентам краще зрозуміти коріння нашої держави та вчитися захищати національну пам’ять.

У становленні української історичної науки беззаперечена роль Михайла Грушевського як великого організатора. Як зазначає історик Ігор Гирич [1], переїхавши до Львова та очоливши Наукове товариство імені Тараса Шевченка, Грушевський зміг об'єднати навколо себе найкращих дослідників того часу. Завдяки його вимогливості до роботи з архівами та створенню нових наукових видань, товариство почало працювати на рівні справжніх європейських академій. Так вивчення нашого минулого перестало бути просто збиранням фактів і перетворилося на глибоку науку про розвиток суспільства, що є фундаментом для розуміння сучасних соціальних процесів.

Окремо варто зупинитися на його відомій статті 1904 року «Звичайна схема руської історії...». У цій роботі Грушевський зробив справжній прорив: він науково спростував російську теорію про те, ніби українці та росіяни мають спільне походження, дослідник чітко довів, що Київська держава (Русь) була створена саме предками українців, а її культуру та історію належить до нашого минулого. Цим він зруйнував головний міф, за допомогою якого Російська імперія виправдовувала своє панування над нашими землями.

Цей новий підхід вчений застосував і під час написання своєї головної праці — десятитомної «Історії України-Руси». Професор Сергій Плохій [2], зауважує, що Грушевський повністю змінив фокус дослідження. Замість того, щоб писати лише про царів, гетьманів чи великі битви, він поставив у центр історії звичайну людину. Вченого цікавило, як саме розвивалося суспільство, як жили та працювали люди. Саме завдяки такому підходу Грушевському вдалося довести безперервність нашої історії: навіть у часи, коли Україна втрачала державність, український народ продовжував існувати, зберігати свої традиції та розвиватися.

Як підсумовує дослідник Віталій Тельвак [3],, праці Грушевського не просто пояснили минуле, а фактично повернули українцям їхню історичну

пам`ять. Своїми дослідженнями він зміг чітко довести, що ми є окремим народом. Саме його праці допомогли українцям усвідомити свою унікальність і почати боротьбу за власну незалежну державу.

Література:

1. Гирич, І. (2016). *Михайло Грушевський: конструктор української нації*. Простір. [Hyrych, I. (2016). *Mykhailo Hrushevskyi: Konstruktor ukrainskoi natsii*. Prostir.]

2. Плохій, С. (2011). *Великий перевтілювач: Михайло Грушевський та розпуск Російської імперії* (М. Климчук, Перекл.). Критика. [Plokhiy, S. (2011). *Velykyi perevtiliuvach: Mykhailo Hrushevskyi ta rozpusk Rosiiskoi imperii*. Krytyka.]

3. Тельвак, В. (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – початок XX ст.)*. Видавничий відділ ДДПУ. [Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – pochatok XX st.)*. Drohobych State Pedagogical University.]

ЯВЕЦЬКА Вікторія Володимирівна,
студентка, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КОЛЯДА Ігор Анатолійович,***
доктор історичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

ОЦІНКИ ГЕТЬМАНА І. ВИГОВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. ГРУШЕВСЬКОГО: ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 8 КЛАСІ

Особливе місце у модельних навчальних програмах з історії України для 5-9 класів справедливо посідає період Козаччини. Надзвичайно складні історичні процеси та явища якого, такі як становлення Козацької держави, розвиток військового мистецтва, дипломатичні відносини, а також період Руїни включені до переліку тем навчального курсу з історії України у 8-му класі. «Проте ці теми, - слушно зауважує український дослідник Степан Кобута, – не завжди отримують належну актуалізацію, що призводить до поганого їх розуміння здобувачами освіти» [3, с.154].

Постать же гетьмана І. Виговського та його політична діяльність є важливою складовою зазначеного періоду. У сучасних шкільних підручниках надано досить стислу характеристику: процесу приходу гетьмана до влади, та його зовнішньо- та внутрішньополіічної діяльності. Оскільки авторські колективи зосередилися на висвітленні стосунків гетьмага з Московією та Польщею. В контексті сюжетів про Гадяцьку угоду та Конотопську битву [3, с.155].

Це в свою чергу дозволяє вчителю під час вивчення відповідної теми всіляко доповнити наявний матеріал із різних додаткових джерел, що має сприяти подоланню схематичності та сухості у викладі навчального матеріалу та забезпечити формування в здобувачів освіти цілісний образ постаті

І. Виговського та комплексну характеристику періоду його правління. У цьому контексті, на наш погляд, доцільним є звернення до фундаментальної історіографічної спадщини Михайла Грушевського. Оскільки вчений мав власну розгорнуту візію як на постать гетьмана І. Виговського, так і на його політичну, військову та дипломатичну діяльність. Зокрема варто звернути увагу здобувачів освіти на те, що, М. Грушевський до прикладу заперечує достовірність сюжету обрання І. Виговського на гетьманство. Оскільки воно «...являється справді більш літературним твором, ніж історичною інформацією; писане з далекої перспективи, з явною і неукритою антипатією до "фортельного ляха і переворотного латинника", ... викликає недовір'я...».[1, с.40]

Що ж до безпосередньо особистості гетьмана І. Виговського, яка має в історіографії неоднозначні оцінки то історик М. Грушевський дає таку оцінку: «Новий гетьман, був людиною досвідченою, тямущою, бувалою, непоганим політиком, при цьому, безперечно, – українським патріотом, щирим автономістом, однодумцем старшини, який разом з нею палко бажав забезпечити свободу і недоторканність України»[2, с.108].

Оцінюючи зовнішньополітичні орієнтири гетьмана та його наступників дослідник не обмежувався лише розкриттям відносин з Польщею та Московією, а зауважує: « ... на взір старого Хмельницького пробували опиратися на всі можливі міжнародні комбінації і фактори – Москву, Польщу, Швецію, Туреччину, Крим. Забезпечення української автономії – се ґрунт, се правдива дійсна вісь, коло якої оберталася українська політика другої половини XVII в.» [2, с.122].

Історіогрфічні оцінки гетьманування І.Виговського, його особистості істориком М. Грушевським є ефективним засобам формування критичного мислення у здобувачів освіти, є важливим фактологічним джерелом для формування завдань високого рівня складності, для використання яе складової комбінованого прийому використання художньої літератури на уроці, для організації таких інтерактивних технологій навчання, як «мозковий штурм», історичні дебати, лабораторно-практичних занять та застосування засобу персоналізації на уроках історії України.

Отже, залучення ґрунтовних історіографічних оцінок М. Грушевського разом із критичним осмисленням матеріалів підручників дозволяє забезпечити для здобувачів освіти якісний перехід від пасивного засвоєння фактів до глибокого розуміння історичних процесів. Поєднання поглядів М. Грушевського із базовим навчальним матеріалом сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення у здобувачів освіти та формуванню у них об'єктивних історичних уявлень про складний період гетьманування Івана Виговського при вивченні історії України у 8 класі.

Література:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Нью-Йорк : Книгоспілка, 1958. Т. 10. 594 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3955/file.pdf (дата звернення: 28.10.2026).

2. Діптан І. Українська державна ідея за гетьманування Івана Виговського: візія Михайла Грушевського. *Філософські обрії.* 2018. № 40. С. 106–123. URL: https://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/175195/175112 (дата звернення: 28.10.2026).

3. Кобута С. Постать Івана Виговського у шкільних підручниках з історії України. *Молодь і ринок*. 2025. № 7-8. С. 153–158

КОРОЛЮК Микита Олександрович,
студент спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

КИЇВСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ПЕРІОД МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1924–1931 рр.): РОЗБУДОВА НАУКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА АРХЕОГРАФІЧНІ ПРОЄКТИ

Повернення Михайла Грушевського з еміграції до Києва в березні 1924 р. відкрило якісно новий етап його академічної біографії, позначений прагненням завершити фундаментальні дослідження та інтегрувати накопичений досвід у діяльність Всеукраїнської академії наук (ВУАН) [1]. Попри складні суспільно-політичні обставини радянської доби, учений зумів розгорнути масштабну дослідницьку й видавничу роботу. Основним інституційним осередком науковця стала створена в системі Історично-філологічного відділу ВУАН Науково-дослідна кафедра історії України, яку М. Грушевський очолював упродовж 1924–1930 рр. [5]. Навколо кафедри швидко сформувалася мережа наукових підрозділів: Археографічна комісія, Комісія історичної пісні, секція історії Лівобережної та Правобережної України, а також Комісія для складання Біографічного словника діячів України [3]. Саме ця розгалужена структура забезпечила систематичне опрацювання архівних фондів і залучення нової джерельної бази.

Вагоме місце у київському доробку історика посідає відновлення та розвиток академічної періодики. За редакцією М. Грушевського було відновлено видання часопису «Україна» (1924–1930 рр.), який став провідним загальноукраїнським науковим органом гуманітарного профілю й платформою для апробації студій молодих учених [4]. Водночас зусиллями Археографічної комісії здійснювалася публікація серійних джерелознавчих праць, зокрема чергових томів «Українського архіву» та корпусів пам'яток українського письменства й права [3]. Окремим досягненням київської доби стало продовження роботи над магістральними узагальнювальними працями. Саме в Києві вчений підготував і опублікував 9-й том «Історії України-Руси» (присвячений добі Хмельниччини) у двох частинах (1928, 1931 рр.), а також завершував роботу над черговими томами фундаментальної «Історії української літератури» [1; 2]. В історіографічних дослідженнях цього часу М. Грушевський послідовно відстоював принципи народницького синтезу, доповнюючи їх поглибленим соціально-економічним та культурологічним аналізом [4].

Навколо академічних структур ученого постала Київська історична школа 1920-х рр., представниками якої були Й. Гермайзе, К. Лазаревська, О. Баранович, В. Юркевич, М. Ткаченко, С. Шамрай та ін. [4]. Дослідник плекав у своїх учнях сувору джерелознавчу критику, методичну дисципліну та фахову сумлінність у роботі з документами [5]. Проте розгортання тоталітарного наступу на українську науку на зламі 1920–1930-х рр. призвело до ліквідації грушевських установ, репресій проти його учнів і примусового переїзду вченого до Москви в 1931 р. [1].

Отже, київський академічний період М. Грушевського засвідчив унікальну здатність ученого гуртувати наукові сили й розбудовувати академічні осередки навіть у несприятливих політичних реаліях. Створена ним інституційна система, відновлені періодичні органи та підготовлені джерелознавчі праці заклали ґрунтовну методологічну базу для подальшого поступу вітчизняної історіографії.

Література:

1. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-32114.

2. Матяш І. Б. Археографічна діяльність Михайла Грушевського: концептуальні засади, інституційні форми, едиційні практики. Український історичний журнал. 2016. № 5. С. 63–81. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2016_5_6.

3. Панькова С. М. Археографічна комісія ВУАН (1924–1931): історія, діяльність, спадщина. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Arkheohrafichna_komisiia_VUAN.

4. Юркова О. В. «Україна» – науковий журнал українознавства під редакцією Михайла Грушевського (1924–1930 рр.). Український історичний журнал. 2014. № 4. С. 136–152. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2014_4_9.

5. Юркова О. В. Науково-дослідна кафедра історії України при ВУАН. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Naukovo_doslidna_kafedra_istorii_Ukrainy.

РОМАНОВА Тетяна Олександрівна,
студентка, Волинський національний університет імені лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
Науковий керівник: ***ПРИШЛЯК Володимир Васильович,***
кандидат історичних наук, доцент, Волинський національний університет імені лесі Українки (м. Луцьк, Україна)

«КЛЮЧ ДО СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ»: БАРСЬКЕ СТАРОСТВО В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Невелике староство, розташоване на вододілі Південного Бугу та Дністра, що кілька століть стояло на межі зі степом, стало для молодого М. Грушевського

першою великою територією для дослідження та водночас лабораторією, де формувалися його уявлення про українську історію. Сам історик вбачав в Барському старості матеріал для розв'язання проблем, які простягаються далеко за межі локальної історії: від колонізації краю й початку козацтва до долі української шляхти під польською владою. Зацікавленість до коліївщин, що виникло ще в студентські роки, зберігалося й у його подальшій науковій діяльності історика, а порада наставника дослідити околичну шляхту XVIII ст. переросла в нарис історії староства XV–XVIII ст., виданий 1894 р. Мета дослідження – показати, на які джерела й методологію спирався історик і чому ця праця не втрачає значення.

Вибір теми був зумовлений передусім впливом «документальної школи» Володимира Антоновича. Науковий керівник цінував регіональні, «обласні» дослідження і вважав, що історію України ранньомодерного XVI ст. та пізніших часів потрібно вивчати також і на рівні менших територіальних одиниць. М. Грушевський став одним з перших його учнів, якому він запропонував саме таку локальну тему. Спочатку йшлося лише про околичну шляхту XVIII ст., але через брак джерел та потреба врахування інших верств населення змусили історика розширити задум до історії всього староства XV–XVIII ст. Повної всеохопної історії староства він не прагнув: локальні факти мали пояснити ширші явища української історії [1, с. 582–583].

Джерельна база магістерського дослідження була широкою, проте мала свої чіткі обмеження. Основні матеріали Грушевський зібрав в архівах Києва, Варшави, Москви та в Барській міській управі. Важливим та основним джерелом став укладений ним самим двотомник «Акты Барского староства» (485 документів). Крім того, влітку 1891 р. історик працював безпосередньо в Барі та навколишніх селах. Найбагатшими були книги Барської юрисдикції, проте збереглися вони лише за кілька десятків років XVIII ст.; прогалини частково заповнювали Летичівські книги, книги Барського магістрату та матеріали земельних процесів [2, с. 325]. Приватні шляхетські архіви залишалися для нього недоступними. Оскільки частину використаних архівів було назавжди втрачено в Києві та Варшаві під час Другої світової війни, праця має також важливе джерелознавче значення [1, с. 598].

Метод Грушевського – поєднання локального аналізу із порівняльним підходом. Староство він сприймав як своєрідну лабораторію суспільних відносин, де місцевий матеріал дозволяв пояснювати загальніші історичні процеси. У дослідженнях Коліївщини учений зіставляв різні староства між собою, групував села за певними критеріями: зокрема, і за типом права (волоським, німецьким чи руським), з'ясовував відмінності місцевих мір і порівнював стан тих чи інших явищ у різні роки на основі люстрацій та інвентарів. Увага до достовірності документів надавала цьому підходові джерелознавчої строгості [3, с. 13].

Історія Барського староства показувала, як порубіжжя формує суспільство. Упродовж століть староство межувало зі степом, було опорою оборони й колонізації краю, а службова шляхта утворювала «барський полк», подібний до

козацької організації; тому її вивчення, на думку історика, допомагало з'ясувати ґенезу козацтва.

Околична шляхта руйнувала стереотип про шляхтича як чужого народові. Формально шляхетська, вона *de facto* опинилася нижче за руcько-литовське боярство й була близька до селян, зберігаючи місцевий вигляд і поєднуючи польський та місцевий елементи. Самоврядування околиць трималося на намісникові та шляхетському колі [2, с. 323].

Правовий статус староства визначив подальшу долю як місцевої шляхти, так і всього краю. Після того як 1659 р. староство перейшло у подаровану спадкову власність Івана Виговського, а згодом до князів Любомирських, у його управлінні поєдналися державні та правові елементи. Якщо спиратися на висновки М. Грушевського, після відносно стабільного періоду за Виговського край пережив війни, турецьке панування 1672–1699 рр., гайдамацький рух і Барську конференцію, а права шляхти поступово обмежувалися [1, с. 605–606].

Барський досвід став основою ширшої методики. Єдину схему аналізу: джерела, структура староства, категорії селянства, забезпеченість землею, податки й повинності – Грушевський застосував до Снятинського, Галицького, Рогатинського, Ратенського та інших старостів і використав у «Історії України-Руси» [3, с. 16].

Історичне значення магістерської праці молодого вченого полягало у методології, джерелах і пам'яті. Вона показала, що «місцеве» не означало як «вузьке», зберегла відомості з утрачених архівів, а її перевидання 1996 р. і вшанування в Барі (пам'ятник 2001 р., ім'я коледжу, музей, конференції) свідчать про живу традицію. Межі праці, тобто менш докладне висвітлення селян і міщан та брак використання джерел із приватних архівів, залишали простір для нових досліджень. Отже, Барське староство стало для молодого Грушевського своєрідним верстатом першої дослідницької праці, зразком викладу регіональної історії, що й нині працює на розуміння загальних процесів.

Література:

1. Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / післямова, прим. та покажч. М. Крикуна ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. [Репринт. вид.]. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 624 с.
2. Грушевський М. Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст. : Етнографічний нарис. *Твори*: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. Львів: Видавництво «Світ». 2003. Т. 5: Серія «Історичні студії та розвідки (1888–1896)». С. 323–336.
3. Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження (29.09.1866–24.11.1934) : бібліогр. покажч. / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк, О. М. Зелена; вступ. ст.: І. М. Романюк, О. А. Бакалець ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Н. І. Морозова. Вінниця, 2016. С. 8–16.

УЛЬЯНОВА Олександра Олександрівна
студентка, спеціальність «Освітні, педагогічні науки»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЄРЕСЬКО Олег Вікторович***
Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ ВАЛЕО-ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ

У своїх працях Михайло Грушевський звертав увагу на освіту, умови повсякденного життя та відповідальність людини перед громадою. Ці ідеї пропонуємо осмислити у зв'язку із сучасними завданнями виховання студентів. Зокрема, розглядаємо можливості їх використання під час занять і в позааудиторній діяльності для формування відповідального ставлення до здоров'я та довкілля.

Зв'язок спадщини вченого з вищою освітою підтверджує його робота у Львівському університеті. У 1894-1914 роках він викладав історію та очолював історичну кафедру. Його діяльність пов'язана зі становленням української історичної школи [1]. У цьому контексті інтерес становлять його думки про підготовку фахівців і працю на користь громади.

У праці «Культура краси і культура життя», що увійшла до збірки «На порозі Нової України» 1918 року, М. Грушевський розглядав підготовку фахівців як потребу розбудови держави. Він наголошував на значенні практичної роботи, співпраці та належної професійної освіти. Учений пропонував підтримувати навчання студентів за кордоном і підвищення кваліфікації викладачів, щоб вони могли опановувати здобутки науки й техніки [2, с. 243-248]. Його міркування дають підстави обговорювати зі студентами суспільне значення майбутньої професії.

У тексті «Велика Україна» увагу приділено умовам повсякденного життя та моральним обов'язкам громадянина. Підвищення добробуту автор пов'язував із духовними й суспільними потребами. Виховання відповідального ставлення до громади він покладав, зокрема, на школу, літературу та мистецтво [3, с. 248-252]. Для сучасної педагогічної роботи ці положення становлять матеріал для розмови про особисту участь у спільних справах і врахування потреб інших людей.

Окремого осмислення потребують погляди Грушевського на природні ресурси. Він писав про заліснення піщаних територій і захист ґрунтів від розмивання, водночас підтримуючи інтенсивний господарський розвиток та освоєння боліт [2, с. 243-248]. Ці пропозиції відображають уявлення його доби. Їх зіставлення із сучасними екологічними вимогами дає змогу обговорити, як змінюються оцінки людського впливу на природу. Зв'язок розглянутих положень із валео-екологічним вихованням студентів розуміємо як сучасне осмислення спадщини Грушевського.

Знання про здоров’я і довкілля, визнання їхньої цінності та відповідальні практичні дії розглядаємо як взаємопов’язані складові світогляду. Звернення до спадщини Грушевського пропонуємо використати для осмислення цінностей і мотивів поведінки. Суспільна користь професійної діяльності може стати темою обговорення її наслідків для людей та природного середовища.

Потребу пов’язувати знання з повсякденними рішеннями окреслюють і результати проведеного нами одноразового анкетування 87 студентів гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України. Достатність знань, отриманих на заняттях, позитивно оцінили 65,5% опитаних, а про їх застосування у повсякденному та професійному житті повідомили 42,5%. Ці дані характеризують самооцінку учасників. Вони спонукають приділити увагу завданням, у яких студенти пояснюють власний вибір і можливі наслідки дій.

На заняттях пропонуємо обговорювати уривки з праць Грушевського, після чого переходити до сучасних ситуацій студентського життя. Наприклад, учасники можуть розглянути організацію спільного заходу: визначити потреби людей, обрати доступні матеріали та запропонувати спосіб зменшення відходів. У такому завданні важливо пояснити, як турбота про здоров’я й довкілля поєднується з відповідальністю перед іншими. Позааудиторна робота може передбачати добровільну підготовку відповідних студентських ініціатив.

Обговорення можна доповнити розробленою нами кооперативною ситуаційною грою «Простір після нас». Команди обґрунтовують рішення з урахуванням здоров’я людей, впливу на довкілля та здійсненності запропонованих дій. Після відкривання нової обставини учасники переглядають свій вибір. Таку роботу пропонуємо поєднувати з осмисленням громадської співпраці у спадщині Грушевського. Результативність гри експериментально не перевірялася.

Ідеї Грушевського про освіту, суспільну відповідальність і культуру повсякденного життя пропонуємо використовувати в завданнях, у яких студенти співвідносять особисті вчинки з потребами громади. Читання його праць, аналіз ситуацій і спільні ініціативи можуть стати основою для осмислення відповідальності за здоров’я людей і довкілля.

Література:

1. Історія Університету. Львівський національний університет імені Івана Франка : офіційний сайт. URL: https://lnu.edu.ua/about/history/ (дата звернення: 27.10.2026).

2. Грушевський М. С. Культура краси і культура життя. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 243-248.

3. Грушевський М. С. Велика Україна. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 248-252.

ВІЛЯДА Яна Юріївна,
***с**тудентка, спеціальність «Освітні науки»,*
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
*Науковий керівник: **ЧЕРЕДНИК Лідія Миколаївна**,*
кандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ У СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ БІОЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВЕТЕРИНАРНИХ ФАХІВЦІВ

Сучасні трансформації суспільства актуалізують необхідність переосмислення ціннісних засад професійної підготовки майбутніх фахівців, особливо тих, чия діяльність безпосередньо пов'язана із життям, здоров'ям і благополуччям живих організмів. У цьому контексті особливого значення набуває формування біоетичної культури здобувачів ветеринарних спеціальностей, що передбачає усвідомлення моральної відповідальності за життя і здоров'я тварин, дотримання принципів гуманного поводження з ними, професійної доброчесності та етичного прийняття рішень.

Водночас важливим завданням сучасної вищої освіти залишається формування цілісної системи світоглядних і моральних орієнтирів майбутніх фахівців на основі національних історико-культурних надбань. У зв'язку з цим особливого значення набуває звернення до інтелектуальної спадщини видатних представників української науки та державотворення, зокрема Михайла Сергійовича Грушевського – історика, науковця, організатора української науки, громадського та державного діяча.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського характеризує М. Грушевського як автора майже двох тисяч наукових праць, дослідника української та світової історії, організатора науки й одного з провідних діячів українського державотворення [1]. Його інтелектуальна та громадська діяльність засвідчує важливість служіння суспільству, збереження культурної спадщини, розвитку національної науки й утвердження громадянської відповідальності. Саме ці ціннісні орієнтири можуть бути актуалізовані в сучасному освітньому процесі під час формування гуманістичного світогляду майбутніх ветеринарних фахівців.

Осмислення спадщини М. Грушевського в контексті сучасної професійної освіти дає змогу звернути увагу на взаємозв'язок наукової діяльності, суспільної відповідальності, національної самосвідомості та моральних засад діяльності особистості. Його життєвий шлях демонструє значення інтелектуальної праці, відданості науковому пошуку, відповідального ставлення до суспільних потреб і збереження історико-культурної спадщини українського народу.

Водночас важливо наголосити, що біоетика як міждисциплінарний напрям сформувалася значно пізніше за період активної наукової та громадсько-

політичної діяльності М. Грушевського. Тому його спадщину доцільно розглядати не як джерело сформованої концепції ветеринарної біоетики, а як історико-культурне підґрунтя для осмислення гуманістичних, моральних і громадянських цінностей, що залишаються актуальними для сучасної професійної освіти.

У підготовці майбутніх ветеринарних фахівців особливого значення набуває розуміння того, що професійна діяльність не може обмежуватися лише застосуванням спеціальних знань, діагностичних методів і лікувальних технологій. Вона передбачає здатність приймати морально обґрунтовані рішення, враховувати потреби живих істот, запобігати стражданню тварин і усвідомлювати наслідки власних професійних дій. Отже, гуманістичний світогляд виступає важливою передумовою формування відповідального ставлення до професійних обов'язків.

Міжнародним нормативно-етичним підґрунтям такого підходу є положення Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (WOAH), яка визначає благополуччя тварин як їхній фізичний і психічний стан у зв'язку з умовами життя та смерті. У рекомендаціях організації наголошується на необхідності забезпечення належного ветеринарного догляду, захисту від болю, страху, страждань, хвороб і фізичного дискомфорту, а також можливості реалізації природної поведінки тварин [2]. Ці положення засвідчують, що професійна діяльність ветеринарного фахівця має ґрунтуватися не лише на біологічних і медичних знаннях, а й на чітко сформованій системі етичних переконань.

У контексті досліджуваної проблематики біоетичну культуру майбутнього ветеринарного фахівця доцільно розглядати як інтегровану професійно-особистісну характеристику, що відображає сформованість моральних переконань, ціннісного ставлення до життя, знань про біоетичні принципи та здатності реалізовувати їх у професійній діяльності.

На нашу думку, формування біоетичної культури здобувачів ветеринарних спеціальностей доцільно здійснювати за кількома взаємопов'язаними напрямами.

Перший напрям – ціннісно-світоглядний. Передбачає формування гуманістичного ставлення до життя, усвідомлення моральної значущості професійної діяльності, поваги до живої природи та відповідальності за наслідки власних рішень. Звернення до постаті М. Грушевського в цьому контексті сприяє осмисленню значення наукового служіння, громадянської відповідальності та відданості суспільно значущим цінностям.

Другий напрям – професійно-етичний. Спрямований на засвоєння здобувачами освіти принципів гуманного поводження з тваринами, професійної доброчесності, недопущення невиправданого страждання, відповідального використання тварин у наукових дослідженнях та дотримання етичних вимог ветеринарної практики.

Третій напрям – практико-діяльнісний. Передбачає формування здатності застосовувати біоетичні знання під час розв'язання професійних ситуацій, аналізувати етичні дилеми, визначати можливі наслідки ветеринарних втручань і приймати рішення з урахуванням принципів благополуччя тварин.

Реалізація зазначених напрямів потребує використання відповідних педагогічних методів і технологій. Зокрема, доцільним є застосування проблемно-орієнтованого навчання, аналізу професійних ситуацій, дискусій, проєктної діяльності та міждисциплінарних завдань. Наприклад, під час вивчення біоетичних аспектів ветеринарної медицини здобувачам можна запропонувати розглянути ситуацію, пов'язану з вибором між різними способами лікування тварини, використанням лабораторних тварин у дослідженнях або забезпеченням належних умов утримання сільськогосподарських тварин.

Особливий освітній потенціал має поєднання вивчення історико-культурної спадщини України з аналізом сучасних професійних етичних проблем. Наприклад, у межах тематичного заняття «Гуманістичні цінності та професійна відповідальність ветеринарного фахівця» можна передбачити ознайомлення з основними етапами наукової та громадської діяльності М. Грушевського, обговорення значення служіння суспільству, а також аналіз сучасних біоетичних ситуацій у ветеринарній практиці. Такий підхід дає змогу інтегрувати історичну, громадянську, професійну та біоетичну складові підготовки майбутніх фахівців.

Важливо, щоб формування біоетичної культури не зводилося до засвоєння переліку моральних норм і професійних правил. Його результатом має стати внутрішнє прийняття гуманістичних цінностей, здатність до моральної рефлексії, співпереживання, відповідального вибору та усвідомлення значущості власної професійної діяльності для збереження життя і благополуччя тварин.

Отже, звернення до інтелектуальної та громадської спадщини Михайла Грушевського створює можливості для ціннісного осмислення проблеми формування біоетичної культури майбутніх ветеринарних фахівців. Його наукова та державотворча діяльність може виступати історико-культурним контекстом для актуалізації таких гуманістичних орієнтирів, як відповідальність, служіння суспільству, повага до знань, моральна позиція та відданість суспільно значущим цілям.

Інтеграція цих ціннісних орієнтирів у професійну підготовку здобувачів ветеринарних спеціальностей у поєднанні із сучасними принципами біоетики та благополуччя тварин сприятиме формуванню гуманістично орієнтованого фахівця, здатного не лише ефективно виконувати професійні обов'язки, а й усвідомлювати моральну відповідальність за власні рішення. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробленням педагогічних умов і методичного забезпечення формування біоетичної культури майбутніх ветеринарних фахівців у процесі професійної підготовки.

Література:

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Народився Михайло Грушевський, історик, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор науки, політичний, громадський та державний діяч. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/4308 (дата звернення: 06.11.2026).

2. World Organisation for Animal Health (WOAH). Introduction to the Recommendations for Animal Welfare. Terrestrial Animal Health Code. Chapter 7.1. URL: https://www.woah.org/fileadmin/Home/eng/Health_standards/tahc/2023/chapitre_aw_introduction.pdf (дата звернення: 06.11.2026).

ФЛОРОВ Кирил Сергійович,
студент, спеціальність «Освітні науки»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КУЧАЙ Олександр Володимирович,***
доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

СМАРТ-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний етап розвитку вищої освіти характеризується активним упровадженням цифрових технологій, трансформацією освітнього середовища та пошуком інноваційних підходів до організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Особливого значення за таких умов набуває використання смарт-технологій, які відкривають нові можливості для доступу до інформації, інтерактивної взаємодії з освітнім контентом, розвитку дослідницьких умінь і формування цифрової культури майбутніх фахівців.

Водночас важливим завданням сучасної вищої освіти залишається збереження та популяризація національної історико-культурної спадщини, яка є вагомим чинником формування історичної пам'яті, громадянської позиції та національної самосвідомості молодого покоління. У цьому контексті особливої актуальності набуває постать Михайла Сергійовича Грушевського – видатного українського історика, науковця, організатора науки, громадсько-політичного діяча та одного з провідних представників українського державотворення.

На офіційному ресурсі Національної академії наук України М. Грушевського представлено як академіка НАН України, наукова діяльність якого пов'язана з розвитком історичної науки [1]. Його багатогранна спадщина, зокрема фундаментальна праця «Історія України-Руси», має значний потенціал для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти. Вивчення його наукової та громадсько-політичної діяльності дає змогу не лише поглибити історичні знання здобувачів освіти, а й актуалізувати питання української державності, національної ідентичності та культурної спадкоємності.

Поняття смарт-освіти передбачає не лише застосування сучасних цифрових пристроїв і програмних засобів, а й формування інтелектуального, інтерактивного та адаптивного освітнього середовища. У доповіді UNESCO Institute for Information Technologies in Education «Report on National Smart Education Framework» (2022) наголошено на взаємозв'язку інтелектуальних технологій, педагогічних підходів та освітнього середовища, що створює умови для персоналізації навчання, розширення освітніх можливостей і розвитку компетентностей здобувачів освіти [2].

У контексті популяризації спадщини М. Грушевського смарт-технології доцільно розглядати як інструмент переосмислення традиційних способів

представлення історичного матеріалу. Їх використання дає змогу перетворити процес ознайомлення з біографією, науковими працями та громадсько-політичною діяльністю видатного діяча на активну дослідницьку взаємодію здобувачів освіти з історичними джерелами.

Одним із перспективних напрямів є створення цифрових освітніх ресурсів, присвячених життю та діяльності М. Грушевського. Зокрема, майбутні педагоги можуть розробляти інтерактивні хронологічні стрічки, електронні виставки, мультимедійні презентації, цифрові карти життєвого і наукового шляху вченого, тематичні вебсторінки та віртуальні екскурсії. Такі ресурси забезпечують можливість комплексного представлення історичних подій, персоналій, документів і наукових здобутків.

Важливим інструментом є використання технологій доповненої реальності (AR), які можуть забезпечувати інтерактивне ознайомлення з історичними об'єктами, фотографіями, документами та музейними експозиціями. Наприклад, за допомогою QR-кодів здобувачі освіти можуть отримувати доступ до біографічних матеріалів, фрагментів наукових праць, цифрових архівів, відеоматеріалів і додаткових інформаційних ресурсів. Це сприятиме поглибленню самостійної роботи та розширенню можливостей навчального дослідження.

Не менш значущим є застосування інтерактивних платформ і цифрових інструментів для організації проєктної діяльності. Майбутнім педагогам можна запропонувати розробити освітній мініпроєкт «Михайло Грушевський: особистість, науковець, державотворець», у межах якого передбачити створення цифрової виставки, інтерактивної карти, віртуального історичного маршруту або мультимедійного освітнього продукту. Виконання такого завдання передбачає пошук і критичний аналіз історичної інформації, перевірку достовірності джерел, добір цифрових інструментів, структурування матеріалу та його представлення цільовій аудиторії.

Особливого значення набуває використання смарт-технологій у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Їх застосування має бути спрямоване не лише на формування технічних умінь, а й на розвиток здатності педагогів педагогічно доцільно інтегрувати цифрові ресурси в освітній процес. У цьому контексті готовність майбутнього педагога до використання смарт-технологій доцільно розглядати як інтегровану професійну характеристику, що охоплює мотиваційно-ціннісну, когнітивну, операційно-діяльнісну та рефлексивну складові.

Мотиваційно-ціннісна складова передбачає усвідомлення значущості цифрових технологій для збереження національної історико-культурної спадщини; когнітивна – володіння знаннями про функціональні можливості смарт-технологій та історичний контекст досліджуваної проблематики; операційно-діяльнісна – здатність створювати й застосовувати інтерактивні освітні ресурси; рефлексивна – уміння оцінювати результативність використаних технологій, достовірність інформації та якість створеного освітнього продукту.

Водночас важливо враховувати, що ефективність використання смарт-технологій визначається не кількістю застосованих цифрових інструментів, а їхньою відповідністю освітній меті, змісту навчального матеріалу та віковим і пізнавальним особливостям здобувачів освіти. Особливої уваги потребує дотримання принципів академічної доброчесності, інформаційної безпеки, авторського права та критичного оцінювання цифрового контенту.

Отже, смарт-технології мають значний потенціал для популяризації історико-культурної спадщини Михайла Грушевського в освітньому процесі закладів вищої освіти. Їх використання сприяє розширенню доступу до історичних джерел, інтерактивному представленню наукової та державотворчої діяльності видатного українського діяча, активізації дослідницької і проєктної роботи здобувачів освіти.

Водночас інтеграція таких технологій у професійну підготовку майбутніх педагогів створює можливості для розвитку їхньої готовності до інноваційної педагогічної діяльності, формування цифрової компетентності та здатності використовувати сучасні освітні ресурси для збереження й популяризації національної культурної спадщини. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та апробація моделі формування готовності майбутніх педагогів до використання смарт-технологій у процесі популяризації історико-культурної спадщини України.

Література:

1. Національна академія наук України. Грушевський Михайло Сергійович. URL: https://www.nas.gov.ua/employee/grushevskiy-mihaylo-sergiyovich (дата звернення: 06.11.2026).
2. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. Report on National Smart Education Framework. 2022. URL: https://iite.unesco.org/publications/report-on-national-smart-education-framework/ (дата звернення: 06.11.2026).

СЕКЦІЯ 2.
ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

ВЕРСТЮК Владислав Федорович,
доктор історичних наук, професор,
Варшавський університет (м. Варшава, Польща)

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПЕРШИЙ ПЕРІОД ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ

160-літній ювілей від дня народження Михайла Грушевського в черговий раз привернув увагу науковців до життя і творчості великого українця. Без сумніву М. Грушевський одна з найпопулярніших постатей історії України минулого століття. Видатний історик, творець великого національного гранднаративу, організатор науки, громадський, політичний і державний діяч. Все до чого б не торкалася рука Грушевського залишило глибокий слід у вітчизняній історії і сьогодні помітно впливає на суспільно-політичне життя України. Грушевський один з творців новітнього українського державотворення. Його особа нерозривно асоціюється з створенням і діяльністю Української Центральної Ради, на роботу якої він мав величезний вплив.

Початковий етап Української революції 1917-1921 рр. невід'ємний від створення та діяльності Центральної Ради. У сучасній українській історіографії нема принципових розбіжностей щодо місця і ролі Центральної Ради в історії України XX ст. Вони загальновизнані, а найважливішим підтвердженням цього є постійна увага істориків до різноманітних аспектів діяльності УЦР, наслідком чого є нагромадження значної кількості спеціальної наукової літератури з теми.

Однак ряд важливих деталей в історії УЦР ще й сьогодні викликають питання, або суперечливі інтерпретації. Зокрема це стосується початкового етапу діяльності Центральної Ради, неузгодженості окремих фактів, що вимагає більш уважного прочитання. Відомо, що Центральна Рада створювалася у жвавих дискусіях між старшим і молодшим поколіннями українських діячів, які мали різне бачення її місця і ролі у розвитку революції. Дискусії були настільки гострими, що прийти до компромісної згоди її учасники не змогли. Вихід із становища одна і друга сторони бачили в заочному обранні головою УЦР М. Грушевського, незаперечного лідера українського руху початку XX ст. Ось як цей епізод коментував О. Лотоцький: «Тож і не дивно, що тут [у Києві – ВВ.] так різко витикалися два протилежні настрої: поміркований, що джерелом своїм мав головно організацію ТУП-у, та гостро-революційний, що палив усі кораблі за собою, негував попередню - як-не-як у тодішніх умовах політичну - працю й стріляв перекидним вогнем у найдальші цілі, не ставлячи собі завданням опанувати той плацдарм, що лежить на шляху до тих цілей.

Між сими двома напрямами утворилася в Києві таки справжня прірва. До революції всі напрями політичні ще знаходили якийсь спільний ґрунт - у боротьбі проти режиму, що душив українське життя/.../. З початком революції, коли тої цілі не стало, настрої самовизначилися в гострішому напрямі, і салонові розмови стали прибирати часто-густо досить терпкий характер, як мені наочно довелося в тому переконатись. А поза приватними розмовами той характер посилювався й витворювалося враження двох ворожих таборів в одному українському світі/.../.

У тій насиченій атмосфері кияни, в одному казані варившися, не могли самі собі ради дати. Розпутати гордієвий вузол внутрішніх відносин могла би лише стороння авторитетна людина, до якої голосу обидві сторони поставилися би з увагою та повагою. Такою людиною був М.С.Грушевський, якого моральний авторитет ще збільшився після того, що перетерпів він за часу війни». Восени 1914 р. М. Грушевський був арештований російською поліцією і відправлений у заслання до Сімбірська. Повернутися до Києва йому вдалося лише в кінці березня 1917 р.

Важливе питання про ідеологічний вектор щойно створеної Центральної Ради. Спробуємо розібратись, яким він був насправді – «автономістським» чи «самостійницьким». Із ним тісно пов'язане питання про позицію, яку зайняв у Центральній Раді після повернення до Києва М. Грушевський. Тут також будуть доречними деякі уточнення.

Матеріалів про перші дні діяльності Центральної Ради обмаль. Тупівці, за спогадами М. Грушевського, демонстрували, «що вони «гніваються» на неї (тобто Центральну Раду – В.В.)». Голова Центральної Ради з пафосом і неприхованим здивуванням зазначав: «Мозок української нації, пізніші с.-ф. – «українські кадети», все що вважало себе одиноко інтелігентним і культурним серед української нації і покликаним до політичного проводу, - зайняло позицію незаінтересованого і ображеного обсерватора.». Д.Антонович писав, що представники ТУП-у «до Центральної Ради не появлялися, чекаючи, що з приїздом Грушевського справи приймуть інший зворот». У спогадах мемуаристів практично нема інформації про перші кроки новопосталої організації. Перші протоколи Центральної Ради мають надзвичайно стислий характер, із них вона більше схожа на організаційну комісію, яка переймається справами приміщення, рекомендаціями на посади, зв'язками з пресою, національним фондом та підготовкою до проведення української маніфестації, ніж на політичну інституцію. Так, протокол засідання від 22 (9) березня повідомляє: «Нагадати, що Ц. Р. бере на себе працю координуючу, а комісії працюють в межах своєї спеціальності».

Мені вже доводилося говорити, що у період свого становлення Центральна Рада уявлялася своїм творцям як щось на зразок ради об'єднаних українських громадсько-політичних сил для представництва українських інтересів у київських міських органах влади, місцевому самоуправлінні тощо. Очевидно її фундатори навіть не підозрювали, яку роль доведеться відігравати їх творінню через місяць другий, тому особливо не переймалися її ідеологією. М. Груше- вський

писав, що на момент його повернення до Києва «Центральна Рада вже організувалася чи, краще мовити, почала своє формальне існування». Він назвав її «скромним українським мікрокосмом». У М.Грушевського були всі підстави для такого визначення. У кімнаті, яку дістала Центральна Рада в Педагогічному музеї, стояв один стіл і кілька лавок. Тут збиралося півтора десятки чоловік, які й становили на той час актив УЦР.

Малочисельність Ради ніскільки не збентежила М.Грушевського. Можливо, ця обставина навіть змушувала його максимально концентрувати енергію і з потроєним завзяттям іти в наступ. Перший візит М.Грушевського до Ради 27 (14) березня збігся з роботою кооперативного з'їзду Київщини. Знаменно, що М. Грушевський був запрошений на з'їзд, більше того, обраний його головою, декілька разів виступав. Багатолюдний форум, на який прибули представники кооперації з інших губерній України, мав «виразно національний і політичний характер». З'їзд справив сильне враження на голову УЦР, а його виступи, спрямовані на курс національного самоствердження, - на учасників з'їзду.

Важливими кроками до втілення цього курсу у життя стали відновлення видання української періодичної преси та проведення у Києві української маніфестації. Вони збіглися в часі. 1 квітня (19 березня), в день маніфестації, вийшов перший номер «Вістей з Української Центральної Ради», в якому були надруковані наведене вище повідомлення про створення УЦР, де зазначалося, що її стратегічним завданням є домагання територіальної автономії України, а також говорилося про державний статус української мови і забезпечення прав національних меншин, та нова відозва до українського народу. Якщо в першій відозві від 22 (9) березня не було і згадки про саму Раду, то у другій вона визначається як центральна установа, яка повинна орудувати «усіма справами нашими», а далі подається план найближчих заходів Ради.

Величезний суспільний ефект зробила українська маніфестація Під сотнями (понад 320) національних жовто-блакитних знамен, із портретами Т. Шевченка на вулиці Києва вийшло сто тисяч чоловік. На чолі колони, яка розтяглася Хрещатиком, йшов Грушевський, з балкона міської думи він виголосив промову, в якій закликав не зупинятись аж доки не буде виборено автономію рідному краєві. Згодом на Софіївському майдані відбулося Українське віче. Серед промовців були М.Міхновський, М.Стасюк, С.Веселовський, М.Єреміїв і, звичайно, М.Грушевський. Маніфестація стала кульмінаційним моментом у пробудженні українського руху, вона змусила і російську революційну демократію подивитися на український рух дещо іншими очима. Міська дума через два дні після маніфестації включила до складу гласних М. Грушевського.

Із метою викристалізувати головні домагання українського руху М. Грушевський підготував статтю «Велика хвиля», яка була опублікована 25 березня в першому числі газети «Нова рада». В статті голова УЦР закликав до переведення українських домагань із площини національно-культурних вимог до політичних. Головною з них було гасло автономії України у складі федеративної Росії.

Поряд із формуванням ідейних принципів українського руху Центральна Рада на чолі з М. Грушевським докладала значних зусиль для організаційного забезпечення «всеукраїнської демонстрації». Першим кроком у цій справі стало

проведення Всеукраїнського національного конгресу. 11 квітня (29 березня) М. Грушевський публікує статтю «На Всеукраїнський з'їзд», в якій закликає всіх, хто стоїть «на українській політичній платформі», взяти активну участь у підготовці і проведенні з'їзду. З'їзд відбувся у Києві 19 – 21 квітня 1917 р. до Києва зібралося за різними джерелами від 900 до 1500 делегатів, які представляли переважну більшість українських територій, а також українські громади Петрограда, Москви інших міст, армії та флоту. Преса назвала конгрес українським національним паломництвом [1]. Його робота мала величезний політичний резонанс, вона завершила перший організаційний етап діяльності УЦР, вивела її на передній край української політичної сцени. Грушевський був одноголосно переобраний головою УЦР, склад якої розширився до 118 членів, а потім постійно зростав, як і політична вага цієї інституції.

Література:

1. «Киевская мисль» 1917. 7 апреля.

СОЛДАТЕНКО Валерій Федорович,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень НАН України (м. Київ, Україна)

ПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО «НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ. ГАДКИ І МРІЇ»: ДОЛЯ Й АКТУАЛЬНІ РЕФЛЕКСІЇ

Серед величезної творчої, наукової спадщини М. Грушевського, гадається, є сенс звернути спеціальну увагу на книгу прогностичного смислу і змісту «На порозі Нової України», яку автор задумував як специфічний «політичний заповіт». Він почав працювати над нею ще в 1917 р., ретельно обдумував кожне положення, а після знищення родового будинку, в якому згорів і близький до завершення рукопис (25 січня 1918 р.), змушений був упродовж лютого-березня переписати твір заново з урахуванням обставин громадянської війни.

Книга побачила світ у квітні 1918 р. в екстремальних умовах завершення окупації України 500-тисячним австро-німецьким військом. Хоча ініціатор, натхненник і керівник Української революції брав безпосередню участь у вирішенні питання про запрошення іноземної збройної сили для звільнення України від радянської влади, негативних наслідків і масштабів неоднозначного процесу незмінний голова Центральної Ради передбачити не міг, чим був немало розчарований. Буквально через кілька днів після появи книги нові «господарі становища» брутально розігнали Центральну Раду, санкціонували державний переворот і привели до влади генерали П. Скоропадського. За таких обставин книга М. Грушевського не могла відіграти тієї ролі, втратила актуальність, на яку розраховував визначний вчений-інтелектуал. Втім, до неї нечасто зверталися і в наступні десятиліття. Лише в серпні 1991 р. твір був передрукований (Київ: Наукова думка, 1991. 128 с.).

До першого всесвітнього форуму українців і церемонії передачі Державним центром УНР в екзилі повноважень і символів влади президенту і владі відновленої незалежної України, які проходили паралельно в першу річницю прийняття Акту незалежності України (серпень 1992 р.) вийшло відразу два цінних видання: «Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського (Київ: «Веселка», 551 с.) і «Михайло Грушевський. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали» (Нью-Йорк – Львів – Київ -Торонто – Мюнхен, 1992, 278 с.). Основну частину републікацій склали матеріали згаданої книги. Звичайно, вибір присвячених історичним урочистостям видань був зовсім не випадковим, а дуже символічним, промовистим, співзвучним настроям історичного моменту – в своєму поступі неодмінно враховувати й стратегічні міркування геніального вченого, творця нації і держави.

Однак М. Грушевського і його твору чи не в першу чергу торкнулися критичні тенденції, які почали все активніше спрямовуватися проти когорти революціонерів – представників соціалістичних партій, прихильників автономістсько-федералістського курсу трансформацій недавньої імперської центалістичної Росії. Так, відтворюючи в 50-томному виданні твір «На порозі Нової України», в супровідних матеріалах-примітках голова Центральної Ради кваліфікувався як захоплений романтизмом нереалістичний політик, що в скрутний, відповідальний час не стільки займався нагальними справами захисту й зміцнення УНР, скільки впадав в утопію (Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки і мрії // Грушевський Михайло. Твори у 50 томах. Т. 4. Кн. 1. Київ: Світ, 2007, С. 378-379).

Як видається, неупереджене прочитання книги науковця має підстави й для інших, відмінних від кон’юнктурних висновків. Лапідарно вона може оцінюватися надзвичайно важливим, предметним внеском у концепцію Української національно-демократичної революції (Солдатенко В. Ф. Повертаючись до концепції Української революції // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. 2022. Випуск 6 (173). С. 57-69; Його ж. Концепції Української революції й національної державності в світлі політичної практики 1917-1920 років. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. С. 248-268). На користь таких і дещо значно ширших характеристик можуть бути взяті хоча б у стислому форматі, зумовленому лімітом обсягу публікації, приклади підходу М. Грушевського до перспективної стратегії дальшого руху українства.

Передусім глибокий аналітик чітко визначив сутність моменту, що настав: «Україна й український народ переживають хвилі, які випадають народові раз на всю його історію, або й зовсім не випадають. Не тільки злетіли з них кайдани і з’явилась можливість відновити свою державну самостійність. Але обставини дали змогу розгорнути також на всю ширину і соціальну програму, про котру мріяли цілими століттями українські трудові маси» (Грушевський М. На порозі Нової України // Грушевський Михайло. Твори. Т. 4. Кн. 1. С. 229).

Водночас він вважав назрілим категоричний розрив з московською орієнтацією, відмежування від російської революції: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим.., се наша орієнтація на Московщину, на Росію» (Там

само. С. 231). Але це не означало, що негайно слід кидатися в інший бік. Обачний політик застерігав: «Так як перші кроки нашого нинішнього політичного відродження мали в собі багато оригінального, що не вкладається в звичайні рамці тої чи іншої західної революції, так і далі нам не треба підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця , хоч би й німецького. Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною. Українське життя має емансипуватися взагалі…» (Там само. С. 241).

На основі ґрунтовного аналізу ситуації, потенційних можливостей соціуму М. Грушевський вважав за можливе творити не лише національну державність, але й «Україну Велику». Для цього обов'язково треба було «знайти себе», свій оригінальний шлях, зважаючи на власну національну природу, етнічний менталітет, звичаї, традиції. Для втілення такого насправді грандіозного , в повному розумінні амбітного проєкту народ, нація мали все необхідне – «твердий ґрунт», що переконливо доводиться автором у підрозділах сюжету «Підстави Великої України»: «Село», «Місто», «Державність», «Армія», «Нація» (Там само. С. 239-256). При цьому неодноразово категорично наголошується на тезі, що «Україна вийде тільки на трудових масах» (Там само. С. 265).

Вчитуючись у мудрі поради Великого Українця і вибудовуючи логічні паралелі з наступним більш як віковим вітчизняним досвідом, враховуючи й нинішнє воєнне лихоліття, неминуче виникають логічні сентенції про надзвичайну цінність зроблених ним реалістичних прогнозів, істинність яких підтвердило й продовжує вражаюче підтверджувати життя. То ж закономірним видається прагнення уважніше ставитися до творчості таких потужних мислителів, велетів-пророків як М. Грушевський і тоді збільшуватиметься обґрунтована надія, що наш цивілізаційний прогрес буде впевненішим, конструктивнішим, ефективнішим.

ШИНКАРУК Василь Дмитрович,
доктор філологічних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ. Україна)

ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Сучасні виклики засвідчують, що державна незалежність є не лише юридичним статусом, а результатом тривалої боротьби за національне самовизначення, політичну суб'єктність і право українського народу самостійно визначати власне майбутнє. У цьому контексті наукова спадщина Михайла Грушевського набуває особливого значення, оскільки містить концептуальні положення щодо історичної самобутності українського народу, його права на власну державу та необхідності розвитку національних політичних інституцій.

Ідеї Михайла Грушевського про українську державність, суверенітет і право українського народу на самовизначення співзвучні з положеннями Конституції України, зокрема статтями 1, 2 і 5, які закріплюють суверенітет і територіальну цілісність держави, народний суверенітет та право народу бути єдиним джерелом влади в Україні[3].

Михайло Грушевський був не лише видатним істориком, а громадським і політичним діячем, який зробив вагомий внесок у формування української державницької думки. У своїх історичних працях він обґрунтовував самостійність українського історичного процесу, послідовність розвитку українського народу та його політичних традицій. Принципове значення мала його позиція щодо самостійності української історії, яка заперечувала імперські концепції, спрямовані на позбавлення українців власної історичної суб'єктності. Як зазначав дослідник у праці «Історія України-Руси», український історичний розвиток необхідно розглядати як самобутній процес, а не як складову історії інших народів [1].

У сучасних умовах звернення до державницької спадщини М. Грушевського дає змогу глибше зрозуміти взаємозв'язок між національною ідентичністю, народним суверенітетом, демократичним врядуванням і територіальною цілісністю. Його ідеї важливі для протидії історичним міфам, які використовуються для виправдання російської агресії.

Однією з ключових ідей Михайла Грушевського було визнання українського народу самостійним суб'єктом історичного процесу. Такий підхід мав принципове значення для формування національної свідомості, оскільки спростовував уявлення про українців як про народ, позбавлений власної історії та здатності до самостійного державного розвитку. У сучасному контексті ця ідея зберігає актуальність, адже захист суверенітету передбачає не тільки оборону території, а утвердження права України на власну історичну інтерпретацію, національну ідентичність і незалежну політичну позицію.

Важливою складовою державницької концепції М. Грушевського було розуміння народу як основного джерела політичної влади. У праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» учений розкривав прагнення українського народу до національного самовизначення та політичного самоврядування [2]. Ці положення співвідносяться із сучасним конституційним принципом народного суверенітету, відповідно до якого носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Отже, державна незалежність має спиратися на волевиявлення громадян, демократичні процедури, відповідальність органів влади та дотримання прав людини.

Окремого розгляду потребує питання співвідношення національного самовизначення і територіальної цілісності. Державницькі погляди М. Грушевського формувалися в період руйнування імперських систем і становлення нових політичних утворень. Його діяльність була спрямована на реалізацію права українців на власне політичне життя та створення інституцій, здатних представляти інтереси суспільства. Сьогодні право народу на самовизначення реалізується в межах незалежної Української держави, суверенітет якої поширюється на всю її територію в міжнародно визнаних

кордонах. Тому спроби змінити територію України силою суперечать основоположним принципам міжнародного права. Історичні ідеї М. Грушевського допомагають усвідомити, що національне самовизначення не може бути використане як виправдання зовнішнього втручання, анексії чи порушення територіальної цілісності суверенної держави.

Суттєвим аспектом ідейної спадщини М. Грушевського є взаємозв'язок національної єдності та демократичних принципів. Учений пов'язував українське державотворення з розвитком громадянської активності, представницьких інституцій і політичного самоврядування. У сучасних умовах війни суспільна єдність є важливою передумовою захисту незалежності, однак вона не повинна означати відмову від демократичних цінностей, політичного плюралізму чи прав людини. Навпаки, довіра до державних інституцій, прозорість ухвалення рішень, участь громадян у суспільному житті та відповідальність влади посилюють внутрішню стійкість держави. У цьому полягає актуальність демократичної складової державницьких поглядів Грушевського для сучасного українського суспільства.

Отже, ідеї Михайла Грушевського про українську державність мають значний інтелектуальний потенціал для осмислення сучасних проблем суверенітету і територіальної цілісності України. Їхнє значення полягає у визнанні історичної самобутності українського народу, обґрунтуванні його права на політичне самовизначення, підтримці представницького врядування та розумінні державності як результату організованої суспільної діяльності.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–1998. URL: https://resource.history.org.ua/item/0013881

2. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання, 1991. URL: https://resource.history.org.ua/item/0009746

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

КАПЕЛЮШНИЙ Валерій Петрович,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка(м. Київ, Україна);
ЧУБАТА Марина Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Складовою частиною національної державотворчої політики за доби Української революції 1917–1921 рр. було питання утвердження державної

символіки. Відродження державності України викликало в 1917 р. визнання національно-історичної символіки як одного із об'єктивно необхідних атрибутів країни.

Аналіз наявних досліджень з проблеми дозволяє нам зазначити таку особливість символіки, як потенційна можливість переходити не лише з національної в державну, а й, навпаки, з державної знову в національну. Так, в добу 1917–1921 рр., з відродженням української державності національна символіка утвердилась як державна, а з втратою державності в результаті поразки Української революції, державна символіка знову переходить у статус національної (протягом 1920-30-х років вона стає саме національною символікою українського визвольного руху в Галичині, на Буковині та Закарпатті, а також, в ці ж та пізніші часи, ще й в емігрантському середовищі) і лише з відродженням державності з початком 1990-х років знову національна символіка утверджується законодавчо як державна символіка України.

За кількісною характеристикою національна символіка є ширшим та більш об'ємним поняттям, ніж державна, бо включає в себе значно більшу кількість символів та атрибутів. Так, національні символи, навіть при утвердженні національної державності, не завжди переходять у статус державних. Наприклад, козак з мушкетом, архангел Михаїл, малинові козацькі прапори, національні гімни «Заповіт» Т. Шевченка (у Центральній і Східній Україні), «Не пора» І. Франка (у Західній Україні), «Я русин бив, єсьм і буду...» (у Закарпатті) та інші символи в 1917–1921 рр. широко використовувались як національні символи, але не стали державними, бо державними стала лише частина національних символів, зокрема, тризуб, золотий лев (ЗУНР), блакитно-жовтий (і жовто-блакитний за доби Центральної Ради) прапор та гімн «Ще не вмерла Україна», правильніше буде не державним, а загальнонаціональним, бо в добу національно-визвольних змагань цей гімн як державний законодавчо так і не був затверджений.

Простежимо, як саме і за яких обставин національні символи в досліджуваний період перетворювались в державні. Важливим джерелом для проведення такого дослідження є перші публікації з цього аспекту проблеми, надруковані ще в 1917–1921 рр. [1]. На нашу думку, одним з перших звернувся до питання національної символіки в досліджуваний період В. Різниченко, аналізуючи в своїх брошурах та статтях події, започатковані ще першими березневими маніфестаціями. Його, як учасника маніфестацій, схвилювало те, що коли колір прапорів у маніфестаціях був майже виключно «жовто-блакитним», то «гербів українських можна було бачити аж кілька: жовтого лева на блакитному тлі, комбінованого герба з левом і архангелом, запорожця, нарешті, золотого одноголового орла на синьому фоні і навіть турецького півмісяця з зорями і хрестом над ним» [2, с.3]. Аналізуючи, який з символів-претендентів міг відігравати загальноукраїнське значення, автор пише: «Яскраво, рельєфно і головно зафіксувались на тлі історичного розвитку гербового життя України такі 4 герби: запорожець, орел, лев і Арх. Михаїл. Котрий же з них мусімо ми тепер визнати за свій герб національний?» [2, с.11]. Зауважимо, що звертає на себе увагу відсутність у цьому переліку, як і у

переліку емблем, що використовувались у березні 1917 р., ще одного знака – тризуба!

До перших публікацій з досліджуваної проблеми слід також віднести низку статей М. Грушевського в Народній волі [3]. В них не лише висвітлюються події, пов'язані з становленням державної символіки, але й чітко прослідковується еволюція поглядів та позиція самого М. Грушевського в цьому питанні. Спробу проаналізувати доробок М. Грушевського, присвячений становленню державної символіки, одним з перших, на нашу думку, здійснив ще в 1927 р. Т. Скотинський [4]. Більш ґрунтовно та в значно ширшому аспекті дослідив це питання Р. Климкевич, причому піддавши аналізу і частину дореволюційного доробку історика, в тому числі й відповідні параграфи його монументальної «Історії України-Руси» [5].

Серед дослідників діяльності М. Грушевського в царині державної символіки слід виділити Б. Буяка, М. Траф'яка [6] і, безумовно, К. Гломозду та О. Павловського, які ще до проголошення незалежності України, в одній зі своїх брошур подали стислий аналіз трьох статей М. Грушевського, присвячених утвердженню державного герба, назвавши цей матеріал «Герботворчість Центральної Ради» [7, с.4–22]. Вони вказують, що, на думку М. Грушевського, право вважатися українським гербом мають, по-перше, «гарно стилізований геральдичний знак неясного значіння, щось вроді трезубця» з монет Київської держави, по-друге, «пізніший київський герб, як його бачимо на печатках київського магістрату XVII-XVIII вв. – лук або арбалет, самостріл» і, по-третє, «традиційний козак з мушкетом і шаблею» як герб козацького війська [7, с.4–5].

На жаль, автори не звернули уваги на той факт, що М. Грушевський не лише був непослідовним у своїх поглядах щодо державного герба УНР, але й відкидав попередні підходи до вирішення цього питання. Так, в листопаді 1917 р. у статті «Державний герб України» М. Грушевський, вважаючи, що жоден із колишніх українських гербів для нового державотворення не підходить, писав: «ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого» [8, с.96]. Особисто лідер УНР вважав, що гербом України міг би стати «як символ творчої мирної праці..., золотий плуг на синім тлі... плуг в гербі має Ліберія, республіка визволених з неволі негрів» [8, с.96]. А в лютому 1918 р. він писав зовсім протилежне: «Українська Народна Республіка, ставши наново державою самостійною, незалежною, мусіла вибрати собі й державний герб... найбільш натуральна річ для неї звернутись до тих старих державних знаків чи гербі, які вживались нею за старих часів. Найстарший такий знак уживавсь на київських грошах часів Володимира Великого, його й бере собі за герб наша відновлена Українська держава» [8, с.97].

Зображення тризуба як герба України із зміною однієї форми національної державності іншою змінювалося, вдосконалювалося, але він неодмінно залишався державним гербом України протягом всієї доби Української революції 1917–1921 рр. На думку В. Ульяновського, продовжуючи традицію Центральної Ради, 29 квітня 1918 р. герб з тризубом був затверджений як

особистий герб Гетьмана П. Скоропадського. Однак тут тризуб відігравав роль «нашоломника» над головним елементом – «козак з мушкетом» (герб Війська Запорізького та Гетьманщини). Після перевороту 14 грудня 1918 р. тризуб використовувався в гербі Головного Отамана Симона Петлюри [9, с.3–4]. Після поразки українських визвольних змагань тризуб залишився символом українського національного руху різних політичних орієнтацій, тому затвердження тризуба на державному рівні у сучасну добу символізує зв'язок як з державотворчими традиціями Київської Русі, так із боротьбою за державність в 1917–1921 рр. та впродовж ХХ ст.

Висвітлюючи революційні події 1917 р., дослідники вказують, що, наприклад, на маніфестації, яка відбулася 1 квітня 1917 р., очевидець нарахував понад 320 прапорів [11, с.46]. Професор В. Сергійчук зазначає, що під малиновими і жовто-блакитними прапорами проходили маніфестації українців, крім центральних, у багатьох інших містах Росії, наприклад, в Омську, Томську [12, с.30–31]. Отже, ці барви були достатньо поширеними. Тому, як свідчать джерела, 14 січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила «Тимчасовий закон про фльоту Народної Української Республіки», в якому зазначалося: «2. Прапором Української Військової фльоти є полотнище о двох – блакитному і жовтому кольорах... 3. Прапором Української торговельної фльоти є полотнище о двох – блакитному і жовтому – кольорах» [13, с.3], а 22 березня 1918 р. УЦР ухвалила Закон про Державний прапор республіки, затвердивши жовто-блакитний прапор державним символом УНР.

Варто наголосити, що цей порядок кольорів сприймався не всіма. Про ці розбіжності у середовищі Центральної Ради згадує в своїх спомина М. Ковалевський [14, с.385–386]. Прихильники синьо-жовтого прапора піднімали на щит свою концепцію: символіка синього неба в Україні над її золотими пшеничними полями. Навіть у Центральній Раді ця ідея знайшла своїх прибічників [5, с.88–89; 15, с.30]. З'ясовуючи роль М. Грушевського в справі утвердження жовто-блакитного прапора, К. Гломозда і Д. Яневський зазначають, що «22 березня 1918 р. був затверджений жовто-блакитний державний прапор – внаслідок категоричної позиції М. С. Грушевського» [16, с.114]. В літературі без необхідних роз'яснень лише зазначається, що за гетьмана П. Скоропадського прапор було змінено на синьо-жовтий, який залишався таким і при Директорії [10, с.8]. Наголосимо, що синьо-жовтий прапор був державним символом і Карпатської України, яка у 1938 р. проголосила свою автономію, а у 1939 р. незалежність. Кінець дискусіям, як констатує М. Андрусяк, поклала у червні 1949 р. Українська Національна Рада, постановивши «прийняти до часу скликання Конституційних Зборів на Україні за єдиний український національно-державний прапор – блакитно жовтий (блакитний колір угорі і жовтий унизу)» [17, с.33].

Таким чином, в історіографії проблеми слід виокремити важливу особливість розвитку державної символіки доби Української революції 1917–1921 рр. – це її спадкоємність, адже символіка, прийнята в ході дискусій Центральною Радою, уточнювалась, удосконалювалась при Гетьманаті, ЗУНР, Директорії, але основні її атрибути залишались незмінними на всіх етапах цієї

доби. Друга особливість історіографії проблеми полягає в тому, що вона, на наш погляд, недостатньо персоніфікована.

Література:

1. Різниченко В. Національний колір України: В справі укр. нац. емблем. Звенигородка, 1917. 15 с.; його ж. Герб України. *Шлях.* К.,1918. №3. С.53–59; Леонід К. В справі герба України. *Шлях*. 1918. Ч.2. С.33-40; Назарук О. Формальні проблеми української державності: герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги. К.: Вернигора, 1919. 32 с.; Цегельський Л. До питання українського державного гербу. *Українське слово*. Львів, 1918. №11, 12, 14, 15, 16 та ін.

2. Різниченко В. Герб України: (В справі українських національних емблємів). Звенигородка, 1917. 15 с.

3. Грушевський М. Про гербові знаки України. *Народна воля*. 1917. 3 вересня; його ж. Державний герб України. *Народна воля*. 1917. 12 листопада; його ж. Український Державний герб. *Народна воля*. 1918. 15 лютого та ін.

4. Скотинський Т. Герб України. *Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1928 р.* Львів-Київ, 1927. С.49–53.

5. Климкевич Р.О. Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики і сфрагістики. *Український історик*. Нью-Йорк – Мюнхен, 1966. №1–2 (9–10). С.82–90.

6. Буяк Б. М. Грушевський та проблеми української національної символіки. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту.* Серія: історія. Вип. V. Тернопіль, 1997. С.55–56; Траф'як М. Михайло Грушевський про герб України. *Там само*. С.56–61.

7. Гломозда К., Павловський О. Українська національна символіка: походження, традиції, доля. К., 1989. 33 с.

8. Грушевський М.С. На порозі Нової України: Гадки і мрії. К., 1918. 120 с.

9. Ульяновський В. І. Державні символи України. К.,1991. С.3–7.

10. Національна символіка. Книга І. К.,1990. 50 с.

11. Дорошенко Д. Історія України.1917–1923 рр. Ужгород, 1932.Т.1.437 с.

12. Сергійчук В. Доля української національної символіки. К., 1990. 48 с.

13. Вістник Ради народних міністрів Української Народної Республіки. К., 1918. №16.

14. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Інсбрук, 1960. 720 с.

15. Національна символіка незалежної України. Черкаси: ЧІТІ, 2001. 41 с.

16. Гломозда К., Яневський Д. Українська національно-державна символіка: особливості історичної традиції. *Філософська і соціологічна думка*. 1990. №2. С.107–114.

17. Андрусяк М. Прапор. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. К.,1994. Т.І. С.32–33.

ПАДАЛКА Сергій Семенович,
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)

ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА АГРАРНЕ ПИТАННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.

Михайло Грушевський розглядав земельне питання в період Української революції як одну з ключових соціально-економічних проблем українського суспільства та важливу передумову національного державотворення. Основу його поглядів становило переконання, що земля має служити насамперед тим, хто її обробляє, а ліквідація великого землеволодіння повинна усунути соціальну неспра-

ведливість на селі. Як бачимо, вони випливали з розуміння потреб передусім селянства, яке становило основну соціальну масу, яку вдалося консолідувати лідерам Центральної Ради.

Серед принципових положень М. Грушевського можна виокремити те, що він відстоював тезу про ліквідацію великого землеволодіння як основи старого соціального порядку. Він наголошував, що у розподілі земельних ресурсів і подоланні малоземелля засадничим принципом має бути соціальна справедливість, і виступав за перебудову чинного аграрного устрою на засадах законності, організованості й демократичних форм. М. Грушевський розглядав земельну реформу в тісному зв'язку з українським державотворенням: підтримка селянства мала зміцнити соціальну базу української влади.

Упродовж Української революції погляди М. Грушевського на земельне питання зазнали певної еволюції. У період з березня по жовтень 1917 р. він перебував у пошуках шляхів реформи, підтримував радикальні перетворення у земельних відносинах, але розв'язання аграрної проблеми пов'язував із політичним самовизначенням України та діяльністю українських представницьких органів. Важливу роль у виробленні аграрної програми він покладав на Всеукраїнський селянський з'їзд. Активізації розробки Центральною Радою незалежної аграрної політики, у свою чергу, сприяли селянські заворушення та зростання погромницького руху восени 1917 р. Мала Рада 5 жовтня ухвалила постанову «Про розширення компетенції Генерального секретаріату земельних справ, обмеженої постановою Генерального уряду від 4 серпня», згідно з якою Генеральному секретаріату земельних справ передавалися всі права й обов'язки Міністерства хліборобства в межах України. Практичне керівництво підготовкою реформи покладалося на Український земельний комітет. Сесія Центральної Ради 30 жовтня розглянула законопроект про передачу землі у розпорядження земельних комітетів. Ухвалений документ мав тимчасовий характер і не скасовував приватної власності на землю.

Лідери Центральної Ради (в тому числі й М. Грушевський) за своїм політичним рівнем не мали чіткого розуміння конкретної моделі національної республіки, а тому опинилися в полоні абстрактного соціалістичного мислення. Їхнє політичне мислення було відбиттям російських соціальних ідеалів і критичним щодо капіталізму [1, с. 12]. На перше місце вони ставили важливість підтримання тісного зв'язку із селянством.

Важливу роль у виробленні аграрної програми відіграв Всеукраїнський селянський з'їзд, що відбувся 28 травня – 2 червня 1917 р. [3]. Він ухвалив три важливі резолюції: «Про землю», «Про невідкладні заходи в земельній справі», «Про організацію селянства». Названі резолюції стали основою для формування аграрної та земельної політики Центральної Ради [2, с. 32].

У подальшому погляди М. Грушевського зазнали трансформацій внаслідок наростаючого протистояння між керівними органами Центральної Ради, зокрема між Генеральним секретаріатом земельних справ на чолі з Б. Мартосом і Генеральним секретаріатом продовольства на чолі з М. Ковалевським, та партійними структурами, які становили опозицію. Світоглядний розкол у владі поглибився

через Українську демократичну хліборобську партію, яка вважала політику Ради в земельному питанні руйнівною.

Курс на боротьбу з цими організаціями, який обрали В. Винниченко і М. Грушевський, призвів до того, що Українська партія соціалістів-революціонерів і підконтрольна їй Селянська спілка спільно виступили проти приватної власності на землю та розпочали широку агітаційну кампанію за соціалізацію всіх форм земельної власності. Спроби Центральної Ради соціалізувати низку галузей сільськогосподарського виробництва викликали невдоволення серед багатьох верств землевласників.

Чільне місце у земельній політиці посів III Універсал, який скасував право власності на землю і проголосив її всенародним надбанням. Земельна реформа мала ліквідувати привілеї великого землеволодіння й забезпечити справедливий доступ до землі. Проти земельних положень виступили представники фінансових кіл, землевласники і селянство, яке не сприйняло запроваджену норму.

Аграрна реформа вступила в суперечність із звичаями та правовими поглядами селян, для яких самоочевидною була соціальна справедливість переділу землі «тут і зараз».

18 січня 1918 р. за головування М. Грушевського Центральна Рада ухвалила Тимчасовий земельний закон, метою якого було нейтралізувати більшовицьку пропаганду й консолідувати селянство навколо влади УНР. Закон скасовував приватну власність на землю і проголошував, що земля є надбанням всього українського народу.

У 1918–1919 рр. М. Грушевський неодноразово переосмислював суперечності, що мали місце під час розв'язання земельного питання в ході революції; він шукав шляхи усунення тих протиріч, які продовжували послаблювати українські політичні сили та становили загрозу здобуткам революції.

Література:

1. Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України. У 3-х ч. – Ч. II: Радянська доба 1917–1990 рр. – К.: Аграрна наука, 2019. – 458 с.

2. Проданюк Ф.М. Земельне питання в політиці Української Центральної Ради: тернистий шлях вирішення. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Сер., Історичні науки. 2020. Т. 31.1. С. 31-37.

3. Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – 36 с.

ТУРІЦИНА Олена Миколаївна
доктор філософії з педагогіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Постать Михайла Грушевського посідає особливе місце в історії українського національного руху та становлення модерної української

державності. Його діяльність поєднала наукове обґрунтування історичної самобутності українського народу з практичною участю в революційних подіях 1917–1921 років. Як історик, громадський діяч і голова Української Центральної Ради, Грушевський сприяв утвердженню ідеї національного самовизначення та формуванню політичних засад незалежної української держави. Важливою передумовою його державницьких поглядів стала наукова діяльність. У багатотомній праці «Історія України-Руси» Грушевський послідовно розкривав самобутність історичного розвитку українського народу, особливості його суспільного життя та політичних традицій. Учений обстоював окремішність українського історичного процесу, протистояв імперським концепціям, які заперечували самостійність української нації, та сприяв формуванню національної історичної свідомості.

Для Грушевського історія була не лише засобом пізнання минулого, а й важливим чинником суспільного розвитку. Усвідомлення власної історії, мови, культури та політичних традицій створювало підґрунтя для консолідації українців і формування уявлення про право народу самостійно визначати своє майбутнє. У цьому контексті його наукова спадщина набула значення, що виходило за межі академічного середовища, впливаючи на розвиток української політичної думки.

Практична реалізація державницьких поглядів Грушевського стала можливою після революційних подій 1917 року. У березні того року його було обрано головою Української Центральної Ради, яка поступово перетворилася на провідний представницький орган українського національного руху. Під його керівництвом Центральна Рада стала центром політичної діяльності, спрямованої на здобуття Україною національно-територіальної автономії, а згодом і державної незалежності.

Державницька позиція Грушевського ґрунтувалася на демократичних принципах. Він виступав за народне представництво, політичну участь громадян, забезпечення прав і свобод людини та підзвітність влади суспільству. На його переконання, українська державність мала спиратися на волевиявлення народу, а не на авторитарну модель управління. Такий підхід відображав прагнення поєднати національне визволення з демократичним переустроєм суспільства.

Важливим результатом діяльності Центральної Ради стало формування законодавчих засад української державності. 29 квітня 1918 року було ухвалено Конституцію Української Народної Республіки, відому як «Статут про державний устрій, права і вольності УНР». Документ закріплював республіканські принципи організації влади, народний суверенітет і громадянські права.

Водночас діяльність Центральної Ради відбувалася в надзвичайно складних умовах. Військові загрози, економічна нестабільність, соціальні суперечності та політичні конфлікти перешкоджали послідовному здійсненню державотворчих планів. Недостатня сформованість державного апарату й обмежені можливості забезпечення оборони також негативно впливали на становище УНР. Цей досвід показав, що проголошення незалежності є лише одним з етапів державотворення.

Для її збереження необхідні дієві інституції, ефективне управління, суспільна консолідація та спроможність захищати територіальну цілісність держави. Оцінюючи діяльність Грушевського, важливо враховувати як його політичні здобутки, так і обмеження, зумовлені історичними обставинами. Він відіграв значну роль у легітимації українського національного руху, розвитку представницьких інституцій і формуванні конституційних принципів. Водночас досвід Центральної Ради виявив складність переходу від національного представництва до стабільного державного управління. Це робить діяльність Грушевського важливим предметом історичного аналізу, який дає змогу осмислити взаємозв'язок політичних ідей, державних інституцій та суспільних умов.

Отже, Михайло Грушевський зробив вагомий внесок у становлення української державності завдяки поєднанню наукового обґрунтування національної самобутності з практичною політичною діяльністю. Його участь у роботі Української Центральної Ради сприяла переходу українського руху від боротьби за автономію до проголошення незалежної Української Народної Республіки та формування конституційних засад державного устрою. Спадщина Грушевського залишається важливим джерелом осмислення історичного досвіду України, демократичних принципів державного управління та шляхів зміцнення національної державності.

Література:

1. Український інститут національної пам'яті. Грушевський Михайло (1866–1934). URL: https://unr.uinp.gov.ua/figures/grushevskiy-mikhaylo (дата звернення: 28.10.2026).

2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Матеріали з історії Української Центральної Ради та діяльності Михайла Грушевського. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/3984 (дата звернення: 28.10.2026).

ШИНКАРУК Олександра Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ. Україна)

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ І ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ В ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, повномасштабної війни Росії проти України та реалізації європейського й євроатлантичного курсу особливого значення набуває дослідження інтелектуальної спадщини видатних українських державних діячів, які обґрунтовували принципи народовладдя, представницької демократії, конституціоналізму та відповідального управління державою.

Важливе місце у становленні української політичної думки посідає Михайло Грушевський – видатний історик, учений, політичний діяч і голова Української Центральної Ради. Його державотворча концепція ґрунтувалася на визнанні права українського народу на самовизначення, розвитку

представницьких форм правління, демократичній організації суспільного життя та обмеженні надмірної концентрації державної влади. Важливим аспектом дослідження є з'ясування співвідношення історичних поглядів М. Грушевського з актуальними принципами демократичного врядування, парламентаризму та конституціоналізму. Діяльність Центральної Ради стала важливим історичним досвідом реалізації принципів народного представництва, політичного самовизначення та національного державотворення, водночас виявивши складність їх практичного втілення в умовах революції та збройного протистояння.

Особливої уваги заслуговує розуміння М. Грушевським парламентаризму як механізму представництва інтересів народу, участі громадян у здійсненні державної влади та забезпечення демократичного характеру політичних інститутів. Відстоювання принципів представницького правління, децентралізації влади і конституційного впорядкування суспільних відносин засвідчує прагнення мислителя сформувати таку модель державного управління, у якій владні повноваження мали б реалізовуватися з урахуванням інтересів суспільства [2]. Дослідження цих ідей дає змогу глибше зрозуміти історичні витоки українського парламентаризму та особливості його національного розвитку.

Комплексний аналіз його державотворчої концепції дає можливість визначити значення національної політичної традиції для розвитку сучасної української демократії, а також простежити спадкоємність ідей народовладдя, представництва та відповідальності влади. Наукове осмислення цієї проблематики сприятиме глибшому розумінню особливостей української моделі державотворення та її зв'язку з європейськими політико-правовими традиціями.

Державотворча концепція Михайла Грушевського посідає важливе місце в історії української політичної та державно-правової думки. Одним із ключових елементів його державотворчих поглядів було визнання народу основним джерелом державної влади. Він розглядав демократичну організацію суспільства як важливу умову забезпечення політичних прав громадян і представництва їхніх інтересів у державних інституціях. У цьому контексті народовладдя передбачало участь громадян у політичному житті, розвиток виборних органів та формування механізмів суспільного впливу на прийняття державних рішень. Ці ідеї відображено в наукових публікаціях М. Грушевського, присвячених автономії, федерації та національному самовизначенню [1].

Важливе значення в концепції М. Грушевського мав парламентаризм як механізм представницького управління та організації законодавчої влади. Він підтримував ідею формування представницьких органів на демократичних засадах, які мали виражати суспільні інтереси і забезпечувати участь народу у визначенні напрямів державної політики. Парламентське представництво в такому розумінні виступало важливим засобом демократизації політичної системи та становлення відповідального державного управління. Аналіз його поглядів на представницьке правління засвідчує важливість конституційного врегулювання відносин між суспільством і владою.

Особливе місце в державотворчих поглядах М. Грушевського посідала ідея децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування. Він наголошував на важливості розподілу повноважень між центральними органами управління і територіальними одиницями, що мало сприяти врахуванню місцевих потреб та інтересів населення. Розвиток самоврядних інституцій розглядався як один із механізмів залучення громадян до управління суспільними справами та зміцнення демократичних основ державності. Проблематика децентралізації та представницького правління є важливим напрямом дослідження його політико-правової спадщини [3].

Державотворча спадщина М. Грушевського зберігає значення для сучасного розвитку України, оскільки порушує фундаментальні питання народовладдя, парламентського представництва, демократичних свобод і відповідальності державної влади. Звернення до його праць дає змогу не лише реконструювати історичні передумови становлення українського парламентаризму, а критично осмислити можливості використання відповідних політичних ідей у сучасному демократичному державотворенні.

Література:

1. Гойдало, І. В. (2015). Політико-правові погляди М. Грушевського як основа державотворчої діяльності Української Центральної Ради. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/34599

2. Грушевський, М. С. (1917). Якої ми хочемо автономії і федерації (4-те вид.). Київ. 18с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002095

3. Поцюрко О.Ю. (2018). Правові засади державотворчого процесу в поглядах М. Грушевського. The scientific heritage, 20, 60-64.

ІВЧЕНКО Богдана-Юлія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ. Україна)

ІДЕЇ НАРОДОВЛАДДЯ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Проблематика народовладдя та парламентаризму посідає важливе місце в історії української державно-правової думки, оскільки охоплює фундаментальні питання визначення джерела державної влади, правових форм її здійснення та механізмів представництва суспільних інтересів. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Михайла Грушевського - історика, політичного діяча та голови Української Центральної Ради, який зробив вагомий внесок у формування політико-правових засад українського державотворення періоду Української революції 1917–1921 років. Дослідження його спадщини дає змогу простежити, як ідеї національного самовизначення трансформувалися в конкретні державно-правові рішення, спрямовані на створення демократичної республіки.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю критичного осмислення історичного досвіду українського конституціоналізму в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Забезпечення стійкості державних інституцій, функціонування парламенту в умовах воєнного стану та запобігання узурпації влади актуалізують питання про співвідношення народного суверенітету, ефективності державного управління й конституційних обмежень публічної влади. Відтак звернення до державно-правових поглядів Грушевського становить інтерес не лише з погляду історії права, а й у контексті сучасного осмислення засад демократичної державності.

Формування політико-правових поглядів Грушевського відбувалося під впливом боротьби українського народу за національне самовизначення та демократичну організацію влади. На початковому етапі революції 1917 року він підтримував ідею національно-територіальної автономії України у складі федеративної демократичної Російської республіки. Проте подальший розвиток революційних подій, загострення політичних суперечностей і протидія українському державотворенню сприяли поступовому утвердженню ідеї незалежної Української Народної Республіки. Така еволюція засвідчує, що його державницькі погляди формувалися у взаємозв'язку з конкретними політичними обставинами та практичними потребами реалізації права українського народу на самовизначення [1, с.14].

Однією з визначальних засад цього державницького бачення було народовладдя, яке в державно-правовому вимірі передбачає визнання народу першоджерелом державної влади та основою її демократичної легітимності. У політичних поглядах Грушевського ця ідея поєднувалася з необхідністю представництва суспільних інтересів, залучення населення до політичного життя та формування органів влади, діяльність яких спиралася б на суспільне волевиявлення. Водночас реалізація народовладдя потребувала відповідних інституційних форм, здатних перетворити політичні прагнення на організовану державну діяльність. Такою інституцією в умовах революції стала Українська Центральна Рада.

Важливим етапом її становлення був Всеукраїнський національний конгрес у квітні 1917 року, який сприяв розширенню суспільно-політичної репрезентативності Центральної Ради та підтвердив обрання Грушевського її головою. Залучення представників політичних партій, громадських організацій і різних соціальних груп відображало прагнення надати українському державотворчому процесу представницького характеру. Однак із юридичного погляду необхідно враховувати історичну специфіку цього процесу: Центральна Рада не була парламентом, сформованим на основі загальних виборів за сучасними конституційними стандартами, а її легітимність ґрунтувалася на революційній мобілізації, суспільному представництві та поступовому набутті владних функцій [2; 3].

Перетворення Центральної Ради на центр українського державотворення закономірно зумовило потребу в нормативному оформленні її політичних рішень. Важливу роль у цьому процесі відіграли Універсали Центральної Ради, які відображали послідовні зміни державно-правового статусу України: від проголошення автономії до створення Української Народної Республіки та проголо-

шення її незалежності IV Універсалом від 22 січня 1918 року. У державно-правовому аспекті ці акти засвідчили перехід від політичного обґрунтування українського самовизначення до юридичного оформлення власної державної влади. Водночас розвиток національного державотворення потребував не лише визначення політико-правового статусу України, а й конституційного врегулювання організації влади, компетенції державних органів та засад взаємовідносин між державою і суспільством.

Важливим етапом конституційного розвитку стало ухвалення 29 квітня 1918 року Конституції Української Народної Республіки - Статуту про державний устрій, права і вільності УНР. Документ закріплював принцип народного суверенітету, визначаючи Всенародні Збори України органом, через який народ мав здійснювати належне йому суверенне право. Такий підхід відображав прагнення побудувати республіканську модель державного устрою, засновану на представницькому здійсненні влади. Крім того, Конституція передбачала широке самоврядування земель, волостей і громад, поєднуючи ідею загальнодержавної єдності з визнанням значення місцевої самоорганізації населення [4].

Значення Конституції УНР полягало не лише у проголошенні демократичних засад, а й у спробі надати їм нормативно визначеної форми. Конституційне закріплення організації державної влади, статусу представницького органу та принципів місцевого самоврядування створювало правові передумови для обмеження владного свавілля й упорядкування державного управління. Водночас у науковому аналізі необхідно розмежовувати особисті державно-правові погляди Грушевського, його політичну діяльність і колективну нормотворчу роботу Центральної Ради. Конституція була результатом діяльності відповідних державних інституцій, тому її положення не можна трактувати виключно як особистий правовий доробок голови Ради.

Попри значний конституційний потенціал, ухвалений документ не набув повноцінної практичної реалізації внаслідок політичного перевороту 29 квітня 1918 року та встановлення гетьманської влади Павла Скоропадського. Ця обставина дає підстави розглядати Конституцію УНР передусім як важливу пам’ятку української конституційної думки, яка засвідчила прагнення юридично закріпити демократичну модель республіканського правління. Водночас досвід УНР виявляє принципову проблему державотворення: нормативне проголошення демократичних принципів не гарантує їх практичної реалізації без стабільних інституцій, належної організації державного управління та дієвих механізмів забезпечення конституційних приписів.

Саме ця проблема зумовлює необхідність звернення до сучасного конституційного розвитку України. Ідеї народовладдя, представлені в державно-правовій спадщині Грушевського, концептуально співзвучні з положеннями статті 5 Конституції України, відповідно до якої народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади, здійснюючи її безпосередньо й через органи державної влади та місцевого самоврядування [4]. Ідеться не про пряму юридичну наступність між Конституцією УНР 1918 року та Конституцією України 1996 року, а про ідейну спорідненість принципів народного суверенітету, республіканізму та представницької організації влади.

У сучасному конституційному праві народовладдя не обмежується періодичним проведенням виборів. Його реальність залежить також від дотримання законності, політичного плюралізму, підзвітності посадових осіб, відкритості діяльності органів влади та забезпечення судового захисту прав людини. У цьому контексті парламентаризм слід розглядати не лише як існування законодавчого органу, а як систему конституційно-правових відносин, що визначає порядок формування парламенту, реалізацію його законодавчих і контрольних повноважень та взаємодію з іншими органами державної влади. Отже, народний суверенітет набуває практичного змісту за умови його належного інституційного забезпечення та функціонування механізмів конституційного контролю за здійсненням публічної влади.

Особливої актуальності ці положення набувають в умовах воєнного стану, коли держава змушена одночасно забезпечувати національну безпеку й дотримання конституційних засад організації влади. Стаття 64 Конституції України допускає встановлення окремих обмежень прав і свобод на період воєнного стану із зазначенням строку їх дії. Водночас стаття 83 передбачає продовження повноважень Верховної Ради України в разі закінчення строку її повноважень під час воєнного або надзвичайного стану до першого засідання першої сесії парламенту, обраного після його скасування. Ці положення демонструють значення конституційних механізмів, спрямованих на забезпечення безперервності функціонування державних інституцій та стабільності конституційного ладу.

За таких обставин досвід Грушевського дає підстави порушити ширше питання про співвідношення захисту державного суверенітету й збереження демократичної легітимності влади. Воєнні виклики потребують оперативності державного управління, проте не скасовують необхідності дотримання конституційних процедур, парламентського контролю та правових гарантій від зловживання владними повноваженнями. Історичний досвід українського державотворення засвідчує, що ефективність держави не повинна ототожнюватися з необмеженістю її влади: демократична державна спроможність передбачає здатність інституцій діяти результативно, злагоджено й у межах права.

Таким чином, ідеї народовладдя та парламентаризму в державно-правовій концепції Михайла Грушевського становлять важливу складову української конституційної традиції. Їх практичне втілення в діяльності Центральної Ради та конституційному проєкті УНР відображало прагнення закріпити народний суверенітет, представницьку організацію влади й місцеве самоврядування. Водночас історичні обставини реалізації цих ідей підтверджують необхідність поєднання конституційних принципів із дієвими механізмами їх практичного забезпечення. Для сучасної України ця спадщина має значення як підґрунтя наукового осмислення демократичної легітимності державної влади, парламентської відповідальності та конституційних обмежень державного примусу. В умовах збройної агресії збереження демократичного конституційного ладу й верховенства права є невіддільною складовою забезпечення стійкості української державності.

Література:

1. Гойдало І. В. Політико-правові погляди М. Грушевського як основа державотворчої діяльності Української Центральної Ради. Право і суспільство. 2015. № 6-2, ч. 3. С. 13–18.

2. Солдатенко В. Ф. М. Грушевський і концепція української соборності (1917–1918 рр.). Політичні дослідження. URL: https://pd.ipiend.gov.ua/article/view/262019.
3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

БІЛАН Людмила Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України (м. Київ, Україна)

ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У сучасних умовах глобальної трансформації системи міжнародних відносин і безпрецедентних викликів для національної безпеки України роль дипломатії набуває стратегічного значення. Повномасштабна збройна агресія проти України докорінно змінила архітектуру європейської та світової безпеки, висунувши на перший план питання формування нових альянсів, зміцнення санкційного тиску на агресора, мобілізації міжнародної фінансової та військової допомоги, а також просування української формули миру.

Дипломатична діяльність Української Центральної Ради (УЦР) розгорталася у надзвичайно складних геополітичних умовах Першої світової війни, розпаду Російської імперії та початку більшовицької агресії. За короткий проміжок часу українська дипломатія пройшла шлях від відстоювання автономії у складі Росії до проголошення повної незалежності Української Народної Республіки (УНР) та її виходу на міжнародну арену як повноправного суб'єкта міжнародного права [1, с. 6].

Зовнішньополітичний курс Центральної Ради зазнав суттєвої трансформації протягом 1917 – початку 1918 рр., що було зумовлено як внутрішньополітичними процесами, так і змінами на міжнародній арені:

На початковому етапі лідери М. Грушевський та В. Винниченко не розглядали питання повної державної самостійності. Зовнішня політика зводилася до діалогу з Тимчасовим урядом у Петрограді щодо визнання національно-територіальної автономії України та її права на участь у майбутній мирній конференції. Створення Генерального секретаріату у червні 1917 р. та призначення О. Шульгіна секретарем з міжнаціональних справ заклали інституційні основи майбутнього зовнішньополітичного відомства.

Жовтневий переворот у Петрограді та подальша війна Раднаркому проти УНР змусили український провід переглянути федералістські ілюзії. Проголошення III Універсалу 20 листопада 1917 р. створило УНР, а IV Універсал 22 січня 1918 р. закріпив повну державну незалежність. Відповідно, Генеральне секретарство міжнаціональних справ було реорганізоване в Міністерство закордонних справ УНР, яке очолив О. Шульгін, а згодом – В. Голубович та М. Любинський.

Після більшовицького перевороту Київ став центром тяжіння для дипломатичних представників країн Антанти, які прагнули утримати Східний фронт проти Центральних держав. У грудні 1917 – січні 1918 рр. до Києва прибули військові та дипломатичні місії Франції (генерал Ж. Табуї), Великої Британії (П. Багге), а також представники Румунії, Бельгії, Сербії, Італії та Японії. Франція та Велика Британія фактично визнали уряд УНР, призначивши своїх комісарів при уряді республіки [2, с. 78]. Проте західні союзники розглядали Україну насамперед як антинімецький плацдарм і не були готові підтримати її повну незалежність через зобов'язання перед майбутньою «єдиною і неподільною» Росією. Відмова УНР продовжувати виснажливу війну та початок мирних переговорів у Брест-Литовську призвели до охолодження відносин з Антантою, а згодом – до евакуації союзницьких місій з Києва у лютому 1918 р.

Ключовою подією дипломатичної історії УЦР стала участь української делегації на чолі з В. Голубовичем, а пізніше О. Севрюком у мирних переговорах у Брест-Литовську в грудні 1917 – лютому 1918 рр. на рівних правах із делегаціями Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Османської імперії, що означало міжнародне визнання суб'єктності УНР.

Підписання першого в історії Першої світової війни мирного договору забезпечило вихід України з війни без анексій і контрибуцій. До складу УНР офіційно поверталися Холмщина та Підляшшя. Таємним протоколом Австро-Угорщина зобов'язувалася створити окремий коронний край зі Східної Галичини та Буковини [3, с. 42].

Дипломатія УЦР активно працювала над налагодженням контактів із новопосталими державами на уламках Російської імперії.

Отже, дипломатична діяльність УЦР стала фундаментом для всієї подальшої зовнішньої політики України доби визвольних змагань та сучасності. За надзвичайно короткий термін УЦР вдалося вивести українське питання з розряду внутрішніх проблем Російської імперії на рівень міжнародної політики. Головними здобутками української дипломатії цього періоду стали: створення національного МЗС, отримання визнання від держав Антанти та від держав Четверного союзу, підписання вигідного Брест-Литовського мирного договору та налагодження контактів із сусідніми народами. Водночас залежність зовнішньополітичних успіхів від внутрішньої стабільності та відсутність власної боєздатної армії стали головними уроками, які визначили подальшу долю української державності.

Література:

1. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

2. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917–1923 рр.): Монографія. Тернопіль: Астон, 2010. 684 с.

3. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917–1923 рр. Т. 1: Доба Центральної Ради. Київ: Темпора, 2002. 320 с.

ГРУШЕЦЬКИЙ Богдан Павлович,
кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

КРИМСЬКИЙ ПІВОСТРІВ У ПРАЦЯХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ІСТОРИЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ

Уявлення Михайла Грушевського про Україну поєднували етнографічне обґрунтування національної території з ширшим баченням її історичного та політичного простору. Особливо виразно це простежується на прикладі Криму. У наукових працях історик докладно розглядав минуле півострова, його міста, державні утворення та зв'язки з українськими землями, хоча не зараховував Крим до української етнографічної території у вузькому значенні. Під час Української революції 1917–1921 рр. кримське питання набуло вже практичного виміру — територіального, дипломатичного та військово-стратегічного.

У «Історії України-Руси» Крим постає як складова історичного простору Північного Причорномор'я, пов'язаного зі степами Східної Європи, Візантією, Середземномор'ям і Руссю. Грушевський згадував кримські археологічні пам'ятки, античні центри Херсонес і Пантікапей, торговельні контакти та обмін товарами. Надалі він простежував складну політичну історію півострова: монгольські завоювання, генуезькі володіння, формування Кримського ханства та його взаємодію із сусідніми державами.

Відносини Кримського ханства з українськими землями в його викладі не зводилися до конфронтації. Вони включали походи й конфлікти, але також дипломатичні контакти, союзи, посольства та спільні військові плани. У козацьку добу Кримське ханство й Османська імперія стали важливими учасниками політичних рішень козацьких провідників. Особливо виразно це видно в описі дипломатії Богдана Хмельницького: переговори з ханським двором впливали на військові плани та міжнародне становище козацької держави (Грушевський, 1991-2000). Отже, історія Криму в концепції Грушевського була пов'язана з історією України, навіть якщо етнографічні межі цих просторів не збігалися.

Революційні події поставили питання про співвідношення етнографічного принципу та політичних інтересів перед Михайлом Грушевським уже як головою Центральної Ради. На початку 1917 р. Грушевський обґрунтовував українську автономію передусім землями з переважно українським населенням. У брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації» він пропонував окреслювати територію національної автономії за етнографічним критерієм, коригуючи адміністративні межі відповідно до складу населення (Грушевський, 1991). За цією логікою Крим не мав автоматично входити до української автономії через історичні зв'язки з українськими землями.

Визначальним був кримськотатарський чинник. Улітку 1917 р., коли представники кримських татар домагалися автономії півострова, Михайло Грушевський погодився, що Таврійська губернія в складі української автономії

має включати лише Північну Таврію без Криму. Формування Курултаю та кримськотатарського самоврядування розглядалося як вияв політичної суб'єктності кримських татар. Третій Універсал закріпив цю позицію формулою «Таврія (без Криму)».

Однак проголошення незалежності УНР і зміна міжнародно-політичних обставин посилили увагу української влади до Криму. Півострів мав важливе значення через порти, Чорноморський флот і стратегічне положення. Закон про Український державний флот від 14 (27) січня 1918 р. проголошував Чорноморський флот флотом УНР. У документах і дипломатичних контактах початку 1918 р. з'являлися формулювання про Крим «під впливом України» та про перспективу федеративного зв'язку кримської автономії з Україною.

Політичне бачення Грушевського розширювалося разом із розвитком революції. У праці «На порозі Нової України» він наголошував на чорноморській орієнтації України та її прагненні закріпитися на узбережжі (Грушевський, 1992). Як практичний вияв трансформації позиції керівництва України, у квітні 1918 р. Кримська група Армії УНР зайняла значну частину півострова, вибивши звідти більшовиків.

У праці «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» (1920) Михайло Грушевський розглядав федеративний устрій як можливість об'єднання у складі України територій із різним історичним досвідом та етнографічним складом. Він називав Крим, Бессарабію та Галичину серед країв, які мали відмінну етнографічну, економічну чи культурну специфіку, та обстоював їхнє право на ширшу автономію і федеративний зв'язок з іншими українськими землями (Грушевський, 1920).

Отже, у працях і політичній діяльності Грушевського можемо виявити складне поєднання етнографічних, історичних та політичних аргументів. Його погляди доцільно розглядати як рух від переважно етнографічного окреслення України до ширшого політико-географічного бачення.

Література:

Грушевський, М. С. (1991–2000). Історія України-Руси (Т. 1–11, кн. 1–12). Наукова думка.

Грушевський, М. (1992). На порозі Нової України: Статті і джерельні матеріали. Українське історичне товариство.

Грушевський, М. (1920). Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. *Борітеся – Поборете!*, (1), 1–51.

Грушевський, М. (1991). Хто такі українці і чого вони хочуть. Знання.

ДОМОРОСЛИЙ Валентин Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
Уманський національний університет (м. Умань, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ТВОРЕЦЬ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО АВТОНОМІЮ УКРАЇНИ

Історія українських національно-визвольних змагань невіддільна від постаті Михайла Грушевського. Розуміння тенденцій та закономірностей державного

будівництва, засад внутрішнього і зовнішньополітичного курсу неможливе без реконструкції автономістсько–федералістських поглядів М. Грушевського.

Реалізація його бачення української автономії розпочалося із впровадження у Російській імперії першого виборного законодавчого (представницького) органу Державної Думи. Дума розпочала свою діяльність 27 квітня 1906 р. Від українських губерній до складу Думи увійшло 102 депутати, серед яких переважали селяни та представники міської інтелігенції. 45 депутатів-українців створили свою власну парламентську громаду. Головою її був адвокат і громадський діяч із Чернігова Ілля Шраг.

В основу програми цієї парламентської групи було покладено три найбільш гострі для українського суспільства проблеми: земельна, освітня і питання автономії. Громада почала видавати свій власний журнал «Український вісник», що мав служити трибуною для всієї Росії й тому друкувався російською мовою. Так само, як і більшість українців, вони стояли за перетворення Російської імперії у федеративну державу. Українські депутати підготували окрему декларацію у справі української автономії.

Підготовкою тексту декларації керував Михайло Грушевський, який приїздить до Петербурга зі Львова, для допомоги парламентській громаді, адже він був добре обізнаний з досвідом діяльності українських депутатів в австрійському центральному парламенті («рейхсраті») та крайових сеймах Галичини і Буковини. Характеризуючи автономію Галичини у складі Австро-Угорщини він зазначив, що це була автономія не національна, а крайова. Через це в крайовому сеймі взяли гору польські поміщики, і виявилось, що на 150 депутатів, українців було 10-15. Через це, керівництво всіма справами зосередилось в руках польських поміщиків. Ось чому, за 40 років Галичина не змогла нічого зробити для поліпшення становища робітників і селян [В.П., 1906].

Далі М. Грушевський зауважив, що питання про форму автономії дуже важливе, від правильного його розв’язання залежить майбутнє цілих народів. В Австрії, наприклад, це питання невідступно стоїть на порядку денному вже скільки років. Шляхта і міщанство домагаються автономії крайової, а пригноблені верстви – селянство і робітники – національно-територіальної. Галичина, де польська шляхта жорстоко визискувала і пригноблювала українське селянство, має бути для української фракції прикладом того, якої автономії їм необхідно домагатися. В Україні штучний поділ на губернії зробив те, що на Чернігівщині та інших губерніях поруч з українськими селами і повітами є села і повіти російські. Якщо буде крайова автономія, то у справах національних, шкільних, судових та інших може виникнути багато непорозумінь. Національна більшість буде домагатися запровадити в школах, наприклад, свою мову, а меншість проти. Для українців такі суперечки можуть мати велику вагу і для того, щоб забезпечити свої інтереси, необхідно стояти на ґрунті національно-територіальної автономії.

Наступним етапом в роботі української парламентської громади була розробка Декларації про автономію України. В основному ж над створенням тесту Декларації працював М. Грушевський при підтримці громадівських правників: І. Шрага, А. В’язлова Є. Шольпа. Виклад Декларації прийнятий

громадою міститься в роботі Грушевського «Наши требования». Декларація передбачала, що територія з переважною більшістю українського населення повинна була вийти з тодішніх адміністративних одиниць Російської імперії і приступити до творення на широких демократичних підставах органів обласного законодавства і самоврядування, керівництво якими здійснювало б народне представництво у вигляді українського сейму, що обирався б загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням.

Далі йшло розмежування, з одного боку, центрального парламенту і загальнодержавних міністерств, з другого – українського сейму. Першим передбачалось надати право нормувати державний і суспільний лад, керувати засобами, необхідними для утримання органів центрального і загальнодержавного управління (у тих галузях, які в інтересах державної спілки залишаться в компетенції загальнодержавних міністерств). Територіальні сейми мали займатися справами культури, місцевої адміністрації, призначенням суддів. Чверть місць у них передбачалася для інтелігенції [Грушевский 1906, с. 269].

Вимагалося заборонити всяку централізацію в сфері церковного управління, а також штучну перестановку національних елементів у війську й створити такі умови, щоб проходження військової служби відбувалося якомога ближче до батьківщини солдатів.

Спеціальними загальнодержавними законами встановлювались права, якими могли б користуватися мови й діалекти у державних закладах. Декларація передбачала введення національних мов (української також) в народні школи, як мови викладання. Визнавались усі права української мови із збереженням за російською мовою статусу загальнодержавної. Українська депутація вимагала, щоб ця програма була вирішена в інтересах усієї держави та її складових частин.

Ця Декларація мала бути проголошена з думської трибуни головою української парламентської громади І. Шрагом. Але було вже пізно. 3 липня І906 р. Дума, після 72 днів своєї діяльності, була розпущена.

Українська Декларація, на відміну від інших, зокрема польської, звертає на себе увагу не тільки прагненням національно-територіальної автономії, але й глибоким демократизмом. Велике значення, навіть і по сьогоднішній день, має заява про непорушність кордонів, яка вперше пролунала в цьому документі і знайшла своє продовження в Декларації про суверенітет України від 16 липня 1990 р., Конституції 1996 р. та інших наступних державних актах.

Література:

В.П. Збори української парламентської групи / В.П. // Громадська думка. – 1906. – 18 травня.

Грушевский М. Наши требования / М. Грушевский/ Украинский вестник. – 1906. - №5. – С. 268-273.

КРОПИВКО Олена Михайлівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Доба Української Центральної Ради принесла радикальні зміни в розвиток суспільства. Сферою, яка, на думку М. Грушевського, потребувала негайних перетворень, стала освіта.

Нова влада проголосила створення єдиної обов'язкової, безплатної, загальноосвітньої, світської та демократичної школи. Водночас відбувалася децентралізація управління: створювалися ради освіти та відділи національних меншин. Вони призначали вчительські кадри, рекомендували орієнтовний зміст навчання, а також сприяли виданню українських підручників і літератури мовами етнічних спільнот.

Уже в другому номері офіційного друкованого органу «Вісті з Української Центральної Ради» було опубліковано заклик М. Грушевського до українізації всіх рівнів школи — нижчої, середньої та вищої («До українців і преподавателей вищих шкіл» від 21 березня 1917 р.) **[1].** На той час в Україні функціонували майже 30 тисяч шкіл, де працювало 58 тисяч освітян **[2]**.

У короткі терміни за рахунок приватних і громадських коштів Центральна Рада розгорнула розбудову національної системи освіти: заснували 53 українські гімназії, склали нові навчальні програми та розробили план українізації. Поруч із цим декларувалося право національних меншин на отримання освіти рідною мовою, реалізацію чого доручили Товариству шкільної освіти.

Питання реформування навчальних закладів активно розглядалося Всеукраїнськими учительськими з'їздами. Зокрема, у постанові І з'їзду (квітень 1917 р.) містилася вимога до Центральної Ради розробити проєкт Всеукраїнської Шкільної Ради для організації просвіти, а також поповнити фонди земських і повітових бібліотек українськими книжками. Делегати чітко наголошували: «школа на Україні повинна бути національною тобто українською з забезпеченням прав меншостей**»[3]**.

За рішенням з'їзду вже у 1917 році запроваджувалася загальна українізація початкової ланки, а до програм середньої школи вводилися обов'язкові українознавчі дисципліни: мова, література та історія. У вищій школі українізацію визнали «невідкличною потребою українського життя». Професорів закликали перейти на українську мову викладання або підготувати відповідні курси. Окрім наявних кафедр українознавства (історії України, літератури, мови та права), у 1917–1918 навчальному році передбачалося відкриття ще двох: історії української етнографії з оглядом народної творчості та історії українського штуки (мистецтва). Комітет УЦР підтримав ці вимоги, визнав за необхідне реформувати середню школу і доручив Шкільній Раді розробити шляхи реалізації змін **[4]**.

У травні 1917 року Всеукраїнський селянський з'їзд дав доручення Центральній Раді впроваджувати українізацію на всіх рівнях, поважаючи права нацменшин, і вимагати від Тимчасового уряду призначення етнічних українців попечителями шкільних округів та їхніми помічниками **[5].**

Для практичного втілення цих завдань було створене Генеральне секретарство у справах освіти на чолі з Іваном Стешенком. До його складу увійшли департаменти: нижчої освіти (з відділами початкової та вищої початкової школи); вищої і середньої освіти; до- і позашкільної освіти; мистецтва. Саме відділ середньої освіти розробляв плани українізації, укладав програми, готував підручники й облаштовував приміщення. З січня 1918 року міністром освіти УНР став Никифор Григоріїв **[2]**.

У серпні 1917 року відбувся ІІ Всеукраїнський учительський з'їзд. Він зосередився на концепції «Єдиної ступенієвої школи» та ухвалив з 1 вересня 1917 року перевести навчання в нижчій школі виключно на українську мову (зі збереженням прав меншин). З'їзд також ухвалив рішення про відкриття Українського народного університету та Науково-педагогічної академії для підготовки кваліфікованих кадрів. Згодом пройшов І Всеукраїнський професійний учительський з'їзд, який започаткував профспілку вчителів за національно-територіальним принципом **[6]**.

Головною перешкодою на шляху реформ став брак кваліфікованих кадрів, які б володіли мовою та підтримували українську ідею. Наприклад, у нижчій школі кількість таких педагогів не перевищувала 2 тисяч із майже 38 тисяч осіб.

Вкрай повільно українізація просувалася у вищій школі через спротив частини професури Київського, Харківського, Новоросійського університетів та Київського політехнічного інституту. Саме тому за рішенням учительського з'їзду 5 жовтня 1917 року в Києві відкрили Український народний університет. Він налічував 1400 слухачів і мав три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний і правничий, а також підготовчі курси **[7]**. Попри труднощі, українознавчі кафедри все ж почали відкривати у провідних університетах та педагогічних інститутах Києва, Харкова, Одеси, Ніжина й Полтави.

Підсумовуючи, Українська Центральна Рада значну увагу приділила сфері освіти, як невідкладній справі, яку слід реформувати, незважаючи на складні геополітичні умови, брак фінансування, спротив реформам частини професорсько-викладацького складу та гострий дефіцит україномовних кадрів, Генеральному секретарству освіти вдалося закласти інституційний фундамент української школи. Створення мережі українських гімназій, відкриття перших національних закладів вищої освіти та розробка перших українознавчих навчальних програм довели життєздатність концепції єдиної, демократичної та світської національної школи.

Література:

1. Газета «Вісті з Української Центральної Ради», 1917, № 02. URL: https://avr.org.ua/?idUpCat=76

2. Розвиток освіти і науки під час Української революції 1917-1921 років. Сайт Українського інституту національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-

materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/rozvytok-osvity-i-nauky-pid-chas-ukrayinskoyi-revolyuciyi-1917-1921-rokiv
3. Видання Української Центральної Ради / Від Редакції // Український історик. 1984. № 1/4 (81/84). С. 282–283. URL: https://lib.in.ua/94464-gazeta-visty-z-ukrainskoi-czentralnoi-rady-1917-05
4. Осташко Т. Всеукраїнські учительські з'їзди, 1917 // Енциклопедія історії української революції 1917-1921. URL: https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/vseukrajinski_uchytelski_zjizdy_1917
5. Газета «Вісті з Української Центральної Ради», 1917, № 11-12. URL:https://archive.org/details/visty-ucr-mmmmmmm/%D0%92%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%B7%20%D0%A3%D0%A6%D0%A0%201917%2011-12/page/n7/mode/2up
6. Горбань Т. Ю. Українська національна школа в свідомості українців у період революції 1917-1920 рр. URL:https://ndiu.knu.ua/images/elektr_bibl/3.pdf
7. Мельник Е. Проблеми українізації вищої школи в Україні за Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 років) // Етнічна історія народів Європи. — 2003. — Вип. 15. URL:https://ethnic.history.knu.ua/data/2003/15/articles/5.pdf

ТИМЧЕНКО Роман Вікторович,
кандидат історичних наук,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

ПРИЧИНИ ПАДІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У 1918 р.: ОЦІНКИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Державний переворот 29 квітня 1918 р., який поклав край існуванню Української Центральної Ради (УЦР) і привів до влади гетьмана П. Скоропадського, належить до найдискусійніших сюжетів історії Української революції 1917-1921 рр. Після укладення Берестейського миру УНР опинилася у сфері впливу Німеччини та Австро-Угорщини, тож питання причин падіння УЦР неминуче зводиться до співвідношення зовнішнього чинника та внутрішніх передумов зміни влади.

Спеціальних історіографічних студій із цієї теми фактично бракує: найближчою до них є дисертація С. Гнатюка. Дослідник показав, що тривалий час інтерпретації перебували в полоні дихотомії, закладеної ще в міжвоєнний період: консервативно-державницький напрям (В. Липинський, Д. Дорошенко) трактував переворот як внутрішній рух, викликаний неспроможністю лівих радикалів керувати державою, а соціалістичний табір УНР (П. Христюк) – як наслідок німецького диктату. Основна тенденція сучасної історіографії – відхід від одновимірних схем до багатофакторних моделей, що поєднують кризу УЦР, інтереси Центральних держав, діяльність консервативних кіл і роль самого П. Скоропадського.

Важливим здобутком стала відмова від трактування Четверного союзу як монолітного блоку. Р. Пиріг і П. Гай-Нижник показали, що австро-угорські кола раніше за німецькі дійшли висновку про безперспективність співпраці з УЦР, а в

самому німецькому керівництві дипломатичне відомство діяло обачніше за військове командування. Головним предметом конфлікту вважають аграрне питання: радикальна соціалізація землі суперечила прагненню окупаційної адміністрації забезпечити продовольчі поставки. Щодо сценаріїв, які розглядали союзники (від протекторату до генерал-губернаторства – про це пишуть О. Михайлова, П. Гай-Нижник, Л. Осауленко, В. Засєкін, Н. Кришина), більшість авторів доходить висновку, що Центральні держави прагнули не ліквідації української державності, а створення більш керованого й передбачуваного уряду.

Щодо співвідношення чинників падіння УЦР сучасні автори розходяться передусім за акцентами. Одні розглядають зовнішній чинник як визначальний: І. Гошуляк і В. Солдатенко, не заперечуючи глибокої внутрішньої кризи УЦР, вирішальним вважають міжнародний контекст і присутність німецько-австрійських військ (на нашу думку, у І. Гошуляка помітна методологічна залежність від традиційної уенерівської наративної традиції). В. Горак ключовим фактором падіння УЦР називає не стільки її аграрне законодавство, скільки асиметричну залежність УНР від військової сили Берліна й Відня після Берестейського миру.

Інші автори, навпаки, зміщують акцент на внутрішню дезорганізацію революційної державності. Д. Яневський і В. Нізов наголошують на системній недієздатності УЦР у земельній реформі та виконанні економічних зобов'язань; О. Гавриленко та І. Логвиненко констатують критичний дефіцит управлінців державного рівня й дисфункцію силового апарату; Л. Осауленко та В. Засєкін — відрив законотворчості УЦР від соціальних реалій; В. Голубко — відсутність регулярної національної армії; Ю. Терещенко — ідеологічну платформу її лідерів.

Синтетичний підхід представлений працями Р. Пирога, П. Гай-Нижника й О. Михайлової: вони поєднують тиск Центральних держав, кризу УЦР, діяльність консервативних кіл та ініціативу П. Скоропадського, не зводячи переворот ні до німецького диктату, ні до суто внутрішнього процесу. Свій погляд мають і дослідники самої УЦР – В. Верстюк, О. Кудлай і С. Панькова: вони розглядають її кризу крізь призму поєднання внутрішньої слабкості державного апарату та зростаючого німецько-австрійського втручання.

Окреме питання – добір кандидатури нового глави держави. В. Савченко відтворює широке коло претендентів (Є. Чикаленко, М. Міхновський, О. Рагоза, О. Сливинський, В. Вишиваний), тоді як П. Гай-Нижник та О. Михайлова звужують його до кількох постатей – П. Скоропадського, І. Полтавця-Остряниці, І. Луценка. За Р. Пирогом, гетьманська модель була потрібна й для того, щоб показати лівим фракціям рейхстагу, що зміна влади — внутрішня справа українців.

Дискусійною лишається й генеза самої ідеї перевороту. П. Гай-Нижник та О. Отт-Скоропадська наголошують на автономності ініціативи П. Скоропадського та її еволюції від ідеї самореформування УЦР до рішення про її усунення, тоді як В. Солдатенко схиляється до трактування перевороту як проєкту, значною мірою контрольованого зовнішніми силами. Щодо ступеня участі німців Р. Пиріг підкреслює опосередкований характер втручання, а В. Солдатенко кваліфікує дії командування як приховану форму окупаційного перевороту. Більшість дослід-

ників вважає ключовим етапом 23–24 квітня 1918 р., коли було підписано тристоронню економічну угоду та визначено військові й юридичні параметри зміни влади.

Отже, сучасна історіографія розглядає падіння УЦР як результат поєднання глибокої внутрішньої кризи із воєнно-економічним прагматизмом Берліна й Відня. На нашу думку, визначальне значення мало поєднання внутрішньополітичної ініціативи П. Скоропадського й консервативних кіл із готовністю німецького командування забезпечити її практичну реалізацію: без власної збройної сили консервативні кола не могли ні усунути УЦР, ні утримати владу. Найменш вивченими залишаються кулуарні контакти опозиціонерів із німецькою розвідкою, міжвідомча конкуренція в структурах Центральних держав та ставлення лівих фракцій рейхстагу до зміни влади.

КУЛЬТЕНКО Валентина Павлівна,
кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ЯК КРИТЕРІЙ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ

Уявлення про правову державу та легітимну владу в філософії нерозривно пов’язані з дослідженням феномену громадянського суспільства як соціального інституту, розвинутість якого забезпечує дотримання та реалізацію прав та інтересів індивідів.

З’ясування характеру стосунків між державою та людиною в соціальній філософії сприяло виявленню необхідної та достатньої міри присутності держави в житті людей. Склалися два підходи щодо розв’язання даної проблеми: природно-правовий та юридично-позитивістський. Природно-правовим підходом (Ф.Хайек, Дж.Ролз, Р.Нозік та ін.) абсолютизується цінність людського життя, завдяки чому людина виступає як мета, а держава – як засіб її досягнення. Відповідно, метою діяльності держави є визнання та максимальна реалізація прав та інтересів індивіда. Правами він володіє від народження, тому претензії щодо їхнього дотримання є правомочними, не залежно від позиції влади. Таким чином, в цій концепції існування індивідуального є первинним щодо суспільного, зокрема й щодо влади та позитивного законодавства. Джерело та підстави законів вбачають у природі людини, суспільних відносинах, у правотворчості суддів. Відповідно, ступінь присутності влади в житті індивідів зводиться до необхідного мінімуму, натомість громадянське суспільство максимально лібералізується.

Інший, юридично-позитивістський підхід абсолютизує державу у якості мети, а людину – засобу її досягнення. Державна влада розглядається як джерело прав людини та гарант забезпечення її інтересів завдяки урегульованості механізму невідворотності дії законів. Право постає тотожним законові, а природа прав – патерналістською. Це означає, що держава, піклуючись про своїх громадян, наділяє та забезпечує їх усім необхідним для повноцінного життя. Джерело права вбачається у волі законодавця, держави, завдяки яким воно і виникає. Суспільні відносини формуються в контексті розбудови держави згідно приписів законів. Міра присутності такої держави в людському житті значно розширюється, держава виступає критерієм справедливості, загального благоденства.

Найбільш широко остання традиція представлена англо-саксонською правовою сім'єю з характерною для них позицією цілепокладання: правовий прагматизм (О.-В.Холмс, Р.Паунд, К.Левеллін); правовий позитивізм (Г.Харт, Дж.Рац, Л.Уайнреб), критичні правові вчення (Р.Ангер), вчення «економіка і право» (Р.Познер). В американській соціологічній юриспруденції представлений варіатив думок від соціальної корисності цілей/інтересів (телеологічний підхід) до механізмів досягнення цих цілей, безвідносно до їхнього змісту та соціальної спрямованості (технологічний підхід). Телеологічний підхід виходить з визнання значущості поставленої мети – досягнення справедливості, яка обумовлює формування правових норм. Технологічний підхід апелює до прецеденту: коли за певних обставин справедливість не може бути досягнута загальноприйнятим шляхом, її забезпечення потребує особливих методів та технік, які вже використовувались раніше й засвідчили свою дієвість у вирішенні даної проблеми.

Таким чином, позитивістсько-правові концепції вказують на цінність справедливості, що перебуває у постійному становленні, в залежності від висловлюваних потреб, індивідуальних і суспільних інтересів її зміст може змінюватись та коригуватись в той чи інший бік. У цьому позитивістському підході філософський досвід попередніх поколінь узгоджується з об'єктивними умовам життєдіяльності соціальної спільноти й постійно перевіряється суспільною практикою.

Сучасна парадигма сприйняття влади як регуляторного механізму в позитивістському контексті зводяться до технічних механізмів регуляції законотворчих, наглядових та організаційних процесів соціального та економічного життя. Держава має встановлювати й підтримувати справедливі громадські порядки та зміцнювати соціальну справедливість. Будь-які спроби замінити державою все політичне суспільство, перекласти на неї виконання функцій і завдань, належних до компетенції громадянського суспільства, є

помилковими, іноді з катастрофічними наслідками. Громадянське суспільство є незалежний й автономним громадсько-політичним утворенням, що критично впливає на політичну діяльність. Громадянське суспільство має потенціал здійснювати моральну раціоналізацію й регуляцію політичного життя. Завдання громадянського суспільства полягає в забезпеченні суспільних інтересів як єдності різноспрямованих індивідуальних прагнень, зокрема: вплив на політичну адженду, контроль за діями уряду, запит на правдиву суспільно значиму інформацію, розвиток громадянської активності та самосвідомості членів громади, формування навичок лідерства, політичної активності тощо. Громадянська активність сприяє зростанню рівня легітимності влади через розбудову правової державності, дисциплінує владу, забезпечує серйозність ставлення до інтересів громадян, розвиває політичну активність. Успішність дотримання суспільних інтересів визначається тим, на скільки в них враховані індивідуальні. Тому розвинуте громадянське суспільство заохочує та підтримує різноманітні доброчинні та добровільні організації, особисті приватні ініціативи. Саме в межах розвинутого громадянського суспільства суспільство володіє системою важелів контролю за владою, противагами від зловживань влади, механізмами зворотного зв'язку з інститутами влади.

Михайло Грушевський розглядав державу і громадянське суспільство через призму народної волі й права українців на власну державність, демократії, соціальної справедливості та розвитку національної самосвідомості [1]. Особливого значення в творенні Української національної держави державотворець надавав тісним зв'язкам між державою та громадянським суспільством, патріотичній діяльності національно свідомого громадянства, почуттю державності, укріпленню ідеї демократичної державності, вихованню громадянської відповідальності («Підстави Великої України»). Він вказував на пріоритет громади перед державою, на важливість розвитку політичної культури й активної громадянської позиції, а також активну взаємодію національної еліти з масами.

Сучасні довідники визначають державу як особливу форму організації співжиття численних спільнот людей з її невід'ємними ознаками: система спеціальних органів та установ, право, територія. Щоб забезпечувати поєднання інтересів особи та суспільства, влада має бути максимально публічною – це дозволяє її контролювати та застерігати від зловживань. З іншого боку, будь-які права особи гарантуються тим, що вони стають обов'язком для їхнього виконання самими носіями цих прав. Тобто дієвість інститутів громадянського суспільства можлива за умови, коли закон носить не формальний, а реальний дієвий характер та є обов'язковим для виконання для всіх без виключення суб'єктів права. Громадянське суспільство має в своєму арсеналі необхідні

важелі впливу щодо принципів законо слухняності як ціннісних орієнтирів населення.

Легітимність влади забезпечується взаємними зусиллями громадян, суспільства та державних інститутів. Легітимність влади забезпечується через розуміння духу законів, формування правосвідомості та усвідомлення своє правосуб'єктності кожним. Правосуб'єктність означає, що громадяни країни не повинні бути пасивними виконавцями державних законів. Якщо індивід хоче, щоб закони відображали його інтереси, то використовуючи можливості громадянського суспільства, він повинен брати участь в процесі законотворчості.

У випадку, коли держава не виконує своїх зобов'язань, то відповідальність за це покладається на людей як членів суспільства. Адже держава – це її громадяни. Будучи водночас і членами громадянського суспільства, люди мають використовувати його ресурс для захисту прав та забезпечення своїх індивідуальних інтересів. Чим потужніший ресурс громадянського суспільства, тим ефективнішим буде його вплив на владу. Таким чином, сильне та розвинуте громадянське суспільство є тією спільною справою або суспільним інтересом, в забезпеченні якого зацікавлений кожен індивід. Феномен громадянського суспільства втілює в собі ту спільну справу, в успіхові якої безпосередньо зацікавлений кожен. Тому що в процесі життєдіяльності так чи інакше провокують різні ситуації, будують відносини, реалізовують свої цілі та задуми. Час від часу це спричиняє появу конфліктів, іноді міжособистісних, іноді – з владою, законом. Найбільшою мірою дух правосвідомості, правозобов'язувальності, висвітлюється саме філософським світоглядом, філософським типом правосвідомості.

Література:

1. Грушевський М.С. (2007) Твори у 50-и томах. Львів: Світ, 2007 р., т. 4, ч. 1, с. 259 – 262.

МАХІНЬКО Анна Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

ФЕНОМЕН ОТАМАНЩИНИ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Загострення економічної кризи при слабкості центральної влади у період революційних трансформацій, наростання громадянського протистояння та іно-

земної інтервенції обумовило появу соціально-політичного феномену – отаманщини, яка була стихійним рухом і реакцією суспільства знизу на політичний і соціальний злам звичайного укладу життя. Одночасно це соціальне явище було відгомоном давніх традицій козацької самоорганізації.

В умовах руйнації імперської владної вертикалі, коли на владу почасти могли одночасно претендувати декілька політичних сил, формуючи свої владні структури з декларуванням політичних, економічних та соціальних перетворень, методи реалізації яких не завжди спиймалися населенням. Зазвичай з владними структурами безпосередньо стикалися мешканці міст, оскільки новостворені органи влади концентрувалися, переважно, у губернських та повітових містах. Таким чином, сільська місцевість залишалася у відносному безвладді. За таких обставин селяни вишукували способи захисту свого життя та майна, вже маючи традиційний досвід самоорганізації – громаду. Сход колегіально вирішував господарські питання, виступав посередником між селянством і владою.

Нестабільність 1918 – 1920 рр., слабкість влади, що породжує недовіру до неї, як до суспільного інституту, зростаюча криміналізація, підштовхують до самоорганізації у формі збройних загонів очолюваних місцевими ватажками. Особливого загострення ситуація набуває за правління гетьмана П.Скоропадського, що обумовлювалося виконанням продовольчих домовленостей за Брестською умовою, а також поверненням земельної власності, яка вже була розділена селянами, колишнім її власникам. Повстанський рух ширився регіонами аграрного виробництва: центральні, південні і частково східні губернії. Отамани у переважній більшості були представниками сільської інтелігенції (вчителі, службовці, агрономи, лікарі), мали базову середню освіту, частина мала бойовий досвід на фронтах Першої світової війни, почасти в унтер-офіцерському та молодшому офіцерському складі. Так, Д.Терпило (Зелений), О.Волинець, брати Чучупаки були вчителями. Із земської медицини походили І.Луценко, М.Малашко. Значна кількість отаманів походила з кадрових військових: Ю.Тютюнник, П.Болбочан, М.Горобець [1, с. 174 – 175]. Незважаючи на молодий вік (від 25 до 40 років), мали здатність очолювати збройний загін і здійснювати владу у контрольованому регіоні. Матеріальне забезпечення та озброєння також залежало від організаторських здібностей отамана, що здійснювалося без державної підтримки. Відповідно вони вважали, що мають право не виконувати розпоряджень влади і командування, яким по суті не підпорядковувалися. Отже, стратегія і тактика загонів, успішність їх дій залежали від кваліфікації отаманів і начальників штабів [2, с. 201].

Зазначимо, що головним рушієм отаманського руху стало аграрне питання. Акцентуація на політичних гаслах і нерішучість у його вирішенні національними урядами, більшовицькі комбіди і реквізиції, денікінська ідея повернення землі колишнім власникам спричинили масовий опір села. Відтак отаманські загони вирішували питання з позицій тієї справедливості, як її розуміла місцева громада. Але це не виходило за межі власного регіону заради загальнодержавної ідеї.

Виникаючи як опозиція гетьманській земельний політиці, повстанський рух очолюваний отаманами із союзника Директорії перетворюється у деструктивну

силу. Цьому також сприяють і деякі її члени, намагаючись використати отаманів у своїх політичних цілях. Отаманські формування, якими вони опікувалися, перебували на привілейованому становищі, користувалися фінансовою та політичною підтримкою. У випадках, коли з ними все-таки намагалися боротися, отамани шукали підтримки в політиків [3, с. 155]. Відповідно відсутність правового поля, політизація, психологічні деформації військового часу спричинили поступову криміналізацію частини даного руху. Свавілля окремих отаманів, грабунки, єврейські погроми, постійна зміна політичних орієнтирів, регіональний егоїзм стали наслідком відсутності стійкої соціальної дисципліни і однією з суттєвих причин анархії. Врешті-решт втома населення від міжусобиць полегшує встановлення радянського режиму, який згодом поступове винищує отаманські осередки поодинці.

Отже, соціальний феномен отаманщини виявився фатальним суперечливим явищем, яка була трагічним, але закономірним наслідком відсутності міцних державотворчих традицій та слабкості центру. Вона засвідчила високий рівень стихійного національного пробудження селянства, проте відсутність політичної єдності й дисципліни призвели до втрати державності.

Література:

1. Бондаренко В.Г. «Отаманщина» й українська інтелігенція (1919-1920 рр.). *Наукові*. 2008. Серія: Історія. С. 171 – 176.

2. Петриченко К. Феномен українського повстанства (березень 1917 – серпень 1919 рр.). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 39. С. 199 – 209.

3. Митрофаненко Ю.С. Політична боротьба в УНР у 1918–1919 рр. та поширення отаманщини. *Проблеми політичної історії України*. 2013. Вип. 8. С. 152 – 158.

KHRYSTIUK Svitlana Borysivna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, National University of Life and
Environmental sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

FROM NATIONAL AUTONOMY TO STATE INDEPENDENCE: THE EVOLUTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY'S POLITICAL THOUGHT

The intellectual and political legacy of Mykhailo Hrushevsky occupies a distinctive position in the historical development of Ukrainian statehood. As a prominent historian, political thinker, and Chairman of the Ukrainian Central Rada, M. Hrushevsky contributed significantly to the conceptualisation and institutional articulation of Ukraine's aspirations for national self-determination. His state-building philosophy emerged at the intersection of historical scholarship, democratic political thought, and the transformative circumstances of the 1917–1921 Ukrainian Revolution. Particularly significant was the evolution of his political vision from national-territorial autonomy within a democratic federation towards the recognition of independent Ukrainian statehood as an indispensable condition for safeguarding national sovereignty.

M. Hrushevsky initially regarded federalism as a means of reconciling national self-government with democratic transformation. His conception of autonomy entailed representative institutions, recognition of Ukrainians' collective rights, and authority decentralisation. Thus, autonomy was conceived not as a limitation of national aspirations but as a constitutional mechanism for their implementation.

The revolutionary developments of 1917 created conditions for the institutional implementation of these principles. Following the establishment of the Ukrainian Central Rada in March 1917, M. Hrushevsky played a leading role in shaping Ukrainian political representation. Under his leadership, the Rada evolved from a coordinating body of the national movement into an institution claiming legislative authority and overseeing the development of executive structures.

The First Universal of June 1917 asserted Ukraine's right to autonomous self-government. The Third Universal of November 1917 proclaimed the Ukrainian People's Republic while retaining a federal orientation towards Russia. Together, the Universals reveal the tension between M. Hrushevsky's democratic federalism and the increasingly unstable political environment in which Ukrainian statehood was emerging.

A decisive shift occurred in January 1918, when the Fourth Universal proclaimed the independence of the Ukrainian People's Republic. Independence became a response to the collapse of prospects for federal accommodation and the military threat from Bolshevik Russia. Yet this shift did not negate M. Hrushevsky's commitment to democratic representation and popular sovereignty; it redefined the institutional means by which national self-determination could be secured.

Analytically, M. Hrushevsky's state-building vision comprised three interrelated dimensions: the historical legitimisation of Ukrainians as a distinct political community; the institutionalisation of democratic governance through representation and constitutional norms; and the sovereignty consolidation through control over Ukraine's constitutional order and external relations. Their interdependence explains why his political thought cannot be reduced to a choice between federalism and independence.

Particular attention should also be paid to the relationship between M. Hrushevsky's historical scholarship and his political activities. His interpretation of Ukrainian history challenged imperial narratives that subordinated Ukrainian historical development to a broader Russian state tradition. By emphasising the historical continuity and distinctiveness of the Ukrainian people, M. Hrushevsky provided an intellectual foundation for claims to political self-determination. Thus, historical knowledge acquired a broader state-building function, contributing to shaping national political consciousness and the legitimisation of Ukrainian representative institutions.

The Constitution of the Ukrainian People's Republic, adopted on 29 April 1918, expressed the Central Rada's commitment to parliamentary government, civic equality, and the rule of law. Although it could not be effectively implemented, it demonstrates that the pursuit of independence was accompanied by an effort to establish a constitutional framework for democratic statehood.

At the same time, a critical interpretation of M. Hrushevsky's political legacy requires recognition of the tensions between normative democratic aspirations and the

practical requirements of revolutionary state-building. The difficulties of establishing effective administrative structures, ensuring military security, and consolidating political authority exposed the vulnerabilities of the emerging Ukrainian state. These contradictions demonstrate that the sovereignty proclamation and the institutional capacity development constitute interconnected but analytically distinct dimensions of state-building.

The contemporary significance of M. Hrushevsky's intellectual heritage extends beyond its historical context. His political experience provides an important perspective on the relationship between national identity, democratic legitimacy, and the institutional foundations of sovereignty. In the context of Ukraine's continuing defence of its independence, his legacy invites renewed scholarly reflection on the importance of historically grounded political self-awareness, constitutional governance, and the capacity of national institutions to respond to external threats.

Thus, the evolution of M. Hrushevsky's political thought from national autonomy to state independence should be understood as a historically conditioned transformation of his state-building strategy rather than a simple ideological reversal. The experience of 1917–1918 demonstrated the limitations of federalist arrangements in the absence of reliable political guarantees and effective mechanisms for protecting national self-determination. M. Hrushevsky's principal contribution lay in connecting the historical justification of Ukrainian political distinctiveness with the practical development of representative institutions and the articulation of sovereign statehood. Therefore, his intellectual and political legacy constitutes an essential component of the Ukrainian democratic state-building tradition and remains relevant to contemporary discussions of sovereignty, institutional resilience, and national political agency.

ОСТАШКО Тетяна Сергіївна,
кандидат історичних наук,
Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І «СПРАВА ЦК УПСР»

Після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні більшість українських політичних і державних діячів змушена була емігрувати і на чужині шукати шляхів подальшої боротьби за національну незалежність. Інші – з різних причин залишилися на рідній землі, де їм довелося пройти нелегку дорогу поневірянь і політичних компромісів, яка так чи інакше закінчувалася однаково – політичними репресіями, позбавленням волі і найчастіше – стратою. Першими цей шлях судилося пройти українським соціалістам-революціонерам – представникам наймасовішої в добу Української революції 1917–1921 рр. партії, яка об'єднала цвіт української молоді, що з притаманним для початку ХХ ст. захопленням ідеями К. Маркса і максималістським юнацьким переконанням у невідворотність перемоги світової революції, заходилася будувати в Україні соціалістичну республіку.

В той час, коли національні провідники у нескінченних міжпартійних чварах шукали найбільш оптимальну модель державною устрою і намагалися задовольнити насамперед соціальні потреби суспільства, російські лідери вели жорстку боротьбу за відновлення імперії в старих дореволюційних кордонах. Вони впевнено стали на шлях політичних репресій, які повинні були забезпечити реалізацію цієї мети, і кожен, хто не вкладався у схему, яку вони пропонували національним політичним елітам, визначалися як вороги нового радянського ладу і нової влади – влади більшовиків. Комуністичний провід поряд із збройною боротьбою розпочав підготовку показових судових процесів над лідерами національних урядів та партій. Одним з перших був організований судовий процес над активними членами Київської організації меншовиків (21–23.03.1920 р.). Але справжньою показовою розправою стало засідання Верховного надзвичайного революційного трибуналу УСРР у «Справі ЦК УПСР», який, за задумом його організаторів, мав дискредитувати одну з найбільш популярних серед українського населення політичних сил – Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР). Засідання відбулося 22-30 травня 1921 р. у Києві у приміщенні великої зали Пролетарського будинку мистецтв (нині – Національна філармонія України) [1, с. 15–16].

Слід відзначити, що від початків існування Директорії УНР процес державотворення в Україні супроводжувався гострими суперечками між різними політичними силами й лідерами, що суттєво впливало на зміст українського суспільно-політичного процесу і стало на заваді національній консолідації. У 1919 р. до військових поразок УНР на фронтах додалося загострення протиріч між лівим та правим політичними таборами в українському суспільстві. При цьому ліві вдавалися до заходів відвертого тиску на уряд та членів Директорії. Зокрема в Кам'янці-Подільському опозиція, «душею» якої був колишній лідер Української Центральної Ради – Михайло Грушевський, продовжувала всіляко пропагувати ідею порозуміння з більшовиками [2, с. 249]. Ліві партії намагались нав'язати свою волю політичному проводу держави за допомогою місцевого Трудового конгресу шляхом утворення ними «Комітету охорони республіки», який спирався на місцевий гарнізон. Через цей орган вони прагнули змінити політичний курс Директорії у бік порозуміння з більшовиками.

Весна 1920 р. виявилася справді визначальною для більшості представників українських есерів та соціал-демократів. Деякі з них були заарештовані українською республіканською владою. Їх звинувачували в антиурядових діях, «більшовизмі». Підставою до цього, за словами В. Голубовича, стало те, що члени ЦК партії, які перебували в Кам'янці, ще в лютому–березні 1920 р. отримали від Закордонної делегації УПСР доручення зав'язати переговори з радянською владою на платформі її визнання. Це був вже не просто намір, а відверта вказівка членам своїх партій переходити на службу до більшовиків. Група українських есерів на чолі з А. Степаненком виявила намір повернутися на територію України, яка знаходилася під контролем радянської влади, і працювати на її боці. У такій ситуації напередодні українсько-польського наступу на Київ представники ЦК УПСР розпочали переговори з членом ЦК КП(б)У В. Затонським про легалізацію партії, сприяння у проведенні

Всеукраїнської конференції УПСР та виданні партійної літератури. Не викликає сумнівів нещирість більшовицьких провідників, адже усі кроки вони робили з тактичних міркувань. За словами слідчої, «широке оповіщення українських кіл про відокремлення від петлюрівщини такої партії, як У.[П].С.Р., мало в період польського наступу велике політичне значення». У подальшому планувалося заарештувати всіх учасників конференції УПСР, або принаймні виявити всіх наявних членів партії [1, с. 31–33].

У 1920 р. ЧК була заарештована велика група українських есерів на чолі з колишнім прем'єр-міністром УНР В. Голубовичем. Спочатку він не розумів небезпеки, яка йому загрожувала в зв'язку з цим ув'язненням у надзвичайці. Адже на початку лютого 1919 р. він, як і весь провід УНР, евакуювався до Кам'янця-Подільського, де разом з М. Грушевським, О. Жуковським, І. Лизанівським, В. Чехівським розгорнув активну політичну діяльність, створивши опозиційний Директорії «Комітет охорони республіки». За це 24 березня 1919 р. В. Голубович та ін. за наказом члена Директорії О. Андрієвського мали бути заарештовані. М. Грушевський і О. Жуковський виїхали закордон, а В. Голубович – до Східної Галичини. Після приходу до влади уряду Б. Мартоса В. Голубович за вказівкою ЦК своєї партії повернувся до Кам'янця-Подільського і редагував партійний щоденник «Трудова громада». Про цей період він зокрема згадував, що «при самих неможливих умовах під запеклою цензурою», він «майже в кожному номері боровся проти поляків і Петлюри». Як засвідчив колишній прем'єр-міністр УНР, Подільська організація українських есерів декілька разів виділяла грошову допомогу КП(б)У, окремим її членам, що підтверджується довідкою про заборгованість Кам'янець-Подільської організації КП(б)У перед УПСР . І робилося це попри фінансову скруту самої УПСР. Саме в цей час один з провідних членів УПСР М. Чечель, який разом із М. Грушевським перебував у Відні і листувався з В. Голубовичем, у своїх листах скаржився на тяжке матеріальне становище. Закордонний комітет партії не лише не мав засобів для існування, а й коштів, щоб сплатити «внесок до Інтерн[аціонал]у» [3, с. 20].

Можна констатувати, що поступово протиборство різних політичних течій у таборі УНР, призвело до їх більш чіткої поляризації. Зрештою стало ясно хто готовий йти на компроміс з більшовиками, а хто залишиться їх непримиренним ворогом і буде боротися з ними до кінця. Під час допитів у «Справі ЦК УПСР» В. Голубович свідчив, що приблизно у серпні 1919 р. Закордонна група УПСР у складі М. Чечеля, М. Шрага і М. Грушевського розпочала у Берліні контакти з незалежними соціал-демократами щодо посередництва останніх у переговорах з радянською владою. Одночасно планувалося «ліквідувати уряд Директорії, шляхом виходу членів партії УПСР з Кабінету Міністрів». Зрештою їм вдалося розпочати переговорний процес з представниками РСФРР у Берліні [1, с. 43].

Безсумнівно більшовицьке керівництво створювало процес над УПСР не лише для того, щоб дискредитувати одну з найпопулярнішихї українських партій, а й для організації реемігрції її членів в Україну. Але й без інтриг більшовицького проводу низка українських політичних діячів за кордоном прагнула за всяку ціну повернутися на батьківщину. 8 липня 1921 р. з Відня через

Прагу до Москви приїздить член Закордонної делегації УПСР М. Чечель, близький співробітник М. Грушевського. Він був формально делегований партією на Конгрес ІІІ Інтернаціоналу, але головним його завданням мали стати переговори з комуністичним керівництвом України про можливість легалізації партії есерів в УСРР та перспективи повернення її лідерів з еміграції. Зустрічі М. Чечеля у Москві та Харкові, в тому числі із засудженими членами ЦК УПСР попри безнадійність політичного майбутнього для українських національних партій та монопольні позиції партії більшовиків в Україні не позбавили членів Закордонної делегації УПСР, провідниками якої були М. Грушевський, П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг, ілюзій щодо можливості політичних та соціально-економічних поступок з боку радянської влади і не вплинули на їх наміри повернутися в Україну.

Вже через десять років після «Справи ЦК УПСР», у 1931 р. більшість її фігурантів були заарештовані за звинуваченням у причетності до створення «Українського національного центру». Вже у новому процесі радянською владою було засуджено 50 осіб, серед яких і ті члени Закордонної делегації УПСР, які піддалися на її гачок заграваня з національною інтелігенцією, політику «українізації» та ін. Була спроба також втягнути у справу «Українського національного центру» і М. Грушевського, колишнього неформального лідера УПСР [4, с. 16-35; 110-123].

Література:

1. Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР»: Науково-документальне видання. К., 2013.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, 1914–1920. К., 2007.
3. Болабольченко А. Всеволод Голубович і «Справа УПС-Р». К., 1993.
4. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). К., 1993.

ЛАНОВЮК Людмила Петрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МІКРОІСТОРІЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕРЖАВНОГО ВИМІРУ: ГОРДІЇВКА НА ПОЧ. ХХ СТ.

Сучасна українська історіографія характеризується виразним «антропологічним поворотом», що зумовлює зміщення дослідницького фокусу від масштабних глобальних процесів до історії повсякденності, локальних спільнот та окремих осіб. У цьому контексті надзвичайно перспективним інструментом виступає мікроісторія, яка дозволяє реконструювати соціальну тканину минулого через детальне вивчення конкретного мікрооб'єкта – зокрема, села Годіївки, що на Житомирщині, на початку ХХ ст. Проте локальна історія не може розглядатися ізольовано.

ХХ століття принесло жителям села інтенсивну пролетаризацією трудящих. Селяни зі своїми невеликими земельними наділами та рутинною технікою не

могли скласти серйозної конкуренції поміщицькому господарству, яке все більше й більше розорювало селян. Розширюючи свої землі під посіви цукрових буряків і пшениці, Терещенко дедалі жорсткіше експлуатував селян, оплачуючи їх працю мізерними копійками. Землі селян залишалися незасіяними, оскільки у них для цього не було ні тяглової сили, ні посівного матеріалу, ні коштів. У списку населених пунктів Волинської губернії за 1911 р. вказується, що в селі Гордіївка селяни продавали свої земельні наділи поміщику, орендаторам, залишали село і поодинці, а то й цілими групами, йшли до міста у пошуках роботи. У селі таких селян, які продавали землю чи здавали її в оренду, налічувалося 628 чоловік. Чисельність населення Гордіївки у порівнянні з 1899 р. різко зменшилась.

Селяни не хотіли миритися з таким становищем, а тому піднімалися на боротьбу. Архівні документи засвідчують, що протягом 1905-1907 рр. селянські виступи мали місце в Булдичеві, Врублівці, Химричі, Печанівці, Гордіївці. Так, старший доглядач воловні Сила Куц разом зі своїми доглядачами не вийшов на роботу, вимагаючи підвищення платні. За переказами старожилів, кілька днів воли стояли без води й їжі, сповіщаючи про це своїм ревом жителів села. Вимоги доглядачів були задоволені, аби погасити полум'я заворушень у самому зародку. Де силою, а де й маленькими поступками вдалося втихомирити невдоволених. Стихійний характер виступів селян села Гордіївки став однією із причин їх поразки. Селяни знову були змушені повернутися до злиденного життя, наймаючись на бурякові плантації Терещенка за пару копійок у день та один напівгнилий оселедець.

Свої невдачі селяни заливали горілкою у шинку, який тримала сім'я Вольських. Цю лавку у селі називали «монополькою». Сім'я Вольських була освіченою. Вони єдині, хто мав у селі власну велику домашню бібліотеку. Усі їхні книжки були відмічені власним родинним штампом. Як пише у своїй книзі «Сторінки життя» В.Сидорук: «Вольські організували в селі гурток, в якому навчали бухгалтерської справи. Членами цього гуртка були Іон Сидорук, Павло Папіжук, Тимофій Шевчук та інші. Знання, які вони одержали в гуртку Вольських, стали у нагоді пізніше, при організації кооперативів».

Злиденне життя наших односельчан змушувало їх розлучатися зі своїми рідними та близькими, залишати домівки, Батьківщину та шукати кращої долі далеко за межами України. Семеро гордіївчан на початку 1912 р. виїхали на заробітки до Сполучених Штатів Америки: Камінський Вікентій Леонович (повернувся), Камінський Фелікс Іванович (1895-1976 рр. – повернувся), Бондарчук Василь Якович (не повернувся), Папіжук Дем'ян Степанович (не повернувся), Жовтун Михайло (не повернувся), Нагорний Каленик (не повернувся), Нагорний Лукаш Якимович (повернувся).

1 серпня 1914 р. почалася Перша світова війна. Частина території України, яка на той час була розділена між Австро-Угорською та Російською імперіями, стала ареною військових дій. У нашому краї перебували німецькі війська, війська Української Народної Республіки під командуванням Симона Петлюри, білополяки, більшовицькі війська 1-ї кінної армії під командуванням Котовського. Царський уряд розпочав загальну мобілізацію чоловічого населення. Із нашого села

у Першій світовій війні брали участь 23 чоловіки, хоча ця цифра навряд чи є точною.

У 1916 р. французький уряд звернувся до царя Миколи ІІ з проханням про допомогу проти військ кайзерівської Німеччини. За наказом російського самодержця у лютому того ж року сформовано російський експедиційний корпус, який був направлений на західний фронт до Франції. Цей корпус формувався з добре загартованих у боях солдат. Зарахували до нього і гордіївчанина Якова Зіньковича Куца, 1896 року народження. З розповіді його сина, Миколи Яковича Куца, відомо, що за бої на території Франції Якова Зіньковича було нагороджено срібною медаллю за хоробрість. У 1917 р. після революційних подій та виходу Російської держави з війни Яків Зінькович повернувся додому. На згадку про перебування у Франції він привіз своє фото (солдат у військовій формі), де на звороті стоїть штамп «Паріж, 1916 рік». Під час громадянської війни 1918-1920 рр. Яків Зінькович воював на стороні більшовиків у партизанах. У 1921 р. одружився, а із срібної медалі зробив дві весільні обручки. До сих пір фото батька, привезене ним з Парижа, є однією з найцінніших родинних реліквій. Події 1917 р. втягли у свій вир й Трохима Антоновича Кубая та Охрема Моментовича Романюка, які служили матросами на Балтійському флоті.

1917 р. поклав початок якісно нового періоду у розвитку нашого краю. 9 січня 1918 р. у Новоград-Волинському повіті було встановлено радянську владу, але протрималася вона недовго. Починаючи з лютого 1918 р. та майже до кінця 1920 р. на території сучасного Романівського району, у тому числі й на території села Гордіївка, точилися запеклі бої між більшовиками та військами С. Петлюри. Зазнав наш край і окупації польськими військами Ю. Пілсудського та кайзерівської Німеччини. І лише у листопаді 1920 р. більшовикам вдалося остаточно утвердити тут радянську владу.

ВАКУЛИК Ірина Іванівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ДО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Відзначення 160-річчя від дня народження Михайла Грушевського є нагодою осмислити значення його наукової та громадсько-політичної спадщини для розуміння сучасних викликів українського суспільства. У центрі історичних досліджень ученого перебував український народ, його суспільний розвиток, культура. У сучасних умовах повномасштабної війни особливої ваги набуває питання збереження людського потенціалу України, передусім захисту дітей, які зазнали негативного впливу воєнних подій. Вимушене переміщення, втрата близьких, роз'єднання сімей, порушення звичного освітнього середовища та соціальних

зв’язків створюють додаткові труднощі для адаптації дітей і потребують комплексної підтримки. За таких обставин соціальний супровід доцільно розглядати як цілеспрямовану взаємодію фахівців із дитиною та її сім’єю, спрямовану на подолання складних життєвих обставин і забезпечення доступу до необхідної допомоги. Його зміст передбачає оцінювання потреб дитини, визначення пріоритетних завдань підтримки, координацію соціальних, освітніх і психологічних послуг, залучення ресурсів громади та оцінювання результатів здійснених заходів. Важливо, щоб допомога відповідала конкретній життєвій ситуації, враховувала думку дитини відповідно до її віку й рівня розвитку та не зводилася до формального виконання передбачених процедур.

Якщо історичне пізнання допомагає усвідомити тяглість українського суспільного розвитку, то сучасна соціальна робота спрямована на підтримку людей, від яких залежить його майбутнє. Звернення до спадщини Михайла Грушевського дає можливість розглянути цю проблематику в ширшому контексті суспільного розвитку України. Турбота про дітей, які зазнали наслідків війни, є не лише завданням системи соціальних послуг, а й важливою передумовою збереження людського, культурного та суспільного потенціалу держави.

ГОРЄЛОВ Денис Олегович,
викладач, ПЗ «Київський кооперативний інститут бізнесу і права» (м. Київ, Україна)

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УЦР (1917–1918 РР.): РОЛЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Доба Української Центральної Ради стала періодом, коли в умовах революційної кризи та війни постала потреба не лише політичного, а й господарсько-правового оформлення української державності. М. Грушевський як голова Центральної Ради відігравав ключову роль у формуванні інституційного та нормативного підґрунтя цього процесу. Мета тез полягає в тому, щоб окреслити основні напрями господарсько-правової діяльності УЦР та визначити роль М. Грушевського у творенні національного законодавства.

Центральна Рада постала в березні 1917 року як представницький орган, який у процесі свого розвитку поступово перебрав на себе функції парламенту. Уже в Першому Універсалі від 23 червня 1917 року було закладено принципи, які мали безпосередній господарсько-правовий вимір. Зокрема, проголошувалося право українського народу «сам порядкувати своїм життям» та зазначалося, що «ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею» [1]. Окрім того, Перший Універсал містив заклик до населення створювати українську державну скарбницю за рахунок спеціального податку. Зміст цього документа засвідчує усвідомлення керівництвом УЦР необхідності фінансового забезпечення політичної автономії [1].

Важливим напрямом законотворчої роботи УЦР стало земельне питання. Третій Універсал від 7 листопада 1917 року проголосив скасування права власності на поміщицькі, удільні, монастирські та церковні землі, а також на землі інших нетрудових господарств [2]. Це рішення мало не лише соціальний, а й господарсько-правовий характер, оскільки змінювало традиційні засади землеволодіння та вимагало розроблення нових механізмів управління земельними ресурсами. Водночас воно ставило перед законодавцями складне завдання правового врегулювання аграрних відносин, що стало одним із найскладніших викликів для УЦР.

Окремої уваги потребує фінансова політика УЦР. Формування власної фінансової системи було критично важливим для функціонування державних інституцій. Уже в квітні 1917 року Центральною Радою було створено фінансову комісію, яка сформулювала перші пропозиції щодо налагодження національної податкової системи, зокрема запровадження прогресивно-прибуткового податку [3]. Однак ці заходи не мали системного характеру. Лише 9 (22) грудня 1917 року Мала Рада ухвалила п'ять важливих законопроектів, спрямованих на створення національної фінансової системи: було проголошено, що всі державні податки і прибутки, які збираються на території УНР, «визнаються прибутком державного скарбу Української Республіки», засновано Головну скарбницю УНР, а Київська контора Державного банку перетворювалася на Український державний банк [4]. Ці ініціативи були важливими для формування фінансової самостійності УНР.

Важливим підсумком правотворчої діяльності УЦР стала Конституція УНР від 29 квітня 1918 року. М. Грушевський очолював конституційну комісію, створену ще влітку 1917 року, що засвідчує його безпосередню роль у підготовці цього документу [5]. Хоча Конституція не набула чинності через гетьманський переворот, вона заклала фундаментальні засади державного устрою та організації публічної влади, зокрема принцип децентралізації державного управління. Водночас брак власного золотого резерву, відсутність консолідованого бюджету, інфляційні процеси та більшовицька агресія ускладнювали формування дієвої фінансової системи [4].

Отже, господарсько-правова діяльність УЦР доби 1917–1918 років становила важливу складову державотворчого процесу. М. Грушевський у цьому контексті постає як організатор законодавчої роботи та ідейний натхненник правових ініціатив, хоча його безпосередній внесок у розробку конкретних господарсько-правових механізмів потребує подальшого дослідження. Досвід УЦР засвідчує, що політична незалежність неможлива без економічного підґрунтя, а право стає дієвим лише за умови його інституційного забезпечення.

Література:

1. Перший Універсал Української Центральної Ради (23 червня 1917 р.) // Вісти з Української Центральної Ради. 1917. № 8.

2. Універсали Української Центральної Ради // Історія української Конституції / упор. А. Г. Слюсаренко. Київ: Право, 1997. 443 с.

3. Іващенко В. А., Корновенко С. В. Податкова політика національних урядів в українському селі періоду революції (1917–1920 рр.): монографія. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2016. 160 с. URL: https://eprints.cdu.edu.ua/766/1/ivaczenko.pdf (дата звернення: 21.10.2026).

4. Гай-Нижник П. Фінансова політика Української Центральної Ради та Генерального секретаріату (1917–1918 рр.) // Український історичний журнал. 1997. № 5. С. 45–58.

5. Шаповал Ю. І., Верба І. В. Політичні портрети. Михайло Грушевський: «Я сам прийшов до політики через історію…». Київ: Парламентське вид-во, 2018. 496 с.

ТУРКО Тетяна Володимирівна
методист навчально-методичного кабінету,
вчитель громадянської освіти,
Військовий ліцей Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного,
(м. Шептицький, Львівська обл., Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ІСТОРИЧНІ УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Українська революція 1917–1921 рр. стала визначальним етапом модерної історії України: національний рух перейшов від вимог культурного й політичного самовизначення до створення власних представницьких інституцій і проголошення Української Народної Республіки (УНР). Однією з ключових постатей цього процесу був Михайло Грушевський — історик, громадський діяч і голова Української Центральної Ради (УЦР). Аналіз його діяльності дає змогу осмислити не лише події революційної доби, а й складні умови становлення державних інституцій, політичного представництва та відповідальності за ухвалені рішення.

Наукова й громадсько-політична діяльність М. Грушевського висвітлена в енциклопедичних виданнях, працях істориків і документальних публікаціях. В «Енциклопедії історії України» подано огляд його життєвого шляху та політичної діяльності [1]. Матеріали Українського інституту національної пам’яті розкривають історичний контекст Української революції та роль Центральної Ради [2]. Важливим джерелом є праця самого Грушевського «Українська Центральна Рада й її Універсали», що дає змогу ознайомитися з авторським поясненням діяльності представницького органу та політичних рішень 1917 р. [3]. Зіставлення історіографічних узагальнень із тогочасними текстами дозволяє розглядати постать діяча не лише біографічно, а й у контексті державотворчих ідей.

Мета розвідки – охарактеризувати роль Михайла Грушевського в діяльності Української Центральної Ради та визначити значення досвіду Української революції для сучасної України й освітнього процесу у військовому ліцеї.

Михайла Грушевського заочно обрали головою Української Центральної Ради 20 березня 1917 р.; його обрання підтвердив Всеукраїнський національний конгрес у квітні того ж року [1; 2]. Авторитет ученого, його досвід громадської діяльності та вміння формулювати політичні цілі сприяли консолідації різних середовищ українського руху. Центральна Рада стала осередком, навколо якого

розгорталося представництво національних інтересів і вироблялися політичні вимоги.

Державницька позиція керівництва Центральної Ради змінювалася разом із розвитком революції. Спочатку йшлося про національно-територіальну автономію України у демократично перебудованій Росії. Проте неспроможність досягти порозуміння з Тимчасовим урядом, загострення політичної кризи та погіршення безпекової ситуації підштовхували українських діячів до перегляду попередніх орієнтирів. Універсали Центральної Ради відобразили цю еволюцію: від проголошення прагнення до автономії — до створення УНР, а IV Універсалом 22 січня 1918 р. — до проголошення її незалежності [2; 3]. Цей шлях засвідчує, що державотворення відбувається не одномоментно, а через політичний вибір, суспільну мобілізацію та реакцію на обставини.

Важливою складовою політичного бачення Грушевського була ідея представництва. Центральна Рада поповнювалася представниками селянських, робітничих, військових та інших організацій, прагнучи надати українському рухові ширшої суспільної опори. У своїй праці Грушевський описував організаційне становлення Ради та участь у її роботі різних громадських середовищ [3]. Водночас історичний досвід виявив складність поєднання широкого представництва й демократичних процедур із потребою оперативно ухвалювати рішення, організовувати оборону та забезпечувати дієвість державного управління.

Оцінюючи діяльність Грушевського й Центральної Ради, важливо уникати як некритичної героїзації, так і однобічного пояснення невдач Української революції. Центральна Рада діяла в умовах війни, соціальних суперечностей, нестачі адміністративного досвіду та зовнішнього втручання. Її політичні рішення не завжди супроводжувалися достатніми механізмами реалізації; проблемними залишалися організація війська, координація управління та здатність швидко реагувати на загрози. Водночас саме в цей період утверджувалася принципова ідея політичної суб’єктності українців — права мати власні представницькі інституції, законодавчі рішення й незалежну державу. Значення Грушевського полягає також у поєднанні наукового осмислення українського історичного процесу з безпосередньою участю в політичному житті.

Досвід Української революції дає підстави виокремити кілька уроків, актуальних для сучасної України. Перший полягає в тому, що стабільна державність тримається на дієвих інститутах, зрілому керівництві та здатності ухвалювати антикризові рішення, а не лише на патріотичних гаслах. Другий урок вказує на те, що суспільна консолідація досягається через залучення громадян до політичних процесів та представництво їхніх інтересів. Третій висновок визначає історичну пам’ять та гуманітарну сферу як стратегічні елементи безпеки держави. Самі вони демонструють тяглість українських державницьких традицій і захищають від маніпуляцій, спрямованих на заперечення самостійності України.

Для військового ліцею ця тема має особливу освітню цінність. Вивчення діяльності Грушевського дає змогу поєднати історичні знання з осмисленням

громадянської відповідальності, державної незалежності та ролі суспільної єдності в умовах загроз. Доцільно організовувати роботу з історичними джерелами, зокрема фрагментами Універсалів Центральної Ради, зіставляти проголошені політичні цілі з умовами їх реалізації та обговорювати, які чинники впливають на стійкість державних інституцій. Такий підхід підтримує розвиток критичного мислення: ліцеїсти не лише засвоюють факти, а й вчаться аргументувати оцінки, розрізняти історичні обставини й сучасні аналогії та усвідомлювати ціну державної незалежності.

Михайло Грушевський відіграв визначну роль у становленні української держави 1917–1918 рр. як голова Центральної Ради, історик. Досвід Центральної Ради засвідчив потенціал демократичної самоорганізації та водночас ризики, які виникають при неузгодженості управлінських рішень і загроз безпеці. Для сучасної України ця спадщина є важливим нагадуванням про взаємозалежність суспільної консолідації, ефективних державних інституцій та відповідального політичного керівництва. В освітньому процесі військового ліцею звернення до цієї теми сприяє формуванню історичного мислення, громадянської зрілості та поваги до незалежної України.

Література:

1. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія історії України. Т. 2: Г–Д. Київ: Наукова думка, 2004. URL: https://www.history.org.ua/?termin=Grushevsky_M_S

2. Літописець української історії. Михайло Грушевський. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy

3. Грушевський М. С. Українська Центральна Рада й її Універсали. Перший і другий. Київ: Друкарня товариства «П. Барський», 1917. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Українська_Центральна_Рада_й_її_Універсали

ЛЕВИЦЬКА Надія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор,
Національний університет харчових технологій (м. Київ, Україна)
НИНИК Дар'я Русланівна,
студентка, спеціальність «Психологія»,
Національний університет харчових технологій (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА СТУДЕНТСТВО: РОЛЬ ГОЛОВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПІДТРИМЦІ МОЛОДІЖНИХ РУХІВ

Доба Української революції 1917–1921 рр. стала періодом безпрецедентного піднесення національної самосвідомості, де одним із найголовніших рушіїв державотворчих процесів виступило українське студентство та молодіжні організації. Молодь не лише формувала

інтелектуальне підґрунтя революційних перетворень, а й брала безпосередню участь у політичному, культурно-просвітницькому та військовому житті новопосталої Української Народної Республіки (УНР). У центрі цих динамічних процесів перебував Голова Української Центральної Ради (УЦР) Михайло Грушевський, чий авторитет серед молодіжного середовища був незаперечним.

Дослідження взаємин М. Грушевського із тогочасним студентством крізь призму його організаційної, ідеологічної та моральної підтримки є важливим завданням сучасної історіографії. Це дозволяє розкрити не лише державницькі концепції очільника УЦР, але й збагнути соціокультурний феномен молодіжного руху в координатах збройної боротьби за незалежність та трагічних подій початку 1918 року [2].

Ідеологічне підґрунтя та перші контакти з революційним студентством. Для Михайла Грушевського студентство ніколи не було пасивною верствою суспільства. Ще під час своєї професорської діяльності у Львівському університеті та керівництва Науковим товариством імені Шевченка він робив ставку на виховання нової генерації українських інтелектуалів. З початком Революції 1917 р. у Києві саме студентська молодь стала тією силою, яка забезпечувала масовість та енергію перших національних маніфестацій.

Уже в перші тижні після створення Центральної Ради М. Грушевський активно підтримував формування самостійних молодіжних осередків, зокрема Позапартійного союзу української студентської молоді та Головної студентської ради. Голова УЦР вбачав у студентстві майбутній кадровий потенціал для розбудови державних інституцій, міністерств та дипломатичних місій. У своїх публіцистичних відозвах весни 1917 року він звертався до молоді як до головного авангарду нації, зазначаючи, що «наша молодь має стати тим живим цементом, який скріпить стіни нової української хати» [4, с. 45].

Організаційна та інституційна підтримка молодіжних ініціатив. Роль М. Грушевського в організації молодіжних рухів виявлялася у кількох ключових напрямах:

1. Освітнє та культурно-просвітницьке будівництво. За безпосереднього сприяння Голови УЦР у 1917 році було створено Український народний університет у Києві, що стало відповіддю на застарілу та русифікаторську систему імперської вищої школи. Грушевський особисто брав участь у розробці концепції цього закладу, де студентське самоврядування отримало широкі права. Він підкреслював потребу «негайної українізації вищої школи силами самого ж таки свідомого студентства» [5, с. 112].

2. Сприяння скаутським та військово-спортивним організаціям. Очільник парламенту прихильно ставився до розвитку «Пласту» та інших молодіжних формувань, які займалися патріотичним вихованням. Центральна Рада виділяла субсидії на видання молодіжної періодики та організацію з'їздів українського студентства.

3. Політична інтеграція молоді. Прогресивним кроком Грушевського було залучення представників студентських союзів до складу самої Центральної Ради.

Молодіжні делегати отримали право голосу у парламенті, що дозволило їм безпосередньо впливати на ухвалення універсалів та законодавчих актів УНР [1, с. 88].

Трагічний апогей: М. Грушевський, Студентський курінь та бій під Крутами. Найбільш драматичною сторінкою взаємин Голови УЦР та молодіжних рухів стало створення Помічного студентського куреня Січових стрільців у січні 1918 року в умовах більшовицького наступу на Київ. Через брак регулярної та дисциплінованої армії, зумовлений тогочасними соціал-демократичними ілюзіями керівництва УНР щодо загального озброєння народу замість постійного війська, саме патріотична студентська молодь зголосилася стати на захист столиці.

М. Грушевський особисто благословив створення Студентського куреня, до якого увійшли учні старших класів українських гімназій, студенти Університету Св. Володимира та Українського народного університету. Проте критики та тогочасні опоненти закидали Голові УЦР моральну відповідальність за відправку погано озброєних та ненавчених юнаків на залізничну станцію Крути [2, с. 201].

У своїх спогадах та промовах Грушевський пізніше болісно рефлексував над цією трагедією, наголошуючи на жертовності молоді як найвищому прояві національного обов’язку. Під час урочистого перепоховання крутянців на Аскольдовій могилі у березні 1918 року він виголосив знамениту промову, де назвав загиблих студентів «героями і мучениками за волю України». У тексті виступу, який згодом було опубліковано, Голова УЦР зазначив: «Своєю кров'ю вони підписали Акт незалежності нашої держави, доказавши всьому світові, що Україна має кому захищати свій суверенітет» [6].

Моральна відповідальність та історичні оцінки. Попри патетику офіційних промов, у приватному листуванні та щоденникових записах М. Грушевського та його сучасників простежується глибока психологічна криза, викликана загибеллю студентської молоді. Ряд дослідників вказує на те, що трагедія під Крутами стала важким емоційним ударом для вченого, який змусив його переосмислити свої попередні пацифістські погляди на армійське будівництво. Студентський рух, підтриманий і зорганізований Центральною Радою як культурно-інтелектуальна сила, в умовах жорстокої війни перетворився на жертовний щит республіки, що назавжди змінило характер взаємин між лідером революції та молодим поколінням.

Таким чином, діяльність Михайла Грушевського у контексті взаємин із молодіжними рухами мала подвійний, глибоко драматичний характер:

– з одного боку, він виступив як головний інституційний та ідеологічний патрон українського студентства, надавши молоді широкі можливості для самоорганізації, освітніх реформ та політичної участі в розбудові УНР;

– з іншого боку, романтичне сприйняття революційних процесів та прорахунки у військовій політиці призвели до того, що підконтрольні УЦР молодіжні рухи опинилися в епіцентрі збройного протистояння, завершившись трагедією Крут.

Досвід взаємодії Грушевського та студентства 1917–1918 рр. залишається класичним прикладом того, як молодіжна спільнота здатна трансформуватися з культурно-просвітницької сили у військово-політичний фактор оборони державності.

Література:

1. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 344 с.

2. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918 рр. Утворення та руйнування. Львів: Кальварія, 1997. 288 с.

3. Солдатенко В. Ф. Михайло Грушевський: у вирі соціал-революційного романтизму. Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2011. 512 с.

4. Грушевський М. С. На порозі Нової України: Статті і джерела. Київ: Друкарня Акц. Т-ва Петро Барський в Києві, 1918. 120 с.

5. Грушевський М. С. Твори: у 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Федорук та ін. Т. 4. Кн. 1: Суспільно-політичні твори (березень 1917 – березень 1918). Львів: Світ, 2007. 432 с.

6. Грушевський М. С. Світлій пам’яті полеглих за Україну юнаків-героїв // Нова Рада. 1918. 20 (7) березня. № 36. С. 1–2.

КИРИЛЕНКО Володимир Євгенійович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

«ШПИГУНСТВО» ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЗВИНУВАЧЕННЯ: СПРАВА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО 1914 року

Початок Першої світової війни у 1914 році владні кола Російської імперії використали для посилення боротьби з діячами національних рухів під прикриттям законів воєнного часу. Однією з найвідоміших репресивних акцій став арешт видатного українського історика та лідера національного руху Михайла Грушевського. Офіційним приводом для його затримання та подальшого заслання стало звинувачення у шпигунстві на користь Австро-Угорщини. Однак аналіз архівних документів, слідчих матеріалів та протоколів допитів доводить, що кримінальна справа не мала належного фактологічного підґрунтя і слугувала виключно формальним приводом для нейтралізації лідера українства.

Доля М. Грушевського була вирішена ще до його фактичного повернення в Україну. Архівні документи свідчать, що 15 липня 1914 року (за старим стилем) заступник міністра внутрішніх справ Росії В. Джунковський надіслав запит до київського генерал-губернатора Ф. Трепова з вимогою оцінити політичну діяльність вченого [1, с. 61]. Начальник Київського губернського жандармського управління О. Шредель у відповіді охарактеризував Грушевського як «інтелектуального натхненника» українства. Відтак, 30 серпня 1914 року було віддано наказ про обов’язковий арешт професора за першої ж його появи у Києві [1, с. 61].

Грушевський прибув до Києва 22 листопада 1914 року після тривалої подорожі через Угорщину, Австрію, Італію та Румунію. 28 листопада у його

квартирі було проведено обшук, після чого вченого заарештували та доправили до Лук'янівської в'язниці. Слідство, яке очолив підполковник Окремого корпусу жандармів П. Самохвалов, мало на меті зібрати докази державної зради. Проте матеріали справи свідчать, що жандармерія не виявила жодних доказів шпигунства, а вчений під час допитів послідовно спростовував висунуті закиди [2, с. 14].

Головним напрямком слідства стали спроби довести політичні, фінансові та агентурні зв'язки М. Грушевського з австрійським та німецьким урядами. Зокрема, жандарми намагалися інкримінувати професору присутність на зустрічі спадкоємця австрійського престолу Франца-Фердинанда з німецьким імператором Вільгельмом II у Конопішті. На допиті 20 грудня 1914 року Грушевський спростував це твердження: «Під час цього побачення я жив безвиїзно у Львові, про побачення знаю лише з газет, ні Франца-Фердинанда, ні Вільгельма не бачив ніколи в очі, не перебував у жодних зносинах із ними... і взагалі з придворними та урядовими сферами австрійськими чи німецькими не мав жодних зв'язків» [2, с. 22].

Не знайшли підтвердження і звинувачення щодо підтримки Грушевським антиросійських ініціатив галицьких політиків. Слідчі намагалися пов'язати його діяльність із Головною Українською Радою. Натомість професор аргументував свою опозиційність до проавстрійського табору. На допиті 15 грудня 1914 року він розповів, як відреагував на антиросійську відозву Ради: «Зміст цієї відозви вразив мене своїм різким тоном і вкрай безтактним ставленням до Росії... я знищив тоді ж цю відозву... Особи, які підписали цю відозву, всі мені дуже далекі за своїми політичними поглядами» [2, с. 17].

Звертаючи увагу на необґрунтованість звинувачень в австрофільстві, М. Грушевський зазначив, що в самій Австро-Угорщині його діяльність також викликала протидію. У протоколі допиту від 29 листопада зафіксовано: «У Галичині я вважався русофілом і піддавався різним утискам...» [2, с. 14]. Він пояснив слідчим, що виступав противником компромісів галицьких українців з австрійським урядом та завжди вважав єдиним правильним шляхом вирішення українського питання – законодавчу та культурну роботу безпосередньо в межах Російської імперії [2, с. 15].

Також не підтвердилися закиди щодо таємного австрійського фінансування керованих Грушевським структур. На допиті 23 грудня 1914 року він пояснив, що Наукове товариство ім. Шевченка отримувало від австрійського уряду незначні субсидії, а його галицькі політичні опоненти прямо дорікали йому в тому, що саме через його принципову опозиційну позицію уряд відмовляє у належному фінансуванні українських наукових інституцій [2, с. 25].

Після проведення обшуків, вилучення архівів та експертизи приватних щоденників слідство не виявило матеріалів, достатніх для висунення звинувачення. За свідченням колеги вченого, професора В. Перетца, жандарми дійшли висновку, що «нічого злочинного закинути йому не можуть», оскільки вилучені матеріали не містили доказів державної зради [1, с. 62–63]. В умовах відсутності фактологічної бази слідство змінило тактику, акцентувавши увагу на політичній неблагонадійності, «мазепинстві» та «сепаратизмі».

У політичному та поліцейському дискурсі Російської імперії початку XX століття терміни «мазепинство» та «сепаратизм» слугували ідеологічними конструктами для таврування українського національного руху. Під «мазепинством» урядові та консервативні кола розуміли будь-які прояви української національної ідентичності, намагання зберегти історичну самобутність та вимоги автономії, розцінюючи їх як потенційну державну зраду. Поняття «сепаратизм» також трактувалося максимально розширено: до нього відносили не лише вимоги політичного чи територіального відокремлення, але й виключно культурно-національну роботу. Імперські ідеологи, ігноруючи об'єктивні суспільні процеси, виходили з тези, що будь-яка культурна окремішність українців неминуче веде до розпаду імперії [1, с. 75].

Для експертизи щоденників було залучено київського цензора С. Щоголєва, який послідовно виступав за адміністративне обмеження українського культурного руху [1, с. 74]. Не маючи юридичних підстав для судового розгляду, влада застосувала адміністративні заходи: 18 лютого 1915 року М. Грушевського було етаповано на заслання до Симбірська. Офіційно кримінальну справу було закрито 5 серпня 1915 року [1, с. 63].

Отже, звинувачення Михайла Грушевського у шпигунстві у 1914 році було ініційоване з політичних мотивів як інструмент репресій. Аналіз матеріалів слідства свідчить, що вчений аргументовано спростовував висунуті закиди, демонструючи відсутність фактів антидержавної діяльності на користь іноземних урядів. Кримінальне переслідування та подальше адміністративне заслання М. Грушевського були спробою імперського уряду під приводом боротьби зі шпигунством нейтралізувати лідера національного руху та зупинити процес українського відродження.

Література:

1. Панькова С. Арешт Михайла Грушевського 1914 року: за що? // Київ і кияни : матеріали щорічної науково-практичної конференції. Київ, 2025. Вип. 17. С. 60–76.

2. Музичук О. В. Звинувачується в шпигунстві... (Невідомі джерела до біографії М. С. Грушевського) // Архіви України. 1991. № 5. С. 12–29.

СІРКО Андрій Леонідович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

СВОБОДА ВИБОРУ В УМОВАХ ЗУМОВЛЕНОСТІ: АВТОНОМІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ У БРОШУРІ М. ГРУШЕВСЬКОГО 1917 року

Михайло Грушевський не був філософом, але у 1917 році, очоливши Центральну Раду, він опинився перед питанням, яке філософія називає проблемою свободи вибору в умовах зумовленості: що можна обрати, коли обставини — війна, розпад імперії, невизначена позиція нової російської влади — задають межі вибору? Свою відповідь він виклав у брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації» (Київ, 1917), яку у Відні перевидав Союз визволення

України під назвою «Якої автономії і федерації хоче Україна» [1]. Мета тез — прочитати цю брошуру як свідчення того, як політик обирає форму свободи, і з'ясувати, чим саме «широка автономія» відрізняється від державності.

Грушевський не обминає питання про межу між автономією і державністю, а ставить його прямо. Він вибудовує «драбинку» форм громадського життя — від повного централізму через самоврядування й широку автономію до «неповної (несуверенної) державності» та «самостійної незалежної держави» — і зазначає, що на практиці вони сполучаються «мало помітними часом переходами» [1, с. 4]. Далі він визнає: «Нелегко буває установити різницю між широкою автономією і державним характером такої країни, яка має всю повноту самостійного самопорядкування» [1, с. 7]. Це не свідчення нерозуміння, а спостереження історика: межа є питанням ступеня, і навіть знавці розходяться в оцінці, чи була Гетьманщина несуверенною державою, чи автономною провінцією [1, с. 7].

Водночас автор пропонує критерій, що розрізняє свободу «надану» і свободу «гарантовану». Автономія, за ним, має «своє власне право, конституційне», таке, «якого вже не можна взяти назад односторонньою волею центральної власти» [1, с. 7]. Історичну ілюстрацію він бере з української історії: Гетьманська Україна «мала широку автономію, була правдивою державою, хоч несуверенною», але коли московське правительство «почуло себе сильним», воно «поважило ся зломити свій «трактат Б. Хмельницького»» [1, с. 14]. Звідси головний висновок брошури, виділений жирним шрифтом: становище України буде забезпечене лише тоді, коли всі частини Російської республіки будуть «не тільки що автономними провінціями, а державами, зв'язаними федеративним зв'язком» [1, с. 14]. Вибір федерації постає, отже, вибором умов, за яких свобода не залежить від чужої волі.

Зміст автономії, яку обстоює Грушевський, функціонально близький до державності. Українська територія мала б «удержувати своє військо», розпоряджатися «своїми доходами, землями й всякими натуральними багатствами», «мати своє законодавство, адміністрацію і суд» [1, с. 10]; Україна, за його словами, «становить окрему економічну область» і має стати країною «економічно незалежною» [1, с. 12]. Водночас брошура послідовно зберігає застереження: державність названо «несуверенною», а спільними з російською республікою лишаються лише окремі справи [1, с. 4; 10]. Тож автономію не можна ні ототожнювати з незалежністю, ні зводити до культурної: за змістом вона наближається до державності, а різниця полягає в суверенітеті та гарантіях.

Як це стосується свободи вибору? У спінозівській традиції свобода — це усвідомлена необхідність: вибір Грушевського можна прочитати як розпізнавання умов, за яких свобода може бути втримана (досвід Гетьманщини, Фінляндії), і вибір форми, що цим умовам відповідає. Проте текст не зводиться до констатації необхідності. Заклик «всю свою душу й силу вложити, щоб здобути широку національно-територіальну автономію для України!» [1, с. 13] є актом волі, а не лише розпізнаванням. У термінах нашого дослідження 1917 р. — це слушний момент (kairos): розпад імперії відкриває вікно можливостей, проте вибір ґрунтується не на імпульсі, а на розрахунку того, що можна

втримати. Коли у січні 1918 р. IV Універсал проголосив самостійність УНР, змінилися умови, а разом із ними — форма вибору.

Чи було слово «автономія» тактичним прийомом? Текст брошури цього не доводить: самостійність як мета в ній не ставиться, і це можна пояснювати як обережністю автора, так і щирим переконанням у федеративному ладі. Науково коректніше інше твердження: Грушевський не змішує автономію з державністю, а вибудовує між ними шкалу з критерієм — неможливістю одностороннього скасування, — і тому його вибір «автономії у федерації» є обґрунтованим вибором форми свободи. Свобода вибору проявляється тут не як відсутність обмежень, а як здатність назвати й закріпити умови власної свободи.

Література:

1. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна. Відень: Союз визволення України, 1917. 22 с.

ІВАЩУК Максим Володимирович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Еволюція українського парламентаризму є важливим напрямом дослідження історії української державності, оскільки відображає процес формування національних традицій представницької демократії, розвитку законодавчих інституцій і становлення принципів народного суверенітету. Дослідження цього процесу дає змогу простежити взаємозв'язок між історичними умовами державотворення, конституційними змінами та трансформацією механізмів політичного представництва в Україні.

Українська Центральна Рада, утворена в березні 1917 року, стала однією з ключових інституцій українського національного руху та важливим етапом у розвитку вітчизняної традиції представницького правління. Її діяльність була спрямована на політичне представництво українського суспільства, розширення національно-територіальної автономії, а згодом — проголошення незалежності Української Народної Республіки. Універсали Центральної Ради відображали поступову зміну політичних цілей українського руху та засвідчили прагнення закріпити засади власної державності й законодавчої організації влади.

Важливим етапом у розвитку українського парламентаризму стало ухвалення Центральною Радою Конституції Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року. Цей документ передбачав організацію державної влади на республіканських засадах і визначав Всеукраїнські Установчі Збори як представницький орган, покликаний вирішувати основні питання державного устрою [1]. Попри нетривалість існування Центральної Ради та складні політичні обставини, її досвід засвідчив прагнення українських політичних сил сформувати національну систему законодавчої влади.

Подальший розвиток української державності у XX столітті відбувався в умовах політичних трансформацій, втрати державної незалежності та функціонування радянської системи влади. У цей період представницькі органи формально виконували законодавчі функції, однак їх діяльність не ґрунтувалася на принципах політичного плюралізму й реального поділу влади. Верховна Рада Української РСР діяла в межах радянської політичної системи, що істотно обмежувало її самостійність у формуванні державної політики.

Принципово новий етап розвитку парламентаризму розпочався наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років унаслідок демократизації суспільно-політичного життя та посилення національно-демократичного руху. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року стали визначальними документами державотворчого процесу, ухваленими Верховною Радою. Відтоді парламент набув центрального значення в системі органів незалежної української держави, а його діяльність була спрямована на формування національного законодавства та інституційних засад суверенітету.

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 року закріпило конституційно-правовий статус Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади. Конституційне регулювання визначило її повноваження, порядок формування та взаємодію з іншими органами державної влади [2]. Подальший розвиток парламентської системи відбувався під впливом змін виборчого законодавства, конституційних реформ, становлення багатопартійності та посилення ролі парламентських фракцій у законодавчому процесі.

Порівняння Української Центральної Ради та Верховної Ради України дає підстави виокремити як спадкоємність, так і суттєві відмінності між цими інституціями. Спільною рисою є прагнення забезпечити представництво суспільних інтересів через колегіальний орган, наділений законодавчими функціями. Водночас вони діяли в різних історичних і правових умовах: Центральна Рада формувалася в процесі національної революції та становлення української державності, тоді як сучасний парламент функціонує в межах конституційного ладу незалежної України.

Еволюція українського парламентаризму від Української Центральної Ради до Верховної Ради України відображає тривалий і складний процес формування національної моделі законодавчої влади. Досвід Центральної Ради засвідчив прагнення українського суспільства до політичного самовизначення, представницького правління та конституційного оформлення державності. Натомість Верховна Рада України в умовах незалежності стала постійно діючим конституційним органом законодавчої влади, відповідальним за ухвалення законів і реалізацію парламентських повноважень.

Література:

1. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text

2. Конституція України від 28 червня 1996 року // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

РЕВЕНКО Дарина Олександрівна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,***
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК АРХІТЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ВІД ІСТОРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДО ПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Михайло Грушевський посідає особливе місце в історії України як видатний історик, науковець, громадський діяч і політик, який зробив вагомий внесок у розвиток української національної свідомості та становлення державності. Його діяльність поєднала наукове осмислення історичного минулого українського народу з практичною участю в революційних подіях початку XX століття. Грушевський розглядав українців як окрему історичну спільноту, яка має власну історію, культуру та право на політичне самовизначення. Саме тому його постать можна вважати символом поєднання інтелектуальної праці та боротьби за національні інтереси України [1, 2].

Важливу роль у формуванні державницьких поглядів Грушевського відіграла його наукова діяльність. Найвідомішою його працею стала багатотомна «Історія України-Руси», у якій він послідовно досліджував історичний розвиток українського народу від найдавніших часів. Учений обґрунтовував самобутність українського історичного процесу та прагнув подолати уявлення про українців як лише частину іншої національної історії. Його дослідження сприяли формуванню історичної пам'яті й усвідомленню українцями власної національної ідентичності. Таким чином, історична наука для Грушевського була не тільки способом вивчення минулого, а й важливим засобом національного відродження [2].

До революційних подій 1917 року Грушевський уже мав значний авторитет у науковому та громадському середовищі. Він брав участь у діяльності Наукового товариства імені Шевченка у Львові, сприяв розвитку української історичної науки та підтримував поширення української мови й культури. Його наукові праці та публіцистика допомагали формувати уявлення про необхідність політичного представництва українців і захисту їхніх національних прав. Водночас Грушевський розумів, що культурного відродження недостатньо без відповідних політичних змін. Саме тому згодом він перейшов від переважно наукової та громадської діяльності до безпосередньої участі в державотворчих процесах.

Поворотним моментом у житті Грушевського стала Українська революція умови для організованого політичного представництва українського народу. У

березні 1917 року Грушевського обрали головою Української Центральної Ради, яка стала провідним представницьким органом українського національного руху. На цій посаді він прагнув об'єднати різні політичні сили навколо ідеї національного самовизначення, демократичного управління та створення українських державних інституцій. Його авторитет науковця допомагав надавати українському рухові історичного обґрунтування, а політична діяльність перетворювала ці ідеї на практичні кроки. [1; 3]

Одним із головних напрямів діяльності Грушевського стало обґрунтування права України на автономію, а згодом і на незалежність. На початковому етапі революції він підтримував перебудову Росії на демократичних федеративних засадах, за яких Україна мала б широкі права самоврядування. Ці погляди відобразилися в політичній діяльності Центральної Ради та змісті її перших Універсалів. Перший Універсал, проголошений у червні 1917 року, став важливим кроком до практичного здійснення української автономії. Проте загострення політичної ситуації, конфлікт із більшовицькою Росією та неможливість забезпечити надійні гарантії українського самоврядування сприяли переходу до ідеї повної державної незалежності. [3]

Важливим етапом державотворення стало проголошення Української Народної Республіки Третім Універсалом Центральної Ради 20 листопада 1917 року, а згодом проголошення її незалежності Четвертим Універсалом 22 січня 1918 року. Ці документи засвідчили поступовий перехід українського національного руху від вимог автономії до створення самостійної держави. Грушевський підтримував республіканську форму правління, народне представництво та демократичні принципи організації влади. Він прагнув побудувати державу, у якій політичні рішення спиралися б на волю народу, а громадяни мали б рівні права.

Попри важливі досягнення, державотворча діяльність Грушевського супроводжувалася серйозними труднощами. Центральна Рада діяла в умовах війни, економічної нестабільності, внутрішніх політичних суперечностей і зовнішнього тиску. Українській владі бракувало часу та достатніх військових і адміністративних ресурсів для повноцінного зміцнення держави. Водночас діяльність Центральної Ради заклала основи українського парламентаризму, національного законодавства та республіканського управління. 29 квітня 1918 року Центральна Рада ухвалила Конституцію Української Народної Республіки, яка закріплювала демократичні принципи державного устрою. Однак того ж дня владу було повалено внаслідок державного перевороту, що припинив діяльність Центральної Ради [1].

Отже, Михайло Грушевський став однією з ключових постатей українського державотворення, оскільки поєднав дослідження національної історії з практичною політичною діяльністю. Його наукова спадщина сприяла формуванню української національної ідентичності, а участь у роботі Центральної Ради допомогла перетворити ідею українського самовизначення на конкретний політичний проєкт. Попри складні обставини та незавершеність багатьох державотворчих задумів, його діяльність залишила помітний слід у розвитку української політичної думки.

Література:

Михайло Сергійович Грушевський: до 155 річчя з дня народження державного та політичного діяча. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.* URL:

МАЗУР Валерія Олександрівна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,***
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Постать Михайла Сергійовича Грушевського посідає особливе місце в історії українського національного відродження та державотворення. Його діяльність охоплювала наукову, громадсько-політичну та державну сфери, що дає підстави розглядати його не лише як одного з найвидатніших українських істориків, а й як ідеолога українського національного руху та одного з ключових діячів українського державотворення початку XX століття. У 2026 році, до 160-річчя від дня його народження, особливої актуальності набуває осмислення внеску Грушевського у формування української національної свідомості та політичної традиції.

Важливим напрямом діяльності Михайла Грушевського було наукове обґрунтування самобутності українського історичного процесу. У багатотомній праці «Історія України-Руси» він послідовно розкривав окремішність українського історичного розвитку та тяглість історії українського народу. Його історична концепція мала не лише академічне, а й суспільно-політичне значення: вона сприяла утвердженню уявлення про українців як окрему історичну спільноту, що має власну історію, культуру та право на політичне самовизначення [1]. Вагомою була і громадсько-політична діяльність ученого.

Працюючи у Львові, Грушевський очолював Наукове товариство імені Шевченка, сприяючи його перетворенню на провідний осередок української науки. Він долучався до розвитку українського національного руху, обстоював політичні й культурні права українців та підтримував розширення їхнього національного представництва. Таким чином, наукова праця Грушевського була тісно пов’язана з практичними завданнями національного руху.

Новий етап його діяльності розпочався після Лютневої революції 1917 року. Повернувшись до Києва, Михайло Грушевський став головою Української

Центральної Ради, яка перетворилася на представницький центр українського національного руху та осередок формування нових державних інституцій. Під керівництвом Центральної Ради український рух пройшов шлях від вимог національно-територіальної автономії до проголошення Української Народної Республіки. Важливими віхами цього процесу стали Універсали Української Центральної Ради. Перший Універсал у червні 1917 року проголосив прагнення українців до самостійного облаштування власного життя, Третій Універсал у листопаді 1917 року проголосив Українську Народну Республіку, а Четвертий Універсал 22 січня 1918 року проголосив її незалежність. Ці документи засвідчили поступову еволюцію політичних вимог українського руху та стали ключовими актами українського державотворення [2]. Водночас державотворча діяльність Грушевського відбувалася в надзвичайно складних умовах. Серед основних викликів були нестабільність політичної ситуації, військова загроза, внутрішні суперечності, брак досвіду державного управління та необхідність швидкого формування дієвих інституцій. Ці обставини обмежували можливості Центральної Ради щодо реалізації її політичної програми. Однак історичне значення цього періоду не зводиться лише до безпосередніх результатів державного будівництва: саме тоді було відновлено традицію української державності та сформульовано принцип незалежного політичного існування України [3].

Отже, Михайло Грушевський відіграв визначну роль у переході українського національного руху від культурно-наукового відродження до організованої політичної боротьби за власну державу. Його наукова спадщина сприяла формуванню історичного підґрунтя української національної ідентичності, громадсько-політична діяльність – консолідації національного руху, а керівництво Українською Центральною Радою стало важливим внеском у процес відновлення української державності. Поєднання ролей ученого, політика та державотворця визначає особливе місце Грушевського в українській історії, а його спадщина зберігає значення для осмислення сучасних процесів національного розвитку.

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань та ін. Київ: Наукова думка, 1991–2015. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0000008 (дата звернення: 13.11.2026).

2. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. / упоряд.: В. Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.; редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 589 с.; Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. 422 с. URL: https://www.unr.in.ua/library/ (дата звернення: 13.11.2026).

3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навчальний посібник**.** Київ: Заповіт, 1997. 344 с. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Z21ID=&Image_file_name=book%2F0014903.pdf (дата звернення: 13.11.2026).

КОТЛЯРОВА Діана Миколаївна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна****,*
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА ШЛЯХИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Політичні погляди Михайла Грушевського відіграли важливу роль у формуванні української державницької думки наприкінці XIX – на початку XX століття. Як історик, громадський і політичний діяч, він обґрунтовував окремість українського народу, його право на національний розвиток і самоврядування. У своїх наукових працях та публіцистиці Грушевський наголошував, що українська історія має власну тяглість, а українці є окремою нацією, здатною самостійно визначати своє майбутнє [1; 5].

На початковому етапі політичної діяльності Грушевський виступав за національно-територіальну автономію України у складі демократичної федеративної держави. Він вважав, що українці повинні мати власні представницькі органи, розвивати освіту й культуру рідною мовою та самостійно вирішувати внутрішні справи. Федералізм у його розумінні мав забезпечити рівноправність народів і децентралізацію влади, замінивши централізовану імперську систему демократичним устроєм. Тому автономія була для нього важливим практичним кроком до реалізації національних прав українців [2; 3].

Водночас політична позиція Грушевського не була незмінною. Революційні події 1917 року відкрили можливість практичного втілення його поглядів. Після повернення до Києва він очолив Українську Центральну Раду, яка стала представницьким органом українського національного руху. Грушевський підтримував розвиток українських державних інституцій демократичним шляхом, спираючись на представництво різних суспільних груп, політичні права громадян і національне самовизначення. Важливе місце у його баченні посідали парламентаризм, народне представництво та захист прав національних меншин [1; 5].

Спочатку Центральна Рада вимагала автономії України у федеративній Росії, що відповідало тодішнім поглядам Грушевського. Однак поглиблення політичної кризи, більшовицька агресія та неможливість побудувати рівноправні федеративні відносини змусили українське керівництво змінити курс. Універсали Центральної Ради відображали поступову еволюцію від автономістських вимог до проголошення Української Народної Республіки, а 22 січня 1918 року Четвертий Універсал проголосив її незалежність. Цей процес засвідчив, що для Грушевського форма державного устрою мала відповідати реальним політичним умовам і потребі захистити українську державність [1; 3].

Однією з важливих рис політичної концепції Грушевського було поєднання національної та соціальної ідей. Він вважав, що розбудова держави має

ґрунтуватися не лише на національному визволенні, а й на демократичному представництві, громадянських правах і соціальних перетвореннях. Його бачення української держави передбачало участь населення в політичному житті, розвиток місцевого самоврядування та повагу до прав різних національних спільнот. У цьому полягала відмінність його підходу від радикальніших самостійницьких концепцій, які від самого початку вимагали негайного проголошення незалежності [4; 5].

Порівняння поглядів Грушевського з позицією Миколи Міхновського показує, що український національний рух не мав єдиного бачення майбутнього держави. Міхновський послідовно відстоював повну незалежність України, тоді як Грушевський спочатку сподівався на демократичну федерацію. Проте в умовах революції його позиція змінилася, а проголошення незалежності УНР стало визнанням того, що державний суверенітет є необхідною умовою збереження національних прав. Отже, погляди Грушевського слід розглядати в їхньому історичному розвитку, а не як незмінну політичну програму [3; 4].

Таким чином, Михайло Грушевський зробив вагомий внесок у становлення української державницької думки та практичне державотворення. Його політичні погляди пройшли шлях від ідеї широкої автономії й федералізму до підтримки незалежної Української Народної Республіки. Основними складовими його концепції були національне самовизначення, демократичне врядування, народне представництво, місцеве самоврядування та поєднання національних і соціальних потреб. Значення його спадщини полягає в тому, що він поєднав історичне обґрунтування права українців на власну державу з участю у створенні її політичних інституцій.

Література:

1. Малюта О. Українська самостійність у контексті державницького портрету Михайла Грушевського. Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск. 2021. С. 209–222. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/history/article/view/13395 (дата звернення: 20.10.2026).

2. Осуховський О. І. Ідея федералізму в політичних поглядах Михайла Грушевського. Регіональні студії. 2020. № 21. С. 56–60. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/5635a803-94e9-447d-81e0-3998a59255cd?utm_source (дата звернення: 20.10.2026).

3. Турченко Ф. Г. Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя). Український історичний журнал. 2013. № 2. С. 74–94. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/29182?utm_source (дата звернення: 21.10.2026).

4. Український інститут національної пам'яті. Літописець української історії. Михайло Грушевський. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy?utm_source (дата звернення: 21.10.2026).

5. Поцюрко О. Ю. Концепт української держави в поглядах М. Грушевського. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. Вип. 20. С. 97–100. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6cad2193-b910-4960-aaf9-379174508c74 (дата звернення: 21.10.2026)

ОДЕСЮК Максим Володимирович,
студент, спеціальність «Торгівля, підприємництво, логістика»

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***ПУГАЧ Юлія Миколаївна,***
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Державотворча спадщина Михайла Грушевського посідає важливе місце в історії української політичної думки. Його наукові, публіцистичні та політичні праці відображають прагнення обґрунтувати історичні права українського народу на самовизначення й власну державність. Особливого значення ці ідеї набули в період Української революції 1917–1921 років, коли Грушевський очолив Українську Центральну Раду. Сучасне осмислення його державотворчої концепції дає змогу простежити історичні витоки української демократії та визначити значення політичної спадщини в умовах розбудови незалежної України.

Основою державницьких поглядів Грушевського була концепція історичної самобутності українського народу. Як історик, він обґрунтовував безперервність українського історичного процесу, що стало важливим підґрунтям для формування національної свідомості. Наукове осмислення минулого він поєднував із політичними прагненнями сучасників, розглядаючи історію як важливий чинник національного самоусвідомлення. Державотворчі ідеї Грушевського формувалися на основі його історичних досліджень і були спрямовані на утвердження права українців на самостійний політичний розвиток [1].

Еволюція політичних поглядів Грушевського відбувалася в контексті суспільно-політичних змін початку XX століття. Спочатку він обстоював ідею національно-територіальної автономії України в демократичній федеративній державі. Проте події Української революції, розпад імперських структур і загострення політичних суперечностей сприяли поступовому переходу до обґрунтування державної незалежності. Н. Демиденко, аналізуючи політичні концепції українських діячів, наголошує на особливостях стратегії Грушевського щодо досягнення державної самостійності, відображеної в його публіцистичних працях [1].

Важливим елементом державотворчої концепції Грушевського була ідея народовладдя. Він розглядав демократичну державу як політичну систему, у якій народ є джерелом влади, а суспільне управління має ґрунтуватися на представництві, громадянській участі та відповідальності. У діяльності Української Центральної Ради ці принципи знайшли практичне втілення через формування представницьких органів, обговорення державних документів і прагнення залучити широкі суспільні верстви до політичного процесу.

Державотворчі ідеї Грушевського були тісно пов’язані з питаннями національної освіти та української мови. Він усвідомлював, що політична незалежність потребує формування національно свідомого суспільства, здатного забезпечити розвиток власної культури й державних інституцій. Н. Дічек підкреслює значення поглядів Грушевського на навчання рідною мовою та розвиток національної освіти в контексті становлення української політичної нації [2]. Отже, освіта й мова розглядалися ним як важливі чинники державної консолідації.

Сучасна Україна, утверджуючи демократичні інституції та національну ідентичність, зберігає актуальний зв’язок із державотворчою спадщиною Грушевського. Його ідеї народовладдя, громадянської участі, національного самовизначення та культурної самобутності набувають особливого значення в умовах протидії зовнішній агресії та захисту державного суверенітету. Водночас їхнє сучасне осмислення потребує врахування історичного контексту: політичні погляди Грушевського формувалися в умовах початку ХХ століття й не можуть механічно ототожнюватися із сучасними моделями державного управління.

Важливим аспектом актуалізації його спадщини є розуміння державності не лише як політичної незалежності, а й як системи суспільних цінностей. Демократизм, повага до громадянських прав, розвиток освіти, культурна самобутність і відповідальність політичних інституцій становлять важливі складові сучасного державотворення. У цьому контексті Грушевський постає не лише як історичний діяч, а й як представник української політичної думки, чиї ідеї сприяють осмисленню сучасних суспільних викликів.

Отже, державотворча спадщина Михайла Грушевського є важливою складовою української політичної традиції. Його погляди на національне самовизначення, народовладдя, демократичний розвиток, освіту й українську мову відображають прагнення до формування самостійної та демократичної держави. Актуальність цих ідей для сучасної України полягає в їхньому потенціалі сприяти зміцненню національної ідентичності, громадянської відповідальності та демократичних засад суспільного життя. Подальше дослідження державотворчої концепції Грушевського має здійснюватися з урахуванням історичного контексту та сучасних суспільно-політичних процесів.

Література:

1. Демиденко Н. М. Деякі аспекти політологічних поглядів М. Грушевського, В. Винниченка, В. Липинського щодо концепції державотворення в Україні. *Політикус*. 2023. Вип. 3. С. 7–12.

2. Дічек Н. П. Михайло Грушевський і українська мова: у контексті творення політичної нації. *Освіта та педагогічна наука*. 2024. № 1 (185). С. 77–92. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2747-2024-1(185)-77-92.

3. Романцова Н. І., Романцов В. М. Питання формування національної історичної пам’яті українців у публіцистичній творчості голови УЦР М. Грушевського. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2025. Вип. 41. С. 72–80. DOI: https://doi.org/10.34079/2518-1521-2025-15-41-72-80.

МАРЧУК Тимофій Сергійович
студент, спеціальність «Автоматизація,

комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І РОЗБУДОВА ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Коли Центральна Рада обрала Михайла Грушевського головою, він уже був відомим істориком і громадським діячем. Та у 1917 році перед ним постало нове завдання: разом з іншими діячами потрібно було будувати українську владу в умовах революції. Історичні праці вченого допомагали обґрунтувати право українців на власне політичне життя, а тепер ці погляди належало втілювати на практиці. Грушевський долучився до керування процесом, який розвивався швидко й не завжди передбачувано [1].

Центральна Рада не була сформованим парламентом. Спочатку її створили представники громадських організацій і партій, а згодом до роботи залучили представників різних регіонів. Після Всеукраїнського національного конгресу склад Ради став ширшим. Потрібно було не лише проводити засідання, а й узгоджувати позиції, готувати рішення та організовувати їх виконання. Цю роботу розподіляли між Президією, Малою радою, комісіями, а згодом і Генеральним секретаріатом. Така система формувалася поступово, і домовлятися між різними політичними силами було непросто [1; 2].

Зміна курсу Ради добре помітна в її Універсалах. Перший проголосив прагнення до автономії та закликав українців самим організовувати своє життя. Грушевський тоді ще сподівався на федеративний переустрій Росії. Але обставини швидко змінилися: Третій Універсал проголосив Українську Народну Республіку, а четвертий у січні 1918 року - її незалежність. У квітні Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР. Отже, перехід від автономії до незалежності відбувся за короткий час, а на впровадження ухвалених рішень його майже не залишилося [2; 3; 4].

Досвід Грушевського важливий і сьогодні, хоча установи, створені за Центральної Ради, не збереглися. Після поразки УНР багато з них припинили роботу. Проте тоді українські діячі здобули досвід створення представницьких органів, розподілу їхніх повноважень і підготовки Конституції. Ці завдання залишаються актуальними для держави й тепер. Праця Грушевського показує, що державні інституції потребують часу, співпраці та людей, готових брати на себе відповідальність.

Література:

1. Українська Центральна Рада (б. д.). Енциклопедія історії Української революції 1917–1921. –https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/ukrajinska_tsentralna_rada (дата звернення 23.10.2026).
2. Грушевський М. С. (2007). Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий. – с. 181–201 – https://hrushevsky.history.org.ua/item/0000431(дата звернення 23.10.2026).
3. Кудлай О. Б. (2013). Четвертий Універсал Української Центральної Ради. Енциклопедія історії https://www.history.org.ua/?termin=Chetvertyj_Universal_Ukr_Tsentralnoi_Rady(дата звернення 23.10.2026).
4. Український інститут національної пам'яті (б. д.). 1918 – проголошення Конституції УНР. –https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/29/3488 (дата звернення 23.10.2026)

КОЗИРАЦЬКИЙ Антон Васильович,
студент, спеціальність «Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА (1917–1918)

Коли у 1917 році виникла проблема Української Центральної Ради, Михайло Грушевський опинився у складній ситуації. Він був звичайним істориком, який десятиліттями вивчав історію, але життя вимагало чогось іншого. Його обрали головою Ради. Це рішення підтримали різні політичні сили, адже його репутація академіка та громадського діяча була беззаперечною. Він мав багаторічний досвід в українському русі, познайомився з багатьма активістами і мав довіру різних партій [1;2].

Погляди Грушевського не були незмінними,вони змінювалися залежно від ситуації в країні. Спочатку навесні 1917 року він виступав за широку національно-територіальну автономію в демократичній федеративній Росії. Його погляди були викладені у брошурі "Якого роду автономія та федерація нам потрібні?". На його думку українська нація повинна мати можливість самостійно вирішувати питання освіти, культури та місцевого самоврядування без постійного звернення до уряду Петрограда. Він також виступав за вибори влади та участь громадян у політичному житті, а не просто за їх спостереження [2;3].

Як голова Ради Грушевський проводив засідання, виступав перед громадськістю, пояснював вимоги українського руху. Але не варто думати що він робив усе сам. Загальні Декларації обговорювалися і приймалися колективно, в обговоренні брали участь різні фракції. Хоча зрозуміло, що політичні погляди

Грушевського безумовно визначали роботу Ради. Перший Загальний Декларацiйний акт у червні 1917 року визначив напрямок до автономії а третій - у листопаді - створення Української Народної Республіки [2;4].

До кінця 1917 року ситуація стала дуже напруженою. Наступ більшовиків розбив ілюзію мирної федерації - в умовах військового конфлікту було просто неможливо реалізувати попередні плани. Отже у січні 1918 року Центральна Рада прийняла Четвертий Загальний Декларацiйний акт і проголосила незалежність Української Народної Республіки. Таким чином, під час перебування Грушевського на посаді голови Ради український рух пройшов шлях від автономії до самооптимізації [2;4].

Для нього було важливо не просто проголосити "ми незалежні", а зрозуміти як ця держава буде існувати на практиці. Він хотів бачити демократичну республіку, де влада походить від народу, а не від якогось центру. Ці ідеї стали основою Конституції Української Народної Республіки, прийнятої 29 квітня 1918 року. Вона передбачала народну суверенність та принципи представницького уряду. Але в той самий день стався переворот Павла Скоропадського. Конституція залишилася лише на папері, її ніколи не було реалізовано.

Звичайно були і проблеми. Центральна Рада не могла швидко створити потужний державний механізм або сильну армію. Політичні розбіжності різних партій часто затримували важливі рішення і час спливав. Грушевський щиро вірив в демократію але у вирі війни та революції переконання самі по собі були недостатні. Це не зменшує його ролі а лише підкреслює наскільки важким було це час і наскільки складно діяти в умовах постійної нестабільності [2;4].

У підсумку, Грушевський зробив набагато більше ніж просто очолив Раду. Він зміг пояснити самому суспільству ідею українського самоврядування, захищав принцип виборів влади і пройшов цей складний шлях від автономії до незалежності разом з усіма. Роки 1917-1918 показали просту істину: не достатньо просто проголосити державу, треба також створити такі інститути які зможуть її захищати. І незважаючи на всі труднощі цей досвід залишається актуальним і сьогодні.

Література:

1. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Матеріали про обрання Михайла Грушевського головою Української Центральної Ради. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/3984

2. Енциклопедія сучасної України. Грушевський Михайло Сергійович. URL: https://esu.com.ua/article-32114

3. Український інститут національної пам'яті. Історичний наратив. Грушевський Михайло. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy

4. Інститут української історії Національної академії наук України. Українська Центральна Рада // Енциклопедія історії Української революції 1917-1921. URL: https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/ukrajinska_tsentralna_rada

5. Український інститут національної пам’яті. Методичні рекомендації до 100-річчя Української революції 1917-1921. URL: https://www.uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/metodychni-rekomendaciyi-do-100-richchya-ukrayinskoyi-revolyuciyi-1917-1921-rokiv

ГАРКАВЕНКО Уляна Віталіївна
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,***
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД АВТОНОМІЇ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Відзначення 160-річчя від дня народження Михайла Грушевського спонукає до осмислення його внеску в становлення української державності. Учений, громадський діяч і голова Української Центральної Ради поєднував дослідження історії українського народу з участю у визначенні його політичного майбутнього. Особливий інтерес становить зміна його поглядів у 1917–1918 роках, коли програма національно-територіальної автономії поступилася підтримці незалежності Української Народної Республіки. Дослідження цього переходу дозволяє з'ясувати співвідношення світоглядних переконань і конкретних історичних обставин у діяльності політика.

Метою дослідження є визначення основних чинників переходу Михайла Грушевського від автономістсько-федералістської програми до підтримки незалежності УНР. Джерельну основу становлять його суспільно-політичні праці 1917–1918 років та документи Української Центральної Ради. Їх зіставлення дає можливість простежити як зміну політичної програми, так і збереження її засадничого принципу — права українського народу самостійно визначати власне життя.

Автономістські погляди Грушевського сформувалися ще до Української революції. Він пов'язував розв'язання українського питання з демократизацією Росії та перебудовою її державного устрою. Національно-територіальна автономія мала забезпечити українцям можливість самоврядування, розвитку освіти й культури та участі в управлінні власною територією. Федералізм у такому розумінні передбачав подолання імперського централізму й утвердження рівноправності народів. Отже, підтримка федеративної моделі ґрунтувалася на сподіванні, що демократичні перетворення створять умови для реалізації українських національних прав [1].

Після падіння самодержавства 1917 року Грушевський отримав можливість утілювати ці переконання в політичній практиці. У праці «Якої ми хочемо автономії і федерації» він обґрунтовував національно-територіальний характер української автономії та її місце у федеративній республіці. Принциповим було розуміння України як територіальної політичної спільноти, здатної

організовувати власне суспільне життя. Автономія мала виходити за межі культурних потреб і забезпечувати реальне самоврядування.

Водночас федеративний проєкт залежав від готовності центральної влади визнати українські вимоги. Саме політична практика виявила суперечність між очікуваннями українського руху та позицією російських урядових кіл. Для Грушевського дедалі важливішим ставало створення власних інституцій, які могли б забезпечити здійснення національних прав. Тому автономістська програма супроводжувалася розбудовою українських органів влади, що поступово посилювало самостійність України [2].

Зміна державного статусу України відображена в Універсалах Центральної Ради. І Універсал у червні 1917 року проголосив автономію України, а ІІ Універсал засвідчив пошук компромісу з Тимчасовим урядом. ІІІ Універсал від 20 листопада 1917 року проголосив Українську Народну Республіку, однак зберігав федеративну перспективу відносин із Росією. Таким чином, утворення УНР ще не означало остаточного переходу до незалежності: українська державність розвивалася в межах програми, яка передбачала можливість спільного демократичного державного устрою [3].

Оцінюючи ці документи, необхідно враховувати, що вони були результатом колективної діяльності Центральної Ради. Хоча Грушевський мав значний вплив на її політичний курс, ототожнювати всі рішення представницького органу з його особистими переконаннями було б спрощенням. Для дослідження еволюції його поглядів особливу цінність має публіцистика, у якій він пояснював зміст українських вимог і мотиви зміни політичної стратегії.

Вирішальним випробуванням федералістської програми стала більшовицька агресія проти України наприкінці 1917 — на початку 1918 року. Збройний наступ продемонстрував, що зміна влади в Росії не усунула загрози підпорядкування України центральному урядові. За таких обставин захист українського самоврядування потребував нових політичних рішень. Незалежність набувала значення засобу оборони держави та забезпечення її самостійної міжнародної діяльності.

IV Універсал, датований 22 січня 1918 року, проголосив самостійність УНР [3]. Підтримка цього рішення Грушевським була пов’язана з необхідністю захистити Україну від більшовицького наступу й забезпечити укладення мирного договору. У статті «Українська самостійність й її історична необхідність» він обґрунтовував зміну державної політики конкретними обставинами революційного часу. Водночас підтримка незалежності не означала остаточного заперечення будь-яких федеративних об’єднань у майбутньому [4].

Переосмислення відносин із Росією виразно простежується у праці «Кінець московської орієнтації», що увійшла до збірки «На порозі Нової України». Грушевський визнавав, що надії на спільний революційний рух певний час впливали і на його власну позицію. Проте централізаторська політика російських революційних сил і війна більшовиків проти України підірвали підстави цих сподівань. Відтепер визначальним критерієм зовнішньополітичних відносин мали бути інтереси українського народу [5].

Зіставлення його праць дозволяє розглядати перехід до незалежності як зміну способу реалізації українського самовизначення. У 1917 році Грушевський убачав можливість забезпечити його через автономію та федерацію. На початку 1918 року досвід політичного протистояння й війни засвідчив необхідність суверенної держави. При цьому незалежність не виключала добровільної співпраці з іншими народами, але така співпраця мала спиратися на рівноправність і свободу політичного вибору.

Отже, еволюція політичних поглядів Михайла Грушевського у 1917–1918 роках відбувалася під впливом суперечностей між федералістськими очікуваннями та реальною політикою російської влади. Більшовицька агресія, потреба оборони України й самостійного міжнародного представництва сприяли його переходу до підтримки незалежності УНР. Незмінним залишалося прагнення забезпечити українському народові право визначати власне майбутнє. До 160-річчя від дня народження діяча осмислення цього досвіду допомагає глибше зрозуміти складність становлення української державності та роль політичної відповідальності в умовах історичних змін.

Література:

1. Грушевський Михайло. Енциклопедія історії Української революції 1917–1921. Інститут історії України НАН України. URL: https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/grushevskyj_mykhajlo

2. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. 4-те вид. Київ, 1917. 16 с. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0005380

3. Українська революція. 1917–1921: документальна виставка до Дня Соборності України. Державна архівна служба України. URL: https://old.archives.gov.ua/Sections/AktZl/Revolution_1917-1921_p2/

4. Грушевський М. Українська самостійність й її історична необхідність. На порозі Нової України: Гадки і мрії. Київ, 1918. С. 74–76. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0000413

5. Грушевський М. Кінець московської орієнтації. На порозі Нової України: Гадки і мрії. Київ, 1918. URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1918/NaPoroziNovojiUkrajiny/KinecMoskovskojiOrijentaciji.html

ГОРЄЛОВ Андрій Вікторович,
студент, Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ДОБРЯНСЬКА Наталія Валеріївна****,*
кандидат юридичних наук, професор, Таврійський Національний
Університет імені В.І. Вернадського (м. Київ, Україна)

ВІД ФЕДЕРАЛІЗМУ ДО САМОСТІЙНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Грушевський посідає особливе місце не лише в українській історіографії, а й в історії політичної думки. Його погляди на державність, федералізм, суверенітет і організацію публічної влади становлять самостійний об'єкт політологічного аналізу. Мета тез – простежити трансформацію поглядів

М. Грушевського на форму української державності та визначити інституційні принципи, покладені в основу його конституційного проєкту.

На ранньому етапі політичної діяльності (1905–1917 рр.) М. Грушевський обстоював модель національно-територіальної автономії України у складі федеративної Російської республіки. У статті «Конституційне питання і українство в Росії» (1905) він сформулював два базові принципи: репрезентативний уряд та децентралізацію влади. Федералізм для М. Грушевського був не лише формою територіального устрою, а й засобом політичного та правового оформлення автономії України. У цій концепції децентралізація поєднувалася з вимогою національно-територіальної автономії та формування власних органів влади й управління [1, с. 301–312].

У 1917 р. у брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації» М. Грушевський обґрунтував широку національно-територіальну автономію України, що передбачала власні органи влади, законодавчі повноваження, систему управління та широкі можливості самоврядування [2, с. 137–150]. З позицій сучасного політологічного аналізу федералізм у концепції М. Грушевського можна розглядати як інструмент забезпечення політичної суб'єктності України та створення умов для її вільного національного розвитку [4].

Перехід до самостійницької моделі юридично закріпив Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 22 січня 1918 р. Конституція УНР від 29 квітня 1918 р. надалі визначила Україну як «державу суверенну, самостійну і ні від кого незалежну» [3]. Водночас із переходом до державного суверенітету зберігався принцип децентралізації. Конституція УНР передбачала широке самоврядування земель, волостей і громад [3]. Отже, державотворчу концепцію М. Грушевського можна розглядати як поєднання національного суверенітету та внутрішньої децентралізації.

Окремий політологічний інтерес становить інституційний дизайн, закладений у Конституції УНР. Верховним органом влади УНР визначалися Всенародні Збори, виконавчу владу здійснювала Рада Народних Міністрів, а вищим судовим органом був Генеральний Суд УНР [3]. Така система закріплювала парламентську модель організації державної влади. Важливо, що, попри поширену в публіцистиці тезу про «президентство» М. Грушевського, Конституція УНР не передбачала посади президента. У 1917–1918 рр. М. Грушевський очолював Українську Центральну Раду. Такий інституційний дизайн свідчив про орієнтацію на представницькі та колегіальні механізми здійснення влади.

Таким чином, політична концепція державотворення М. Грушевського пройшла шлях від автономістсько-федералістичної моделі до визнання державного суверенітету України. Водночас у ній збереглися сталі принципи: децентралізація, парламентаризм і широке місцеве самоврядування. Цей досвід показує, що в конкретних історичних умовах федералістична модель могла виконувати роль перехідної політичної конструкції на шляху від вимоги автономії до утвердження державного суверенітету.

Література:

1. Грушевський М. С. Конституційне питання і українство в Росії // Твори: у 50 т. Львів: Світ, 2002. Т. 1. С. 301–312.

2. Грушевський М. С. Якої ми хочемо автономії і федерації // Твори: у 50 т. Львів: Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 137–150.

3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18 (дата звернення: 21.10.2026).

4. Демиденко Н. М. Деякі аспекти політологічних поглядів М. Грушевського, В. Винниченка, В. Липинського щодо концепції державотворення в Україні. *Політикус*. 2023. Вип. 3. С. 7–12. DOI: 10.24195/2414-9616.2023-3.1.

ПИЩИК Валерій Андрайович,
студент, спеціальність «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД АВТОНОМІЇ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЯК РЕВОЛЮЦІЯ ЗМІНИЛА ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Політична еволюція Михайла Грушевського в 1917–1918 рр. дає змогу простежити, як український національний рух перейшов від вимоги автономії до проголошення незалежної держави. Цей перехід не був наперед визначеним: він формувався під впливом розпаду Російської імперії, загострення революційної боротьби та конфлікту між Українською Центральною Радою і більшовицьким урядом [1; 2].

У роботі розглянуто причини переходу Михайла Грушевського та Української Центральної Ради від ідеї національно-територіальної автономії до проголошення державної незалежності Української Народної Республіки.

Спочатку Грушевський переважно обстоював перебудову Росії на демократичних федеративних засадах, у межах якої Україна мала отримати широку національно-територіальну автономію. Такий підхід був пов’язаний із переконанням, що демократизація колишньої імперії дасть змогу українцям самостійно розвивати політичне й культурне життя, не розриваючи відразу всіх державних зв’язків. Після Лютневої революції 1917 р. М. Грушевський став головою Української Центральної Ради – представницького центру українського руху, який поступово перетворював національні вимоги на політичну програму [1; 3].

Подальша зміна політичного курсу відобразилася в Універсалах Центральної Ради. Перший Універсал у червні 1917 р. проголосив намір самостійно впорядковувати українське життя, не чекаючи дозволу російського

Тимчасового уряду. Другий Універсал у липні став компромісом із Тимчасовим урядом. Після більшовицького перевороту в Петрограді ситуація докорінно змінилася: Третій Універсал у листопаді 1917 р. проголосив Українську Народну Республіку, однак передбачав її федеративний зв'язок із майбутньою федеративною Росією [2; 3].

Перехід до незалежності був не просто раптовою зміною поглядів однієї людини, а наслідком кризи федеративного задуму. Більшовицький уряд не визнавав політичної самостійності УЦР, а наприкінці 1917 р. конфлікт переріс у збройне протистояння. Одночасно Україна потребувала можливості самостійно вести міжнародні переговори, зокрема щодо припинення війни. За цих обставин збереження залежності від Росії суперечило завданню захисту республіки та її політичних інтересів [2; 4].

Кульмінацією цього процесу стало проголошення незалежності. Українська Центральна Рада 22 січня 1918 р. ухвалила Четвертий Універсал, який проголосив Українську Народну Республіку самостійною, незалежною, вільною суверенною державою українського народу. Документ засвідчив остаточний розрив із надією на демократичну федерацію з Росією. М. Грушевський був одним із головних політичних діячів, які обґрунтовували цей крок. Незалежність стала водночас принциповою метою та практичною умовою міжнародних переговорів і протидії більшовицькому наступу [4; 5].

Отже, політичну еволюцію Михайла Грушевського слід розглядати як відповідь на швидку зміну історичних обставин. Від автономії він перейшов до підтримки незалежності не через відмову від демократичних переконань, а через усвідомлення того, що без власного суверенітету Україна не може самостійно визначати свій політичний курс. Водночас досвід Української Центральної Ради показав: проголошення незалежності є лише початком державотворення, яке потребує дієвих інституцій, обороноздатності, суспільної підтримки та міжнародного визнання. Саме в цьому полягає один із головних уроків М. Грушевського для української історії.

Література:

1. Грушевський М. С. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.

2. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1996. 590 с.

3. Гойдало І. В. Політико-правові погляди М. Грушевського як основа державотворчої діяльності Української Центральної Ради. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015.
URL: https://elar.navs.edu.ua/items/43d63e59-b6fb-4de3-b546-a8cfd4bb7786

4. Кудлай О. Б. Четвертий Універсал Української Центральної Ради, 11.01.1918 // Енциклопедія історії Української революції 1917–1921. 26.05.2024. URL: https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/chetvertyj_universal_ukrajinskoji_tsentralnoji_rady_11011918

5. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1997. 424 с.

КУХАР Віталіна Романівна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,***
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Українська революція 1917-1921 років стала важливим етапом відновлення української державності та формування самостійної зовнішньої політики. Визначну роль у цьому процесі відіграв Михайло Грушевський – історик, громадський і політичний діяч, голова Української Центральної Ради. Його діяльність сприяла перетворенню українського національного руху на організовану політичну силу, яка прагнула створити власну державу та домогтися її міжнародного визнання. Грушевський обстоював право українського народу на самовизначення, а його політичні погляди еволюціонували від ідеї автономії України до підтримки повної незалежності [2].

На початковому етапі революції Грушевський підтримував ідею національно-територіальної автономії України у складі демократичної федеративної Росії. Така позиція була зумовлена прагненням забезпечити українцям політичне самоврядування, розвиток національної культури й освіти. Проте більшовицький переворот у Петрограді, загострення відносин із радянським урядом Росії та початок збройного протистояння продемонстрували неможливість реалізації федеративного проєкту на рівноправних засадах. Унаслідок цього питання державної незалежності набуло особливого значення як необхідна умова захисту українських національних інтересів.

Важливим кроком у становленні української державності стало проголошення Української Народної Республіки Третім Універсалом Української Центральної Ради 20 листопада 1917 року. Документ закріпив новий політичний статус України, хоча й передбачав її перебування у федеративному зв’язку з Росією. Проголошення УНР створило передумови для формування власних органів влади та представництва українських інтересів у міжнародних відносинах [3].

Переломним моментом стало ухвалення Четвертого Універсалу 22 січня 1918 року, яким Українську Народну Республіку було проголошено самостійною та незалежною державою. Це рішення заклало політико-правові основи для здійснення незалежної зовнішньої політики, ведення міжнародних переговорів і укладення міждержавних договорів. Водночас проголошення незалежності вимагало створення дієвих дипломатичних установ та пошуку міжнародної підтримки. Грушевський відігравав важливу роль у політичному обґрунтуванні

цього курсу, хоча безпосередні переговори здійснювали уповноважені делегації й урядові структури [4].

Важливим досягненням української дипломатії стало підписання Брестського мирного договору 9 лютого 1918 року між УНР і державами Четверного союзу –Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Османською імперією. Договір засвідчив, що Україна виступала самостійною стороною міжнародних відносин і могла представляти власні інтереси на міжнародній арені. Угода відкривала можливості для розвитку дипломатичних та економічних зв'язків, а також мала сприяти захисту УНР від більшовицької агресії. Однак залежність від зовнішньої військової підтримки водночас виявила слабкість молодої держави [2].

Державотворчі погляди Грушевського також передбачали поєднання незалежності з демократичними принципами управління. Це відобразилося в Конституції УНР, ухваленій Центральною Радою 29 квітня 1918 року, яка закріплювала суверенітет держави, народовладдя та громадянські права. Грушевський брав участь у формуванні конституційних засад української державності. Хоча через гетьманський переворот документ не був повноцінно реалізований, він засвідчив прагнення українського політичного керівництва створити незалежну державу на демократичних засадах [1].

Отже, зовнішньополітичний вимір державотворчої діяльності Михайла Грушевського полягав у відстоюванні права України на самовизначення, підтримці переходу від автономії до незалежності та формуванні політичних передумов для міжнародного визнання УНР. Досвід Української революції продемонстрував, що проголошення суверенітету й дипломатичні успіхи мають супроводжуватися розбудовою ефективних державних інституцій та забезпеченням національної безпеки. Спадщина Грушевського залишається важливою для осмислення сучасного українського державотворення, оскільки засвідчує нерозривний зв'язок між внутрішньою політичною стійкістю, незалежною зовнішньою політикою та міжнародною суб'єктністю держави.

Література:

1. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text (дата звернення: 19.10.2026).

2. Літописець української історії. Михайло Грушевський. *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт*. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy (дата звернення: 19.10.2026).

3. Універсал Української Центральної Ради (III). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17#Text (дата звернення: 18.10.2026).

4. Універсал Української Центральної Ради (IV). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18#Text (дата звернення: 19.10.2026)

ІВАНЧУК Дмитро Олегович,
студент, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КАЛУГА Володимир Федорович,***
доктор філософських наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Постать Михайла Грушевського зазвичай пов’язують насамперед із розвитком української історичної науки та діяльністю Української Центральної Ради. Проте не менш важливою складовою його роботи був міжнародний вимір. Для Грушевського утвердження української державності залежало не лише від політичних рішень усередині країни, а й від того, наскільки переконливо Україна зможе представити власну історію, інтереси та право на самостійне існування перед іншими народами. Це особливо помітно в добу Української революції. Ще до початку революції Грушевський працював над тим, щоб українська історія не сприймалася лише як частина російського чи польського історичного процесу. Його праця у Львові, керівництво Науковим товариством імені Шевченка та написання багатотомної «Історії України-Руси» сприяли формуванню цілісного бачення українського минулого. Воно обґрунтовувало українську історичну окремішність. Через наукові контакти ці ідеї ставали частиною європейського обговорення національного питання [1; 2].

Після Лютневої революції 1917 року питання міжнародного становища України поступово набуло практичного змісту. Очолювана Грушевським Центральна Рада спочатку відстоювала автономію України, однак перебіг революції, посилення конфлікту з більшовицькою Росією та потреба самостійно ухвалювати політичні рішення змінювали її позицію. Проголошення незалежності Української Народної Республіки Четвертим Універсалом у січні 1918 року означало, що українська влада претендує на право діяти як самостійний учасник міжнародних відносин. Однак молода республіка не мала усталених дипломатичних інституцій і перебувала під воєнним тиском [2; 3]. Показовим прикладом тогочасних зовнішньополітичних обмежень став Брест-Литовський мир. Підписаний 9 лютого 1918 року договір між УНР та державами Четверного союзу відкривав для України можливість міжнародного визнання й отримання зовнішньої підтримки. Однак домовленості укладалися на тлі бойових дій і гострої нестачі ресурсів. Тому Брестський мир слід оцінювати одночасно як дипломатичне досягнення та як свідчення складного становища УНР. Грушевський не очолював делегацію, але як голова Центральної Ради впливав на загальний політичний курс [3; 4].

Після поразки Центральної Ради та подальших політичних змін міжнародна діяльність Грушевського не завершилася, хоча її форми стали іншими.

Перебуваючи в еміграції, він підтримував контакти з українськими політичними колами, працював у Закордонній делегації Української партії соціалістів-революціонерів і продовжував наукову роботу. Важливим напрямом стало створення Українського соціологічного інституту та участь у європейському інтелектуальному житті. Такі ініціативи підтримували українську присутність у науковому просторі за кордоном [1; 2]. Водночас діяльність Грушевського не варто розглядати як послідовне здійснення одного незмінного зовнішньополітичного задуму. Його погляди на автономію, федералізм і незалежність змінювалися відповідно до політичних обставин. Події 1917–1918 років перетворили ці ідеї на практичні питання дипломатії та безпеки. У цьому полягає одна з головних особливостей Грушевського як політичного діяча: він намагався поєднати історичне обґрунтування української окремішності з практичними завданнями державного будівництва [1; 3].

Таким чином, міжнародний вимір діяльності Михайла Грушевського охоплював значно більше, ніж участь Української Народної Республіки в дипломатичних переговорах. Його наукові праці сприяли утвердженню українського історичного погляду у ширшому інтелектуальному середовищі; політична діяльність у Центральній Раді була пов'язана з переходом України до самостійного представництва на міжнародній арені; робота в еміграції підтримувала зв'язок українського наукового й політичного середовища з Європою. Його досвід показує: міжнародні домовленості важливі, але без власних інституцій і суспільної підтримки вони не забезпечують незалежності.

Література:

1. Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-32114 (дата звернення: 05.11.2026).

2. Український інститут національної пам'яті. Літописець української історії. Михайло Грушевський. URL: https://www.uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy (дата звернення: 05.11.2026).

3. Український інститут національної пам'яті. Грушевський Михайло // Українська революція 1917–1921. URL: https://unr.uinp.gov.ua/figures/grushevskiy-mikhaylo (дата звернення: 05.11.2026).

4. Велика українська енциклопедія. Грушевський, Михайло Сергійович. URL: https://vue.gov.ua/Грушевський,_Михайло_Сергійович (дата звернення: 05.11.2026).

БОЖКО Ірина Миколаївна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна,***
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ГРУШЕВСЬКИЙ ПРОТИ ІМПЕРСЬКОГО ЦЕНТРУ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИПАДОК У КОНТЕКСТІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ЄВРОПИ

Деколонізаційні студії традиційно зосереджуються на класичних колоніальних імперіях: британській, французькій, португальській, та їхніх

заморських володіннях. Однак український випадок пропонує іншу оптику: внутрішньоконтинентальну колонізацію, де метрополія і колонія розташовані в межах однієї географічної та цивілізаційної ойкумени. Михайло Грушевський (1866–1934) був не просто істориком, а інтелектуальним архітектором антиколоніального дискурсу, який задовго до появи постколоніальної теорії Едварда Саїда сформулював ключові положення про деконструкцію імперського наративу та реабілітацію колонізованого суб'єкта. У контексті сучасних дебатів про деколонізацію Європи, які, за спостереженням дослідників, залишаються незавершеним процесом, позначеним «внутрішніми конфліктами, ксенофобією та авторитарними тенденціями», постать Грушевського набуває нової актуальності. Його інтелектуальний опір імперському центру був не лише політичним жестом, а й системною спробою переписати історію з позиції колонізованого народу.

Центральним елементом антиколоніального проєкту Грушевського була радикальна критика традиційної схеми східнослов'янської історії, яка розглядала Київську Русь як «колиску» трьох народів, а подальший розвиток – як поступове відгалуження від єдиного «русского» стовбура. У праці «Звичайна схема "русской" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904) Грушевський здійснив інтелектуальний переворот: він стверджував, що київська спадщина належить передусім українській гілці, тоді як московська державність сформувалася на іншій територіальній та етнічній основі. Дослідники кваліфікують цю позицію як «антиколоніалізм», що полягав у протиставленні імперському універсалізмові національних цінностей: «"Общерусской" історії й не може бути, як нема "общерусской" народности. Може бути історія всіх "русских народностей"» [3]. Показово, що ця теза не була суто академічною: вона підривала легітимність імперської політики асиміляції, яка позбавляла українців власної історичної суб'єктності. Ірина Колесник у своєму методологічному есеї наголошує, що антиколоніальний дискурс Грушевського слід розглядати як окремий тип опору, відмінний від постколоніальної критики, адже той виникає в умовах, коли колоніальний статус народу ще не визнаний публічно, а імперський наратив сприймається як природний [2].

Грушевський не обмежувався історіографічною деконструкцією. У працях початку XX століття він розгорнув аналіз російського імперіалізму в категоріях, близьких до сучасної теорії колоніалізму: «загальноімперська адміністрація», «єдина і неподільна Росія», «тюрма народів», «шовіністичний націоналізм», «бюрократичний централізм». Йшлося не про метафори, а про опис функціональних механізмів підкорення: економічної експлуатації сировинних ресурсів, русифікації духовного життя, перетворення території на військово-стратегічний плацдарм. Українські землі поставали в цій оптиці як «провінція» і «колонія» - категорії, які Грушевський уживав цілком свідомо. Важливо, що цей аналіз випереджав пізніші постколоніальні студії, які зосередилися на культурному вимірі колоніалізму, тоді як Грушевський наголошував на матеріальній основі нерівності. У контексті європейської деколонізації це нагадує про те, що внутрішня колонізація Східної Європи не була «м'якшою» за

заморську, а просто не отримала відповідної теоретичної артикуляції в західній академічній традиції [1].

Інтелектуальний антиколоніалізм Грушевського мав безпосередній політичний вияв. Його федералістичний проєкт початку ХХ століття – надання Україні національно-територіальної автономії в складі демократизованої Росії – був спробою реформувати імперію зсередини, перетворивши її на федерацію рівноправних народів. Однак послідовне відкидання цих пропозицій російським політикумом, а згодом і більшовицький переворот змусили Грушевського до болісної ревізії власних ілюзій. У статті «Кінець московської орієнтації» (лютий 1918 року) він писав про «духовне холопство, холуйство раба, якого так довго били по ліці, що не тільки забили в ньому всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі». Це самозвинувачення є рідкісним прикладом публічної інтелектуальної чесності, фіксуючи момент остаточного розриву з імперським центром. Показово, що українські самостійники сприймали цю еволюцію як «запізніле прозріння», але в контексті деколонізаційних студій вона ілюструє типову траєкторію колонізованого інтелектуала: від сподівання на реформу метрополії до усвідомлення необхідності повного виходу з її орбіти [4].

Сучасні дослідження деколонізації Європи наголошують, що цей процес не був лінійним переходом від колоніалізму до постколоніальності, а радше «плинним процесом припливів і відпливів», який включав не лише transfers населення та ідей між континентами, а й складну внутрішньоєвропейську динаміку. Український випадок вписується в цю рамку з важливою корекцією: тут деколонізація відбувалася не в заморських володіннях, а на теренах, які метрополія вважала «внутрішніми». Це створювало особливу напругу: імперський центр не визнавав самого факту колоніального статусу, а отже, не міг і «відпустити» колонію в юридичному сенсі. Грушевський усвідомлював цю пастку задовго до сучасних теоретиків. Його аналіз «шовіністичного типу відносин метрополії з провінціями» описує механізм, який і сьогодні ускладнює деколонізацію в регіонах, де колоніальність маскувалася під «внутрішню справу» або «спільну історію». У цьому сенсі український досвід не є периферійним щодо європейської деколонізації, а виявляє її приховану структуру, яку західні студії тривалий час ігнорували [4].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року надало цим теоретичним питанням екзистенційної гостроти. Дослідники фіксують, що в Україні «процеси деколонізації прискорені, а війна набуває постколоніального характеру». Це означає, що антиколоніальна критика Грушевського не залишилася історичним артефактом, а стала інтелектуальним ресурсом для сучасного опору. Його центральна теза про те, що українська історія не є «відхиленням» від загальноросійської норми, а самостійним процесом, сьогодні перетворилася з академічної дискусії на питання національного виживання. У ширшому європейському контексті випадок Грушевського демонструє, що деколонізація не може бути зведена до демонтажу заморських імперій: вона вимагає визнання внутрішньоконтинентальних колоніальних відносин, які тривалий час залишалися невидимими для західної теорії. Поки Європа продовжує дебати про деколонізацію своїх музеїв, пам’ятників і навчальних

програм, український досвід нагадує: найскладніша деколонізація – це та, де колонізатор і колонізований століттями жили в одній державі, а отже, розрив між ними вимагає не лише політичного жесту, а й глибокої перебудови самого способу мислення про історію [2].

Література:

1. Даниленко В., Марочко В. Історіографічний дискурс концептуального тлумачення “колоніальної спадщини“ України у 20–30-х рр. XX ст. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2026. URL: https://vspu.net/nzhist/index.php/nzhist/article/download/1153/1104#2#5#2

2. Колесник І. Антиколоніалізм. Постколоніалізм. Україна (методологіч-ний есей). Український історичний журнал. 2024. No 4 (577). С. 173—192. https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173

3. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Інститут історії України НАН України, 2013. - 566 с. URL: https://dn760001.eu.archive.org/0/items/ukristoriohraf2013/ukristoriohraf2013.pdf#97#158#97

4. Турченко Ф. Валерій Солдатенко VS Роман Млиновецький (Дві версії Української революції). Запорізький національний університет, 2025. URL: https://history.znu.edu.ua/index.php/journal/article/download/2551/2325/4425#8#8#8

ШПІДЬКО Вікторія Вікторівна,
студентка, спеціальність «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (1917–1918 РР.)

«Пам'ятайте, що Україна не тільки в тому,
що робиться для неї, а й у тому, що робиться в ній».
М. Грушевський

Українська історія – це розповідь про багатовікову боротьбу за право бути господарем на своїй землі. Незважаючи на століття імперського тиску, заборон і послідовного нищення національної самобутності, прагнення волі ніколи не згасало – воно формувалося у працях мислителів і загартовувалося в культурно-освітньому русі. Навесні 1917 року ця багатовікова сила боротьби за незалежність здобула свій вирішальний шанс. Зруйнована імперська система проклала дорогу до відродження, перетворивши давнє прагнення власної держави на нагальне практичне завдання.

16–17 березня 1917 року в Києві за ініціативи Товариства українських поступовців (ТУП) і за участю представників політичних, кооперативних та наукових середовищ утворилася Українська Центральна Рада (УЦР). Створена

як організаційний осередок національного руху, вона невдовзі стала провідним центром громадсько-політичного життя. Очолив УЦР видатний історик Михайло Грушевський, чий значний науковий і моральний авторитет згуртував суспільство. Поряд із ним важливими керманичами процесу державотворення стали Володимир Винниченко та Симон Петлюра.

Історія УЦР – це стрімкий похід тривалістю трохи більш як рік, упродовж якого Україна подолала шлях від вимог мовної й культурної автономії до проголошення повного державного суверенітету. Ключовими етапами та символами цього процесу стали чотири державно-політичні документи – Універсали, кожен з яких засвідчував новий рівень зрілості українського суспільства та його реакцію на зовнішні загрози.

Дорога до власної держави виявилася сповненою виснажливого протистояння з імперським центром. Коли Тимчасовий уряд у Петрограді знову відкинув вимоги щодо автономії, 10 (23) червня 1917 року на Всеукраїнському військовому з'їзді Рада наважилася на рішучий крок і проголосила свій I Універсал. Його головний заклик прозвучав як декларація самостійного господарювання: «Од нині самі будемо творити наше життя». Документ проголосив, що «не одділяючись від всієї Росії... народ український має сам порядкувати своїм життям», і дав поштовх до формування першого українського уряду – Генерального Секретаріату на чолі з Володимиром Винниченком.

Стривожений Петроград мусив негайно направити до Києва міністерську делегацію для перемовин, наслідком яких став вимушений компромісний II Універсал від 3 (16) липня 1917 року. У ньому УЦР закріпила досягнуту згоду: «*Ми, Центральна Рада... завжди стояли за те, щоб не одділяти України від Росії*», визнаючи Тимчасовий уряд найвищою владою, але водночас затверджуючи Генеральний Секретаріат як головний орган управління в Україні. Хоча остаточне розв'язання питання автономії переносилося на Всеросійські установчі збори, що спричинило хвилю обурення серед радикальних прихильників незалежності, цей крок дав змогу здобути дорогоцінний час для розбудови владних структур.

Вирішальним переломом стали Жовтневий переворот у Петрограді та захоплення влади більшовиками. Усвідомивши, що колишня імперія остаточно руйнується, Центральна Рада 7 (20) листопада 1917 року ухвалила III Універсал, яким урочисто заявила: «*Од нині Україна стає Українською Народною Республікою*». Цей історичний документ не тільки заснував УНР, а й започаткував масштабні суспільні перетворення: «*На землі УНР скасовується право власності на землі нетрудових господарств*», проголосив 8-годинний робочий день, ліквідував смертну кару й гарантував свободу слова, друку, совісті та зібрань.

Однак мирне становлення молодої республіки зупинила відкрита військова агресія більшовицької Росії. Наприкінці 1917 – на початку 1918 року червоні підрозділи під командуванням Муравйова просувалися до Києва, а під Крутами молоді київські студенти й гімназисти власними життями затримували ворожий наступ. У реаліях справжньої війни, під гуркіт артилерійських обстрілів столиці та за необхідності самостійно проводити міжнародні переговори в Брест-

Литовську, надії на домовленості з Росією остаточно зникли. У ніч на 9 (22) січня 1918 року в приміщенні Педагогічного музею УЦР затвердила свій доленосний IV Універсал, який проголосив найвищу ціль боротьби: «Однині УНР стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». Документ звертався до всіх громадян із закликом обороняти батьківщину та доручав урядові завершити мирні перемовини. Невдовзі підписаний Брест-Литовський мирний договір приніс УНР перше міжнародне визнання.

За швидкою зміною дат і політичних постанов нелегко відразу усвідомити колосальний обсяг праці, яку представники УЦР виконали всього за один рік. У часи економічного занепаду, виснажливої Першої світової війни й браку готового державного апарату діячам УЦР довелося будувати підвалини суверенного життя фактично з чистого аркуша. Вони не просто укладали закони чи проголошували Універсали – вони формували нову державну систему: запровадили власну валюту на чолі з гривнею (ескізи якої розробляли визначні митці), створили державну символіку з гербом-тризубом, затвердили синьо-жовтий прапор, прийняли закон про громадянство й організували державну пошту та залізницю. Це був грандіозний інтелектуальний і організаційний здобуток суспільства, яке ще напередодні не володіло власною владою.

Одночасно з державним будівництвом, незважаючи на війну й більшовицьку небезпеку, розгорталося справжнє культурно-мистецьке піднесення. Період УЦР став добою виняткового творчого розквіту. У Києві засновували нові українські гімназії, відкривали державні університети (зокрема Український народний університет) і Національну бібліотеку (нині ім. В. Вернадського). Саме тоді виникла Українська академія мистецтв, у якій навчали такі видатні представники культури, як Г. Нарбут, М. Бойчук та В. Кричевський. Розвивалося нове українське монументальне мистецтво, формувалися підвалини національного театру під керівництвом Л. Курбаса та М. Садовського, друкувалася небачена кількість газет і книжок українською мовою. Навіть перед загрозою більшовицької окупації культурне життя не припинялося – воно перетворювалося на духовну зброю й захисний бар'єр національної ідентичності.

Для нинішньої України Універсали і вся діяльность УЦР має вирішальне значення. По-перше, УЦР остаточно спростувала міф про «випадковість» чи «штучність» української держави, засвідчивши, що прагнення незалежності – це природне й невід'ємне право нашого народу. По-друге, IV Універсал створив правовий і політичний прецедент: саме на історичній спадкоємності від УНР ґрунтується сучасна відновлена Незалежна Україна 1991 року. Запроваджені в ті часи тризуб, гривня й державний прапор нині є близькими та священними символами для кожного з нас.

Література:

1. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ: Видавництво політичної літератури України, 1990 (репринт з вид. 1920 р.).

2. Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії. Київ: Друк. П. Барського, 1918.

3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1997. • Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996.

4. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2011.

ЛИЧМАНЮК Владислав Іванович,
студент, спеціальність «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***ІВЧЕНКО Богдана-Юлія Володимирівна,***
кандидат юридичних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ПЕРША АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: УРОКИ ДЛЯ СУЧАСНИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У січні 1918 року більшовицькі війська, що наступали на Київ, кілька днів обстрілювали місто з артилерії. Серед зруйнованого опинився і будинок Михайла Грушевського на Паньківській, разом із бібліотекою та збірками, які він гуртував десятиліттями [1]. Подія начебто приватна. Проте вона добре показує, з чим зіткнулася молода Українська Народна Республіка: перша війна Росії проти української держави почалася тоді, коли ця держава ще тільки складала власні закони. Відзначаючи 160-річчя від дня народження Грушевського, варто подивитися на той досвід крізь сучасне питання – як притягнути агресора до відповідальності.

Ще навесні 1917 року Грушевський обстоював федеративний устрій і бачив Україну автономною частиною оновленої Росії. Від цієї думки він відійшов не одразу. О. Осуховський простежує, як ідея федералізму в поглядах Грушевського поступово поступалася місцем ідеї самостійності [2]. Безпосереднім поштовхом стала поведінка петроградського уряду, який відповів на українські вимоги ультиматумом, а згодом і військовим наступом. IV Універсал Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 року прямо згадує, що народні комісари оголосили Україні війну, посилають на її землі свої війська і забирають хліб [3]. Незалежність, отже, проголошувалася не як абстрактна мета. Вона була відповіддю на агресію.

Цікаво, що вже тоді з'явився перший міжнародно-правовий документ, який зобов'язував Росію припинити напад на Україну. Брестський мирний договір між Радянською Росією та державами Четверного союзу від 3 березня 1918 року містив ст. 6. За нею Росія мала негайно укласти мир з УНР, визнати її договір з Центральними державами, вивести з України свої війська й Червону гвардію та припинити будь-яку пропаганду проти українського уряду [4]. Зміст цих вимог напрочуд схожий на те, чого міжнародне співтовариство вимагає від Росії

сьогодні. Однак за ними не стояло жодного механізму виконання, крім волі переможців у війні. Коли та воля зникла, зникли й гарантії, і вже наприкінці 1918 року почався новий наступ.

Грушевський зробив із цього досвіду цілком конкретні висновки для зовнішньої політики. У публіцистиці 1917–1918 років він закликав відмовитися від багатовікової орієнтації на Москву і шукати опору в Західній Європі та в чорноморському регіоні [5]. Т. Примак, досліджуючи політичну біографію вченого, показує, що саме Грушевський відіграв провідну роль в українській революції і в русі від національної автономії до власної державності [6]. Для нього самого такий висновок означав відхід від давніх федералістських переконань. Саме тому його слова звучать переконливо: їх сказала людина, яка спочатку хотіла домовлятися.

Відтоді міжнародне право пройшло величезний шлях. Агресія заборонена Статутом ООН, Генеральна Асамблея неодноразово кваліфікувала дії Росії як агресію, а на рівні Ради Європи створюється Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України [7; 8]. Сто років тому нічого подібного не існувало. І все ж головна проблема залишилася тією самою: зобов'язання на папері не означає їх виконання, якщо немає сили чи механізму, здатних цього домогтися. Ю. Руснак і Ю. Стужук справедливо підкреслюють, що саме послідовна правова оцінка агресії утримує міжнародну підтримку України [7], а не лише моральне співчуття партнерів.

Показово і те, чого в Брестському договорі бракувало. Стаття 6 нічого не говорила ні про відшкодування збитків, завданих Україні наступом Червоної гвардії, ні про особисту відповідальність тих, хто віддавав накази [4]. Саме ці прогалини сучасна система намагається закрити. Генеральна Асамблея ООН ще у 2022 році визнала обов'язок Росії відшкодувати шкоду, а 16 грудня 2025 року в Гаазі ухвалили Конвенцію про Міжнародну комісію з розгляду претензій для України, яку того ж дня підписали 34 держави та ЄС [9]. Для набрання чинності їй потрібно 25 ратифікацій, і це вже завдання для дипломатії. Відповідальність, таким чином, розкладається на кілька рівнів: держава-агресор має платити за шкоду, а її керівники – постати перед трибуналом.

Є і ще одна паралель, на яку варто звернути увагу. У грудні 1917 року в Харкові проголосили радянський уряд України, і Москва представляла свій наступ як допомогу цьому уряду в «громадянській війні». Майже так само у 2014 році Росія ховалася за «ДНР» і «ЛНР». Для сучасних механізмів відповідальності звідси випливає важливий урок: суди й трибунали мають встановлювати реальний контроль держави над такими утвореннями, не зважаючи на вивіску. Інакше агресор щоразу отримуватиме зручну ширму.

Підсумовуючи, можна сказати, що досвід 1917–1918 років і погляди Грушевського дають сучасній Україні три уроки. Перший: визнання агресії саме агресією, без евфемізмів, є передумовою будь-якої відповідальності. Другий: міжнародні зобов'язання агресора без механізму їх виконання швидко втрачають силу, тож спецтрибунал і компенсаційні органи треба наповнювати реальними повноваженнями. Третій урок стосується вибору союзників. Грушевський шукав

його на Заході ще тоді, коли такий вибір здавався ризикованим. Сьогодні він став основою української державної політики.

Література:

1. Plokhy S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto : University of Toronto Press, 2005. 700 p. DOI: https://doi.org/10.3138/9781442682948

2. Осуховський О. І. Ідея федералізму в політичних поглядах Михайла Грушевського. Регіональні студії. 2020. № 21. С. 52–56. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/68830

3. Універсали Центральної Ради. Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 18–22. URL: https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/download/20868/19883/38880

4. Peace Treaty of Brest-Litovsk, March 3, 1918. Foreign Relations of the United States, 1918 : The Conclusion of the Peace of Brest Litovsk. The Avalon Project : Yale Law School. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp

5. Трофимович В. Розробка М. Грушевським зовнішньополітичної концепції України в період Центральної Ради. Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М. С. Грушевського : тези доповідей (Острог, 17 вересня 2016 р.). Острог : Вид-во НаУОА, 2016. С. 164–165. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6225/

6. Prymak T. M. Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1987. 323 p. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0001695

7. Руснак Ю. І., Стужук Ю. П. Міжнародно-правовий вимір збройної агресії РФ проти України як запорука міжнародної підтримки. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. С. 511–515. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/120

8. Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine

9. Pearsall P. W. The International Compensation Mechanism for Ukraine: Update on the Convention Establishing an International Claims Commission and the Register of Damage for Ukraine. Just Security. 2026. URL: https://www.justsecurity.org/138292/international-compensation-mechanism-ukraine-update/

ЧУЛАКОВА Анастасія Олександрівна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***ІВЧЕНКО Богдана-Юлія Володимирівна,***
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ЕКОНОМІЧНИЙ ТИСК У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ВІД «ХЛІБНОГО МИРУ» ДОБИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

9 лютого 1918 р. у Бересті делегація Української Народної Республіки підписала мир із державами Четверного союзу. Центральну Раду, від імені якої вела переговори ця делегація, тоді очолював Михайло Грушевський [2]. У Берліні та Відні договір швидко охрестили «хлібним миром», і на те були

причини. До кінця липня Україна зобов'язувалася передати Німеччині та Австро-Угорщині 60 млн пудів хліба, тобто близько мільйона тонн, а ще м'ясо та іншу сільськогосподарську продукцію [1; 3].

Таку ціну визнання легко пояснити, якщо згадати, що діялося тоді в Європі. З 1914 р. держави Антанти тримали Центральні держави в морській блокаді. Від голоду, за підрахунками, на які посилається рецензія на книгу Н. Малдера, загинуло близько мільйона німців і турків [4]. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін писав у щоденнику, що без України голод був би неминучим [3]. Молода держава, отже, ввійшла в міжнародні відносини не тільки як новий суб'єкт права. Для воюючих сторін вона водночас була ресурсом, за який точилася економічна війна.

Блокада не зникла разом із війною. За спостереженням Н. Малдера, саме з її досвіду виросла ідея «економічної зброї», і після 1919 р. ця ідея стала першою лінією оборони Ліги Націй від агресивної війни [4]. Сучасні міжнародні санкції походять звідти ж, хоча їхні адресати, процедури й правові межі відтоді суттєво змінилися.

Через століття Україна опинилася в іншій ролі. З 2014 р. вона застосовує санкції на підставі власного закону [6], а після 2022 р. разом із партнерами чинить економічний тиск на державу-агресора. Зерно ж знову перетворилося на аргумент великої політики, тільки тепер ним торгувала Росія, коли перекрила українські порти. Вихід шукали через посередництво ООН і Туреччини. Ініціатива про безпечне перевезення зерна, підписана в Стамбулі в липні 2022 р., відкрила для вивезення продовольства й добрив порти Одеси, Чорноморська та Південного [5]. Проте вже 17 липня 2023 р. дія домовленості завершилася, бо Росія відмовилася її продовжувати.

Ще в 1904 р. М. Грушевський писав, що український народ вирізняється серед сусідів не лише походженням і культурою, а й господарським життям [2]. Історія Берестейського миру підтверджує цю думку з дещо несподіваного боку. Економіка українських земель від самого початку була частиною великої політики, і саме вона значною мірою визначала, наскільки охоче інші держави визнавали Україну.

Отже, економічний тиск супроводжує українську державність від перших її кроків. У 1918 р. Україна була радше предметом чужого розрахунку: її хліб мав урятувати союзників від наслідків блокади. Сьогодні вона сама застосовує обмежувальні заходи й домовляється про них з іншими державами, а продовольча безпека стала частиною її дипломатії. Досвід доби Грушевського нагадує, що економічні ресурси дають державі вагу в міжнародних відносинах лише тоді, коли вона спроможна ними розпоряджатися сама.

Література:

1. Кульчицький С. В. Брестський (Берестейський) мирний договір. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: https://www.esu.com.ua/pdf/file/37701.pdf

2. Верба І. В. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://www.esu.com.ua/pdf/file/32114.pdf

3. Бондар О. Хлібний мир 1918 року: як українське зерно рятувало Відень від голоду. Kyiv Post. 2026. 27 вересня. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/85392
4. Harrison M. Review of: Mulder N. The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War. New Haven : Yale University Press, 2022. University of Warwick, 2023. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/reviews/mulder_2022_the_economic_weapon_ver_2.pdf
5. Black Sea Grain Initiative. United Nations. URL: https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative
6. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text

ДУБАС Семен Антонович,
студент, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***ІВЧЕНКО Богдана-Юлія Володимирівна,***
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

КОНТРИБУЦІЯ І РЕПАРАЦІЯ У ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТАХ ВІДШКОДУВАННЯ ВОЄННОЇ ШКОДИ

Розмежування контрибуції та репарації належить до базових питань права післявоєнного відновлення. До цього питання звертався й Михайло Грушевський у 1917 р., коли гасло «мир без анексій і контрибуцій» стало однією з вимог революційної демократії. У праці «Україна і Росія» він тлумачить контрибуцію як примусову передачу народом чи областю своїх матеріальних засобів на потреби іншого народу чи держави або на покриття їхніх утрат, до якої змушує перемога чи перевага сильнішого [2, с. 205]. Це поняття М. Грушевський застосовує і до внутрішньодержавних відносин, кваліфікуючи непропорційно високі платежі України на загальноімперські потреби як «постійну, хронічну контрибуцію» [2, с. 205].

Цей підхід відобразився в мирному договорі УНР з державами Четверного союзу, укладеному в період, коли Центральну Раду очолював М. Грушевський. За ст. 5 договору сторони взаємно відмовилися від відшкодування як державних видатків на ведення війни, так і збитків від воєнних дій, зокрема від реквізицій [8, с. 666]. Тим самим договір закріпив модель взаємної відмови від претензій, яка властива миру між сторонами, жодну з яких не визнано правопорушником. У статті «Мир землі нашій!» М. Грушевський оцінює укладений мир як «гідний і почесний» [1, с. 88], тоді як сучасна історіографія оцінює договір стриманіше і звертає увагу на його негативні наслідки для УНР [4, с. 12].

Відмова від контрибуцій уже тоді не означала відмови від компенсації шкоди. Як показує Дж. М. Кейнс, президент США В. Вільсон відкидав

контрибуції та штрафні відшкодування [7, с. 104], однак основа миру, яку 5 листопада 1918 р. повідомили Німеччині, передбачала компенсацію шкоди, завданої цивільному населенню союзників та їхньому майну [7, с. 103]. Таким чином, розмежування контрибуції та репарації склалося ще до формування сучасного права міжнародної відповідальності.

Сучасне міжнародне право закріплює це розмежування нормативно. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. встановлюють обов'язок відповідальної держави повністю відшкодувати заподіяну шкоду, як матеріальну, так і моральну [9, с. 8]. Ст. 148 IV Женевської конвенції 1949 р. не дозволяє державам-учасницям звільняти себе або іншу державу від відповідальності за серйозні порушення конвенції [3]. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 визнала, що Російська Федерація має нести правові наслідки своїх міжнародно-протиправних діянь, зокрема відшкодувати заподіяну шкоду [6, с. 2]. Конвенція 2025 р. визначає Реєстр збитків і Міжнародну компенсаційну комісію для України складовими міжнародного компенсаційного механізму, до якого може увійти й компенсаційний фонд [5, с. 2].

Отже, тлумачення контрибуції, запропоноване М. Грушевським, узгоджується з розмежуванням, яке закріпило сучасне міжнародне право: контрибуція є платою на користь переможця, а репарація – обов'язком правопорушника відшкодувати заподіяну шкоду. Модель взаємної відмови від претензій, втілена у ст. 5 Берестейського договору, відповідала миру між рівноправними воюючими сторонами, проте у врегулюванні наслідків агресії суперечила б щонайменше ст. 148 IV Женевської конвенції. Тому майбутнє мирне врегулювання має зберегти обов'язок Російської Федерації відшкодувати заподіяну шкоду через міжнародний компенсаційний механізм.

Література:

1. Грушевський М. С. Мир землі нашій! Твори : у 50 т. / голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 88.

2. Грушевський М. С. Україна і Росія. Переговори в справі нового ладу (липень–серпень 1917 р.). Твори : у 50 т. / голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 203–223.

3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12 серп. 1949 р. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties (дата звернення: 27.10.2026).

4. Пивовар С. Берестейський мирний договір з погляду історичної ретроспективи. Київські історичні студії. 2018. № 1 (6). С. 12–19. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.1.1219.

5. Convention establishing an International Claims Commission for Ukraine : opened for signature at The Hague, 16 December 2025 : CETS No. 229 / Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/488029d658 (дата звернення: 27.10.2026).

6. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : General Assembly resolution A/RES/ES-11/5 of 14 November 2022. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3994559 (дата звернення: 27.10.2026).

7. Keynes J. M. The Economic Consequences of the Peace. London : Macmillan, 1919. 279 p.

8. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Russia. Vol. II / ed. J. V. Fuller. Washington : United States Government Printing Office, 1932. P. 665–666. URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1918Russiav02/d785 (дата звернення: 27.10.2026).

9. Responsibility of States for internationally wrongful acts : General Assembly resolution A/RES/56/83 of 12 December 2001. URL: https://documents.un.org/api/symbol/access?s=A/RES/56/83&l=en&t=pdf (дата звернення: 27.10.2026).

ФЕДОРОВА Дар'я Андріївна,
студентка, спеціальність «Готельно-ресторанна справа»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна).
*Науковий керівник: **ЛАНОВЮК Людмила Петрівна**,*
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

СВЯТОШИНСЬКИЙ РАЙОН КИЄВА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Революційні події відбувалися не лише в центральних містах, а й впливали на життя невеликих поселень і передмість. Однією з таких місцевостей був Святошин, який сьогодні входить до складу Святошинського району міста Києва.

Важливо зазначити, що сучасного Святошинського району як окремої адміністративної одиниці тоді ще не існувало. Проте сама місцевість Святошин уже мала свою історію, населення, транспортне сполучення та систему місцевого самоврядування. У роки революції вона пережила значні зміни, пов'язані з політичною нестабільністю, зміною влади та поступовим включенням до складу Києва. На початку ХХ ст. Святошин був відомим дачним передмістям Києва. Святошин поступово перетворювався на добре облаштоване поселення. Тут існували магазини, базар, школа, пошта, телеграф, аптеки, санаторії та інші заклади. У 1901 році була відкрита залізнична станція «Святошин», а також з'явилося електричне освітлення. У 1912 році до поселення провели телефонну лінію.

У 1917 р. після Лютневої революції в Російській імперії розпочалися великі політичні зміни. У березні цього року в Києві була створена Українська Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським. Спочатку вона виступала за автономію України, але згодом її позиція змінилася на користь створення незалежної держави. У листопаді 1917 р. Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1918 р. було проголошено її повну незалежність.

Хоча Святошин не був головним центром політичних подій, його жителі відчували наслідки революції. Через близькість до Києва на місцевість впливали зміни влади, економічні труднощі, нестабільність транспорту та загальна невизначеність у країні. Особливе значення мав транспорт. Святошинський

трамвай був важливим засобом сполучення між поселенням і Києвом. Ним користувалися люди, які працювали або навчалися в місті, а також ті, хто приїжджав до Святошина на відпочинок. У 1917-1919 рр., коли в країні відбувалися революційні події та військові конфлікти, значення цієї транспортної лінії зросло. Водночас на її роботі позначилися економічні й соціальні проблеми того часу.

Таким чином, революція впливала на Святошин не лише через політичні зміни, а й через повсякденне життя людей. Мешканцям доводилося пристосовуватися до нових умов, вирішувати побутові проблеми та переживати економічну нестабільність.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту до влади прийшов Павло Скоропадський. Цей період мав значення і для історії Святошина. За інформацією історичної довідки Святошинської районної державної адміністрації, у 1918 р. під час правління гетьмана Скоропадського відбувся адміністративно-територіальний поділ Києва на 17 районів. Серед них згадувався і Святошинський район.

Після падіння гетьманату до влади прийшла Директорія Української Народної Республіки. Її очолили Володимир Винниченко та Симон Петлюра, який згодом став головним керівником військової боротьби УНР. Період Директорії був дуже складним для України. На її території відбувалися бойові дії між українськими військами, більшовиками, білогвардійцями та іншими військовими силами. Київ неодноразово переходив з-під контролю однієї влади під контроль іншої. Для Святошина, який розташовувався на західній околиці Києва, такі події мали особливе значення. Через близькість до столиці місцевість залежала від загальної ситуації в місті. Політична нестабільність негативно впливала на торгівлю, транспорт, господарство та звичайне життя населення.

Однією з важливих подій цього періоду стало поступове включення Святошина до території Києва. В історичній довідці Святошинської районної державної адміністрації зазначено 1919 р. як дату включення селища до міста. Водночас історико-краєзнавчі матеріали згадують також рішення від 6 вересня 1921 р. про приєднання Святошинських дач до Києва. Це свідчить про те, що процес адміністративного приєднання відбувався не одномоментно.

У результаті Святошин поступово втрачав статус окремого дачного поселення та ставав частиною міської території. Це мало важливе значення для його подальшого розвитку, оскільки сприяло тіснішому зв’язку з міським господарством і системою управління Києва.

У 1919-1921 рр. боротьба за українську незалежність продовжувалася. Українська Народна Республіка намагалася зберегти свою державність, однак через військову перевагу противників, внутрішні суперечності та складну міжнародну ситуацію її становище ставало дедалі важчим.

У березні 1921 року було підписано Ризький мирний договір між Польщею, з одного боку, та радянськими Росією й Україною — з іншого. Він закріпив поділ українських земель між різними державами. У листопаді 1921 року поразка Другого Зимового походу армії УНР фактично стала завершенням організованої збройної боротьби за відновлення незалежної української держави в цей період.

Для Святошина наслідки революції проявилися насамперед у зміні адміністративного статусу та поступовій перебудові місцевого життя. Після встановлення радянської влади почалися значні зміни у власності. Частину приватних дач і будівель було націоналізовано, а деякі споруди почали використовувати для потреб державних установ, оздоровчих закладів і дитячих установ. Згодом змінювався і характер забудови. Місцевість поступово перетворювалася з дачного передмістя на частину міста з житловими кварталами та громадською інфраструктурою.

У січні 1924 р. Київ було поділено на шість укрупнених адміністративно-територіальних районів, серед яких згадувався Святошинський підрайон. Це стало ще одним етапом формування міської системи управління. Сучасний Святошинський район у своїх нинішніх межах був створений лише 27 квітня 2001 року на базі колишнього Ленінградського району з приєднанням житлового масиву Галагани. Тому його історія значно давніша за офіційну дату створення сучасного району. Отже, Українська національна революція 1917-1921 років стала важливим періодом не лише для всієї України, а й для історії окремих місцевостей Києва, зокрема Святошина.

Хоча Святошин не був безпосереднім центром революційної боротьби, події в столиці суттєво впливали на його розвиток. Зміна політичної влади, економічні труднощі, проблеми з транспортом і поступове включення поселення до складу Києва стали важливими подіями для місцевих жителів. Його історія показує, як загальноукраїнські політичні процеси впливали на життя звичайних людей, змінювали адміністративний устрій і визначали подальший розвиток місцевості.

ГОНЧАРЕНКО Наталія Петрівна,
студентка, спеціальність «Готельно-ресторанна справа»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***ЛАНОВЮК Людмила Петрівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ЧЕРНІГІВЩИНА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. у Чернігівській губернії, як і в усій Україні, розпочалося формування нових органів влади. Вища виконавча влада перейшла до губернського комісара, голови губернської земської. На губернському з'їзді представників повітових виконавчих комітетів було утворено Губернський виконавчий комітет громадських організацій. Він мав виразне «українське» обличчя: до його складу обрали відомих діячів українського національно-визвольного руху І. Шрага, А. Базилевича, І. Коновала. У тісному контакті з ними працювали губернські комісари М.

Іскрицький та Д. Дорошенко. У другій половині березня 1917 р. у Чернігові утворилася також Рада робітничих та солдатських депутатів. На з'їзді Рад 50 депутатів представляли 11 рад. У резолюціях з'їзду не було нічого специфічно більшовицького чи радикально-непримиренного: усі свої надії його учасники пов'язували з Установчими Зборами і Тимчасовим урядом Росії. Нова губернська влада щиро вітала курс Української Центральної Ради на утворення автономної республіки, а згодом до Центральної Ради від губернії обрали трьох представників: І. Шрага, Г. Одинця, М. Рубісова.

У Чернігові пожвавилося громадське й культурне життя: відновила роботу «Просвіта», відчинила двері перша українська гімназія. У жовтні 1917 р. зусиллями українських діячів П. Дорошенка, А. Верзилова, П. Федоренка в місті заснували Чернігівський народний університет, який діяв до 1921 р. і залишив помітний слід у культурному житті краю. Проте загалом ситуація в регіоні, як і в усій Україні, була несприятливою для мирного державотворення.

Становище ускладнювалося тим, що 1917 р. видався неврожайним, і населення північних повітів голодувало. Селяни, невдоволені затягуванням розподілу землі, хвилювалися, дедалі частіше траплялися грабунки, підпали, напади на економії та гуральні. Вкрай руйнівну роль у розхитуванні демократичного ладу відіграли солдати місцевих гарнізонів і численні дезертири, серед яких знаходила відгук популістська пропаганда більшовиків. На виборах до Всеросійських Установчих Зборів восени 1917 р. більшовицька партія отримала лише 15,9 % голосів мешканців губернського центру. Навіть у північних повітах, де вплив більшовиків був значним, відбувалися протести проти жовтневого перевороту: Новгород-Сіверська міська дума категорично засудила його й вимагала суду над винуватцями повалення Тимчасового уряду. Більшовицька організація Чернігова ухвалила резолюцію про підтримку дій Ради Народних Комісарів, але була надто нечисленною (у грудні 1917 р. у ній налічувалося 300 осіб), щоб претендувати на владу в місті, де стояли два полки гайдамаків та загін вільного козацтва.

Радянська влада на Чернігівщині встановилася внаслідок воєнних дій РСФРР проти УНР. У другій половині грудня 1917 р. в напрямку Гомель-Бахмач вирушив 1-й Мінський загін під командуванням більшовика Р. Берзіня, якому на допомогу виділили зведений загін із 400 матросів-балтійців. Ці сили за активного сприяння місцевих комуністів наприкінці грудня зламали опір військ Центральної Ради й проголосили владу рад у північно-східних повітах: у Новгороді-Сіверському, Городні, Сновську, Мені. 19 січня 1918 р. до Чернігова вступив червоногвардійський загін із московських робітників і проголосив радянську владу. Переможці розпочали арешти, грабунки та розправи, а на заможних мешканців наклали контрибуцію в 675 тис. руб. Попри скрутне становище з продовольством, до Петрограда з Чернігівщини відправили ешелон із хлібом. Через Чернігівщину в напрямку Конотоп-Бахмач-Ніжин розгортався наступ більшовицьких військ на Київ. Саме на чернігівській землі 29 січня 1918 р. відбувся бій під Крутами, де загинула київська молодь. Окрім переваги нападників у живій силі й озброєнні, на це вплинуло й повстання частин

Ніжинського гарнізону проти Центральної Ради, які не допомогли Студентському куреню.

На початку березня 1918 р. губернію окупували німецькі війська. У квітні в Києві стався військовий переворот, і до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. Його соціальна політика викликала масове незадоволення та селянські повстання, очолити які прагнули і керівники Українського національного союзу, і більшовики. Більшовики створили Центральний військовий повстанський штаб на чолі з М. Кропив'янським для керівництва партизанським рухом на Чернігівщині та Полтавщині. На початку серпня 1918 р. він наказав розпочати загальне збройне повстання, центром якого мав стати Ніжинський повіт.

Наступ на Ніжин розпочався в ніч з 8 на 9 серпня, але через брак артилерії та відсутність очікуваної підмоги партизани відступили на північ. Після невдачі більшовики сформували в «нейтральній зоні» дві повстанські дивізії, до складу однієї з яких, під командуванням М. Кропив'янського, увійшли Таращанський, Богунський та Новгород-Сіверський полки, а також загони червоного козацтва. Наприкінці листопада 1918 р. вони розпочали наступ на Київ, куди рухалися й війська Директорії, тож Чернігівщина знову стала ареною воєнних дій.

У грудні 1918 р. більшовицькі загони вступили до Городні, Сновська, Корюківки, Коропа. У ніч з 12 на 13 грудня виступ проти гетьманської адміністрації в Чернігові очолив поет, один із керівників боротьбистів А. Заливчий: повсталі захопили в'язницю, але в бою Заливчий загинув, і гайдамаки відбили повстання. УНР доби Директорії в губернії проіснувала недовго: вже 12 січня 1919 р. три батальйони Богунського полку захопили Чернігів.

Навесні 1919 р. завершилося формування постійних органів радянської влади, зросла чисельність партійних, профспілкових та комсомольських організацій. У травні 1919 р. до Російської Федерації відійшли чотири північні повіти: Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький, причому думку переважної більшості населення не врахували. Націоналізацію підприємств і розподіл поміщицьких земель населення частково сприйняло схвально. Але продрозверстка, мобілізація до Червоної Армії, створення радгоспів і комун спричинили збройний опір: на Чернігівщині діяло понад 30 повстанських загонів, найбільшими з яких керували отамани Ангел та Галака. На деякий час Чернігів став фактичною столицею УРСР, бо сюди перебралися ВУЦВК та уряд. Наприкінці серпня 1919 р. денікінці перейшли в наступ і 12 жовтня захопили Чернігів, але 6 листопада радянські війська відбили місто. У середині травня 1920 р. під час радянсько-польської війни поляки окупували Остерський повіт і частину Городнянського.

Отже, в роки Української революції 1917-1921 рр. Чернігівщина стала ареною бурхливих подій, осередком відрподження національно-визвольної української ідеї.

ДОЦЮК Анастасія Ігорівна,
студентка, спеціальність «Туризм та рекреація»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***Лановюк Людмила Петрівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1917-1921 рр. НА ТЕРЕНАХ КІРОВОГРАДЩИНИ

Розпад імперій після Першої світової війни створив умови для відновлення української державності, активізації національного руху та формування нових політичних інституцій. Дослідження історії Єлисаветграда (нині місто Кропивницький) показує, як загальноукраїнські процеси впливали на центральний регіон.

Після Лютневої революції 1917 р. та падіння самодержавства в Російській імперії в Україні активізувався національний рух. Утворення Української Центральної Ради стало важливим кроком до відновлення української державності. У Єлисаветграді діяли громадські організації та політичні об'єднання, відбувалися збори, мітинги й обговорення майбутнього України. Поширювалися ідеї національного самовизначення, автономії, а згодом і незалежності.

Політичне життя міста було неоднорідним. Частина населення підтримувала Центральну Раду та український національний рух, інші групи орієнтувалися на загальноросійські політичні сили або більшовиків. На позиції мешканців впливали соціальне становище, земельне питання, умови праці, продовольча криза та наслідки Першої світової війни. Через це національні прагнення часто переплітaлися з вимогами соціальної справедливості й економічного поліпшення.

Після проголошення Української Народної Республіки в листопаді 1917 р. Єлисаветград опинився в епіцентрі складних політичних процесів. У 1918 р., після укладення Берестейського мирного договору, на значну частину українських земель увійшли німецькі та австро-угорські війська. Після усунення Центральної Ради владу перебрав гетьман Павло Скоропадський, який намагався побудувати централізовану Українську Державу. Його політика передбачала відновлення державного управління та господарського життя, однак викликала невдоволення частини селянства через земельні питання й повернення поміщицьких маєтків.

Наприкінці 1918 р. внаслідок антигетьманського повстання до влади прийшла Директорія УНР. Проте її становище було нестабільним: доводилося одночасно протистояти більшовицьким військам, білогвардійцям та іншим збройним силам, а також долати внутрішні політичні суперечності. Територія сучасної Кіровоградщини неодноразово ставала ареною боротьби різних

військових формувань. Зміна влади супроводжувалася мобілізаціями, реквізиціями, перебоями в торгівлі й транспорті та загостренням соціальних конфліктів.

Важливою особливістю регіону був селянський повстанський рух. Невдоволення примусовими вилученнями продовольства, земельною політикою, мобілізаціями та насильством з боку збройних формувань спричиняло численні виступи. Повстанці не становили єдиного політичного табору: частина підтримувала українську національну ідею, інші прагнули захистити землю, господарство та місцеве самоврядування. Тому повстанський рух мав складний характер і поєднував національні, соціальні та економічні мотиви.

У 1919-1920 рр. населення Єлисаветграда та навколишніх сіл переживало воєнні дії, нестачу продовольства, епідемії, господарський занепад і постійні зміни влади. Руйнувалися звичні економічні зв'язки, ускладнювалися перевезення сільськогосподарської продукції, зростала невизначеність щодо власності на землю та майно. У 1920-1921 рр. більшовицька влада поступово зміцнювала свої позиції, однак опір селянських загонів і невдоволення політикою продовольчих вилучень тривали. Утвердження радянської системи супроводжувалося придушенням повстань і глибокими соціально-економічними змінами.

Українська революція вплинула й на культурне життя регіону. Поширювалися українська мова, національна символіка та ідеї самостійності. Освітяни, громадські діячі й представники інтелігенції брали участь у національному відродженні. Навіть попри поразку визвольних змагань, цей досвід зберіг значення для формування української національної свідомості.

У 1917-1921 рр. місто, яке нині називається Кропивницький, мало назву Єлисаветград. Назву Кіровоград воно отримало 1939 р., а сучасну назву – у 2016 р.

МАЗУР Вікторія Олегівна,
бакалавр, спеціальність
«Готельно-ресторанна справа»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна).
Науковий керівник: ***Лановюк Людмила Петрівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ЖИТОМИРЩИНА В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Українська революція 1917-1921 рр. стала одним із найважливіших періодів в історії України. У цей час український народ активізував боротьбу за національне самовизначення, створення власних органів влади та незалежної

держави. Події революції охопили й територію сучасної Житомирської області, яка на той час входила переважно до Волинської губернії, а окремі її частини належали до Київської губернії. Саме тому, говорячи про Житомирщину цього періоду, важливо враховувати тогочасний адміністративно-територіальний поділ.

Після Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії на українських землях почалося активне національне та громадське піднесення. У містах і повітах створювалися українські ради, громадські комітети, культурно-просвітницькі організації. У Житомирі та навколишніх населених пунктах поширювалися українські газети, проводилися збори й мітинги, обговорювалися питання автономії України, розвитку української мови та освіти. Важливу роль у загальноукраїнському процесі відігравала Українська Центральна Рада, утворена в березні 1917 р. в Києві.

Проголошення Української Народної Республіки Третім Універсалом Центральної Ради 20 листопада 1917 р. стало важливою подією для всіх українських земель. Ідеї української державності поширювалися і на Житомирщині. Водночас місцеве життя залишалося складним: різні політичні сили боролися за вплив, поглиблювалася економічна криза, відчувалися нестача продовольства та проблеми з транспортом. Населення очікувало миру, стабільності й вирішення земельного питання.

У 1918 р. територія Житомирщини опинилася в центрі подій, пов’язаних із боротьбою за контроль над Україною. Після укладення Берестейського мирного договору та вступу німецьких і австро-угорських військ становище в регіоні змінилося. 29 квітня 1918 р. в Україні було встановлено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. На місцях діяли гетьманські адміністративні органи, відновлювалася робота державних установ, здійснювалися спроби впорядкувати господарське життя. Разом із тим політика гетьманського уряду викликала невдоволення частини селянства та політичних сил.

У грудні 1918 р. внаслідок повстання проти гетьманату до влади прийшла Директорія Української Народної Республіки. Її керівництво прагнуло відновити республіканську форму правління та зберегти незалежність України. Однак становище залишалося нестабільним. На українських землях одночасно діяли різні військово-політичні сили, а влада в окремих населених пунктах неодноразово змінювалася. Житомирщина зазнавала впливу воєнних дій, мобілізацій, реквізицій і перебоїв у постачанні.

У 1919-1921 рр. боротьба за українську державність тривала в умовах наступів більшовицьких військ, протистояння з іншими арміями та внутрішньої політичної нестабільності. На території краю відбувалися військові переміщення, змінювалися органи влади, поширювалися повстанські настрої. Частина населення підтримувала український визвольний рух, інші прагнули передусім припинення війни та повернення до мирного життя. Воєнні події негативно впливали на сільське господарство, торгівлю, освіту й повсякденне життя мешканців.

Українська революція 1917-1921 рр. не завершилася утвердженням незалежної держави, а на більшій частині українських земель встановилася радянська влада. Проте її значення для Житомирщини було вагомим. Революційні події сприяли поширенню національної свідомості, активізували громадське життя, дали місцевому населенню досвід участі в політичних процесах. Пам'ять про боротьбу за українську державність стала важливою складовою історичної спадщини регіону.

Отже, Житомирщина в період 1917-1921 рр. була частиною загальноукраїнських революційних і визвольних процесів. Її населення пережило зміну політичних режимів, воєнні конфлікти та господарські труднощі, але водночас долучилося до формування українського національного руху. Дослідження цих подій допомагає краще зрозуміти історію рідного краю та значення боротьби українців за власну державу.

БУКОЄМСЬКА Лариса Анатоліївна,
студентка, спеціальності «Соціальна робота»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ОВДІЙ Наталія Миколаївна,***
доктор філософії, Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ГУМАНІСТИЧНІ ЦІННОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Історія українського державотворення нерозривно пов'язана з прагненням українського народу до свободи, самовизначення, суспільної справедливості та побудови держави, у центрі якої перебуває людина. Особливе місце в цьому процесі посідає діяльність Української Центральної Ради (1917–1918 рр.), яка стала важливим етапом становлення української державності та формування національних засад суспільно-політичного розвитку.

Доба Української Центральної Ради характеризувалася утвердженням демократичних принципів, ідей національного самовизначення, громадянських прав і свобод, рівності громадян незалежно від їхнього походження, віросповідання та соціального становища. Важливими документами цього періоду стали Універсали Української Центральної Ради, зокрема IV Універсал від 22 січня 1918 року, яким було проголошено незалежність Української Народної Республіки. Конституційні напрацювання того часу засвідчили прагнення українських державотворців сформувати демократичну державу, засновану на принципах народовладдя, правової рівності та суспільної відповідальності [2].

Особливого значення в контексті гуманістичних цінностей набуває діяльність Михайла Грушевського – видатного історика, громадського та

політичного діяча, Голови Української Центральної Ради. Його суспільно-політичні погляди ґрунтувалися на ідеях народовладдя, демократичного розвитку, національного самовизначення та активної участі громадян у розбудові держави. У своїй праці «На порозі Нової України: гадки і мрії» М. Грушевський розмірковував про перспективи суспільного та державного розвитку України, наголошуючи на важливості демократичних засад і суспільного поступу [1]. У такому розумінні державність не обмежується функціонуванням владних інституцій, а передбачає створення умов для гідного життя людини, реалізації її прав, свобод і можливостей.

Хоча соціальна політика сучасної України має власну нормативно-правову основу та розвивається в інших історичних умовах, гуманістичні орієнтири державотворення початку ХХ століття залишаються актуальними. Одним із ключових показників демократичності та соціальної зрілості держави є її ставлення до дітей, особливо тих, які внаслідок сімейних, соціальних, економічних або інших обставин потребують додаткової підтримки та захисту.

Дитинство є особливим періодом становлення особистості, упродовж якого формуються життєві цінності, соціальні навички, емоційна стійкість і здатність до взаємодії із суспільством. Тому забезпечення безпечного середовища, належних умов розвитку, доступу до освіти, відпочинку, медичної та психологічної допомоги є не лише соціальним обов'язком держави, а й важливою передумовою формування її людського потенціалу. Основні гарантії захисту дитинства закріплені в Конвенції ООН про права дитини [3] та Законі України «Про охорону дитинства» [4].

Особливої уваги потребують діти із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. До таких обставин можуть належати насильство, безробіття батьків, малозабезпеченість, втрата близьких, вимушене переміщення, наслідки воєнних дій, порушення сімейних зв'язків та інші чинники, що негативно впливають на життєдіяльність дитини. В умовах повномасштабної війни в Україні проблема соціальної підтримки дітей набула особливої актуальності, оскільки значна частина дитячого населення стикається з психологічними травмами, вимушеною зміною місця проживання, втратою звичного соціального оточення та обмеженням можливостей для повноцінного розвитку.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, основоположними принципами державної політики щодо дітей є забезпечення їхніх найкращих інтересів, недискримінація, право на життя, розвиток, захист і участь у прийнятті рішень, які їх стосуються [3]. Ці положення знаходять відображення і в національному законодавстві України, зокрема в законах України «Про охорону дитинства» [4] та «Про соціальні послуги» [5].

Сучасна система соціальної підтримки дітей має ґрунтуватися не лише на реагуванні на вже наявні проблеми, а й на їх своєчасному виявленні та профілактиці. Важливим напрямом такої діяльності є соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Він передбачає комплексну взаємодію соціальних працівників, психологів, педагогів, представників органів соціального захисту та інших фахівців з метою подолання або мінімізації

негативного впливу життєвих обставин на дитину та її сім'ю. Організаційні засади надання соціальних послуг і підтримки осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначено Законом України «Про соціальні послуги» [5] та Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [6].

Особливе значення має індивідуальний підхід до кожної дитини, урахування її вікових, психологічних та соціальних потреб, створення умов для відчуття безпеки, довіри та емоційної підтримки. Водночас ефективна соціальна робота повинна передбачати не лише надання допомоги, а й активне залучення дитини до соціальної взаємодії, формування впевненості у власних силах, розвиток комунікативних здібностей і навичок конструктивного подолання труднощів.

Одним із перспективних інструментів такої роботи є використання ігрових технологій. Гра є природною формою діяльності дитини, що сприяє пізнанню навколишнього світу, розвитку емоційної сфери, комунікації та соціальної взаємодії. У процесі ігрової діяльності дитина отримує можливість виражати власні емоції, встановлювати контакти з однолітками, розвивати навички співпраці, взаємодопомоги та відповідальності.

Застосування ігрових технологій у соціальному супроводі дітей із сімей у складних життєвих обставинах має особливу цінність, оскільки дає змогу створити психологічно комфортне середовище, у якому дитина може поступово відновлювати відчуття безпеки, долати соціальну ізольованість і набувати позитивного досвіду спілкування. Доцільними є сюжетно-рольові, командні, рухливі, творчі, комунікативні та інтерактивні ігри, які добираються відповідно до віку, потреб та індивідуальних особливостей дітей.

Важливим середовищем для реалізації таких підходів можуть бути дитячі оздоровчі табори. Вони створюють можливості для поєднання оздоровлення, відпочинку, виховання та соціальної адаптації. Організація тематичних ігор, командних завдань, творчих майстерень, квестів, тренінгових вправ і спільних проєктів сприяє формуванню позитивного мікроклімату в дитячому колективі, розвитку соціальних компетентностей та відчуття приналежності до спільноти.

При цьому важливо, щоб ігрові технології застосовувалися не формально, а відповідно до визначених соціально-педагогічних цілей. Фахівець має враховувати психологічний стан дитини, забезпечувати добровільність участі, дотримання принципів конфіденційності, безпеки та недискримінації. Особливої уваги потребують діти, які пережили травматичні події, тому ігрова діяльність повинна мати підтримувальний характер і не передбачати примусового відтворення травматичного досвіду.

Отже, гуманістичні цінності, які були важливими орієнтирами українського державотворення доби Центральної Ради, набувають нового змісту в сучасних умовах. Вони реалізуються через забезпечення прав людини, соціальну справедливість, захист дитинства та створення рівних можливостей для розвитку кожної дитини.

Література:

1. Грушевський М. С. На порозі Нової України: гадки і мрії. Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський», 1918.
2. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). 29 квітня 1918 р.
3. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
5. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text
6. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 р. № 2558-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text

КЛЕКТА Ірина Миколаївна,
студентка, спеціальності «Соціальна робота»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ОВДІЙ Наталія Миколаївна,***
доктор філософії, Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА СУСПІЛЬНОЇ РІВНОСТІ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Питання соціальної справедливості, суспільної рівності та забезпечення гідного життя кожної людини належать до фундаментальних засад демократичного державотворення. Історичний досвід становлення української державності засвідчує, що прагнення до свободи, рівноправності та суспільного добробуту було важливим складником національної політичної думки. Особливе місце в цьому процесі посідає діяльність Української Центральної Ради (1917–1918 рр.), яка заклала важливі політико-правові основи українського державотворення.

Доба Української Центральної Ради стала періодом активного утвердження демократичних принципів, ідей народовладдя, громадянських прав і свобод. Важливими документами цього періоду стали Універсали Української Центральної Ради, а також Конституція Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року, у яких знайшли відображення прагнення до побудови демократичної держави, заснованої на принципах правової рівності та громадянських свобод [2].

Особливе значення для осмислення державотворчих процесів має постать Михайла Грушевського – видатного українського історика, громадського та політичного діяча, Голови Української Центральної Ради. Його суспільно-політичні погляди були спрямовані на утвердження демократичних засад, національного самовизначення, народовладдя та широкої участі громадян у

суспільному житті. У праці «На порозі Нової України: гадки і мрії» М. Грушевський порушував питання майбутнього українського суспільства, його демократичного розвитку та необхідності формування держави, орієнтованої на потреби народу [1].

У сучасних умовах ці ідеї набувають особливого значення у контексті реалізації соціальної політики щодо осіб з інвалідністю. Справедливе суспільство передбачає не лише формальне визнання рівності прав, а й створення реальних умов для їх реалізації кожною людиною незалежно від стану здоров'я, функціональних можливостей чи інших індивідуальних особливостей. Такий підхід відповідає принципам рівності та недискримінації, закріпленим у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [3].

Сучасна державна політика щодо осіб з інвалідністю має ґрунтуватися на принципах поваги до людської гідності, недискримінації, доступності, рівності можливостей та забезпечення права на повноцінну участь у суспільному житті. Важливим міжнародним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, яка закріплює право на працю, освіту, соціальний захист, доступність та незалежне життя [3].

В Україні правові засади соціального захисту осіб з інвалідністю визначені Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та іншими нормативно-правовими актами [4]. Водночас сучасні підходи до соціальної політики поступово переходять від переважно опікунської моделі до правозахисної та інклюзивної, у межах якої людина розглядається не як пасивний отримувач допомоги, а як активний учасник суспільних процесів, здатний реалізовувати власний потенціал [3; 4].

Одним із найважливіших напрямів соціальної інтеграції осіб з інвалідністю є забезпечення права на працю. Трудова діяльність виступає не лише джерелом матеріального забезпечення, а й важливим засобом соціальної адаптації, самоствердження, професійної реалізації та формування відчуття суспільної значущості. Можливість працювати відповідно до власних здібностей, професійних компетентностей та індивідуальних потреб сприяє підвищенню рівня самостійності людини, розширенню соціальних контактів і подоланню суспільних стереотипів щодо інвалідності. Право на працю та професійну реалізацію осіб з інвалідністю закріплено в Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [3].

Водночас реалізація права на працю осіб з інвалідністю залишається одним із актуальних викликів сучасної соціальної політики. Серед основних перешкод можна виокремити недостатню доступність робочих місць, упереджене ставлення роботодавців, обмежені можливості професійної підготовки та перепідготовки, недостатню адаптацію робочого середовища до індивідуальних потреб працівників [3; 4].

Важливим кроком до подолання цих бар'єрів є формування інклюзивного ринку праці, що передбачає створення доступних і безпечних умов працевлаштування, забезпечення розумного пристосування робочих місць, професійного навчання, кар'єрного розвитку та рівного ставлення до всіх працівників. Важливу роль у цьому процесі відіграють роботодавці, органи

державної влади, громадські організації та заклади освіти, які мають об'єднувати зусилля для розширення можливостей професійної самореалізації осіб з інвалідністю. Відповідні правові механізми сприяння зайнятості визначені законодавством України про зайнятість населення [5].

Особливого значення набуває соціальна адаптація осіб з інвалідністю безпосередньо в процесі трудової діяльності. Вона передбачає не лише пристосування людини до умов професійного середовища, а й формування в колективі культури взаємоповаги, толерантності, взаємодопомоги та недискримінації. Важливими складниками цього процесу є підтримка з боку колег і керівництва, наставництво, психологічний комфорт, доступність комунікації та врахування індивідуальних потреб працівника.

Не менш важливою є роль соціального супроводу, який може передбачати консультування, допомогу у професійній орієнтації, сприяння адаптації на робочому місці, розвиток соціальних навичок та взаємодію з відповідними соціальними службами. Комплексний підхід дає змогу не лише забезпечити працевлаштування, а й сприяти тривалому збереженню зайнятості та професійному зростанню людини. Загальні правові засади надання соціальних послуг, зокрема підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначено Законом України «Про соціальні послуги» [6].

Отже, соціальна справедливість у сучасному розумінні полягає не в однаковому ставленні до всіх без урахування індивідуальних потреб, а у створенні рівних можливостей для реалізації потенціалу кожної людини. Саме такий підхід відповідає принципам інклюзивного суспільства, у якому інвалідність не повинна бути перешкодою для професійної реалізації, економічної незалежності та активної громадянської участі [3; 4].

Література:

1. Грушевський М. С. На порозі Нової України: гадки і мрії. Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський», 1918.

2. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). 29 квітня 1918 р.

3. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text

5. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text

6. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р.

СЕКЦІЯ 3.
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ – ЛЮДИНА, ДОБА ТА ПРОСТІР

ЦИГАНЕНКО Лілія Федорівна,
доктор історичних наук, професор,
стипендіат наукового центру Кете Гамбургер
"global dis:connect" (м. Мюнхен, Німеччина)

ІНТЕЛЕКТУАЛИ ТА РЕВОЛЮЦІЯ: МІСЦЕ ГРУШЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ЕЛІТІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На початку ХХ ст. особлива роль у формуванні політичного порядку денного належала українській інтелігенції. Саме представники наукових, освітніх і культурних кіл виконували функції, які в умовах державності зазвичай покладаються на політичні еліти: формували національну ідеологію, визначали стратегічні напрями розвитку руху, репрезентували інтереси українського суспільства на загальноімперському рівні. У цьому середовищі особливе місце посідав Михайло Грушевський – людина, чий науковий авторитет поступово трансформувався у політичний вплив.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. М. Грушевський уже був одним із найвідоміших українських істориків. Його діяльність у Львівському університеті та багаторічне керівництво «Науковим товариством імені Шевченка» сприяли формуванню мережі інтелектуальних зв'язків, що об'єднувала провідних представників української наукової та громадської еліти.

. Особливе значення мала його робота над багатотомною «Історією України-Руси», у якій було обґрунтовано концепцію безперервного історичного розвитку українського народу та його окремішності від російської історичної традиції (Верстюк, 1996). Саме ця концепція стала одним із важливих інтелектуальних підґрунть українського національного руху.

Водночас діяльність Грушевського не обмежувалася академічним середовищем. На початку ХХ ст. він активно долучався до громадського та політичного життя, підтримуючи зв'язки з українськими організаціями у Галичині, в Наддніпрянській Україні. Показовою є його участь у роботі Товариства українських поступовців (Пиріг Р., 2021).

Важливим є також й той факт, що напередодні революційних подій 1917 р. Грушевський сприймався не лише як фаховий історик, а й як моральний авторитет українського руху. На відміну від багатьох партійних діячів, він асоціювався з усім українським національним проєктом, а не з окремою політичною силою. Це дозволяло йому претендувати на роль загальнонаціонального лідера. Тому, не випадково після початку революції саме кандидатура Михайла Грушевського була сприйнята як найбільш прийнятна для керівництва Українською Центральною Радою (Тельвак В., 2008).

Таким чином, ще до початку Української революції Михайло Грушевський посідав особливе місце в українській інтелектуальній еліті, поєднуючи науковий авторитет, громадську активність та репутацію загальнонаціонального діяча.

Лютнева революція 1917 р. створила нові можливості для активізації національних рухів на теренах колишньої царської імперії. Поява у березні 1917 р. в Києві Української Центральної Ради ознаменувала перехід українського руху від громадсько-культурної діяльності до безпосередньої участі у політичному житті. Михайло Грушевський, ставши головою Центральної Ради, фактично уособлював загальнонаціональний авторитет, що надавало новому органу додаткової легітимності в очах українського суспільства (Солдатенко В., 1999).

Значення Грушевського для Центральної Ради полягало не лише у виконанні представницьких функцій. Він брав безпосередню участь у формуванні політичної концепції українського руху. У своїх публіцистичних виступах та програмних документах він обстоював ідею широкої національно-територіальної автономії України. Саме такі погляди значною мірою визначали політичний курс Центральної Ради на початковому етапі її діяльності.

Показово, що авторитет Грушевського значною мірою ґрунтувався на його інтелектуальному капіталі. На відміну від багатьох революційних лідерів того часу, він не спирався на військову силу чи партійний апарат. Його вплив базувався насамперед на здатності забезпечувати історичне обґрунтування українських державницьких прагнень (Грушевський, 1918). Саме тому сучасники часто сприймали його як символ українського національного відродження, а не лише як голову певної політичної інституції.

Разом із тим діяльність Центральної Ради виявила й певні обмеження такого типу лідерства. Складна політична ситуація, поглиблення соціального конфлікту вимагали не лише вироблення ідейних програм, але й швидкого ухвалення практичних управлінських рішень. У цих умовах дедалі більшого значення набували політики, які відповідали за виконавчу владу, військові справи та поточне керівництво революційним процесом.

Поряд із Михайлом Грушевським важливу роль у керівництві українським рухом відігравали Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Сергій Єфремов та інші діячі. Кожен із них представляв окремий напрям діяльності, а тому реальне функціонування української влади ґрунтувалося не лише на формальному статусі, а й на розподілі політичних повноважень та сфер впливу. У результаті склалася ситуація, коли Грушевський залишався найавторитетнішою постаттю українського руху, тоді як виконавчі функції дедалі більше переходили до урядових структур.

Доволі показовими були взаємини М. Грушевського із С. Петлюрою. Якщо Грушевський представляв передусім інтелектуальне та політичне керівництво революції, то Петлюра поступово ставав символом українського військового руху. Розгортання подальших воєнно-політичних подій посилювало значення військового чинника. У цих умовах моральний авторитет та історичні аргументи вже не завжди могли забезпечити ефективний контроль над подіями.

Характерною рисою політичної діяльності Грушевського було прагнення до пошуку компромісів та колективного вироблення рішень. Як представник

академічного середовища він розглядав політичний процес насамперед як простір для суспільного діалогу та досягнення консенсусу. Проте революційна доба вимагала швидких і часто непопулярних рішень. Саме тому сучасники нерідко критикували Центральну Раду за надмірну обережність та недостатню увагу до військових і державницьких аспектів політики. Частина цієї критики поширювалася і на Грушевського як одного з головних символів тодішньої влади.

Разом із тим було б помилкою оцінювати місце Грушевського в українській політичній еліті виключно через призму практичних успіхів чи невдач Центральної Ради. Його вплив значною мірою виходив за межі поточної політики. Саме Грушевський забезпечував ідейну та світоглядну основу українського державотворення, пропонуючи історичне обґрунтування права українського народу на власну державність. У цьому сенсі його роль була ближчою до ролі творця політичної концепції.

Таким чином, у системі української політичної еліти революційної доби Михайло Грушевський посідав особливе місце. Він поєднував функції політичного лідера, інтелектуального авторитету та символу українського національного руху. Місце Михайла Грушевського визначалося поєднанням високого суспільного авторитету, інтелектуального лідерства та політичної діяльності. Політика для Грушевського була продовженням національної та культурної місії. Саме тому постать Грушевського є важливою для розуміння ролі інтелігенції у процесах націєтворення та державотворення в Україні на початку ХХ ст.

Література:

Верстюк В. Ф. *Михайло Грушевський: коротка хроніка життя та діяльності*. Київ: Либідь, 1996.

Грушевський М. *На порозі Нової України: гадки і мрії*. Київ, 1918.

Пиріг Р. Я. *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: «ОЛДІ-ПЛЮС», 2021.

Солдатенко В. Ф. *Українська революція. Концепція та історіографія (1918–1920 рр.)*. Київ : Просвіта, 1999.

Тельвак В. В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX - 30-ті роки XX століття)*. Київ-Дрогобич: Вимір, 2008.

КАЛУГА Володимир Федорович,
доктор філософських наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ОБ'ЄКТИВІ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Осмислення суспільно значущої діяльності історичних особистостей традиційно відбувається через визначення їхніх досягнень, внеску в розвиток суспільства, політичних переконань та інтелектуальної спадщини. Відповідно,

Михайло Сергійович Грушевський постає передусім як видатний український історик, літературознавець, соціолог, організатор науки, громадський і державний діяч, голова Української Центральної Ради. Його наукова спадщина налічує майже дві тисячі праць, а багатотомна «Історія України-Руси» стала одним із фундаментальних творів української історіографії [1].

Однак подібна характеристика, попри її беззаперечну значущість, не дає вичерпного уявлення про особистість як суб'єкта активності. Адже сам факт здійснення певної діяльності ще не пояснює, чому людина обирає саме такий спосіб життєдіяльності, який спонукає її до тривалої інтелектуальної праці. Звідси виникає принципове дослідницьке питання: що робить активність конкретної людини унікальною на тлі активності інших? Чи достатньо для її пояснення посилання на історичні обставини, суспільні потреби, політичну кон'юнктуру та зовнішні стимули? Чи, можливо, необхідно звернутися до глибинних особистісних характеристик, які визначають індивідуальний спосіб сприйняття дійсності, прийняття рішень і реалізації намірів?

Активність доцільно розглядати не лише як сукупність здійснених людиною дій, а як процесуальність, що передбачає змінність, спрямованість і суб'єктність. У такому розумінні суб'єктність постає як внутрішнє джерело активності, пов'язане з мотивами, схильностями, переконаннями, прагненнями та індивідуальними способами реагування на виклики середовища.

Відповідно, дослідження особистості має передбачати декілька взаємопов'язаних рівнів аналізу:

- зовнішній – фактичні результати діяльності, суспільне становище, соціальні ролі та досягнення;
- мотиваційний – спонукальні причини, потреби, інтереси й очікування;
- психологічний – індивідуальні схильності, особливості сприйняття та емоційного реагування;
- поведінковий – способи реалізації намірів, прийняття рішень і взаємодії з іншими;
- екзистенціальний – особистісне переживання власного існування, самотності, визнання, відповідальності та сенсу діяльності.

Саме поєднання цих рівнів дозволяє перейти від опису того, що людина зробила, до спроби зрозуміти, чому вона діяла саме так.

Життєвий шлях Михайла Грушевського є показовим прикладом складного поєднання інтелектуальної, громадської, політичної та організаційної активності. Його працездатність, виняткова продуктивність, відданість українській історії та культурі, здатність до тривалої наукової роботи свідчать про наявність стійких внутрішніх орієнтирів.

Водночас його біографія не позбавлена суперечностей, драматичних обставин і життєвих випробувань. Особливого значення в цьому контексті набуває автобіографічна характеристика Грушевського, наведена Любомиром Винаром у виданні «Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року». Зокрема, історик згадував про ранню схильність до читання, відсутність достатнього дитячого товариства, відірваність від звичного середовища та

замкнутість у світі власних мрій і фантазій [2]. Це свідчення становить інтерес не лише як біографічна подробиця. Воно дозволяє поставити питання про можливий зв'язок раннього життєвого досвіду з подальшим формуванням інтелектуальних інтересів, особливостей комунікації, способів самореалізації та ставлення до навколишнього світу.

Звичайно, було б методологічно некоректно безпосередньо виводити зрілі особистісні характеристики з окремих дитячих переживань. Однак ігнорування подібних свідчень також звужує можливості комплексного розуміння особистості. Показовим є й те, що Грушевський поєднував прагнення до суспільного визнання з надзвичайно інтенсивною інтелектуальною працею, наукову послідовність – із політичною діяльністю, відданість традиціям – із прагненням переосмислення історичного минулого. Такі поєднання демонструють багатовимірність людської особистості, яку не можна звести до однієї домінантної характеристики.

Важливим аспектом дослідження особистості є виявлення внутрішніх суперечностей, які можуть виступати не лише джерелом психологічного напруження, а й стимулом до розвитку та діяльності. Людина одночасно прагне стабільності й змін, суспільного визнання та автономності, належності до спільноти й збереження власної унікальності. Співвідношення цих прагнень визначає особливості її життєвої стратегії.

На прикладі Грушевського можна простежити декілька таких суперечливих поєднань:

- інтелектуальна автономність і необхідність взаємодії з академічним середовищем;
- відданість історичній традиції та потреба її критичного переосмислення;
- наукова діяльність і політична відповідальність;
- прагнення суспільного визнання та складність особистого самовідчуття;
- масштабність суспільних завдань і необхідність подолання індивідуальних життєвих обмежень.

У цьому сенсі суперечливість не обов'язково є ознакою непослідовності. Навпаки, вона може становити одну з фундаментальних характеристик особистісного становлення, оскільки саме через взаємодію різноспрямованих прагнень людина визначає власні пріоритети, формує переконання та обирає способи реалізації потенціалу.

Окремого розгляду потребує питання про можливість об'єктивної оцінки діяльності конкретної людини. Будь-яка оцінка передбачає вибір критеріїв, дослідницької позиції та інтерпретаційної перспективи. Відповідно, навіть за наявності значного масиву документальних матеріалів дослідник не може повністю усунути проблему суб'єктивності інтерпретації.

Важливо розрізняти встановлення історичних фактів та їхнє пояснення. Фактичні обставини життя Грушевського, його наукові праці, політичні рішення, громадська діяльність можуть бути предметом документальної перевірки. Натомість пояснення внутрішніх мотивів і психологічних спонук потребує додаткових джерел, зіставлення свідчень та обережності у висновках.

Особливої уваги заслуговує небезпека нівелювання суб'єкта в процесі формування узагальненої оцінки. Коли історична особистість перетворюється виключно на символ, політичний образ або репрезентанта певної ідеології, з поля дослідження зникають її індивідуальні особливості, внутрішні сумніви, суперечності та особиста відповідальність. Тому комплексне дослідження Грушевського має передбачати не лише аналіз його суспільно значущої спадщини, а й реконструкцію індивідуальної траєкторії становлення та реалізації особистісного потенціалу.

У ширшому філософському контексті проблема суб'єктності безпосередньо пов'язана з питанням збереження індивідуальної унікальності людини. Змасовлення особистості, її підпорядкування готовим моделям мислення та поведінки створюють передумови для послаблення критичного осмислення дійсності й розмивання індивідуальної відповідальності.

Натомість визнання особистісної унікальності передбачає увагу до глибинного внутрішнього досвіду, здатності до саморефлексії, самопізнання та самостійного формування життєвих орієнтирів. У цьому контексті постать Грушевського може слугувати прикладом того, як індивідуальні інтелектуальні прагнення, внутрішня дисципліна та особиста відданість певним цінностям здатні трансформуватися в діяльність загальнонаціонального значення.

Отже, дослідження історичної особистості має виходити за межі формального переліку її досягнень і передбачати аналіз тих внутрішніх та зовнішніх чинників, які зумовили специфіку її життєвої реалізації. Відтак постать Михайла Сергійовича Грушевського дає можливість розглянути проблему людської активності в ширшому контексті співвідношення особистості, соціального середовища та внутрішньої причинності. Його життєвий шлях демонструє, що суспільно значуща діяльність є результатом складної взаємодії індивідуальних здібностей, особистісних орієнтирів, життєвого досвіду, соціальних обставин та історичних викликів.

Зрештою адекватне осмислення історичної особистості потребує переходу від одновимірної оцінки її досягнень до комплексного дослідження суб'єктності, мотивації, внутрішніх суперечностей і механізмів самореалізації. Визнання унікальності людини, її здатності до самостійного мислення та відповідального вибору становить важливу передумову не лише глибшого розуміння історичного минулого, а й осмислення закономірностей становлення особистості в сучасному суспільстві.

Література:

1. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: Олді-плюс, 2021. 572 с.

2. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року. Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто: Українське історичне товариство, 1981. 48 с. (Грушевськіяна; ч. 2).

3. Грушевський М. С. Автобіографія (1926). Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року. Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто: Українське історичне товариство, 1981. С. 6-30.

ЛЕВИЦЬКА Надія Миколаївна,
доктор історичних наук, професор,
Національний університет харчових
технологій (м. Київ, Україна)

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ ЕМОЦІЙ ТА ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Сучасна історична наука характеризується виразним антропологічним поворотом, у центрі уваги якого перебуває «людина повсякденна» у всьому різноманітті її життєвих практик, ментальних настанов та емоційних переживань. Одними з найбільш динамічних напрямів цього дискурсу стали історія повсякдення та історія емоцій. Вони пропонують відійти від виключно макроісторичного, подієвого чи суто ідеологічного аналізу на користь дослідження мікроісторії, приватного простору та суб'єктивного досвіду індивіда [1; 3].

У контексті вивчення історії української інтелектуальної та політичної еліти кінця XIX – першої третини XX століття особливого значення набуває проблема джерельної бази. Традиційні офіційні документи, публіцистика та навіть мемуари часто несуть на собі відбиток автоцензури, ретроспективного моделювання подій або ідеологічного глянцю. Натомість епістолярна спадщина є унікальним его-документом, що фіксує безпосередню, «живу» реакцію автора на події, транслює автентичні емоційні стани та детально описує щоденний побут.

Епістолярій Михайла Грушевського – визначного історика, громадсько-політичного діяча та голови Української Центральної Ради – є масштабним за обсягом та унікальним за змістом комплексом джерел. Його листування з родичами, колегами, культурними і політичними діячами (Іваном Франком, Олександром Кониським, Сергієм Єфремовим, Михайлом Коцюбинським та ін.) дозволяє деконструювати монолітні образи «батьків нації» та реконструювати внутрішній світ української еліти крізь призму повсякдення та емоційних режимів [5, с.6].

Матеріальний та соціокультурний вимір повсякденного життя. Епістолярна спадщина М. Грушевського є цінним джерелом для реконструкції щоденних практик української інтелігенції, яка функціонувала в умовах постійного тиску імперських режимів (Російського та Австро-Угорського), а згодом – в умовах радянського тоталітарного пресингу [4].

1. Академічний, видавничий та організаційний побут. Листи Грушевського наочно демонструють, що розбудова українських інституцій була процесом тривалої, виснажливої та рутинної праці. У кореспонденції з О. Кониським та діячами Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) детально відображено «кухню» українського руху: пошук фінансування для друкарень, закупівля якісного паперу, редагування рукописів, комунікація з авторами, виплата гонорарів, а та-

кож постійне протистояння з цензурними відомствами. Повсякдення вченого постає не як кабінетна ідилія, а як безперервний менеджмент культурних проєктів, де кожна дрібниця вимагала колосальних зусиль.

2. Фінансові турботи та матеріальний стан. Епістолярій руйнує романтизовані уявлення про відірваність національної еліти від матеріальних проблем. Значне місце у листах посідають прагматичні питання: розрахунки за будівництво вілли у Львові, придбання землі у Криворівні, обговорення невиплачених гонорарів, борги, побутові закупівлі. Матеріальна незабезпеченість або фінансові ризики часто ставали каталізатором напруги у стосунках між інтелектуалами. Показовим є лист М. Грушевського до О. Кониського, де він відверто описує свої фінансові обмеження через затримки виплат і вказує на брак коштів: «Грошей у мене тепер обмаль, ледве-ледве вистачає на щоденні потреби, а тут ще треба думати про видавничі видатки» [6, с.142].

3. Комунікативні простори та мобільність. Листування фіксує просторовий вимір життя еліти. Географічні вектори (Львів – Київ – Чернігів – Одеса – Відень – Женева) маркують не лише наукові чи політичні контакти, а й специфіку тогочасного транскордонного життя. Листи описують деталі залізничних подорожей, досвід перебування на лікувальних курортах, специфіку роботи пошти й телеграфу. Швидкість отримання листа чи телеграми часто визначала темпоритм ухвалення важливих політичних та наукових рішень.

4. Соматичний досвід та здоров'я. Важливим елементом історії повсякдення є тілесність. У листах М. Грушевського до родичів наскрізною є тема хвороб, хронічної втоми та психологічного виснаження. Поняття «неврастенії» постає у листах не просто як медичний діагноз, а як специфічний соціокультурний маркер тогочасної інтелектуальної еліти, що працювала на межі фізичних можливостей. У листі до матері Оглафії Грушевської вчений скаржиться на хронічне нездужання: «Голова моя зовсім відмовляється служити, втома така, що заледве можу зібрати думки докупи, але робота не чекає» [7, с.89].

Епістолярій у координатах історії емоцій. Відповідно до концепції «емоційних спільнот» Барбари Розенвейн, листування Грушевського можна розглядати як простір функціонування специфічної спільноти українських діячів, які мали власну систему цінностей, емоційних оцінок та правил вираження почуттів.

1. Емоційна палітра націєтворення. На сторінках листів чітко простежується емоційна амплітуда українського руху. Поруч із раціональними планами розбудови інституцій автори висловлюють глибокі почуття: від патріотичного ентузіазму, жертовності та піднесення до глибокого розчарування, відчаю через пасивність суспільства («сонне царство»), образи на соратників та страху перед майбутнім. Національний проєкт постає як емоційно пережитий досвід. Характерним є вияв розчарування та відчаю в одному з листів Грушевського раннього львівського періоду: «Часом бере такий сум і така безнадія від цієї загальної байдужості, що хочеться кинути все і сховатися у свою шкаралупу» [5, с.214].

2. Психологічні кризи та конфлікти всередині еліти. Епістолярій є джерелом «непричесаної» історії конфліктів. Листи Грушевського відверто фіксують міжо-

собистісну напругу, амбіції, ревнощі до інтелектуального чи політичного лідерства. Яскравим прикладом є еволюція взаємин з Іваном Франком чи Сергієм Єфремовим [5; 8]. Простір приватного листа дозволяв висловити ті образи та критику, які ніколи не виносилися на сторінки офіційної періодики. Так, у листуванні з С. Єфремовим виразно простежується роздратування через внутрішні чвари: «Ці вічні дріб'язкові суперечки та інтриги в нашому колі з'їдають більше сил, ніж відкрита боротьба з ворогами» [8, с.305].

3. Приватна сфера як емоційний притулок. Контрастом до публічних та академічних конфліктів виступає родинне листування Грушевського – з дружиною Марією та донькою Катериною. Тут панує зовсім інший емоційний режим: ніжність, глибока турбота, тривога за безпеку рідних, туга під час тривалих розлук. Родина поставала як компенсаторний механізм, що дозволяв вченому відновлювати емоційний баланс в умовах постійного публічного та політичного стресу. Листи до дружини наповнені зворушливими зізнаннями: «Тільки думка про тебе і нашу малу Зірку тримає мене на світі в цьому безумному вирі подій» [7, с.412].

4. Емоції «людини в катастрофі» (радянський період). Особливу групу джерел становлять листи 1920-х – початку 1930-х років. У цей час емоційне поле кореспонденції Грушевського радикально змінюється. Якщо на початку повернення з еміграції переважають надії на відновлення масштабної академічної праці, то згодом листи просякають атмосферою тривоги, прихованого страху, відчуття пастки, ізоляції та постійного психологічного тиску з боку радянського тоталітарного режиму. У пізніх листах до своїх учнів та колег, зокрема у діалогах з найближчим колом істориків ВУАН, звучать ноти фаталізму та тривожного очікування: «Хмари згущаються все сильніше, і кожен день приносить нові тривоги, від яких не знаєш, куди подітися» [5, с. 378].

Таким чином, епістолярна спадщина Михайла Грушевського є незамінним, багатовимірним джерелом для антропологічно орієнтованої історіографії. Аналіз цього масиву документів через призму історії повсякдення та історії емоцій дозволяє:

– деконструювати канонічні, «забронзовілі» образи діячів українського національного відродження, представивши їх живими людьми з власними побутовими проблемами, фінансовими турботами, фізичними недугами та психологічними кризами;

– збагнути мікроісторію та внутрішню механіку функціонування тогочасних українських інституцій;

– дослідити специфіку «емоційного клімату» української еліти, еволюцію її почуттів від оптимістичного націєтворення до трагічного виживання в умовах тоталітарного пресингу.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому порівняльному аналізі емоційних режимів різних поколінь української еліти (наприклад, «старогромадівців» та «молодомузівців») на основі їхнього епістолярного діалогу з М. Грушевським.

Література:

1. Булгакова О. Історія емоцій: теорія, методологія, джерела. Український історичний журнал. 2017. № 4. С. 170–185.

2. Пліш С. Історія емоцій як напрям сучасної гуманітаристики. Спеціальні історичні дисципліни. 2015. Вип. 25. С. 34–45.

3. Романова Я. Історія повсякдення та емоцій в антропологічно орієнтованій історіографії. Схід. 2019. № 2 (160). С. 45–51.

4. Тодійчук О. Повсякденне життя української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами епістолярію). Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 240 с.

5. Листування Михайла Грушевського. Т. 1 / Ред. Л. Винар, упоряд. Г. Бурлака. Київ; Нью-Йорк; Львів; Париж; Торонто, 1997. 400 с. (Епістолярна спадщина Михайла Грушевського).

6. Листування Михайла Грушевського. Т. 3: Листування Михайла Грушевського з Олександром Кониським (1891–1900) / Упоряд. О. Федорук. Київ; Нью-Йорк, 2006. 718 с.

7. Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського з родиною (1881–1894) /Упоряд. С. Панькова. Київ, 2009. 688 с.

8. Листування Михайла Грушевського. Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник. Київ, 2012. 640 с.

КОЛЯДА Ігор Анатолійович
доктор історичних наук, професор,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

ПОСТАТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО: ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ІСТОРИЧНУ ПЕРСОНАЛІЮ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОКОЛІННЯ «ЗУМЕРІВ» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В умовах реалізації концепції Нової української школи проблема формування громадянської позиції у здобувачів освіти сучасного покоління «зумерів» на уроках історії України є досить актуальною. У цьому контексті використання вчителями історії України та громадянської освіти інноваційних методичних прийомів навчання історії з метою формування знань про видатних історичних діячів засобами персоналізації історичних процесів є ефективним засобам навчання історії здобувачів освіти покоління «зумерів». На сучасному етапі вивчення історії України освітній процес трансформувався з механічного запам'ятовування дат та імен у процес пізнання людського досвіду та суспільних трансформацій. Це дозволяє здобувачам освіти покоління «зумерів» формувати цілісне бачення соціокультурного розвитку та розуміти взаємозалежність історичних явищ. Самостійний аналіз історичного матеріалу сприяє розвитку критичного мислення, вміння верифікувати джерела, виявляти суб'єктивізм, а також формулювати обґрунтовані та логічні висновки [1].

Концентрація уваги на інтересах здобувача освіти покоління «зумерів» може стимулювати його зацікавленість. Коли уроки історії включають теми, які включають розповіді про біографії видатних історичних діячів, здобувачі освіти покоління «зумерів» стають більш зацікавленими в успішному включенні до засвоєння знань на уроках історії України та громадянської освіти. Такий підхід, заснований на інтересах, підтримує мотивацію та активну участь здобувачів

освіти покоління «зумерів» у освітньому процесі, завдяки чому історія здається менш рутинною шкільною дисципліною [2].

Формування уявлень про таку історичну постать як Голова Української Центральної ради передбачає використання вчителем історії, як традиційних методичних прийомів, запропонованих методистом А. Пінчуком (розповідь, характеристику історичної постаті, характеристику кількох осіб, прийом контрасту – протиставлення кількох історичних особистостей; роботу з історичним портретом; розгорнуту оцінку видатної історичної постаті й обґрунтування цієї оцінки; доведення, умовисновки, сюжетну розповідь, картинний опис [3], як історико - біографічний та історико-психологічний описи із використанням фізіогномічного аналізу [4], так, на наш погляд, і таких інноваційних технологій навчання історії, як (сторітелінг, цифрові технології при висвітленні наукової та політичної кар'єри М. Грушевського; ілюстрована часова шкала, з переліком найважливіших подій у його житті; електроні карти з демонстрацією дат та місць, де відбувалися важливі події у житті М. Грушевського; технології мозкового штурму «Обговорення проблеми в колі»; брей-ринг, дебати, уявне інтерв'ю з головою УЦР М. Грушевським, «Тік Ток», стрит-арт, конкурс мемів, челендж, тощо). Таке поєднання авторських методик із можливостями штучного інтелекту, соцмереж та онлайн-платформ — це ключ до навчання покоління «зумерів». Це значно полегшує роботу вчителя у вихованні креативного та критично мислячого учня. Завдяки цифровізації процесу у здобувачів освіти покоління «зумерів» зростає мотивація самостійно шукати, фільтрувати та аналізувати дані з будь-яких джерел: від ЗМІ до наукової літератури.

Отже, сучасні здобувачі освіти покоління «зумерів» кардинально відрізняються від учнів кінця XX — початку XXI століття, що вимагає інтеграції в освітній процес інноваційних методик, інтернет-ресурсів та цифрових девайсів. Урізноманітнення педагогічних підходів і розвиток цифрової грамотності вчителя історії України та громадянської освіти є ключовими умовами для ефективного формування уявлень про історичні персоналії у покоління «зумерів» на уроках історії України та громадянської освіти. На прикладі вивчення Української революції 1917–1921 рр. та висвітлення постаті голови УЦР Михайла Грушевського продемонстровано, як технологічно трансформувати вивчення ролі політичних лідерів у процесах державотворення в Україні на початку XX ст.. Для залучення сучасної молоді до освітнього проуесу в умоваХ реалізації завдань Нової Української школи традиційні прийоми формування уявлень про історичного діяча доцільно поєднувати з візуальними та інтерактивними технологіями навчання. Зокрема, ефективними є історико-біографічний та історико-психологічний описи з елементами фізіогномічного аналізу, сторітелінг, мультимедійні презентації та ілюстровані часові шкали (таймлайни). Крім того, активізації пізнавального інтересу здобувачів освіти покоління «зумерів» сприяє використання електронних карт для картографування життєвого шляху вченого, проведення інтерактивного мозкового штурму «Обговорення проблеми в колі», а також залучення

здобувачів освіти покоління «зумерів» до створення тематичних мемів та участі в освітніх челенджах.

Література:

1. Коляда, І., Борчук, С., & Семеній, Б. (2025). «Генерал Валерій Залужний: вивчення історичних персоналій на уроках історії України (11 клас)». *Педагогічна Академія: наукові записки.* (19). https://doi.org/10.5281/zenodo.16373629. (Дата звернення: 15.10.2026).
2. Why personalized history lessons matter. Prep Academi Tutors. Published: January 31, 2025. https://prepacademytutors.com/why-personalized-history-lessons-matter. (Дата звернення: 15.10.2026)
3. Пінчук А. С. 2006. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії: автореф. дисс… канд. пед. наук. / Ін-т педагогіки АПН України. Київ. 21 с.
4. Павленко Олександр. (2015). «Вивчення історичної постаті на уроках історії в загальноосвітній школі на прикладі особистості Луї Наполеона Бонапарта». Історія в рідній школі. № 1 - 2 . С. 20-23.

СИЛКА Оксана Захарівна,
доктор історичних наук, професор,
директор музею історії НУБіП України,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ І КИЇВСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ (1923–1926 рр.)

Олександр Сергійович Грушевський (1877–1943 рр.) – історик, археограф та організатор наукової роботи, молодший брат Михайла Грушевського, чия наукова діяльність охоплювала широкий спектр проблем історії України. У 1920-х рр. його професійна діяльність розгорталася в умовах активної перебудови українських наукових і освітніх установ, що відкривало можливості для розвитку нових напрямів історичних досліджень. Одним із таких напрямів стала історія сільського господарства, у розробленні якого Олександр Грушевський був залучений до роботи Київського сільськогосподарського інституту (КСГІ).

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю наукової діяльності Олександра Грушевського у 1920-х рр. та його внеску в становлення історико-аграрних студій в Україні під час роботи в КСГІ. Звернення до його роботи в КСГІ дає змогу уточнити не лише його інтелектуальну біографію, а й особливості функціонування історичної науки в умовах трансформації українського наукового середовища 1920-х рр. Дослідження цього сюжету також сприяє ширшому осмисленню взаємодії історичної, економічної та аграрної науки у процесі формування нових напрямів дослідження українського села.

Для розуміння діяльності Олександра Грушевського в КСГІ важливо врахувати попередній досвід його наукової роботи. На відміну від свого старшого брата Михайла, Олександр Грушевський не був настільки безпосередньо пов’язаний із великими узагальнювальними працями з історії України. Його наукові зацікавлення значною мірою формувалися навколо

конкретних історичних сюжетів, джерелознавчих та археографічних завдань, а також дослідження соціально-економічного розвитку українських земель.

Постановою Укрголовпрофосвіти від 21 вересня 1922 р. агрономічний факультет КПІ було реорганізовано в КСГІ. В його структурі виокремилося 7 кафедр. Однією з них стала *науково-дослідна кафедра сільськогосподарської економії й організації сільського господарства*. Її головним завданням стало розроблення питань наукової організації праці в сільському господарстві та його колективізації. Ця кафедра стала родоначальницею сучасної кафедри організації підприємництва та біржової діяльності НУБіП України. Очільником кафедри сільськогосподарської економії й організації сільського господарства було обрано і затверджено Укрголовпрофосвітою члена Київського бюро науково-дослідних кафедр проф. Сергія Феофановича Веселовського – українського громадського і політичного діяча, члена Центральної Ради України. Професор С. Ф. Веселовський є одним із фундаторів КСГІ, оскільки він працював не лише завідувачем кафедри, а й деканом агрономічного факультету. Паралельно С. Ф. Веселовський працював і в новоствореному Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, у 1923–1924 рр. був деканом зоотехнічного факультету.

Кафедра (науково-дослідна) сільськогосподарської економії була створена 16 грудня 1923 р. Вона поділялася на дві секції: 1) економія сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та 2) історія сільського господарства. Першу секцію курирував проф. С. Ф. Веселовський, а для керівництва другою був запрошений О. С. Грушевський. У звітних матеріалах КСГІ зафіксовано, що Олександр Сергійович розпочав свою діяльність у КСГІ з 15 березня 1923 р. Також, відомо, що відразу були погоджені кандидатури аспіранта Г. С. Шумила і кандидатів в аспіранти – Г. Войтушенка і О. Петікова. Останній – Олександр Іванович Петіков, у 1924 р. закінчив факультет організації сільського господарства КСГІ (у музеї історії НУБіП України зберігається копія «Свідоцтва»).

З осені 1923 р. на кафедрі розпочали роботу два наукові семінари: 1) вищий семінар економії сільського господарства і сільськогосподарської промисловості під керівництвом проф. С. Ф. Веселовського та 2) вищий семінар історії і географії господарчих районів під проводом О. С. Грушевського.

Зафіксована і проблематика наукових розробок Олександра Грушевського – «Історія і географія господарчих районів на Україні». Частина результатів яких була представлена на вищеозначених наукових засіданнях у вигляді доповідей: «Райони «Господарства на Україні за старих часів», «З історії економічного розподілу селянства на Гетьманщині», «З історії панської землевласності Гетьманшини в початку XVIII ст.»

Відомо, що викладачі кафедри, у т.ч. й О. С. Грушевський видавали щоквартальний науковий журнал з економіки та сільського господарства «Сільське господарство на Україні».

Паралельно з роботою в КСГІ Олександр Грушевський продовжував активну діяльність в установах Всеукраїнської академії наук. У 1924–1930 рр. він працював в історичних установах, пов’язаних із дослідженням історії України,

зокрема долучався до вивчення соціально-економічних процесів та історичної географії.

Отже, фактично це вся інформація, наявна нині в історіографічному полі про діяльність Олександра Грушевського у стінах КСГІ. Водночас для подальшого наукового пошуку залишається низка питань: до якого року Олександр Сергійович працював в інституті, над якими дослідницькими темами він працював, які наукові результати були отримані в межах діяльності кафедральної секції, хто входив до її складу та яким був подальший розвиток цього наукового напряму. Наше завдання сьогодні полягає у введенні цього маловідомого сюжету до історіографічного поля, актуалізації наукового внеску Олександра Грушевського у розвиток досліджень сільськогосподарської економіки в КСГІ та відтворенні історії наукової діяльності інституту в 1920-х роках, зокрема в контексті роботи науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки під керівництвом Ф. Веселовського.

Література:

1. КПІ і КСГІ. 1898–1923. 25 років. Юбілейний випуск. – Київ, 1923. – 279 с.

2. Кафедра організації підприємництва та біржової діяльності: сторінки історії та сьогодення (до 95-річчя кафедри) / укл.: М. Ільчук, О. Барановська, І. Коновал, В. Радько. Київ: РВВ НУБіП України, 2025. 60 с.

3. Матеріали до організації Всеукраїнської сільськогосподарської академії у Київі. Вип. І. Київ: Вид. КСГІ, 1926. 119 с.

ХВІСТ Вікторія Олексіївна,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
Природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ЛЮДИНА НА ПЕРЕТИНІ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПРОСТОРІВ І ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ІДЕЙ

Михайло Сергійович Грушевський посідає особливе місце в історії України як учений, громадський і політичний діяч, організатор науки та один із провідних учасників українського державотворення початку XX століття. Його життєвий шлях відбиває складність історичної доби, коли формування модерної української нації відбувалося в умовах імперських обмежень, суспільної модернізації, національного руху та революційних потрясінь. Тому постать Грушевського доцільно розглядати не лише крізь призму окремих посад і досягнень, а як результат взаємодії особистого інтелектуального вибору, культурного середовища та політичних викликів [1; 2].

Михайло Грушевський народився 29 вересня 1866 року в Холмі — місті, яке сьогодні розташоване на території Польщі. Його дитячі роки минули переважно на Північному Кавказі, зокрема у Ставрополі та Владикавказі. Географічна віддаленість від українських земель не стала перешкодою для формування його зацікавлення українською історією та культурою. Важливу роль у цьому відіграли родинне виховання, українські книжки, культурні

традиції та раннє зацікавлення минулим народу [1; 3]. Уже цей факт дає підстави розглядати біографію Грушевського як приклад того, що національна ідентичність формується не лише через місце народження чи постійного проживання, а й через освіту, культурну пам'ять та свідоме інтелектуальне самовизначення.

Важливим етапом становлення Грушевського стало навчання на історико-філологічному факультеті Університету святого Володимира в Києві. Тут він долучився до професійного історичного середовища, опановував методи наукового дослідження та формував власні погляди на історичний процес. Вирішальне значення для його академічної кар'єри мав подальший переїзд до Львова, де 1894 року він очолив кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом на історію Східної Європи у Львівському університеті [2; 3].

Київ і Львів у житті Грушевського були не просто географічними пунктами, а різними інтелектуальними та суспільно-політичними просторами. Київ репрезентував середовище українських земель у складі Російської імперії, де можливості національного культурного розвитку обмежувалися імперською політикою. Львів, що перебував у складі Австро-Угорщини, став важливим осередком українського політичного, громадського та наукового життя. Робота вченого у Львові дала змогу розгорнути масштабну дослідницьку діяльність, співпрацювати з українськими інтелектуалами та брати участь у розбудові національних наукових інституцій [2; 3].

Одним із найвагоміших результатів наукової праці Грушевського стала багатотомна «Історія України-Руси». У цій праці українське минуле було представлено як самостійний історичний процес, а не лише як складова історії сусідніх держав. Такий підхід мав принципове значення для української історичної науки, оскільки сприяв утвердженню уявлення про історичну тяглість українського суспільства, його політичного й культурного розвитку. Грушевський розглядав історію комплексно, приділяючи увагу суспільним відносинам, господарству, культурі, релігії та політичним процесам [2; 4].

Наукова концепція Грушевського мала значення, що виходило за межі академічної історіографії. Історичне знання в його інтерпретації ставало засобом осмислення сучасності та аргументом на користь права українців на власний культурний і політичний розвиток. Відновлення історичної пам'яті, формування уявлення про спільне минуле та усвідомлення самобутності українського історичного процесу сприяли інтелектуальному підґрунтю модерного націєтворення [4; 5]. Отже, дослідницька діяльність ученого була тісно пов'язана із суспільними потребами його часу, хоча її значення не вичерпується політичними завданнями.

Революційні події 1917 року відкрили новий етап у біографії Грушевського. Після повернення до Києва він очолив Українську Центральну Раду — представницький орган українського національного руху, який поступово перетворився на центр творення нової української влади. За його участю та під його політичним проводом український рух пройшов шлях від вимог національно-територіальної автономії до проголошення незалежності Української Народної Республіки IV Універсалом у січні 1918 року [1; 5].

Політична діяльність Грушевського розгорталася в умовах гострих суперечностей: розпаду імперських інституцій, соціальних конфліктів, боротьби за владу та необхідності одночасно створювати органи управління й визначати майбутній державний статус України. Його політичні погляди не були незмінними: вони розвивалися відповідно до перебігу революції та зміни внутрішніх і міжнародних обставин. Тому еволюцію від автономістських і федералістських уявлень до підтримки самостійності України важливо розглядати в історичному контексті, уникаючи як спрощення його позицій, так і оцінювання минулого винятково з перспективи сьогодення [5; 6].

Державотворча діяльність Грушевського була пов'язана з ідеями народного представництва, політичної участі та національного самовизначення. Водночас досвід Центральної Ради виявив складність перетворення національної мобілізації на ефективну систему державного управління. Війна, економічна нестабільність, брак усталених адміністративних механізмів і суперечності між політичними силами суттєво обмежували можливості українського керівництва. Усвідомлення цих обставин дає змогу оцінювати Грушевського не лише як символ державності, а і як політика, що діяв у надзвичайно складних умовах [5; 6].

Після поразки Української революції Грушевський продовжив наукову та громадську діяльність в еміграції, а 1924 року повернувся до радянської України. У наступні роки він прагнув відновити масштабні дослідження української історії та розбудовувати наукові осередки. Однак можливості академічної діяльності дедалі більше визначалися політичним контролем радянської влади. Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років Грушевський та його наукове оточення зазнали переслідувань, що відображало загальне посилення репресивної політики щодо української інтелігенції [2; 4].

Таким чином, життєпис Грушевського демонструє тісний зв'язок особистості, доби та простору. Холм і Кавказ стали раннім географічним тлом його біографії; Київ і Львів — середовищами інтелектуального становлення та національного самоусвідомлення; революційна Україна — простором практичного державотворення; радянська академічна система — середовищем складного протистояння між науковими прагненнями та політичними обмеженнями. У кожному з цих просторів змінювалися умови діяльності Грушевського, проте центральними залишалися українська історія, національна культура та прагнення інституційного розвитку української науки.

Михайло Грушевський був багатовимірною постаттю, у якій поєдналися історик-дослідник, організатор науки, публічний інтелектуал і політичний діяч. Його наукова спадщина сприяла утвердженню українського історичного наративу, а діяльність на чолі Центральної Ради стала важливою сторінкою відновлення української державності. Водночас його біографія засвідчує, що інтелектуальна праця, національна самоідентифікація та політична дія формуються під впливом конкретних історичних обставин. Розгляд Грушевського через взаємозв'язок людини, доби та простору допомагає глибше зрозуміти не лише його особистість, а й ширші процеси українського націєтворення та державотворення.

Література:

1. Український інститут національної пам'яті. Літописець української історії. Михайло Грушевський. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy (дата звернення: 25.10.2026).
2. Енциклопедія сучасної України. Грушевський Михайло Сергійович. URL: https://esu.com.ua/article-32114 (дата звернення: 25.10.2026).
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. «Добре робити історію важнійше, ніж гарно писати її»: до 160-ліття від дня народження Михайла Грушевського. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/online_exhibitions/v_do_160_narodzhennia_Hrushevskoho.php (дата звернення: 25.10.2026).
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Народився Михайло Грушевський, історик, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор науки, політичний, громадський та державний діяч. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/4308 (дата звернення: 25.10.2026).
5. Малюта О. Українська самостійність у контексті державницького портрету Михайла Грушевського. Вісник Львівського університету. Серія історична. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/history/article/view/13395 (дата звернення: 25.10.2026).
6. Гойдало І. В. Політико-правові погляди М. Грушевського як основа державотворчої діяльності Української Центральної Ради. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/34599 (дата звернення: 25.10.2026).

ЛИЗЕНЬ Євген Володимирович,
доктор філософії з історії та археології,
Центр східноєвропейських
історико-політичних студій,
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Михайло Сергійович Грушевський посідає особливе місце в історії України як видатний історик, громадсько-політичний діяч, організатор української науки та один із провідних творців модерної української державницької традиції. Його наукова й політична діяльність мала визначальний вплив на формування національної свідомості, розвиток української історіографії та становлення української державності на початку XX ст.

Мета доповіді – охарактеризувати внесок М. Грушевського в розвиток української історичної науки та національно-визвольного руху, простежити еволюцію його політичних поглядів і визначити значення його діяльності в процесі відродження української державності у 1917–1918 рр.

Як історик М. Грушевський сформував цілісну концепцію історії України, у якій український народ розглядався як окремий історичний суб'єкт із власними традиціями державотворення, культурою та політичним розвитком. Важливе значення мала його багатотомна праця «Історія України-Руси», у якій історичний процес висвітлювався як послідовність становлення, розвитку та боротьби за збереження української державності. Учений простежував історичні витоки

українського народу від ранньослов'янських об'єднань і Київської держави через Галицько-Волинську державу, литовсько-руську добу та козацьку державу до новітнього етапу українського національного відродження.

Важливою складовою історичної концепції М. Грушевського було обґрунтування самостійності українського історичного процесу. Він заперечував підхід, за якого історія Київської держави трактувалася виключно як початковий етап історії Росії. Водночас окремі положення його історичної концепції, зокрема оцінки ролі норманів та значення Великого князівства Литовського, залишаються предметом наукових дискусій. Незважаючи на це, наукова спадщина М. Грушевського стала фундаментом розвитку української національної історіографії.

Політичні погляди М. Грушевського формувалися під впливом ідей Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова та Володимира Антоновича. На початковому етапі своєї політичної діяльності він виступав за національно-культурну, а згодом – національно-територіальну автономію України у складі демократичної федеративної Росії. Такі погляди були зумовлені тогочасною політичною ситуацією та прагненням забезпечити українському народові можливості для національного й культурного розвитку.

Важливим етапом діяльності М. Грушевського стало його повернення до активного політичного життя після Лютневої революції 1917 р. Він очолив Українську Центральну Раду, яка стала представницьким органом українського національного руху та важливим осередком формування української державності. Під його керівництвом Центральна Рада проголосила автономістсько-федералістичний курс, закріплений у перших Універсалах.

Однак розвиток революційних подій, загострення відносин із більшовицькою Росією та необхідність захисту української державності спричинили поступову еволюцію політичних поглядів М. Грушевського. Важливою віхою стало проголошення IV Універсалом Центральної Ради 22 січня 1918 р. Української Народної Республіки самостійною, незалежною державою. Цей крок засвідчив перехід від ідеї автономії до проголошення державного суверенітету України.

Водночас політична діяльність М. Грушевського була суперечливою. Його прихильність до демократичних принципів, парламентських дискусій і федералізму не завжди відповідала складним умовам революції та збройного протистояння. Недостатня увага до створення боєздатної регулярної армії, труднощі організації ефективної виконавчої влади та політичні розбіжності всередині українського руху негативно впливали на становище Центральної Ради. Тому оцінювання М. Грушевського-політика потребує критичного підходу, який враховує як його здобутки, так і прорахунки.

Після поразки Української революції М. Грушевський продовжив наукову діяльність, однак його взаємини з радянською владою залишалися складними. Його наукова школа зазнала переслідувань, а історична спадщина тривалий час зазнавала ідеологічних обмежень. У незалежній Україні відбулося відновлення належного місця М. Грушевського в національній історичній пам'яті.

Отже, М. Грушевський був однією з ключових постатей українського національного відродження кінця XIX – першої половини XX ст. Його внесок полягає у формуванні цілісної концепції історії України, розвитку національної історіографії та керівництві Центральною Радою в період відновлення української державності. Вивчення його спадщини передбачає розмежування наукової та політичної діяльності, що дає змогу об'єктивно оцінити його історичну роль.

КИЧКИРУК Тетяна Василівна,
кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ І ГРОМАДЯНИН

Михайло Сергійович Грушевський - *український* вчений світового рівня, *історик, громадський і політичний діяч*.

Мабуть, у світовій практиці не знайдемо долі, аналогічної долі як самого Михайла Сергійовича Грушевського, так і його творчості, у тому числі його праць. Автор понад двох тисяч праць, талановитий професор-педагог, видатний історик, дослідник літератури та інших видів мистецтва, письменник, перекладач, етнограф, соціолог, публіцист, лідер впливових в Україні демократичних партій і перший президент Української Республіки, керівник славнозвісного Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві та «Літературно-наукового вісника», газет, журналів, один з фундаторів Української Академії наук, автор десятитомної «Історії України-Руси» та історії запорізького козацтва - Михайло Грушевський на ниві освіти, науки, культури, громадсько-державної діяльності дістав не лише загальнонаціональне, а й міжнародне визнання.

Важко переоцінити значення особи Михайла Грушевського в історії України. Автор багатьох підручників з української історії, геніальний вчений і взагалі надзвичайно талановита людина, він був і видатним політичним діячем.

У 1917-1918 роках Грушевський очолив Центральну Раду. Він був глибоко переконаний, що нова українська державність має базуватися на принципах демократії і закону. Особисто брав участь в розробці Конституції УНР, яка була прийнята 29 квітня 1918 року.

Михайло Грушевський – це той, хто відмовився називати себе малоросом і назвався українцем.

Найважливіша річ, яку зробив Михайло Грушевський – показав етнічну відмінність українського народу від російського. Як писав Омелян Пріцак «…Грушевський дійшов до відкриття, що український народ має право на свою власну історію, незалежну від історії «государства Россійскаго» [1, с. 1]. Він уперше створив окрему схему історії України».

Повернення Грушевського в український публічний простір почалося наприкінці 1980-х – публікаціями, дослідженнями, пам'ятниками, а згодом і появою його портрета на 50-гривневій купюрі.

Михайло Сергійович Грушевський- постать, що єднала Україну. Можна погоджуватися чи не погоджуватися із ученим, шукати в його поглядах помилки чи недоречності, але незаперечним є його внесок у розвиток української держави і права. Варто звернутися до праць Михайла Грушевського зараз, коли ми намагаємося побудувати незалежну демократичну правову Українську державу.

Література:

1. Омелян Пріцак У століття народин М. Грушевського. Публікується за виданням: Листи до приятелів (Нью-Йорк). 1966. Ч. 157–159. Кн. 5–7. С. 1–18. Правопис оригіналу збережено без змін.

КРАВЧЕНКО Наталія Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: НАУКОВА ДИПЛОМАТІЯ, АКАДЕМІЧНІ КОНТАКТИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР

Міжнародні наукові зв'язки наприкінці XIX — на початку XX ст. були важливим інструментом поширення знань, формування інтелектуальних мереж і взаємодії між національними науковими школами. Для української науки їхнє значення посилювалося тим, що розвиток національних культурних інституцій відбувався в умовах відсутності власної державності та обмежених можливостей міжнародного представництва. За цих обставин наукова діяльність Михайла Грушевського набула особливого значення: вона сприяла не лише розвитку української історіографії, а й представленню України як самостійного історичного та культурного суб'єкта в європейському інтелектуальному середовищі.

Одним із головних напрямів діяльності Грушевського стало розбудовування Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові. Працюючи в умовах Австро-Угорської монархії, учений сприяв перетворенню товариства на важливий осередок української гуманітаристики. Організація наукових досліджень, видання фахової літератури, розвиток історичних студій та залучення дослідників до спільних проєктів створювали передумови для включення української науки до ширшого академічного середовища. Дослідники розглядають діяльність Грушевського в НТШ не лише як організаційну роботу, а і як культурно-політичний проєкт утвердження української національної науки [1, с. 256–273; 2].

Важливим інструментом міжнародної академічної комунікації було листування Грушевського з ученими, письменниками та громадськими діячами.

Епістолярна спадщина дає змогу простежити механізми обміну науковою інформацією, обговорення дослідницьких концепцій, пошуку рецензентів і поширення публікацій. Як засвідчують В. Тельвак та О. Салата, листи дозволяють реконструювати не лише публічну рецепцію праць Грушевського, а й приватні оцінки його наукових ідей українськими, російськими та західними інтелектуалами [3]. Отже, листування виконувало функцію неформального каналу міжнародної наукової взаємодії, підтримуючи професійні контакти навіть за відсутності систематичних інституційних механізмів співробітництва.

Особливе місце в міжнародних зв'язках Грушевського посідав французький інтелектуальний простір. Дослідження В. Тельвака та В. Тельвак показує, що французькі інтелектуали першої третини XX ст. сприймали його діяльність неоднозначно, а рецепція його праць залежала від рівня розвитку українознавчих студій та поширених у тогочасній славістиці уявлень про Східну Європу [4]. Водночас публікації Грушевського допомагали західноєвропейській інтелігенції відкривати українську історичну та культурну традицію як окремий предмет наукового дослідження. Це мало принципове значення в умовах, коли українська історія часто розглядалася крізь імперські російські інтерпретації.

Не менш показовими були контакти з польським академічним середовищем. Взаємодія українських і польських істориків відбувалася в умовах одночасного розвитку національних рухів та загострення політичних суперечностей у Східній Галичині. Дослідження В. Тельвака, В. Тельвак і Б. Янишина засвідчує, що ставлення польських інтелектуалів до Грушевського змінювалося: від переважно наукового обговорення його концепцій наприкінці XIX ст. до більшої політизації історіографічних дискусій на початку XX ст. [5]. Цей приклад демонструє, що міжнародні академічні контакти не існували окремо від політичного контексту, проте створювали простір для наукової полеміки та взаємного пізнання.

Міжнародне значення діяльності Грушевського виявлялося також у поширенні його історичних праць за межами України. Написання та публікація синтетичних досліджень з історії України, участь у наукових дискусіях і розвиток контактів із зарубіжними дослідниками сприяли утвердженню української історіографії як самостійного напряму гуманітарного знання. Важливим прикладом стала французькомовна праця *Abrégé de l'histoire de l'Ukraine*, видана 1920 р. в Парижі, Женеві та Празі [7]. Звернення до іншомовного академічного середовища давало змогу представляти українську історію читачам, які не володіли українською мовою, і розширювало можливості міжнародного обговорення українського питання.

Грушевський також видав працю «Очерк истории украинского народа», яку він опублікував російською мовою в Санкт-Петербурзі 1904 року. Вона призначалася для російськомовної української інтелігенції та російських читачів, щоб ознайомити їх з історією України як історією окремого народу. У передмові до першого видання він пояснював, що російською мовою немає цілісного огляду історії українського народу, а його багатотомна «Історія України-Руси» не може набути значного поширення в Росії. Тому він вирішив видати коротший курс, який дав би змогу читачам уперше ознайомитися з українською історією [6]. Важливо, що Грушевський не просто переклав уже

написану книжку. Він підготував окремий, стислий виклад своєї історичної концепції, зберігши принципове бачення історії України як самостійного історичного процесу.

Для українців у Російській імперії книжка давала можливість ознайомитися з науковим викладом власної історії в умовах обмежень українського друку. Для російської інтелігенції пропонувала альтернативу імперським схемам, у яких українська історія часто розглядалася як частина російської. Для міжнародного представлення України сприяла поширенню знань про український народ і його історичну самобутність. Книжка мала успіх і перевидавалася за життя автора у 1906, 1911 та 1913 роках. Наукова праця фактично виконувала функцію інтелектуального представництва України за відсутності власної держави. Грушевський використовував доступну читачам мову, щоб донести українську історичну концепцію до іншої аудиторії. Безпосередньо заявлена автором мета – ознайомлення читачів з історією України дістала ширше політичне значення.

У сучасному дослідницькому контексті діяльність Грушевського можна аналізувати через поняття наукової дипломатії — використання наукових контактів, досліджень, публікацій і професійних мереж для налагодження міжнародної комунікації та представлення культурної самобутності. Водночас важливо враховувати, що цей термін застосовується до його діяльності ретроспективно: Грушевський не діяв у межах сучасної інституціолізованої системи наукової дипломатії. Проте його практика демонструє, як академічна діяльність за відсутності власної держави могла виконувати функції культурного представництва та сприяти міжнародній видимості української нації.

Отже, міжнародні зв’язки Михайла Грушевського були важливою складовою розвитку української науки та її взаємодії з європейським інтелектуальним середовищем. Діяльність у Науковому товаристві імені Шевченка, листування з колегами, поширення історичних праць і рецепція його концепцій у Франції та Польщі сприяли утвердженню української історії як самостійного предмета академічного дослідження. Спадщина Грушевського засвідчує, що міжнародна наукова комунікація може бути важливим засобом культурного представництва, формування позитивного інтелектуального образу країни та розвитку міжнаціонального діалогу.

Література:

1. Гирич І. Наукове товариство ім. Т. Шевченка як культурно-політичний проект М. Грушевського. Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського). Київ: Український інститут національної пам'яті, 2012. 454 с.
2. Бонь О. Михайло Грушевський та Олекса Новицький у формуванні українських інтелектуальних мереж. Київські історичні студії. 2016. № 2 (3). С. 27–33. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-0757.2016.2.3.
3. Telvak V., Salata O. Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk. 2021. Issue 20. P. 31–38. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.20.240046.
4. Telvak V., Telvak V. Mykhailo Hrushevsky in the Works of His French Colleagues: Problems of Reception. Eminak: Scientific Quarterly Journal. 2022. Issue 4 (40). DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).610.

5. Telvak V., Telvak V., Yanyshyn B. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. Echa Przeszłości. 2023. Vol. XXIV/2. P. 89–104. DOI: https://doi.org/10.31648/ep.9668.
6. Грушевский Михаил Сергеевич (1866—1934). Очерк истории украинского народа. С.-Петербург: Общественная польза, 1904. 380с.
7. Hruchevsky M. Abrégé de l'histoire de l'Ukraine. Paris-Genève-Prague, 1920. 253с.

СИДОРЕНКО Ірина Григорівна,
кандидат філософських наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У ПРОСТОРІ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ: МІЖ КРИТИЧНИМ ОСМИСЛЕННЯМ І ЗНЕЦІНЕННЯМ

Історичні особистості посідають особливе місце в культурній пам'яті суспільства, стаючи не лише об'єктами наукового дослідження, й символами національної ідентичності. Водночас переосмислення їхньої діяльності актуалізує проблему співвідношення критичного аналізу минулого та збереження його ціннісних орієнтирів. Показовою в цьому контексті є постать Михайла Грушевського, чий авторитет виходить за межі його наукової та політичної діяльності.

Зрозуміти, як історичні особистості набувають символічного значення та яке місце посідають у колективних уявленнях про минуле, дозволяє концепція культурної пам'яті Яна Ассмана. Відповідно до неї уявлення спільноти про власне минуле зберігаються й передаються через культурні тексти, образи, символи та практики. Культурна пам'ять підтримує колективну ідентичність, надаючи певним подіям та особистостям особливого ціннісного значення [1].

Саме в такому контексті постать Михайла Грушевського набуває особливого значення для української культурної пам'яті. Його фундаментальна «Історія України-Руси» стала важливим інтелектуальним підґрунтям національної самосвідомості, утверджуючи уявлення про український народ як самостійного суб'єкта історичного процесу.

Внесок Грушевського у формування національної свідомості став підґрунтям для набуття його постаттю символічного значення, що простежується вже в оцінках його сучасників. Як засвідчує дослідження М. Нестеренка, у публіцистиці революційної доби утвердився образ «батька Грушевського» - національного лідера, з яким пов'язували утвердження української історичної та політичної суб'єктності [2, с. 72]. У меморіальному дискурсі після смерті вченого його постать осмислювали також через образи «будителя» та «Всеукраїнця» [3, с. 78]. Особливо промовистим є образ «будителя», що відображає уявлення про людину, діяльність якої сприяла пробудженню національної самосвідомості. Водночас визнання заслуг Грушевського співіснувало з критичними оцінками його політичних рішень [3, с. 76–77].

Формування таких образів засвідчує, що постать Грушевського поступово виходила за межі біографічного та історичного вимірів, набуваючи значення одного із символів українського національного міфу. Він не лише створював науковий наратив української історії, а й сам став частиною цього наративу.

Водночас символічний статус історичної особистості не виключає критичного аналізу її діяльності. Зокрема, федералістські погляди Грушевського на початковому етапі Української революції можуть бути предметом різних оцінок. Проте зведення його діяльності до окремих політичних рішень без урахування історичного контексту та еволюції поглядів створює ризик спрощеного розуміння його ролі.

Особливого значення ця проблема набуває в сучасному інформаційному просторі, де популярність медійної особи нерідко сприймається як свідчення її компетентності. Побіжні висловлювання, іронія чи сарказм можуть впливати на суспільне сприйняття історичних діячів, хоча й не замінюють аргументованого аналізу. Відкритість публічної дискусії є важливою ознакою демократичної культури, однак передбачає відповідальність за достовірність фактів і коректність інтерпретацій. Принциповим залишається розмежування авторитету знання та медійної популярності.

Звернення до постаті Грушевського порушує також питання про позитивний вимір культурної пам’яті. Ернест Ренан визначав націю як «душу, духовний принцип», що ґрунтується на спільній спадщині історичних спогадів і прагненні продовжувати спільне життя. Особливого значення він надавав пам’яті про видатних діячів та історичні здобутки народу [4]. В умовах сучасної війни ця думка набуває особливої актуальності: українське суспільство, передусім молоде покоління, потребує усвідомлення здобутків, які можуть бути джерелом національної гідності та віри у власне майбутнє.

Формування позитивного сприйняття видатних діячів української історії та культури потребує змістовного розкриття значення їхньої діяльності. Важлива роль у цьому належить університетам, культурним інституціям та медіа. Звернення до особистих історій, інтелектуальних здобутків і моральних виборів видатних діячів дозволяє подолати формальне сприйняття їхніх постатей, поєднуючи критичне осмислення минулого з усвідомленням цінності національної культурної спадщини.

Отже, філософсько-культурологічне осмислення постаті Михайла Грушевського засвідчує, що критичне ставлення до минулого й збереження позитивних символічних орієнтирів не є взаємовиключними. Формування зрілої культури пам’яті передбачає як аргументоване оцінювання історичних особистостей, так і розуміння їхнього значення для національної спільноти.

Література:

1. Assmann J. Collective Memory and Cultural Identity / translated by J. Czaplicka. *New German Critique*. 1995. No. 65. P. 125–133. DOI: https://doi.org/10.2307/488538.

2. Нестеренко М. «Батько Грушевський» у публіцистиці революційної доби. *Українські історичні студії*. 2026. № 19/61. DOI: https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8.

3. Нестеренко М. Грушевський-політик в українському меморіальному дискурсі. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2025. № 3. С. 74–83. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-3-74-83.

4. Ренан Е. Що таке нація? Електронна бібліотека «Ізборник». URL: http://litopys.org.ua/gellner/gel06.htm (дата звернення: 18.10.2026).

ПУГАЧ Юлія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ОБРАЗ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ: ВІД ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО СИМВОЛУ

Постать Михайла Грушевського посідає особливе місце в українському історичному та культурному просторі. Його діяльність охоплює наукову, громадсько-політичну, культурно-просвітницьку й державотворчу сфери, що зумовлює багатовимірність суспільного сприйняття цієї особистості. Водночас образ Грушевського в культурній пам'яті не є незмінним відображенням біографічних фактів, а формується під впливом історичних знань, суспільних уявлень, політичних контекстів і культурних репрезентацій. Дослідження його трансформації від історичної постаті до національного символу дає змогу простежити механізми формування української національної пам'яті.

Культурна пам'ять є механізмом збереження й передавання суспільством уявлень про минуле. Вона реалізується через історичні наративи, освітні практики, мистецькі твори, пам'ятники, музеї та меморіальні заходи. У цьому контексті історична особистість постає не лише об'єктом дослідження, а й носієм значень, які суспільство пов'язує зі своїм минулим. Матеріальні форми вшанування історичних постатей є важливими засобами фіксації колективної культурної пам'яті [2].

Формування образу Михайла Грушевського відбувалося складно й неоднозначно. Як історик, організатор української науки та громадський діяч, він зробив вагомий внесок у становлення національної історичної свідомості. Його концепція історії України, представлена передусім у багатотомній праці «Історія України-Руси», обґрунтовувала самостійність українського історичного процесу. Наукова діяльність Грушевського мала не лише академічне, а й культуротворче значення, оскільки сприяла формуванню цілісного бачення українцями власного минулого [5].

Важливим чинником символізації його постаті стала державотворча діяльність у період Української революції 1917–1921 років. Обрання Грушевського головою Української Центральної Ради сприяло перетворенню авторитетного науковця на одного з провідних політичних діячів національного руху. У суспільній свідомості він почав асоціюватися з ідеєю відновлення української державності. Поєднання наукової та політичної діяльності надало його образу символічної ваги, уособлюючи зв'язок між історичним минулим і прагненням українців до самовизначення.

Упродовж XX століття суспільне сприйняття Грушевського зазнавало істотних трансформацій. У радянський період його постать була об'єктом ідеологічного переосмислення, а наукова та політична спадщина подавалася упереджено. Обмеження доступу до його праць і критика державницьких поглядів спричинили розрив між реальним масштабом діяльності вченого та офіційним образом. Повернення Грушевського до національної культурної пам'яті стало складовою відновлення історичної тяглості українського державотворення.

Здобуття Україною незалежності створило передумови для нового осмислення спадщини Грушевського. Його образ почав формуватися на основі ширшого залучення наукових праць, архівних матеріалів, епістолярію та мемуарних джерел. Сучасні дослідження культурно-просвітницької діяльності історика засвідчують важливість комплексного підходу до реконструкції його інтелектуальної біографії. Зокрема, І. Павлос наголошує на необхідності цілісного осмислення культурно-просвітницьких і науково-педагогічних практик Грушевського [4]. Такий підхід сприяє подоланню спрощених уявлень про нього винятково як про історика або політика.

Особливе значення у формуванні культурної пам'яті має меморіалізація. Пам'ятники, меморіальні дошки, музеї та назви об'єктів публічного простору забезпечують видиму присутність історичної особистості в сучасному соціокультурному середовищі. У випадку Грушевського ці практики закріплюють його місце в національному історичному наративі та сприяють передаванню історичних знань наступним поколінням.

Водночас меморіалізація передбачає вибір характеристик історичної особистості, які стають домінантними в суспільному сприйнятті. У меморіальному дискурсі Грушевський постає як видатний історик, творець національної історіографічної концепції та державний діяч. М. Нестеренко, аналізуючи меморіальну публіцистику, простежує поширення характеристик Грушевського-політика як «будителя», «Всеукраїнця» і «батька», а також виявляє відмінності в оцінках його державотворчих рішень [3]. Це засвідчує, що культурна пам'ять не лише зберігає історичні образи, а й переосмислює їх відповідно до суспільних потреб.

Символізація постаті Грушевського виявляється також у сучасному освітньому та інформаційному просторі. Підручники, науково-популярні видання, музейні експозиції й цифрові ресурси формують різні моделі сприйняття його особистості. Важливим є дотримання принципів історичної достовірності та критичного осмислення джерел. Науково-популярна діяльність самого Грушевського, спрямована на поширення історичних знань і формування національної свідомості, залишається предметом сучасного історіографічного аналізу [1]. Її актуалізація засвідчує, що національний символ формується не лише через політичні події, а й завдяки інтелектуальній та культурній діяльності.

Перетворення Грушевського на національний символ не повинно супроводжуватися надмірною героїзацією чи спрощенням його біографії. Символічний образ має ґрунтуватися на критичному осмисленні історичного контексту, досягнень і суперечностей діяльності особистості. Багатовимірна

спадщина Грушевського дає змогу розглядати його не лише як уособлення національної державності, а й як інтелектуала, який працював над формуванням українського культурного простору.

Отже, образ Михайла Грушевського в українській культурній пам'яті є результатом тривалого процесу історіографічної рецепції, суспільного переосмислення та меморіалізації. Від авторитетного історика й учасника національного руху він поступово перетворився на символ української історичної тяглості, національної самосвідомості та державотворчих прагнень. Сучасне осмислення його спадщини потребує наукової об'єктивності, уваги до історичного контексту й подолання спрощених інтерпретацій. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз репрезентації Грушевського в освітньому, медійному та цифровому просторі.

Література:

1. Дутко Л. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в сучасному історіографічному дискурсі. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2024. № 1. С. 100–110. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-1-100-110 .
2. Єфімова А., Гончарук О. Культурно-історичні конотації в пам'ятниках і меморіалах України 2000–2021 рр. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2023. Вип. 47. С. 135–140. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.v47i.736
3. Нестеренко М. Грушевський-політик в українському меморіальному дискурсі. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2025. № 3. С. 74–83. DOI: https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-3-74-83.
4. Павлос І. Е. Культурно-просвітницька діяльність Михайла Грушевського еміграційного періоду: сучасна історіографічна рецепція. *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 254–265. DOI: https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-254-265.
5. Романцова Н. І., Романцов В. М. Питання формування національної історичної пам'яті українців у публіцистичній творчості голови УЦР М. Грушевського. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2025. Вип. 41. С. 72–80. DOI: https://doi.org/10.34079/2518-1521-2025-15-41-72-80.

ГОРЄЛОВА Вероніка Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
Таврійський національний університет імені
В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ М. ГРУШЕВСЬКОГО: ОСОБИСТІСНІ РИСИ ТА ЛІДЕРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У суспільній свідомості М. Грушевського нерідко називають «першим президентом України». Проте таке означення є історично неточним, оскільки Конституція УНР 1918 року не передбачала посади президента, а М. Грушевський обіймав посаду Голови Української Центральної Ради. Водночас поширеність цього образу засвідчує символічне значення його постаті в історичній пам'яті та процесі формування уявлень про українську державність [1]. Мета тез полягає в тому, щоб окреслити особистісні риси М. Грушевського, релевантні для розуміння його лідерського потенціалу. Психологічний портрет

доцільно будувати за чотирирівневою моделлю, яка охоплює базові, когнітивні, соціальні та мотиваційні характеристики. Ця модель є авторською аналітичною рамкою, сформованою з урахуванням сучасних підходів до вивчення лідерства [2].

На базовому рівні у біографічних джерелах М. Грушевський постає як людина з виразною внутрішньою суперечністю. Замкнутість і схильність до самоізоляції поєднувалися в ньому з винятковою самодисципліною та силою волі, що дозволяли йому послідовно рухатися до визначеної мети попри невдачі [1]. У джерелах також фіксуються скарги на самопочуття, зокрема головний біль і безсоння, які можуть свідчити про значне навантаження та погіршення самопочуття [1]. Сам М. Грушевський у «Споминах» описував свою психіку як неурівноважену, наголошуючи на потребі постійно мати перед собою мету [3, с. 115–140]. Важливо наголосити, що це не клінічний діагноз, а спосіб, у який джерела репрезентують психічне життя людини кінця XIX — початку XX століття.

Когнітивний рівень увиразнюється через масштаб наукового доробку М. Грушевського, який налічує понад дві тисячі праць [4]. У термінах психології таку тривалу інтелектуальну продуктивність можна пов'язати з високим рівнем когнітивної витривалості, тобто здатності до тривалої зосередженої праці без втрати результативності. Водночас варто застерегти, що ця характеристика є аналітичною інтерпретацією, а не встановленим психологічним механізмом.

Соціальний рівень розкривається через стиль керівництва Центральною Радою. Як голова цього органу М. Грушевський демонстрував процедурну майстерність у веденні зборів, зокрема вміння спрямувати промовця до предмета обговорення влучним запитанням [1, с. 193–246]. Сучасники описували його стиль як «батьківський», що можна інтерпретувати як співвіднесення з патерналістською моделлю лідерства, орієнтованою на підтримку й посередництво, а не на конфронтацію. Водночас джерела фіксують і складніші риси, зокрема вражливість і нахил до авторитаризму [1, с. 193–246]. Ці оцінки походять від опонентів, тому їх слід читати критично, але вони вказують на амбівалентність соціального образу лідера.

Мотиваційний рівень пов'язаний із тим, що вже в юнацькому віці М. Грушевський обрав шлях служіння Україні [1]. Це дає підстави кваліфікувати його мотивацію як просоціальну, орієнтовану на національне служіння. У термінах теорії трансформаційного лідерства, така мотивація може розглядатися як один із чинників формування ідеалізованого впливу, тобто здатності бути моральним взірцем для послідовників. Однак наявність просоціальної мотивації сама по собі не гарантує трансформаційного ефекту, оскільки необхідною є ще здатність мобілізувати послідовників навколо бачення.

Політична діяльність М. Грушевського в умовах революційної кризи порушує питання про межі його ситуативної гнучкості та здатності адаптувати політичні рішення до швидкої зміни обставин. Оцінювання цього аспекту потребує врахування не лише особистісних характеристик, а й складності тогочасних військово-політичних обставин, зокрема внутрішніх суперечностей українського руху, браку державотворчого досвіду та несприятливої

міжнародної ситуації [1, с. 193–246]. Це дає підстави розглядати політичну діяльність М. Грушевського як приклад суперечності між інтелектуальним і моральним авторитетом та здатністю забезпечувати стратегічне керівництво. Такий висновок є інтерпретацією, а не однозначною оцінкою його державотворчої діяльності.

Отже, психологічний профіль М. Грушевського дає підстави розглядати його передусім як інтелектуального й морального авторитета, водночас залишаючи відкритим питання про співвідношення його особистісних якостей і результативності політичного керівництва. Символічний статус «першого президента» можна розглядати як результат історичної пам'яті та суспільної потреби в уособленні української державності. Постать М. Грушевського демонструє, що інтелектуальний авторитет, моральна мотивація та політична ефективність є взаємопов'язаними, але не тотожними характеристиками лідерства.

Література:

1. Шаповал Ю. І., Верба І. В. Політичні портрети. Михайло Грушевський: «Я сам прийшов до політики через історію…». Київ: Парламентське вид-во, 2018. 496 с.

2. Цільмак О. М., Шмаленко Ю. І., Яковлев Д. В. Соціально-психологічний портрет сучасного лідера. Перспективи та інновації науки. 2025. № 9(55). С. 1622–1638. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9(55)-1622-1638.

3. Грушевський М. С. Спомини. Ч. 1 / публікація С. І. Білоконя ; передмова Ф. П. Шевченка. Київ. 1988. № 9. С. 115–140.

4. Михайло Грушевський (1866–1934). Творчий доробок складає понад 2000 праць // Український інститут національної пам'яті. URL: https://old.uinp.gov.ua/news/150-richchya-vid-dnya-narodzhennya-mikhaila-grushevskogo (дата звернення: 21.10.2026).

БАСАРА-ТИЛІЩАК Галина Богданівна,
кандидат історичних наук,
Інститут історії України НАН України (м. Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОГО АВТОРИТЕТУ ТА ОБРАЗУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ЛІДЕРА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В 1917 РОЦІ

Питання про образ Михайла Грушевського як лідера українства і політичної особи в свідомості пересічного українця у 1917 році раніше майже не обговорювалося у наукових дискусіях. Більшість членів Центральної Ради бачили ньому «українського Вашингтона» з його «святим і праведним законом», якого пророкував Тарас Шевченко. Дослідники Ю. Шаповал та І. Верба підкреслюють, що фігуру М. Грушевського українські партії розглядали як компромісну й здатну консолідувати роз'єднані національні сили у відповідальний момент революції, оскільки «формально безпартійний, московський засланець задовольняв усіх» [5, с. 149].

Обрання Михайла Грушевського головою Центральної Ради виявилося оптимальним рішенням, що дозволило в найкоротший термін здобути суспільний авторитет. За визначенням В. Верстюка, це зумовлювалося двома

чинниками: несподіваним, непрогнозованим вибухом стихійного українського руху та «феноменом М. Грушевського» [1, с. 38]. Він був однією з небагатьох постатей всеукраїнського, а не локального масштабу, відомим серед українства ще задовго до 1917 року. А самовіддана наукова праця ученого задля утвердження окремішності української історії та переслідування з боку царського режиму стали складовими його лідерського образу.

«Батькові народницької історіографії» М. Грушевському «своя» влада княжої чи козацької доби імпонувала у її харизматичній моделі, а не у формах народоправства. Канали трансляції позитивного образу голови Центральної Ради формували харизматичність постаті вже самого М. Грушевського. Повернувшись до Києва у березні 1917 року, М. Грушевський розгорнув активну діяльність. Його першим публічним виступом стала промова на кооперативному з'їзді Київщини (14 березня), а згодом – три виступи перед стотисячною українською маніфестацією 19 березня: біля міської думи, з її балкону та на Софійській площі. Попри те, що він не був, за спогадами сучасників, природженим оратором, його натхненна промова із закликом «одностайно і однодушно всім стати на велике діло і не спочити, і рук не спустити, доки не збудуємо тої автономної, тої вільної України», справила величезне враження [2, с. 3]. Дмитро Дорошенко описував цей момент так: «Всі ми стали на коліна... юрба схопила Грушевського на руки і понесла на другий поверх думи», де з тисяч грудей лунало: «Слава батькові Грушевському!» [4, с. 90]. Сам М. Грушевський називав цей день одним із «найрадісніших днів мого життя».

На адресу політика масово надходили вітання з провінції. Зокрема, Київські Губернські земські збори на надзвичайних земських зборах 22 березня 1917 р. вітали його як «невтомного борця за волю і щастя українського народу».

Всеукраїнський національний конгрес (6–8 квітня 1917 р.) легітимізував Центральну Раду та надав їй статус загальноукраїнського органу. 8 квітня у виборах голови Центральної Ради взяли участь 593 делегати, з яких 588 таємним голосуванням підтримали М. Грушевського. У «Споминах» він охарактеризував цей день як свій «тріумфальний день – найбільшої почесті, котрої я коли-небудь зазнав у житті» [3, с. 122]. Враження від цього тріумфу делегати поширили по всій Україні, зміцнюючи його авторитет.

З початком революції ім'я М. Грушевського почало асоціюватися у свідомості народу зі справою національного визволення і святом волі, набуваючи символічного змісту. Наприклад, 18 червня 1917 року в селі Демках Золотоніського повіту під час мітингу маніфестація йшла з портретами Т. Шевченка, О. Доманицького, М. Грушевського та з прапорами під звуки «Ще не вмерла Україна» і «Заповіту».

Вибух Української революції відродив видання праць М. Грушевського. Перша його брошура «Якої ми хочемо автономії і федерації» розійшлася 70-тисячним тиражем і мала три перевидання. Публіцистика політика, ставши ідеологічним підґрунтям Української революції 1917 – 1921 років, відіграла величезну просвітницьку роль у піднесенні національної свідомості українців.

Підсумовуючи суспільні настрої, урядовець українських міністерств Михайло Шкільник зазначив, що авторитет і довіра до М. Грушевського були

«безмежні», а ім'я «Батько народу» було придбане ним цілком слушно [6, с. 104]. Цей вплив зберігся на десятиліття, про що свідчить вітальна телеграма до 60-річчя М. Грушевського у 1926 році від студента Василенка: «Шевченко і Ви, Тату, у нас постояно на покутті».

Література:

1. Верстюк В. М. С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради // Український історичний журнал. 1996. №5. С.37 – 49.

2. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Голов. ред. П. Сохань. Т.4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». Львів: Світ, 2002 – 2007. 408с.

3. Грушевський М. Спомини // Київ. 1989. №9. С.108 – 149.

4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914 – 1920). Мюнхен, 1969. 543с.

5. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. 352с.

6. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 рр. Спомини і роздуми / Упоряд. В.Верстюк. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 512 с.

РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,
кандидат історичних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ЛЮДИНА І ДОБА: ЖИТТЄВИЙ ВИБІР МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОТРЯСІНЬ

Українська революція 1917–1921 рр. стала періодом глибоких суспільно-політичних трансформацій, коли питання національного самовизначення, державної незалежності та організації суспільного життя набули особливої актуальності. У цей час історичні обставини поставили перед українськими інтелектуалами принципово нове завдання: перейти від теоретичного обґрунтування права українського народу на власне історичне існування до практичної реалізації цього права у формі національної державності. Однією з найвизначніших постатей цього процесу став Михайло Сергійович Грушевський – історик, громадський діяч, політик і голова Української Центральної Ради [1; 2].

Життєвий вибір М. Грушевського доцільно розглядати не лише крізь призму його політичної діяльності, а й у контексті взаємозв’язку між особистими переконаннями, інтелектуальним досвідом та викликами історичної доби. Його шлях демонструє, як наукове осмислення минулого може стати підґрунтям політичної програми, а історик – перетворитися на безпосереднього учасника державотворчих процесів.

До революційних подій 1917 р. М. Грушевський уже мав значний авторитет у середовищі української інтелігенції. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» сприяла формуванню цілісного бачення історичного розвитку українського народу. Учений обстоював окремішність українського історичного

процесу, спростовуючи уявлення про українців як лише регіональну частину іншого народу. Історична концепція М.Грушевського мала не тільки наукове, а й суспільне значення, оскільки сприяла утвердженню української національної самосвідомості [3].

Водночас його життєвий шлях не був безперешкодним. Із початком Першої світової війни М. Грушевського заарештували в Києві за звинуваченнями в нелояльності до Російської імперії та заслали. Лише революційні події 1917 р. відкрили йому можливість повернутися до Києва та долучитися до політичного життя України [1; 2]. Таким чином, революція стала не випадковим епізодом у його біографії, а історичним моментом, коли багаторічна інтелектуальна праця отримала можливість практичного політичного втілення.

На початку березня 1917 р. Грушевського заочно обрали головою УЦР. Після повернення до Києва він очолив представницький орган українського руху, який перетворювався на центр формування національної влади [2].

Він не розглядав державність винятково як інституційне оформлення політичної незалежності. Важливими для нього були представництво інтересів широких суспільних верств, народовладдя, громадянські права та можливість самостійного визначення українцями власного майбутнього. У цьому виявлявся зв’язок між його історичним світоглядом і політичною програмою: народ, який мав власну історію та культурну традицію, повинен був отримати можливість самостійно організовувати суспільне життя.

Важливою рисою життєвого вибору М. Грушевського була прихильність до демократичних форм політичного життя. Він прагнув, щоб українська державність спиралася на представницькі інституції та волевиявлення громадян. Такий підхід відрізняв його бачення державотворення від моделей, заснованих насамперед на концентрації влади в руках одного політичного або військового лідера. Проте революційна дійсність висувала вимоги, які не завжди узгоджувалися з демократичними ідеалами: необхідно було забезпечувати оборону, підтримувати порядок, формувати дієві органи управління та реагувати на швидкі зміни військово-політичної ситуації.

Однією з найскладніших проблем Центральної Ради стала невідповідність між масштабом державотворчих завдань і наявними можливостями їх реалізації. Війна, соціальні конфлікти, економічна нестабільність, суперечності між політичними силами та наступ більшовицьких військ істотно ускладнювали діяльність українського керівництва. За таких обставин особистий авторитет М. Грушевського був важливим чинником консолідації національного руху, однак сам по собі не міг компенсувати слабкість державних інституцій, організаційні труднощі та брак необхідних ресурсів [2; 4].

У цьому полягає одна з головних суперечностей його політичної біографії. Грушевський був видатним ученим, здатним формувати масштабні історичні концепції та впливати на суспільну думку. Проте управління державотворчими процесами вимагало не лише інтелектуального авторитету й політичної переконливості, а й ефективної організації влади, швидкого ухвалення рішень та узгодження різних суспільних інтересів. Тому оцінка його діяльності має

враховувати як досягнення, так і обмеження, зумовлені особливостями революційної доби.

29 квітня 1918 р. Українська Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР, що закріплювала республіканські та демократичні принципи організації держави. Того ж дня владу Центральної Ради було припинено внаслідок державного перевороту, після якого встановився гетьманський режим Павла Скоропадського [2; 4]. Ці події символізували завершення важливого етапу політичної діяльності Грушевського та водночас продемонстрували вразливість демократичного державотворення в умовах військової й політичної нестабільності.

Проте значення Грушевського не обмежується результатами діяльності Центральної Ради. Після втрати нею влади він продовжив працювати над українськими політичними й науковими питаннями, перебував в еміграції, а згодом повернувся до радянської України. Його подальша доля засвідчила складність становища української інтелігенції в умовах утвердження радянського політичного режиму [1; 5].

Література:

1. Грушевський Михайло Сергійович. Біографія Михайла Грушевського. URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/Bio.html

2. Грушевський Михайло. Український інститут національної пам'яті. URL: https://unr.uinp.gov.ua/figures/grushevskiy-mikhaylo

3. Українська Центральна Рада (УЦР). Енциклопедія історії Української революції 1917–1921. URL: https://ukr-revolution.history.org.ua/termin/ukrajinska_tsentralna_rada

4. Грушевський М. С. Українська Центральна Рада й її Універсали. Перший і другий. Київ: Друкарня товариства «П. Барський», 1917. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/

5. Українська Центральна Рада і її Універсали. Літописець української історії. Михайло Грушевський. Український інститут національної пам'яті. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/litopysec-ukrayinskoyi-istoriyi-myhaylo-grushevskyy

АСАТУРОВ Сергій Константинович,
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ. ДРУГА «ЕМІГРАЦІЯ» І ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ.

«...Ні хвилі не вважав себе емігрантом, тільки закордонним робітником на нашій національній ниві»
Михайло Грушевський

Зауважимо, що власне поняття «еміграція» тут уживано достатньо умовно, щоб дати аналіз дій М. С. Грушевського за кордоном. Сам Михайло Сергійович неодноразово підкреслював, що ані миті не вважав себе емігрантом, перебуваючи і працюючи тимчасово за межами України.

Достатньо повно аналіз обставин вимушеної еміграції Михайла Грушевського 1919-1924 років подано у статті Ю. Шаповала. Ми коротко зупинимо увагу тільки на деяких аспектах передумов виїзду і обставинах і політичних мотивів його повернення до нової Росії [1]. Тобто, чим він переймався після гетьманського перевороту у так званий «кам'янець-подільський» період своєї політичної і вже просто суспільно-громадської діяльності і потім, залишивши нашу Батьківщин, від'їхавши на захід із залізничного вокзалу тодішнього міста Проскурова, й обставини його повернення.

Михайло Грушевський перебував у Кам`янці на Поділлі півтора місяця – з 14 лютого по 31 березня 1919 року і цей період в житті політика і професора був дуже плідним і насиченим подіями. Про це докладно можна довідатись зокрема з 4 тому книги другої 50-томного зібрання «Михайло Грушевський», виданого 2013 року.

У Кам`янці 52-літній Михайло Сергійович знов активно зайнявся політикою. Але після того як 27 березня Петлюра дав наказ всім міністерствам, в тому числі й тим, що були в Кам`янці, негайно прибути до Рівного, де вже розташувався новий урядовий центр, 31 березня, пробувши в Кам'янці-Подільському півтора місяці, Михайло Грушевський, після безуспішних спроб повернутися до влади, залишив місто. Сам він пізніш згадував, що отримав дозвіл виїхати за кордон від Ради міністрів УНР через Центральний Комітет УПСР уже під час переїзду з Києва до Кам`янця та жалівся: «Навіть дипломатичного паспорта, котрими так щедро наділювано усяких другорядних і третьорядних агентів, мені не видано». М. Грушевський виїхав з Кам`янця-Подільського із закордонним паспортом, виданим Подільським губернським комісаром УНР 8 березня 1919 року. Лише 10 жовтня 1919 року у Відні він отримав дипломатичний паспорт [2, 415].

Закордонна делегація під проводом М. Грушевського переглянула власні тактичні та ідеологічні позиції у зв'язку з новою ситуацією, яка була пов'язана з революцією в Росії і західноєвропейським соціалістичним рухом. Поступово члени групи перейшли на радянські позиції і розпочали пошук шляхів повернення в Україну.

У 1921 р. друкований орган КП(б)У – «Вісті ЦК КП(б)У», аналізуючи політику Закордонної делегації УПСР, визнали її «лояльною опозицією Радянській Україні». З цього приводу В. Винниченко писав: «Закордонна Делегація партії Українських соціалістів-революціонерів (центральна течія) стала виразно на ґрунт радянської влади. Вони мають велике бажання з'єднатись з боротьбистами».

Проте Постановою Політбюро КП(б)У легалізація УПСР в Україні визнавалася неможливою; бажаним було повернення в Україну для участі в радянському будівництві людей із Закордонної делегації, особливо М. Грушевського, однак передумовою цього повернення мав би бути вихід з УПСР (Українська партія соціалістів-революціонерів). Загалом українські комуністи відверто пояснили українським есерам (О. Шумський – М. Чечелю), що вбачають в есерах своїх конкурентів у боротьбі за прихильність українського селянства.

У листопаді 1921 р. М. Грушевський написав відкритого листа Голові Раднаркому Х. Раковському. Його було опубліковано. І вищі партійні органи змушені були повернутися до розгляду питання про долю українських есерів. 30 січня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У, розглянувши питання «Про групу Грушевського (Грушевський, Чечель, Христюк)», ухвалив рішення «доручити т. Раковському з'ясувати за кордоном питання про можливість приїзду на Україну групи Грушевського». Були різні варіанти повернення М. Грушевського в Україну. Однак в одному всі були одностайні: не дозволяти займатися політичною діяльністю.

Як наслідок, М. Грушевський повернувся в Україну 1924 року. Мотивуючи причини свого повернення, він називав бажання відкласти на бік старі рахунки, всю історію УСРР і взяти від радянської влади все, що вона може дати для закріплення здобутків революції і підготовки культурних чи національних вимог українського люду і заразом підтримати радянський режим, оскільки він буде відповідати інтересам краю не тільки іменем, а й ділом самим буде урядом України.

Література:

1. Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський: еміґрація й повернення в Україну (1919–1924 рр.). Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 4–23.

2. М. Грушевський. Твори у 50-ти томах. Т.4, книга ІІ, Львів, видавництво «Світ», 2013.

3. Як Михайла Грушевського з Проскурова в Європу відправляли. URL: https://mimh.org.ua/2026/10/03/yak-mykhayla-hrushevskoho-z-proskurova-v-yevropu-vidpravlialy/

4. 160 РОКІВ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО. URL: https://www.kult.km.ua/news/view/1909-160-rokiv-vid-dnya-narodzhennya-mihayla-grushevskogo

МАЦЕНКО Леся Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ПРИКЛАД ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Ще Мішель Монтень, відомий французький педагог XVI століття у творі «Досліди» (проби) описував біографії відомих людей з метою виховання на цих прикладах підростаючого покоління. М. Монтень писав: «Корисним є вивчення біографій відомих людей, бо їхні долі несуть у собі багато повчального». На нашу думку, Михайло Сергійович Грушевський є прикладом для сучасної молоді, тому у виховній роботі потрібно приділяти більше уваги цій визначній особистості. Враховуючи інтереси студентської молоді, варто запропонувати студентам переглянути документальні фільми, відеоролики, мультимедійні презентації, присвячені Михайлу Грушевському, заохочувати їх до участі у виховних заходах – виховних годинах, вікторинах, інтелектуальних іграх, до підготовки сценаріїв виховних заходів. Значний інтерес викликає біографія,

педагогічні погляди, просвітницька діяльність та педагогічні ідеї Михайла Грушевського.

Михайло Сергійович Грушевський (1866 - 1934) – видатний вчений, визначний історик, публіцист, письменник, літературознавець, археолог, соціолог, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч, засновник Української Народної Республіки, перший президент України. Ім'я Михайла Грушевського називають поряд із славетними іменами Тараса Шевченка та Івана Франка. Саме з його творчою спадщиною пов'язані ідеї відродження української культури і науки, історичної свідомості й національної гідності народу.

Хто ж він такий – Михайло Сергійович Грушевський? Яким він бачив себе сам, яким сприймаємо його ми? Як правило, біографію М.С. Грушевського поділяють на такі періоди: навчання, Львівський період, повернення до Києва, у Центральній Раді, еміграція, Грушевський — академік, останні роки життя та смерть.

У 1926 році у Києві вийшла „Автобіографія" М. Грушевського, у якій він писав, що походить з давньої, але бідної родини Грушів, пізніше Грушевських, що проживала в Чигиринському повіті. У 1869 році Михайло разом з батьками переїхав на Кавказ, у 1880-1886 рр. навчався у Тифліській гімназії. У липні 1886 року він звернувся з листом до ректора Університету Святого Володимира, що в Києві, з проханням зарахувати його на історичне відділення історико-філологічного факультету.

В студентські роки молодий дослідник детально вивчив середньовічну історію України, а як кандидатську дисертацію захистив новаторську роботу «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття» і одержав за це золоту медаль. Далі молодий історик захистив магістерську дисертацію «Барское староство. Исторические очерки» і дістав ступінь магістра та посаду професора у відомому в Європі Львівському університеті. Відтоді й протягом 19 років діяльність Грушевського була пов'язана з цим Університетом, науковим і суспільно-політичним життям Галичини.

Науково-організаційну, редакторську, викладацьку, дослідницьку роботу М. Грушевський успішно поєднував із політичною діяльністю. Був одним із засновників Української національно-демократичної партії у Галичині. У Петербурзі був одним із засновників часопису «Український вісник» — органу Української парламентської громади і Державної Думи. Високий науковий авторитет і надпартійна позиція забезпечували його незаперечне лідерство в національно-визвольному русі. І тому після Лютневої революції 1917 р. створена із представників українських соціалістичних партій Центральна Рада заочно обрала його головою. А в квітні 1918 р. Михайла Грушевського обрали Президентом України.

Але політична ситуація в країні була досить складною, і він вимушений був виїхати за кордон, де цілком зосередився на науковій роботі. На батьківщину політичний діяч повернувся всесвітньо визнаним лідером в історичній науці, якого обрали академіком Всеукраїнської академії наук. Продовжувалась різнопланова науково-дослідна робота, але політичні репресії 30-х років

торкнулись й Михайла Грушевського. У ньому вбачали одну з центральних постатей українського націоналізму і тому, хоча ненадовго, але заарештували. Після звільнення, незважаючи на вік та поганий стан здоров'я, вчений багато працював, намагаючись знайти віддушину у науковій праці. Наприкінці 1934 року його не стало. Видатний українець похований на Байковому Цвинтарі у Києві.

Література:

1. Обличчя української історії. Михайло Грушевський. URL: https://www.youtube.com/watch?v=s3LtSvyypNQ (дата звернення 29.10.2026)
2. Документальний серіал «Обличчя купюри. Михайло Грушевський» 2008) URL: www.youtube.com (дата звернення 29.10.2026)
3. На порозі історії. Михайло Грушевський. Документальний фільм, режисер Ірина Шатохіна, 2013, Україна. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bQ1vQC8OPiY (дата звернення 29.10.2026)

АНТОНЮК Оксана Юріївна,
доктор філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи,
Вінницька обласна універсальна наукова
бібліотека ім. В. Отамановського (м. Вінниця, Україна)

КРАЄЗНАВЧА БАЗА ДАНИХ «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ВІННИЧЧИНА» ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й АКТУАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ РЕГІОНУ

Постать Михайла Грушевського займає визначальне місце в українській історії завдяки його фундаментальним науковим працям, громадсько-політичній діяльності та внеску в українське державотворення. Осмислення його спадщини потребує не лише звернення до історичних документів і наукових досліджень, а й належної організації інформації про життєвий шлях ученого, його інтелектуальну діяльність, регіональні зв'язки та форми вшанування пам'яті. У цьому контексті особливого значення набувають бібліотечні інформаційні ресурси, які забезпечують систематизацію бібліографічних відомостей і створюють умови для їх подальшого наукового використання.

Актуальність теми зумовлена необхідністю поєднання традиційних форм бібліографічного опрацювання документів із сучасними цифровими засобами для збереження та поширення історичних знань. Накопичення значного масиву публікацій саме по собі не гарантує повноти інформаційного забезпечення досліджень. Важливими є тематичне впорядкування матеріалів, можливість оперативного пошуку, регулярне поповнення відомостей та забезпечення доступу до документів. Тому краєзнавчі бази даних доцільно розглядати не лише як довідкові інструменти, а й як інформаційну основу для вивчення регіональних аспектів історії та функціонування історичної пам'яті.

Підґрунтя дослідження становлять праці О. Антонюк, у яких розглянуто видові особливості електронних краєзнавчих баз даних, специфіку персональних електронних бібліографічних ресурсів та можливості їх використання для ви-

вчення життєдіяльності відомих діячів [1–3]. Дослідниця наголошує на важливості бібліографічної систематизації для інформаційного забезпечення краєзнавства. Публікація Н. Березюк також розглядає практичний досвід розвитку таких ресурсів на прикладі ВОУНБ ім. В. Отамановського, де електронні краєзнавчі бази даних характеризуються як платформа доступу до локальної історії [4].

Метою тез є визначення інформаційного та науково-пізнавального потенціалу краєзнавчої бази даних «Михайло Грушевський і Вінниччина» для збереженні документальної складової історичної пам'яті, систематизації краєзнавчих матеріалів та дослідженні регіонального виміру рецепції постаті М. Грушевського.

Показовим прикладом бібліотечної практики в цьому напрямі є діяльність Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Отамановського зі створення та розвитку баз даних власної генерації. Одним із таких ресурсів стала краєзнавча база даних «Михайло Грушевський і Вінниччина», започаткована у 2016 р. Вона об'єднує бібліографічні записи книг, збірників, альманахів та періодичних видань, у яких висвітлюються життя та діяльність М. Грушевського у вінницькому краєзнавчому контексті. Тематичне охоплення ресурсу включає подільські корені в родоводі історика, вшанування його пам'яті на Вінниччині, проведення наукових конференцій та історико-краєзнавчих читань, діяльність музеїв та музейних кімнат, встановлення пам'ятників і пам'ятних знаків, найменування вулиць й парків на його честь [4].

За даними Н. Березюк, станом на травень 2026 р. база містила 420 бібліографічних записів [4]. Цей показник характеризує обсяг накопиченого інформаційного масиву та засвідчує можливості систематизованого пошуку матеріалів з відповідної тематики. Водночас кількісний показник не є самодостатнім критерієм повноти бібліографічного забезпечення. Для ґрунтовного оцінювання ресурсу необхідно враховувати хронологічне охоплення публікацій, представленість різних видів документів, тематичне розмаїття записів, актуальність відомостей і регулярність поповнення бази.

Важливим результатом бібліографічного опрацювання теми стало видання у 2016 р. бібліографічного покажчика «Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження (29.09.1866–24.11.1934)» обсягом 132 сторінки [5]. Покажчик підготували Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк та О. М. Зелена. Видання систематизує бібліографічні матеріали, що висвітлюють зв'язки М. Грушевського з Поділлям, регіональні аспекти вивчення його життя та діяльності, а також увічнення пам'яті про історика на Вінниччині. Його науково-інформаційне значення полягає у впорядкуванні відомостей про публікації відповідної тематики та створенні бібліографічного підґрунтя для подальших краєзнавчих досліджень. Покажчик є важливим етапом систематизації регіональних матеріалів про постать ученого та доповнює сучасні можливості їх пошуку та використання в електронному середовищі.

Співвідношення бібліографічного покажчика та краєзнавчої бази даних підтверджує можливість поєднання традиційних і цифрових форм бібліографічного забезпечення краєзнавчих досліджень. Покажчик забезпечує систематизоване представлення бібліографічних матеріалів у межах окремого видання, тоді як

електронна база створює можливості для подальшого накопичення, оновлення та пошуку інформації. При цьому хронологічну послідовність і безпосередній зв'язок між конкретними бібліографічними записами та укладанням покажчика необхідно встановлювати на підставі документальних даних. З огляду на те, що покажчик опубліковано у 2016 р., а краєзнавча електронна база продовжувала поповнюватися, їх зіставлення становить перспективний напрям дослідження розвитку регіональної бібліографії про М. Грушевського.

Науково-пізнавальний потенціал бази визначається також можливістю вивчати постать історика крізь призму взаємодії загальнонаціональної історії та локального історичного досвіду. Відомості про наукові заходи, музейні ініціативи, меморіальні об'єкти та місцеві публікації створюють інформаційну основу для дослідження форм суспільного вшанування його імені на Вінниччині. Такий підхід дозволяє розширити традиційний біографічний ракурс і звернути увагу на те, як спадщина видатного діяча представлена в регіональному культурному просторі. Водночас визначення динаміки суспільної пам'яті, особливостей рецепції його постаті та змін у трактуванні спадщини потребує окремого змістового й порівняльного аналізу документів.

Подальший розвиток електронної бази доцільно пов'язувати з розширенням повнотекстового доступу до публікацій, удосконаленням тематичної навігації та регулярним оновленням бібліографічних записів. Приєднання повних текстів документів у форматі PDF та інших електронних форматах має здійснюватися з дотриманням вимог законодавства України у сфері авторського права і суміжних прав та з урахуванням правових підстав для відтворення й надання доступу до відповідних творів. Важливо також забезпечувати якість бібліографічного опису та розмежовувати фіксацію відомостей про публікацію та критичне оцінювання її змісту, оскільки наявність документа в базі не замінює джерелознавчого аналізу.

Отже, краєзнавча база даних «Михайло Грушевський і Вінниччина» є важливим інструментом інформаційного забезпечення краєзнавчих досліджень і збереження документальної складової історичної пам'яті. Її значення полягає в систематизації різнотипних бібліографічних матеріалів, забезпеченні доступу до відомостей про регіональні аспекти життя та спадщини М. Грушевського та створенні передумов для подальших історико-бібліографічних досліджень. У поєднанні з бібліографічним покажчиком 2016 р. електронний ресурс засвідчує практичну цінність послідовного бібліографічного опрацювання теми та перспективність цифрових форм організації краєзнавчої інформації. Актуальність цієї роботи посилюється в контексті 160-річчя від дня народження М. Грушевського, що створює додаткові можливості для поглиблення досліджень його інтелектуальної спадщини та регіональних вимірів її осмислення. Подальше поповнення й аналітичне опрацювання бібліографічної бази можуть стати інформаційним підґрунтям для підготовки нових ювілейних видань, бібліографічних покажчиків та інших науково-інформаційних матеріалів, присвячених видатному українському історику, науковцю, політику й державотворцю. Такий підхід сприятиме не лише розширенню джерельної бази досліджень, а й актуалізації постаті М. Грушевсь-

кого в сучасному науковому та культурно-освітньому просторі, збереженню історичної пам’яті й передаванню національної інтелектуальної спадщини наступним поколінням.

Література:

1. Антонюк О. Видова специфіка електронних краєзнавчих баз даних Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. Київ, 2022. Вип. 10. С. 10–21.

2. Антонюк О. Ю. Електронні персональні бази даних наукової бібліотеки. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями* : матеріали Міжнар. наук. конф. (5–7 жовт. 2021 р.). Київ, 2021. С. 361–364.

3. Антонюк О. Персональна електронна бібліографія ВОУНБ ім. В. Отамановського як джерело для вивчення життєдіяльності знаних діячів. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. Вип. 18. С. 10–32.

4. Березюк Н. Краєзнавчі електронні бази даних як платформа доступу до локальної історії (на прикладі ВОУНБ ім. В. Отамановського). *Українське бібліотечне краєзнавство у Добу Незалежності: традиції, досвід, перспективи* : зб. повідомлень Круглого столу, 28 трав. 2026 р. Київ, 2026. С. 19–25. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/7207 (дата звернення: 18.10.2026).

5. Михайло Грушевський і Вінниччина: до 150-річчя від дня народження (29.09.1866–24.11.1934) : бібліогр. покажч. / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк, О. М. Зелена ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Н. І. Морозова. Вінниця, 2016. 132 с. URL: https://library.vn.ua/elbooks/downloads/mixajlo-grushevskij-i-vinnichchina.pdf (дата звернення: 18.10.2026).

ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА Олеся Георгіївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський інститут Національної гвардії України (м.Київ, Україна)

ГАСТРОНОМІЧНІ ТРАДИЦІЇ РОДИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

Кожна історична постать органічно пов'язана зі своєю епохою Михайло Сергійович Грушевський — перший президент України, найвидатніший її історик, і вчений, інтелектуал зі світовим ім'ям — жив і діяв на доленосному для України зламі XIX-XX ст.

Повсякденне життя та побут вчений будував з любов'ю та теплотою мав прекрасні стосунки з дружиною Марією Вояківською, яка була вірним другом та берегинею їх дому. Про почуття історика до Марії свідчить ці рядки

«Мій світе затишний, моя утіхо мила, Яку в собі ти радість принесла! Блаженна сила та, що на широкім світі Докупи нас звела. Сміливо й радісно, без страху та вагання Рушаймо ми тим шляхом світовим...» [2, 1].

Подружжя обожнювало свою Катрусю лагідно називаючи її – «Ку», «Кулюня», «Бобочка», «солодка потішечка», іронічно та з любов'ю професор звертався «Високоповажній Кулюні Грушевській», чи просто «Котусю», чи «Котику», маємо своєрідну монограму : «ММК»: Михайло, Марія, Катерина. Єдине ціле! Так підписані всі їхні звісточки до того часу, доки вони залишались разом. Михайло Грушевський був надзвичайно турботливим, прогресивним та добрим чоловіком та батьком.

Про це ми дізнаємось з його листів, нотатників, зошитів та щоденників, експозицій та програм наукових співробітників Музею Михайла Грушевського у Києві. Марія Вояківська родом з Тернопільщини зналася на західноукраїнській кухні. Готувала овочеві супи на основі кореню селери, трав та локальних овочів, гречану та ячневу каші, мариновані овочі, печеню, пекла хліб. Обід був поживним та простим, який подавала у вишуканому білому посуді з 13 до 15 години. Михайло Грушевський з ранніх років переймався ідеєю вегетаріанства, сироїдством та можливостями людського організму. Володимир Винниченко гаряче підтримав свого товариша і навіть сам став сироїдом, однак сам професор вживав і м'ясо, і рибу. Окремо їв горіхи та сухофрукти.

Після скромного обіду професор любив випити кави у своєму кабінеті. «Кавовий період» М. Грушевського розпочався у 1894 році, коли вчений перебував у Львові особливо полюбив професор кав'ярню «Монополь», де було майже завжди гамірно, шумно саме там збиралися науковці, журналісти, літератори, критики.

Бернард-Оттон Андрійович відкрив свою кондитерську «Семаден» в будинку Штіфлера на вул. Хрещатик, 9 про якість його солодощів слава ширились по Україні та Європі, Крім того кав'ярня виконувала роль неофіційної «солодкої біржі», де за кавою, тортом-морозивом бізнесмени укладали мільйонні угоди. Любив відвідувати – це місце Микола Лисенко, Констянтин Паустовський, Ярослав Гашек. Особливою традицією родини Грушевських було четвергове чаювання, яке зародилась на батьківщині матері вченого селищі Сестринівці. До чорного чаю з лимоном та цукром готували печиво на смальці, згодом печиво отримало назву «Грушевські». Чаювали Грушевські повільно зі смаком розмовляли, веселились, обговорювали новини, планували відпустку у селі Криворівня.

Стіл накривали ошатною білою скатертиною, а сервіз був темно-синього кольору з золотими квітами та колами на столі букет зі свіжих квітів. Михайло Сергійович Грушевський був відомим любителем солодощів: цукерок, шоколаду, горішків, грильяжу, мигального праліне, мармеладу, тортиків, рулетів.

Жодне застілля чи свято не обходилось без солодкого столу. Улюбленими смаколиками Катерини Грушевської був горіховий торт, набат, шоколадові бомбочки» з сюрпризом на зразок сучасного кіндер-сюрпризу. Великодні свята відзначали особливо урочисто та ошатно, обов'язково готувала традиційну сирну паску. Цей рецепт вважався родинною гордістю: відомо, що у 1925 році на прохання родичів Грушевські навіть надсилали детальний опис приготування цієї паски своїй двоюрідній сестрі Ользі Микласевич.

Отже, Україна розпочала справу повернення з мороку небуття світлих імен вітчизняної історії та науки, їхній життя, характерів, особливостей побуту. Спробою долучитися до цього процесу і є запропоновані автором тези.

Література:

1. Михайло Грушевський [Текст] : статті, спогади, документи і коментарі. Т. 194 / за ред. М. Стахів і М. Фр.-Чировський. - Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто : Наукове Товариство ім.Шевченка, 1978. - 236 с. - (Секція історії України).

2. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/12/157147/

БАРАНОВСЬКА Катерина Василівна,
асистент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІДЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ВІД ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ДО СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ

Культурний простір України формувався як результат тривалого історичного розвитку, і його осмислення неможливе без звернення до спадщини Михайла Грушевського – історика, політика й організатора науки, який обґрунтував підходи до розуміння української історії та культури, що зберігають значення й сьогодні.

Ключовою інтелектуальною інновацією М. Грушевського стало обґрунтування безперервності історичного розвитку українського народу. У праці «Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» він піддав критиці традиційну схему, за якою історія Київської Русі механічно поєднувалась із історією Московської держави, а українське минуле «зникало» на кілька століть [2, с. 299]. Альтернативою стала концепція, у якій український народ постає самостійним історичним суб'єктом із власною територією, мовою та культурною традицією, а Київська держава, Галицько-Волинська держава, козацька доба й новітнє національне відродження сприймаються як ланки єдиного процесу [5, с. 11]. Фактично йдеться про формування історичної пам'яті як основи культурної ідентичності, що збігається з сучасним розумінням «місць пам'яті» як опорних точок колективної самосвідомості [4, с. 7].

Важливою складовою поглядів М. Грушевського є народоцентризм. Історію він розглядав не як хроніку династій і держав, а як життя народу, його звичаїв, мови, фольклору, господарських і духовних практик. У брошурі «Хто такі українці і чого вони хочуть» учений описує український народ через спільність етнографічної території, мови, культурних традицій і почуття єдності [1, с. 14]. Такий підхід дає змогу трактувати культурний простір не як сукупність адміністративних кордонів, а як мережу смислів, традицій і інституцій, що поєднує регіони й покоління. Дослідники наголошують, що саме Грушевський вибудував модель національної історії, яка втілила ідею «розбудови нації» через знання про власне минуле [3, с. 12].

Не менш показовою є інституційна діяльність ученого. Очолюючи Наукове товариство імені Шевченка у Львові, а згодом Українську Центральну Раду, він послідовно перетворював ідеї на практику: створював академічні осередки, видання, наукову термінологію, мережу фахового спілкування. Це дозволяє розглядати культурний простір як результат цілеспрямованої інституційної роботи, а не лише стихійного розвитку. Для сучасної України цей досвід важливий в аспекті формування національної наукової та освітньої

інфраструктури, розвитку української мови й видавничої справи, музейних і архівних установ.

Ідеї М. Грушевського корелюють із сучасними стратегіями. По-перше, це політика пам'яті: докорінне переосмислення спільного минулого, деколонізація публічного простору, повернення в науковий і освітній обіг замовчуваних сторінок історії та імен. Як зазначав П. Нора, пам'ять є живою, але потребує закріплення в конкретних об'єктах, символах і ритуалах [4, с. 13] – тому топоніміка, меморіальні практики, музейні експозиції стають інструментами формування спільної ідентичності. По-друге, це мовна й культурна політика, спрямована на розширення присутності української мови та культурного продукту в публічній сфері. По-третє, це захист культурної спадщини від руйнування під час війни та її документування, що відповідає завданню збереження «пам'яті народу» як умови його існування.

Водночас спадщина М. Грушевського не вичерпується апологією національної історії. Його підхід передбачав науковий критицизм, повагу до джерел і розуміння української історії в європейському контексті. Для сучасних стратегій це означає потребу балансувати між консолідаційною функцією історичної пам'яті та відкритістю до діалогу, полікультурності й різноманітності регіональних традицій, що традиційно складали український простір [5, с. 15].

Ідеї М. Грушевського про безперервність національної історії, народоцентризм та інституційну розбудову культури становлять методологічне підґрунтя для осмислення сучасного культурного простору України. Їх реалізація в сучасних стратегіях передбачає поєднання політики пам'яті, мовної та освітньої політики, збереження спадщини й розвитку наукових інституцій у відкритому європейському контексті.

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Либідь, 1991.

2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію. Санкт-Петербург, 1904. С. 298–304.

3. Plokhy S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto: University of Toronto Press, 2005.

4. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. Representations. 1989. No. 26. P. 7–24.

5. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1991.

МОРОЗ Олег Васильович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ІДЕАЛ ЛІДЕРСТВА СЛУЖІННЯ ІНТЕРЕСАМ НАРОДУ І ДЕРЖАВИ

Постать Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934) посідає особливе місце в історії українського націє- та державотворення. Його діяльність доцільно осмислювати не лише в історико-політичній, а й у соціально-психологічній

площині - крізь призму гуманістичних концепцій лідерства. Метою дослідження є інтерпретація ключових біографічних подій і громадсько-політичних практик М. Грушевського на основі теорії лідерства служіння Роберта Грінліфа, концепції ціннісно орієнтованого лідерства Сюзан і Томаса Кучмарскі та теорії трансформаційного лідерства Джеймса Макгрегора Бернса. Застосування цих моделей до історичної особи є ретроспективною аналітичною інтерпретацією.

У концепції Р. Грінліфа (1970) справжнє лідерство виростає з первинного прагнення служити іншим; влада й організаційний статус постають засобами, а не самоціллю. Критерієм такого лідерства є розвиток людей, розширення їхньої самостійності та турбота про найбільш уразливих [1]. Життєва стратегія М. Грушевського демонструє низку рис, співзвучних цьому підходу: пріоритет суспільної користі, просвітницьке служіння, інституційне розбудовування української науки, відповідальність за спільноту та готовність приймати особисті ризики.

Майбутній історик народився 29 вересня 1866 р. у Холмі, здобув освіту в Тифліській гімназії та Київському університеті, формувався як науковець під впливом Володимира Антоновича. Від 1894 р. працював професором Львівського університету, а з 1897 р. очолював Наукове товариство імені Шевченка. Організація дослідницької праці, підтримка наукових видань та виховання нової генерації істориків були формами служіння суспільству через створення знань і розвиток людського потенціалу. Багатотомна «Історія України-Руси» руйнувала уявлення про українське минуле як другорядний додаток до історії інших народів, аргументовано представляючи українців як самостійного суб'єкта історичного процесу [4; 5].

Саме на цій основі виявляється трансформаційний вимір його лідерства. За Дж. М. Бернсом (1978), трансформаційний лідер спонукає послідовників виходити за межі вузького приватного інтересу, підносить мотивацію та моральні орієнтири спільної діяльності [2]. М. Грушевський мобілізував не обіцянками особистої вигоди, а переконливим історичним наративом про тяглість українського життя, культурну самобутність і право народу на політичне самовизначення. Його популярні праці «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство?», «Якої ми хочемо автономії й федерації» переводили академічне знання в доступну мову громадянської самоідентифікації. Історична пам'ять у цій практиці ставала не лише предметом дослідження, а й ресурсом колективної гідності, солідарності та державотворчої мотивації [5].

Ціннісно орієнтована концепція Сюзан і Томаса Кучмарскі розглядає лідерство як формування спільно поділюваних норм, відносин довіри, причетності й відповідальності; цінності мають не декларуватися одноосібно, а засвоюватися в діяльності лідерів і послідовників [3]. Грушевський прагнув об'єднати українське суспільство навколо таких засад, як свобода, народовладдя, освіта, національна гідність та політична суб'єктність. Практичним втіленням ціннісної взаємодії стали видавничі ініціативи, наукові інституції, громадське просвітництво й участь у формуванні представницьких політичних органів.

Отже, йдеться не просто про авторитет видатного інтелектуала, а про поширення цінностей, які здатні спонукати інших до самостійної відповідальної дії.

Особливим випробуванням принципу служіння стала Українська революція 1917-1921 рр. Після років переслідувань і заслання у Російській імперії М. Грушевський у березні 1917 р. прийняв обрання головою Української Центральної Ради. Замість зосередження на безпечній академічній кар'єрі він очолив представницький орган українського руху в умовах війни й політичної нестабільності. Під його проводом Центральна Рада пройшла шлях від автономістської програми до проголошення незалежності Української Народної Республіки IV Універсалом у січні 1918 р.; він брав участь у підготовці її основних політичних документів [5; 6]. Відтак наукове переконання в історичному праві українців на власне буття переросло в особисту відповідальність за спробу створення демократичних державних інституцій.

Ціна цього вибору була трагічною. Під час більшовицького обстрілу Києва в січні 1918 р. зайнявся будинок родини Грушевських на Паньківській вулиці, згоріли бібліотека, рукописи й родинні цінності. Його матір Глафіру Захарівну винесли з вогню живою, однак після пережитого потрясіння вона померла через кілька днів, 30 січня (12 лютого за новим стилем) 1918 р. [7]. Ця втрата унаочнює особисту вразливість державотворця.

Після поразки Центральної Ради та подальших політичних потрясінь М. Грушевський 1919 р. опинився в еміграції. За кордоном продовжив наукову, публіцистичну й організаційну діяльність, зокрема розбудовував Український соціологічний інститут. У березні 1924 р., в умовах радянської політики українізації, повернувся до Києва, сподіваючись відновити повноцінну працю на батьківщині. Він очолив історичні дослідження, відновив журнал «Україна», підтримував розвиток українських гуманітарних студій [4; 5].

Надії на тривалу наукову працю не справдилися. 1931 р. М. Грушевського заарештували у сфабрикованій справі «Українського національного центру»; після звільнення він фактично був усунений від вільного наукового життя в Україні й мешкав під наглядом у Москві. 24 листопада 1934 р. помер у Кисловодську внаслідок тяжкого інфекційного процесу - злоякісного карбункула спини, ускладненого сепсисом, після низки оперативних втручань.

Література:

1. Greenleaf R. K. The Servant as Leader. Indianapolis : Robert K. Greenleaf Center, 1970.

2. Burns J. M. Leadership. New York : Harper & Row, 1978.

3. Kuczmarski S. S., Kuczmarski T. D. Values-Based Leadership: Rebuilding Employee Commitment, Performance, and Productivity. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1995.

4. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 1 : До початку XI віка. Київ : Наукова думка, 1991. 736 с.

5. Грушевський Михайло Сергійович. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-32114 (дата звернення: 29.10.2026).

6. Головою Української Центральної Ради було обрано Михайла Грушевського. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/3984 (дата звернення: 29.10.2026).

7. Трагедія дому Грушевських. Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. URL: https://immh.kyiv.ua/ua/tragediya-domu-grushevskih/ (дата звернення: 29.10.2026).

МАРУСЯК Василь Михайлович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ БІОЕТИКИ

У сучасних умовах розвитку науки, медицини й біотехнологій особливого значення набуває осмислення моральних засад ставлення до життя, людської гідності та відповідальності за наслідки діяльності людини. Біоетика як міждисциплінарна галузь знань покликана забезпечувати взаємозв'язок наукових досягнень із моральними цінностями, гуманістичними принципами й усвідомленням відповідальності за збереження життя. У цьому контексті актуальним є звернення до інтелектуальної спадщини українських мислителів, морально-етичні погляди яких можуть бути переосмислені крізь призму сучасних біоетичних підходів. Однією з таких постатей є Михайло Грушевський - історик, учений і громадський діяч, у працях якого порушувалися проблеми свободи, моральної відповідальності, гуманності, солідарності та культури суспільного життя.

Морально-етичні погляди М. Грушевського формувалися в умовах суспільних трансформацій кінця XIX - першої третини XX століття та були пов'язані з його історичними, релігієзнавчими й суспільно-політичними дослідженнями. Як зазначає О. Галан у праці «Морально-етичні принципи Михайла Грушевського», важливе місце в етичних поглядах ученого посідали свобода, єдність, солідарність, гуманність, любов і моральна відповідальність особистості [1]. Ці категорії характеризують його розуміння взаємозв'язку між індивідуальним вибором, суспільними відносинами та моральними засадами організації життя.

Важливим джерелом для осмислення цих ідей є публіцистична праця М. Грушевського «На порозі Нової України: гадки і мрії», зокрема розділ «Культура краси і культура життя», написаний у 1918 році [2]. У ньому автор порушує проблему невідповідності між досягненнями культури та здатністю суспільства організовувати практичне життя, розв'язувати соціально-економічні завдання й забезпечувати належні умови розвитку.

Грушевський наголошував на необхідності посилення практичної, організаційної, освітньої та технічної складових суспільного поступу. Отже, поняття «культура життя» у його публіцистиці характеризує передусім якість суспільного устрою та спроможність перетворювати культурні надбання на реальні умови людського добробуту. Воно не є тотожним сучасній біоетиці, проте створює підстави для інтерпретації його поглядів у контексті відповідальності за умови людського існування [2].

Особливого значення для біоетичного прочитання спадщини науковця набуває проблема моральної відповідальності. У праці О. Галан, присвяченій етичним принципам ученого, підкреслено його увагу до питань сенсу життя, оцінювання людських учинків, милосердя, любові, гуманності та ставлення до

інших людей. Дослідниця також виокремлює свободу як одну з основних моральних і духовних цінностей у світогляді М. Грушевського [1]. У сучасному біоетичному дискурсі подібні положення можна співвіднести з повагою до людської гідності, визнанням цінності особистості, відповідальним ухваленням рішень і необхідністю враховувати можливі наслідки професійної діяльності.

Водночас важливо не зводити моральну відповідальність до суто індивідуальної поведінки. У світогляді М. Грушевського значне місце посідали суспільна солідарність, свобода та відповідальність за спільне життя. Ці положення дозволяють порушити питання про соціальні передумови добробуту людини: доступність освіти, медичної допомоги, належні умови життя та можливості реалізації особистості. У сучасній біоетиці відповідні питання розглядаються, зокрема, крізь призму справедливості, суспільної відповідальності й захисту прав людини. Однак таке зіставлення є результатом сучасної інтерпретації ідей М. Грушевського, а не свідченням того, що він сформулював відповідні біоетичні принципи в їхньому нинішньому значенні.

Релігійно-етичний аспект світогляду М. Грушевського розкрито в дослідженні І. Гирича та В. Ульяновського «Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського» [3]. Автори розглядають релігійну проблематику в контексті його інтелектуальної спадщини, що дає змогу глибше осмислити взаємозв'язок моральних переконань, духовного самовизначення людини та суспільного життя. У дослідженні О. Галан також акцентовано увагу на тому, що М. Грушевський розглядав моральні питання через проблеми людського існування, відповідальності, гуманності, милосердя й солідарності [1]. У контексті сучасної біоетики ці аспекти важливі тим, що моральні рішення щодо життя та здоров'я потребують не тільки спеціальних знань, а й усвідомлення цінності людини, поваги до її гідності та відповідального ставлення до потреб інших.

Для коректного зіставлення поглядів М. Грушевського із сучасною біоетикою необхідно враховувати історію становлення цієї галузі. У 1927 році німецький мислитель Ф. Яр опублікував працю, у якій обґрунтував поняття біоетики та розширив моральні обов'язки людини на тварин і рослини. Його підхід передбачав поширення етичного осмислення на ставлення до різних форм життя [4]. Пізніше, у 1970 році, американський біохімік В.-Р. Поттер запропонував розуміння біоетики як міждисциплінарного напряму, що має поєднувати біологічне знання з моральними цінностями та відповідальністю за майбутнє людства [4]. Ці концепції засвідчують, що біоетика розвивалася як відповідь на необхідність морального осмислення наукового прогресу, людських потреб і взаємодії людини з навколишнім світом.

Порівняння цих підходів із морально-етичними поглядами М. Грушевського дає змогу визначити кілька напрямів концептуального співзвуччя. По-перше, це визнання важливості моральних орієнтирів у регулюванні людської діяльності. По-друге, акцент на відповідальності, гуманності та солідарності як передумовах суспільного добробуту. По-третє, розуміння культури не лише як сукупності духовних надбань, а і як якості практичного життя суспільства. Ці ідеї мають право бути залученими до

сучасного біоетичного аналізу питань людської гідності, справедливості, соціальних умов здоров'я та моральної відповідальності за наслідки науково-технологічного розвитку.

Водночас між поглядами М. Грушевського та сучасними концепціями біоетики існує принципова історична відмінність. Грушевський не розробляв окремої біоетичної теорії, а поняття «біоетика» не було складником його відомої наукової термінології. Проте можемо стверджувати про сучасне біоетичне прочитання окремих морально-філософських і суспільних ідей ученого, що дає змогу актуалізувати його спадщину для осмислення сучасних етичних викликів.

Отже, морально-етичні погляди Михайла Грушевського становлять значущий матеріал для сучасного міждисциплінарного осмислення проблем людської гідності, свободи, моральної відповідальності, гуманності та суспільної солідарності. Аналіз його праці «Культура краси і культура життя» й наукових досліджень, присвячених його етичним і релігійним поглядам, дає підстави виокремити ідеї, що є концептуально співзвучними окремим положенням сучасної біоетики.

Література:

1. Галан О. Морально-етичні принципи Михайла Грушевського. *Методологічні та методичні проблеми викладання у сучасному освітньому процесі*: матеріали XI науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 24 листопада 2021 р.). Луцьк: КЗВО «Луцький педагогічний коледж», 2021. С. 19–22. URL: https://biotechuniv.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/kaf-unesco-stud-zb-5.pdf

2. Грушевський М. С. Культура краси і культура життя. *На порозі Нової України: гадки і мрії*. 1918. Електронна енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського. URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1918/NaPoroziNovojiUkrajiny/KulturaKrasyIKulturaZhyttja.html

3. Гирич І., Ульяновський В. Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського. *Духовна Україна: збірка творів*. Київ: Либідь, 1994. С. 521–544. Sass H.-M. Fritz Jahr's 1927 Concept of Bioethics. *Kennedy Institute of Ethics Journal*. 2007. Vol. 17. № 4. P. 279–295. DOI: https://doi.org/10.1353/ken.2008.0006

4. Potter V. R. Bioethics, the Science of Survival. *Perspectives in Biology and Medicine*. 1970. Vol. 14. № 1. P. 127–153. DOI: https://doi.org/10.1353/pbm.1970.0015

БРЕЯН Андрій Васильович,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЗА ЩОДЕННИКАМИ Й ЛИСТАМИ

Психологічний портрет історичної особистості потребує виходу за межі усталених біографічних характеристик і звернення до джерел, у яких відображено її внутрішній світ. Ці матеріали дають змогу дослідити, як він сприймав себе, оцінював власний характер і визначав особисті пріоритети. Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто в дослідженні С. Панькової, присвяченому психологічному портрету Грушевського за мемуарними й епістолярними джерелами [1, с.

36–49]. У цій статті основну увагу зосереджено на його схильності до самоаналізу, ставленні до моральної відповідальності та співвідношенні особистих переживань із громадським обов'язком.

Однією з найвиразніших рис Грушевського постає схильність до самоспостереження. В листі до Ямпольської він погоджується з її характеристикою власного характеру й визнає свою «схильність до спостереження з позиції третьої особи». Водночас він застерігає адресатку від висновку, ніби така позиція означає відсторонення від суспільства, оскільки, за його словами, майже всі його інтереси пов'язані із суспільним життям [4, арк. 26–27 зв.]. Це свідчення дає підстави говорити про виражену рефлексивність – здатність аналізувати власні думки, мотиви та способи поведінки, ніби займаючи позицію стороннього спостерігача. Така внутрішня дистанція могла допомагати Грушевському оцінювати ситуації з аналітичної перспективи й стримувати безпосередні емоційні реакції. Проте вона могла ускладнювати відверте саморозкриття у близьких стосунках. У листуванні з Ямпольською він нерідко зберігав емоційну дистанцію, вдавався до іронії та уникав надмірно відвертих розмов, що часом викликало невдоволення його адресатки [3, с. 81–82]. Важливо, що сам Грушевський визнавав і власну чутливість до суспільного визнання. У згаданому листі він зауважував, що в глибині душі не є байдужим до пошани [4, арк. 26–27 зв.]. Це зізнання доповнює образ стриманого інтелектуала: за схильністю до самоаналізу та зовнішньою дистанційованістю проступає потреба у визнанні власних зусиль. Водночас готовність назвати цю потребу свідчить про певну відвертість у самооцінці. Грушевський не намагався представити себе цілковито вільним від людських амбіцій, а включав їх у власне розуміння характеру.

Особливості ставлення Грушевського до боротьби та відповідальності виявляють внутрішній конфлікт між тенденцією уникати психологічно обтяжливих ситуацій і готовністю діяти відповідно до усвідомлених моральних зобов'язань. Він погоджувався з характеристикою власної натури як пасивної, проте пов'язував небажання вступати в боротьбу передусім із тягарем відповідальності за наслідки рішень. Грушевський визнавав, що воліє ситуаціям, у яких відповідає лише за себе, оскільки відповідальність за інших посилює внутрішнє напруження. Водночас він наголошував на здатності долати перешкоди й докладати зусиль для досягнення мети, коли цього вимагає усвідомлений обов'язок [4, арк. 26–27 зв.]. З психологічного погляду, така самохарактеристика вказує на суперечність між уникальною тенденцією у відповідь на очікуване емоційне навантаження та мотивацією, зумовленою особистими переконаннями й почуттям обов'язку. Імовірно, необхідність ухвалювати рішення, від яких залежать інші люди, актуалізувала переживання відповідальності та ускладнювала вибір способу поведінки. Проте усвідомлення значущості певної мети могло ставати регулятором активності, допомагаючи долати внутрішній опір.

Іншою визначальною характеристикою Грушевського була виняткова орієнтація на працю. У листі до Ямпольської він жартівливо зауважував, що йому стали б у пригоді доба тривалістю шістдесят годин, аби встигати виконувати поточні завдання, працювати в архіві над дисертацією, готуватися до магістерського іспиту й підтримувати стосунки з близькими людьми [4, арк. 26–27 зв.].

За цим висловлюванням простежується постійна напруга між обсягом поставлених завдань і доступним часом. Наукова робота вимагала від нього тривалої концентрації, систематичності та здатності підпорядковувати повсякденне життя довгостроковим цілям. Особливості емоційного життя Грушевського виразно простежуються в його ставленні до близьких людей. У листі до Ямпольської він писав, що ніколи особливо не прагнув особистого щастя й не міг чітко визначити, чого саме бажає для себе. Натомість основою свого щастя він називав добробут близьких людей, серед яких була й сама адресатка [3, с. 94].

Щоденниковий запис від 10 січня 1892 року розкриває складність його переживань у стосунках із Ямпольською. Реагуючи на її докір, Грушевський відчував внутрішнє сум'яття, вагався щодо майбутнього взаємин і водночас зазначав, що йому важко від неї відмовитися [2, с. 148]. У цьому епізоді поєднуються емоційна прив’язаність, почуття відповідальності за іншу людину та сумнів у спільному майбутньому. Така неоднозначність вказує на складність переживання близькості, коли власне бажання вступає в суперечність із міркуваннями про можливе щастя іншої людини. Зіставлення щоденника з листуванням дає змогу припустити, що Грушевський схильний був ретельно осмислювати наслідки міжособистісних рішень. Він не приховував від самого себе сумнівів, повертався до суперечливих переживань і намагався співвідносити власні почуття з моральними вимогами. Проте інтенсивна рефлексія не обов’язково приводить до швидкого рішення. У його випадку вона могла одночасно поглиблювати розуміння ситуації та ускладнювати остаточний вибір.

Психологічна своєрідність Грушевського виявляється в розбіжності між його схильністю до самоспостереження й обережністю в ситуаціях відповідального вибору та активною науковою і громадсько-політичною діяльністю. Це свідчить про те, що внутрішні вагання не обмежували його здатності діяти. Імовірно, усвідомлення суспільної значущості певних рішень допомагало йому долати внутрішній опір і брати на себе відповідальність [1, с. 36–49].

Отже, психологічний портрет Грушевського характеризується вираженою рефлексивністю, інтелектуальною зосередженістю, самокритичністю та чутливістю до моральних наслідків власних рішень. Його поведінка відображає взаємодію особистих сумнівів, внутрішніх переконань і почуття обов’язку. Саме ця взаємодія пояснює, як схильність до обережності могла поєднуватися з рішучістю в науковій і суспільній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панькова С. Психологічний портрет Михайла Грушевського у світлі мемуарних та епістолярних джерел. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2017. Т. 270. Праці Історично-філософської секції. С. 36–49. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0002348

2. Грушевський М. С. *Щоденник (1888–1894 рр.)* / підготовка до видання, переднє слово, упорядкування, коментарі і післямова Л. Зашкільняка. Київ, 1997. 264 с. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0004157

3. Кондаурова Г. В. «Життя окрім роботи я собі й помислити не можу» – вибрані листи Михайла Грушевського до Ганни Ямпольської (1890–1892 рр.). *Український історичний журнал*. 2016. № 5. С. 80–100. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/bitstream/handle/123456789/130120/05-Kondaurova.pdf?sequence=1

4. Лист М. С. Грушевського до Ганни Ямпольської з роздумами про власний характер (1891 р.). Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 26–27 зв.
5. Грушевський М. Спомини. *Київ*. 1992. № 2. С. 115–117.

ГОРБАЧОВА Анастасія Олегівна,
студентка, спеціальність «Міжнародні відносини»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛЮБОВЕЦЬ Олена Миколаївна****,*
доктор історичних наук, професор,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ,Україна)

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: ОСОБИСТІСТЬ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ВИКЛИКИ ДОБИ

Постать Михайла Грушевського посідає особливе місце в українській історії не лише завдяки його науковій та політичній діяльності. За відомими історичними досягненнями стоїть особистість, світогляд якої формувався під впливом конкретних життєвих обставин, інтелектуального середовища та суспільних процесів кінця XIX — початку XX століття. В умовах відсутності української державності перед представниками національної інтелігенції постало складне завдання: не тільки зберегти культурну самобутність українців, а й обґрунтувати їхнє право на власний історичний розвиток. Саме в такому середовищі відбувалося становлення Грушевського, для якого наукова діяльність поступово стала невіддільною від громадської праці.

Особливу увагу привертають студентські роки майбутнього історика, які припали на 1886–1890 роки навчання в Університеті Святого Володимира в Києві та подальший період професорського стипендіатства. Цей етап був важливим не лише для здобуття фахових знань, а й для формування його як самостійного дослідника. Значний вплив на Грушевського мав професор Володимир Антонович, під керівництвом якого він опановував методи історичного дослідження та працював над власними науковими працями. Водночас важливу роль відігравало знайомство з представниками українського громадського середовища, зокрема Олександром Кониським, який підтримував молодих діячів та залучав їх до національного руху [1, с. 34–39].

Цікавим джерелом для розуміння особистості Грушевського є його щоденник за 1888–1894 роки. На відміну від опублікованих наукових праць, ці записи не призначалися для широкого загалу, тому мають особливу цінність для дослідження його внутрішнього світу. У них відображено не тільки навчання та наукові зацікавлення, а й особисті переживання, спостереження за оточенням, оцінки подій і людей. Важливо, що щоденник дозволяє побачити процес становлення молодого Грушевського без пізнішого впливу його суспільної

популярності. Це дає підстави розглядати його життєвий шлях не як заздалегідь визначений рух до історичних вершин, а як поступове формування переконань, професійних інтересів та громадянської позиції [2].

Наступним важливим етапом став переїзд Грушевського до Львова у 1894 році. Ця зміна мала значення не лише для його професійної кар'єри, а й для подальшого розвитку українського наукового життя. Галичина перебувала в інших політичних умовах, ніж українські землі у складі Російської імперії, що створювало ширші можливості для розвитку національних культурних та освітніх інституцій. Обійнявши кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи у Львівському університеті, Грушевський отримав можливість поєднати викладацьку діяльність із реалізацією власних наукових задумів.

Особливе місце в його діяльності посідало Наукове товариство імені Шевченка, головою якого він був у 1897–1913 роках. За його керівництва Товариство значно розширило наукову та видавничу діяльність, розвивало бібліотеку, музей і дослідницькі напрями. Важливим результатом цієї роботи стало формування середовища, у якому українська історія та культура могли досліджуватися як самостійні напрями наукового знання. У цьому контексті діяльність Грушевського виходила за межі особистих академічних інтересів: він працював над створенням умов для розвитку української науки та підготовки нового покоління дослідників [3].

Водночас особистість Грушевського не варто зводити виключно до образу історика-організатора. Його щоденникові записи за 1902–1914 роки відкривають інші сторони життя вченого: повсякденні заняття, культурні інтереси, подорожі, взаємини з оточенням та особливості його наукової праці. Ці матеріали дозволяють побачити, наскільки різноманітними були його зацікавлення та яким чином особисте життя поєднувалося з масштабною громадською діяльністю. На нашу думку, саме звернення до таких джерел допомагає уникнути однобічного сприйняття історичної постаті та краще зрозуміти людський вимір її діяльності [4].

Отже, формування світогляду Михайла Грушевського відбувалося в тісному зв'язку з інтелектуальним середовищем та суспільними викликами його доби. Університетське навчання, спілкування з представниками української інтелігенції та подальша діяльність у Львові сприяли перетворенню молодого дослідника на одного з провідних організаторів українського наукового й культурного життя. Водночас його щоденники дозволяють побачити за відомими історичними досягненнями людину з власними переживаннями, інтересами та пошуками. Саме тому вивчення особистості Грушевського є важливим не лише для розуміння його біографії, а й для усвідомлення ролі інтелігенції у формуванні української національної ідеї та збереженні культурної самобутності народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тарасенко О. О. Михайло Грушевський в Університеті Св. Володимира. Київські історичні студії. 2016. № 2. С. 34–39.

2. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / підгот. до вид., переднє слово, упоряд., комент. і післямова Л. Зашкільняка. Київ, 1997. 261 с.

3. Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового товариства ім. Шевченка. Український історик. 1969. Ч. 1–3.

4. Грушевський М. С. Щоденник (1902–1914 рр.). У 2 т. Т. 1: 1902–1907 / упоряд., вступ. ст., комент. С. Панькова; наук. ред. І. Гирич. Київ: Академперіодика, 2021. 544 с.

МАРИМОНСЬКИЙ Богдан Олександрович,
студент, спеціальність «Автоматизація, комп'ютерно-інтегровані технології та робототехніка», Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна****, кандидат історичних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)*

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВЕ КРЕДО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Грушевський – історик, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор науки, політичний, громадський та державний діяч. Він є автором наукових праць в галузі української й світової історії, історіографії, літератури, соціології, етнографії, археології, спеціальних історичних дисциплін, що збагатили європейську і національну науку.

Він був засновником українського наукового історіописання і створив схему українського історичного розвитку від найдавніших часів до 1925 року.аголом опубліквав понад 2000 наукових робіт. Написавши 10-томну «Історію України-Руси», він самотужки спростував імперський міф про «триєдиний російський народ». Вчений переконливо довів, що історія України є самобутньою, нерозривною та насиченою подіями загальноєвропейського значення[1].

Під час навчання в гімназії написав перші оповідання. За сприяння І.Нечуя-Левицького опублікував низку творів у газеті «Діло». За спогадами сучасників, Грушевський спав усього по 4 години на добу. Під час навчання в Тифліській гімназії та Київському університеті він скаржився на брак часу, за його записами у щоденниках, «волів би мати хоча б 60 годин у добі» [2]..

Працюючи у Львові, керував археографічними походами НТШ, ініціював укладання багатотомного збірника джерел і матеріалів з історії козацької доби України, а також історії української українського козацтва.

Був редактором «Записок наукового товариства імені Шевченка» (1908–1914) та друкованих органів УНТ: «Записки Українського наукового товариства в Києві»(1908–1914), «Україна»(1914, 1917–1918).

Після повернення в Українну у 1924 р., здійснював активну науково-організаційну діяльність, об'єднавши під своїм керівництвом більшість

історичних установ ВУАН. На базі науково-дослідної кафедри історії України сформував історичну школу. Став головним редактором понад 80наукових праць.

Проте високий науковий авторитет та статус академіка ВУАН, не захистив його та його близьких від переслідувань ГПУ. У 1931 році його заарештували за сфабрикованою чекістами справою «Українського націоналістичного центру». Наприкінці 1934 року, під час лікування в Кисловодську, Грушевський несподівано помер після нескладної операції . Більшість сучасних істориків схиляються до версії, що це було навмисне вбивство, здійснене за таємним наказом радянського керівництва з метою ліквідації головного ідеолога української самобутності.

У підсумку, Михайло Грушевський став засновником української історичної школи, заклавши міцне теоретичне підґрунтя для українського державотворення.

Література:

1. Михайло Грушевський. Музейний простір «Замок-палац в Острозі». URL: https://ostrohcastle.com.ua/myhajlo-grushevskyj/ (дата звернення: 23.10.2026).

2. Грушевський, Михайло Сергійович. URL: Грушевський, Михайло Сергійович — ВУЕ (дата звернення: 23.10.2026).

RUDYK Yuliia,
Third year student, Faculty of Agrarian Management,
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
RUDYK Yaroslav,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

PERSONAL EFFECTIVENESS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN SCIENCE AND STATE GOVERNANCE

Mykhailo Hrushevsky’s career demonstrates how scientific work can be combined with organizational and political responsibilities. He was not only a historian but also an editor and an important figure in the development of Ukrainian academic institutions. His experience provides an opportunity to examine personal effectiveness from a management perspective, particularly the relationship between individual work and institutional results.

The purpose of this study is to analyse Hrushevsky’s scientific and organizational activity and to identify lessons relevant to personal effectiveness in modern management.

A significant part of Hrushevsky’s professional life was connected with the Shevchenko Scientific Society in Lviv. He became its chairman in 1897 and remained

in this position until 1913. During these years, the Society developed its research and publishing activities and strengthened its role in Ukrainian scientific life [1].

His editorial work deserves particular attention. As the editor of *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, he contributed to changes in the structure of the publication and the regularity of its issues. The journal included research related to Ukraine as well as reviews of contemporary European scholarship [2].

From a management perspective, effective work depends not only on individual productivity. Publishing a scientific journal requires decisions about content, coordination between contributors and consistent editorial standards. Hrushevsky's experience demonstrates how leadership can influence the quality and continuity of an institution's work.

The development of the Society also depended on its internal structure. Recent research describes the work of its sections and commissions, which covered different areas of scholarship [3]. Such an organizational structure made it possible to bring researchers together around specific academic tasks. It also illustrates the importance of distributing work across an institution rather than relying exclusively on the efforts of its leader.

Hrushevsky's responsibilities changed considerably in 1917, when he became chairman of the Ukrainian Central Rada. His political activity placed him in a different working environment, where decisions had to be made amid rapid political change.

The contrast between his academic and political responsibilities is relevant to the study of personal effectiveness. Scientific research requires sustained attention, while public leadership often involves urgent decisions and changing priorities.

Hrushevsky's experience illustrates the challenges of moving between these types of work. However, it would be inaccurate to claim that he used specific modern time-management techniques without direct historical evidence.

His career provides a basis for discussing the importance of adapting one's work to different professional conditions. For modern managers, this means understanding which tasks require long-term planning and which demand an immediate response.

Furthermore, his career also raises a broader question about the relationship between personal effort and collective achievement. Hrushevsky's scholarly reputation was built through his own research, but his organizational work contributed to the development of institutions that supported other researchers. This distinction is important for modern management because a leader's effectiveness should be considered not only in terms of individual output but also through the results achieved by the organization.

Ultimately, analyzing Hrushevsky through a management framework demonstrates that true executive effectiveness lies in building self-sustaining systems rather than relying on individual operational pressure. For modern managers, his experience serves as a testament that sustainable leadership is measured not merely by individual output, but by the resilience and continuity of the organizations left behind.

REFERENCES:

1. Sabinskyi M., Bila S., Vladyga O. (2026). The scholarly and organizational activities of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora. *Humanities science current issues*. 2. 47-55. DOI: 10.24919/2308-4863/95-2-6

2. Ільницька, Л. (2024). Редакційна політика Михайла Грушевського у «Записках Наукового товариства імени Шевченка» (1895-1913): сучасні інтерпретації. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 16 (32), 3-28. DOI: 10.37222/2524-0315-2024-16(32)-1
3. Жеваженко І. (2023). Наукове товариство імені Шевченка (1892-1939) - перша національна академія. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.* 15 (31). DOI: 10.37222/2524-0315-2023-15(31)-3

МОЙСІК Дмитро Несторович,
Науковий керівник: ***АСАТУРОВ Сергій Константинович****,*
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Історична пам'ять є важливим чинником формування суспільної свідомості, національної ідентичності та політичної культури держави. Вона охоплює сукупність уявлень суспільства про минуле, історичні події, видатних особистостей, національні традиції та колективний досвід. У сучасному світі історична пам'ять виходить за межі внутрішньодержавного суспільного життя і стає важливим інструментом міжнародних відносин, впливаючи на формування зовнішньополітичних пріоритетів, міждержавний діалог і сприйняття інших народів.

Теоретичні засади дослідження історичної пам'яті сформувалися завдяки працям Моріса Гальбвакса, який обґрунтував поняття колективної пам'яті та її залежність від соціального середовища [1], і Яна Ассмана, який розвинув концепцію культурної пам'яті як механізму збереження історичного досвіду та передавання його наступним поколінням [2]. У контексті міжнародних відносин особливого значення набуває дослідження Д. Белла, присвячене взаємозв'язку пам'яті, історичної травми та світової політики [3].

Сучасні наукові дослідження підтверджують, що колективна пам'ять є не лише складником національної ідентичності, а й чинником формування зовнішньополітичних стратегій та міжнародної поведінки держав. Зокрема, К. Бахляйтнер розглядає колективну пам'ять як важливий елемент міжнародних відносин, що впливає на взаємодію держав, їхні політичні рішення та сприйняття історичного досвіду [6]. Дослідження, представлені у виданні «Historical Memory and Foreign Policy», також засвідчують, що інтерпретація минулого може визначати напрями зовнішньої політики та характер міжнародних відносин [7].

Історична пам'ять може виконувати як об'єднавчу, так і конфліктогенну функцію. З одного боку, спільне осмислення історичних подій, визнання трагічних сторінок минулого та збереження культурної спадщини сприяють порозумінню між народами, розвитку дипломатичних відносин і міжнародної співпраці. З іншого боку, протилежні трактування історичних подій,

територіальні претензії, взаємні історичні звинувачення та політичні маніпуляції можуть загострювати міждержавні суперечності.

Важливим проявом впливу історичної пам'яті на міжнародні відносини є політика пам'яті, тобто діяльність держави та суспільних інституцій, спрямована на збереження, інтерпретацію та популяризацію історичного минулого. Вона реалізується через освітню політику, діяльність музеїв, архівів, меморіальних установ, пам'ятні дати, культурну дипломатію та міжнародні наукові проєкти. Як зазначається в сучасних дослідженнях політики пам'яті, історичне минуле нерідко стає предметом політичного осмислення та боротьби за суспільні цінності й ідентичність [8; 9].

Для України питання історичної пам'яті має особливе значення, оскільки протягом тривалого часу українська історія зазнавала викривлень, замовчування та привласнення з боку імперських і тоталітарних режимів. Відновлення історичної правди, повернення імен видатних українських діячів, переосмислення національного минулого є важливими складниками утвердження державної незалежності та національної самосвідомості.

Особливе місце у формуванні української історичної свідомості належить Михайлу Грушевському. Його багатотомна праця «Історія України-Руси» стала фундаментальним дослідженням українського історичного процесу, сприяла утвердженню самостійності української історії та доведенню історичної тяглості українського народу. Наукова і громадсько-політична діяльність М. Грушевського мала важливе значення не лише для розвитку української історичної науки, а й для формування уявлення про Україну як самостійного суб'єкта історії та міжнародних відносин.

У сучасних умовах історична пам'ять стала одним із напрямів інформаційного протистояння. Російська Федерація систематично використовує викривлені історичні наративи для заперечення української державності, маніпулювання спільним минулим та виправдання агресивної зовнішньої політики. Дослідження історичної політики у відносинах між Україною та Росією засвідчують, що інтерпретації спільного минулого поступово перетворювалися на інструмент політичного протистояння, а згодом використовувалися для легітимації війни проти України [12].

Актуальність цієї проблематики підтверджують і сучасні дослідження політизації історичної пам'яті в Україні. Зокрема, К. Бакке, К. Рікард, Дж. О'Лафлін і Дж. Тоал аналізують вплив політичних орієнтацій та суспільних переконань на сприйняття історичних подій в українському суспільстві [11]. Водночас дослідження взаємозв'язку пам'яті, ідентичності та геополітики дають змогу розглядати історичні наративи як один із чинників сучасного міжнародного протистояння [10].

У цьому контексті захист історичної пам'яті є важливою складовою національної безпеки України. Йдеться не лише про протидію дезінформації, а й про системне представлення українського історичного досвіду міжнародній спільноті, популяризацію української культури, збереження документальної спадщини та формування об'єктивного розуміння причин і наслідків російської агресії.

Важливим напрямом міжнародної діяльності України є привернення уваги світової спільноти до історичних трагедій українського народу, зокрема Голодомору 1932–1933 років, політичних репресій, депортацій та інших злочинів тоталітарних режимів. Міжнародне визнання цих подій сприяє відновленню історичної справедливості, утвердженню правди про минуле та зміцненню міжнародної підтримки України.

Історична пам'ять також відіграє важливу роль у розвитку міжнародної культурної дипломатії. Через проведення виставок, конференцій, презентацій історичних досліджень, міжнародних освітніх проєктів та діяльність культурних центрів держави представляють власну історію, формують позитивний міжнародний імідж і поглиблюють міжкультурний діалог. Європейська практика охорони культурної спадщини, зокрема положення Фарської конвенції Ради Європи, підкреслює значення культурної спадщини для розвитку суспільства, діалогу та взаєморозуміння [5].

Отже, історична пам'ять є вагомим чинником міжнародних відносин, оскільки впливає на формування національної ідентичності, зовнішньополітичних орієнтирів, міжнародного іміджу держави та характеру взаємодії між народами. Вона може виступати основою для примирення і співробітництва, але водночас здатна ставати інструментом політичних маніпуляцій та конфліктів.

Для України збереження історичної пам'яті має стратегічне значення в умовах повномасштабної російської агресії. Об'єктивне висвітлення національного минулого, популяризація історичної спадщини, протидія фальсифікаціям та активна участь у міжнародному діалозі є необхідними умовами зміцнення державності й утвердження України як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Історична пам'ять у цьому розумінні

Література:

1. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

2. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

3. Bell D. S. A. (ed.). Memory, Trauma and World Politics: Reflections on the Relationship Between Past and Present. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.

4. Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laurus, 2018.

5. Council of Europe. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention). Faro, 2005. URL: https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention

6. Bachleitner K. Collective Memory in International Relations. Oxford: Oxford University Press, 2021. DOI: https://doi.org/10.1093/oso/9780192895363.001.0001.

7. Klymenko L., Siddi M. (eds.). Historical Memory and Foreign Policy. Cham: Palgrave Macmillan, 2022. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-15194-1.

8. Kasianov G. (ed.). Memory Crash: Politics of History in and around Ukraine, 1980s–2010s. Budapest: Central European University Press, 2022.

9. Mälksoo M. (ed.). Handbook on the Politics of Memory. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2023.

10. van Vree F. Memory, Identity and Geopolitics. History, Culture, and Heritage. 2024. DOI: https://doi.org/10.5117/9789048567638/AHM.2024.006.

11. Bakke K. M., Rickard K., O'Loughlin J., Toal G. Politicizing Memory: Evidence from Ukraine. Problems of Post-Communism. 2025. Vol. 72, Issue 1. P. 16–35. DOI: https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2316037.

ГРИЧИНА Роман Миколайович,
студент, спеціальність «Логістика»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***ПУГАЧ Юлія Миколаївна,***
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ У СУЧАСНОМУ МЕДІЙНОМУ ТА ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Постать Михайла Грушевського є однією з ключових у сучасному українському історичному дискурсі. Його наукова, громадсько-політична та державотворча діяльність становить важливу складову національної історичної пам'яті. Водночас способи представлення історичних особистостей у медійному й освітньому просторі постійно змінюються під впливом суспільних запитів, розвитку цифрових технологій і переосмислення минулого. У цьому контексті актуальним є дослідження того, як образ Грушевського функціонує в сучасному інформаційному середовищі та які значення набуває в процесі формування національної свідомості.

Метою дослідження є визначення основних особливостей репрезентації Михайла Грушевського в сучасному медійному та освітньому просторі, а також з'ясування їхнього значення для збереження й актуалізації історичної пам'яті.

Сучасний медійний простір відіграє важливу роль у популяризації історичних знань. Інтернет-видання, електронні бібліотеки, музейні вебресурси, документальні матеріали та соціальні мережі забезпечують широке поширення інформації про історичні постаті. Образ Михайла Грушевського в таких джерелах представлений у різних комунікативних форматах: від науково-популярних статей і біографічних довідок до візуальних матеріалів, тематичних виставок та освітніх відео. Це сприяє розширенню доступу до історичної інформації, проте водночас актуалізує проблему її достовірності та коректної інтерпретації.

Особливістю сучасної медійної репрезентації Грушевського є поєднання кількох образних моделей. Він постає як видатний історик, організатор української науки, громадський діяч і голова Української Центральної Ради. Таке багатовимірне представлення дає змогу подолати спрощене сприйняття його особистості лише як політичного діяча або автора фундаментальної історичної праці. Водночас медійні формати нерідко тяжіють до стислого викладу, що може

зумовлювати фрагментарність біографічного образу та недостатню увагу до суперечностей історичної доби.

Важливим середовищем формування уявлень про Грушевського є освітній простір. Навчальні програми, підручники, електронні освітні платформи та цифрові музейні ресурси забезпечують передавання знань про його діяльність молодому поколінню. Особливого значення набуває інтеграція історичних матеріалів у міжпредметне навчання, що дає змогу розглядати постать ученого в контексті історії, української мови, літератури та громадянської освіти.

Дослідження Н. Дічек засвідчує важливість осмислення поглядів Грушевського на українську мову й освіту в контексті творення політичної нації. Авторка наголошує на значенні навчання рідною мовою та розвитку національної освіти для обґрунтування самостійного державного буття українців [2]. Ці положення мають особливу актуальність для сучасного освітнього простору, у якому питання мовної ідентичності, історичної пам’яті та громадянського виховання є взаємопов’язаними.

Репрезентація Грушевського в освітньому середовищі не повинна обмежуватися засвоєнням біографічних фактів. Доцільним є використання джерел, зокрема фрагментів його наукових і публіцистичних праць, листів, фотографій та історичних документів. Такий підхід сприяє розвитку критичного мислення, формуванню навичок аналізу історичної інформації та розумінню складності суспільно-політичних процесів. Важливим є також зіставлення різних інтерпретацій діяльності Грушевського, що дає змогу виявляти вплив історичного контексту на формування суспільних оцінок.

Сучасні медійні та освітні практики створюють передумови для актуалізації спадщини Грушевського як складової української культурної пам’яті. Водночас ефективність такої актуалізації залежить від наукової обґрунтованості матеріалів, відповідального використання цифрових ресурсів і відмови від надмірної героїзації історичної особистості. Особливе значення має формування цілісного образу вченого, у якому поєднуються його інтелектуальна, культурна та державотворча діяльність.

Отже, Михайло Грушевський у сучасному медійному та освітньому просторі постає як важливий символ української історичної тяглості й національної самосвідомості. Цифрові технології та освітні практики розширюють можливості популяризації його спадщини, водночас вимагаючи критичного ставлення до інформації. Перспективним напрямом дослідження є аналіз мовних, візуальних і комунікативних засобів формування образу Грушевського в сучасних медіатекстах та навчальних матеріалах.

Література:

1. Грушевський Михайло. Студії та джерела. Кн. 4 / редкол.: І. Гирич (голова), В. Кавунник (секретар), Г. Бурлака та ін. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. 509 с.

2. Дічек Н. П. Михайло Грушевський і українська мова: у контексті творення політичної нації. *Освіта та педагогічна наука*. 2024. № 1 (185). С. 77–92. DOI: https://doi.org/10.12958/2227-2747-2024-1(185)-77-92 .

РИНДЯ Каріна Дмитрівна,
студентка, спеціальність «Логістика»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна),
Науковий керівник: ***ПУГАЧ Юлія Миколаївна,***
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

РОДИНА ГРУШЕВСЬКИХ У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОМУ СТАНОВЛЕННІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Життєвий і творчий шлях Михайла Грушевського формувався під впливом широкого кола суспільних, культурних та інтелектуальних чинників. Важливе місце серед них посідало родинне середовище, яке стало основою його світоглядного становлення, розвитку інтересу до науки й української культури. Дослідження родини Грушевських дає змогу глибше зрозуміти особистість ученого, простежити взаємозв'язок між приватним життям і громадською діяльністю, а також визначити роль близьких людей у збереженні та продовженні його інтелектуальної спадщини.

Михайло Грушевський народився 1866 року в Холмі в родині педагога Сергія Федоровича Грушевського. Батько був фахівцем у галузі церковнослов'янської мови, автором навчальних праць і організатором освіти. Педагогічна діяльність Сергія Грушевського, його освіченість та увага до культурного розвитку створювали сприятливі умови для формування інтелектуальних інтересів сина. Родинна традиція поваги до знань і книжної культури стала одним із важливих чинників майбутнього наукового становлення Михайла [1].

Дитинство майбутнього історика минуло переважно на Кавказі, де родина проживала у зв'язку з професійною діяльністю батька. Водночас українська культурна ідентичність підтримувалася через родинні зв'язки, читання української літератури та зацікавлення історією рідного краю. У спогадах і біографічних матеріалах Грушевського простежується значення раннього інтелектуального середовища, яке сприяло розвитку його літературних і наукових здібностей. Навчання в Тифліській гімназії стало важливим етапом формування його інтересу до української історії та літератури.

Вплив родини не обмежувався дитячими й юнацькими роками. Після одруження з Марією Сильвестрівною Вояковською у 1896 році родинне життя стало важливою складовою повсякдення Грушевського. Марія Грушевська підтримувала чоловіка в періоди інтенсивної наукової та громадської діяльності, сприяла збереженню домашнього простору й родинних зв'язків. Епістолярна спадщина родини засвідчує емоційну близькість подружжя та значення приватного спілкування в умовах тривалих розлук, спричинених науковою роботою й політичними обставинами [2].

Особливе місце в родинному та інтелектуальному житті Михайла Грушевського посідала донька Катерина. Вона здобула визнання як дослідниця фольклору, етносоціології та культури. Її наукові зацікавлення значною мірою розвивалися в контексті інтелектуального середовища родини. Катерина Грушевська не лише продовжила наукові традиції батька, а й відіграла важливу роль у збереженні його творчої спадщини. Зокрема, після смерті Михайла Грушевського вона долучилася до підготовки та видання його праць, що забезпечило подальше функціонування його наукового доробку в українській історіографії [3].

Родина Грушевських була також своєрідним інтелектуальним осередком, у якому поєднувалися наукові інтереси, культурні практики та громадська діяльність. Спілкування з близькими, листування, спільні подорожі та родинні зустрічі відображали взаємозв'язок приватного й суспільного вимірів життя історика. Фотографії родини, листи та інші документальні матеріали дають змогу реконструювати повсякденний контекст його діяльності, який часто залишається поза межами традиційного біографічного викладу.

У сучасних дослідженнях родинна історія Грушевських розглядається як важливий напрям джерелознавчої та біографічної реконструкції. Збірник «Михайло Грушевський. Студії та джерела» містить матеріали, присвячені представникам роду, родинним взаєминам і документам, що висвітлюють приватне та наукове життя історика [2]. Залучення таких джерел дає змогу розглядати Грушевського не лише як публічну постать, а й як людину, чия діяльність формувалася в тісному зв'язку з родинним середовищем.

Отже, родина відіграла важливу роль у житті та творчому становленні Михайла Грушевського. Педагогічна традиція батька, культурні цінності родинного середовища, підтримка дружини та наукова діяльність доньки сприяли формуванню й збереженню його інтелектуальної спадщини. Водночас родинні документи та епістолярій становлять важливе джерело для глибшого розуміння особистості історика. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення родинного листування та приватних матеріалів Грушевських у контексті інтелектуальної історії України.

Література:

1. Артимишин П. Михайло Грушевський. Життя вченого у 9 світлинах. *Локальна історія*. 2023. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/mikhailo-grushevskii-zhittia-vchenogo-u-9-svitlina/ (дата звернення: 07.11.2026).

2. Грушевський Михайло. Студії та джерела. Кн. 4 / редкол.: І. Гирич (голова), В. Кавунник (секретар), Г. Бурлака та ін. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2021. 509 с.

3. Михайло Грушевський: учений, державник, голова Наукового товариства імені Шевченка. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. 2026. URL: https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/2026/09/30/myhajlo-grushevskyj-1866-1934-uchenyj-derzhavnyk-golova-naukovogo-tovarystva-imeni-shevchenka/ (дата звернення: 07.11.2026).

КОРНІЙЧУК Єва Олегівна
студентка, спеціальність «Громадське здоров'я»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КРОПИВКО Олена Михайлівна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МІСЦЯ КИЄВА, ПРИСВЯЧЕНІ МИХАЙЛУ ГРУШЕВСЬКОМУ

Михайло Грушевський уперше переїхав до Києва у 1886 році, щоб навчатися в Університеті святого Володимира. Згодом він працював у Львові, але у 1907 році повернувся до Києва, де продовжив наукову та громадську діяльність. У 1917 році очолив Українську Центральну Раду, а в 1924 році знову приїхав до Києва для роботи у Всеукраїнській академії наук.

В Києві є місця, пов'язані з різними етапами його життя: університет – із навчанням, музей – із проживанням та роботою, Будинок учителя – з політичною діяльністю, будівля ВУАН – із науковою роботою. Пам'ятник, вулиця, мурал і могила вшановують його пам'ять та внесок у становлення української державності.

Охорона цих місць здійснюється відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Історичні будівлі, які мають статус пам'яток, перебувають під державною охороною, їх не можна перебудовувати чи руйнувати без відповідних дозволів. Музей забезпечує збереження особистих речей, документів і фотографій Грушевського. За пам'ятниками та меморіальними дошками здійснюється догляд, а за потреби проводяться реставраційні роботи. Це дає змогу зберегти історичну пам'ять для наступних поколінь.

1. Вулиця Михайла Грушевського

Вулиця розташована в центральній частині Києва, у Печерському районі. Вона проходить поблизу урядового кварталу та Маріїнського парку. У 1991 році вулицю перейменували на честь Михайла Грушевського, видатного українського історика, науковця та політичного діяча. Її назва нагадує про значний внесок Грушевського в розвиток української державності та національного руху.

2. Пам'ятник Михайлу Грушевському

Пам'ятник розташований на перетині вулиці Володимирської та бульвару Тараса Шевченка, біля Будинку вчителя. Його урочисто відкрили 1 грудня 1998 року. Автор скульптури — Володимир Чепелик. Пам'ятник зображує Грушевського в задумливій позі, що підкреслює його образ як ученого та державного діяча. Він є одним із важливих символів вшанування пам'яті першого голови Української Центральної Ради.

3. Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського

Музей розташований за адресою: вулиця Паньківська, 9. Офіційно відкритий 9 листопада 2006 року. Він знаходиться в будинку, де Грушевський жив і працював у Києві на початку XX століття. Експозиція знайомить відвідувачів із його життям, науковою, політичною та громадською діяльністю. Тут зберігаються особисті речі, документи, фотографії, книги та матеріали, пов'язані з родиною Грушевських. Музей допомагає краще зрозуміти його роль в українській історії.

4. Мурал із портретом Михайла Грушевського

Мурал розташований на вулиці Січових Стрільців, 75. Його створили у 2015 році. На стіні будівлі зображено портрет Михайла Грушевського, який нагадує сучасним киянам про видатного українського історика та державного діяча. Цей твір вуличного мистецтва є прикладом того, як пам'ять про історичних постатей зберігається не лише через пам'ятники та музеї, а й завдяки сучасному мистецтву.

5. Надгробний пам'ятник Михайлу Грушевському

Могила Михайла Грушевського розташована на Байковому кладовищі в Києві. Історик помер 24 листопада 1934 року. Його поховали на цьому кладовищі. На місці поховання встановлено надгробний пам'ятник, який є місцем вшанування пам'яті видатного діяча. До могили приходять люди, щоб віддати шану людині, яка зробила вагомий внесок у становлення української історичної науки та державності.

6. Меморіальна дошка на будівлі колишньої Історичної секції ВУАН

Меморіальна дошка розташована на вулиці Володимирській, 54, на будівлі, де в 1924–1931 роках працювала Історична секція Всеукраїнської академії наук (ВУАН) під керівництвом Михайла Грушевського. Він повернувся до Києва у 1924 році та продовжив наукову діяльність, організовував дослідження з історії України й об'єднував навколо себе інших учених. Дошка була встановлена у 1994 році. Вона вшановує внесок Грушевського в розвиток української історичної науки.

7. Пам'ятна таблиця на честь IV Універсалу Центральної Ради

Пам'ятна таблиця розташована на будівлі Київського міського Будинку вчителя за адресою: вулиця Володимирська, 57. Саме тут у 1917–1918 роках працювала Українська Центральна Рада, яку очолював Михайло Грушевський. 22 січня 1918 року було проголошено IV Універсал, який проголосив Українську Народну Республіку самостійною та незалежною державою. Ця пам'ятка нагадує про одну з найважливіших подій української історії та роль Грушевського у боротьбі за незалежність України.

8. Університет

На фасаді головного (Червоного) корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка встановлена меморіальна дошка Михайлу Грушевському. Він навчався в університеті у 1886–1894 роках на історико-філологічному факультеті. Тут формувалися його наукові інтереси, а викладачем і науковим наставником був історик Володимир Антонович. Після закінчення університету Грушевський став одним із найвідоміших українських істориків.

Меморіальна дошка нагадує про його студентські роки та зв'язок із цим навчальним закладом.

Таким чином, Київ тісно пов'язаний із життям і діяльністю Михайла Грушевського. Тут він навчався, працював, займався науковими дослідженнями та очолював Українську Центральну Раду. Пам'ятники, музеї, меморіальні дошки й інші пам'ятні місця зберігають пам'ять про нього як видатного історика, науковця та одного з творців української державності.

Література:

1. М. Кальницький. З історії вулиці Михайла Грушевського. URL: https://www.interesniy.kiev.ua/z-istoriyi-vulici-mixajla-grushevskogo/

2. Михайло Грушевський. Енциклопедія життя і творчості. URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/Gallery/MemPlaces/KyivPankivska9.html?shem=aimgspe,i3ppac

3. Флігель на Паньківській та інші київські адреси Михайла Грушевського. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/09/160928_grushevsky_kyiv_she?shem=aimgspe,i3ppac

4. Пам'ятник Михайло Грушевський. URL: https://mesta.com.ua/ua/place/mykhailo-hrushevskyi-kyiv/

ДРОЗДЯК Софія Василівна,
студентка, спеціальність «Журналістика»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ЛИТВИНСЬКА Світлана Віталіївна,***
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ДІМ НА ПАНЬКІВСЬКІЙ: КИЇВСЬКИЙ ПРОСТІР РОДИНИ ГРУШЕВСЬКИХ ЯК ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЖИТТЯ

У сучасній журналістиці XXI ст., зокрема в просторових медіастудіях, міський простір зображують не як конкретну фізичну локацію, а як документ / пам'ятку. Також це розглядають як майданчик для формування наративів. Так, садиба родини Грушевських знаходиться у Києві на вулиці Паньківській, 9. Ця садиба зберігає велику історію про те, що тут у першій третині XX ст. функціонував медійний, видавничий та інтелектуальний хаб [1]. Саме крізь призму сучасних медіакомунікацій можна простежити цей простір, зрозуміти його роль у конструюванні української ідентичності, деколонізації київського міського середовища.

Саме в садибі Грушевських відбувалися зустрічі й комунікація з провідними діячами – В. Винниченком, С. Єфремовим, Л. Старицькою-Черняхівською та ін. Під час бесід і диспутів формувалися головні ідеї українського державотворення та національного культурного дискурсу [3]. Саме в цьому приміщенні готували до друку наукові та публіцистичні праці. Тобто крім будинку для проживання родини, це ще був видавничо-інформаційний центр. Також збереглися відомості про велику колекцію пам'яток української старовини. Михайло Грушевський та його брат Марко, донька Катерина збирали

ікони, килими, стародруки [2]. Ця колекція виконувала функцію візуального фреймінгу української культури.

Зимою 1918 р. під час штурму Києва більшовицькими військами Муравйова садиба Грушевських зазнала значних руйнувань [4]. Її обстріляли запалювальними снарядами, знищили унікальну бібліотеку, архів, мистецьку колекцію. Це стало прецедентом культурного й інформаційного терору проти української нації. Наразі це знаходить прямі алюзії в репортажах сучасних журналістів періоду повномасштабного вторгнення росіян на суверенну територію України. Таку інформацію світ отримує щодня з репортажів воєнних і цивільних журналістів. Однак не зважаючи на ворожі обстріли Києва, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського на Паньківській, 9 намагаються зберегти. Саме в цьому будинку успішно реалізовано концепцію публічної історії [1]. Пересічні відвідувачі музею отримують знання про українську історію й ідентичність у зрозумілій формі. Тут широко задіяно сторителінг і диджиталізацію – інтерактивні екскурсії, подкасти, цифрові виставки. Це сприяє інтеграції садиби в сучасний інтеграційний простір молоді, поширенню інформації за кордон.

Отже, «Дім на Паньківській» – це не лише музей чи звичайний київський топонім, а символічний символ українського спротиву ворогам, зона інтелектуальної свободи. Збереження культурної пам'яті є важливою складовою інформаційної безпеки української держави.

Література:

1. Дім на Паньківській: Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського / Упоряд. С. Панькова. Київ : Світ, 2022. 120 с.

2. Кучеренко М. О. Родинний світ Грушевських: матеріальна спадщина та духовний простір. *Український історичний журнал*. 2019. № 4. С. 65–78.

3. Матеріали до серії «Українські осередки інтелектуального життя XX століття»: Садиба Грушевських. Київ : Інститут історії України НАН України, 2017. 210 с.

4. Скрипник А. Ю. Нищення культурної спадщини Києва 1918 року: арт-обстріл садиби Грушевських у свідоцтвах сучасників та медіа. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія*. 2021. Вип. 2 (149). С. 45–52.

КУЛІБАБА Назарій Вікторович,
студент спеціальності «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ЛЬВІВ: ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

Львівський період життя і діяльності Михайла Грушевського (1894–1914 рр.) посідає ключове місце у біографії вченого, стаючи не просто етапом його

біографічної географії, а справжнім фундаментом для реалізації масштабних державотворчих, наукових та організаційних проєктів. Переїзд молодого історика з Києва до Львова у 1894 році за рекомендацією Володимира Антоновича ознаменував початок епохи, коли Галичина перетворилася на «український П'ємонт», а сам М. Грушевський – на архітектора українського наукового та національного відродження. Інтеграція в академічний простір почалася з призначення 28-річного вченого ординарним професором новоствореної кафедри всесвітньої історії з особливим оглядом історії Східної Європи Львівського університету. Створений ним при кафедрі спеціальний історичний семінар сформував цілу плеяду видатних галицьких істориків та дослідників, дозволивши сформувати принципово нову наукову парадигму – перехід від локальних або імперських імперіоцентричних наративів до цілісної концепції історії українського народу як єдиного суб'єкта історичного процесу в межах його етнічних кордонів. 12 жовтня 1894 року Михайло Грушевський прочитав свою інавгураційну лекцію у головному корпусі університету на вул. Св. Миколая (тепер Грушевського), 4. Він очолював у Львові кафедру всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Східної Європи до 1914 року.

Ще 1893 року майбутній професор став членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (НТШ), а у 1897–1913 роках був головою НТШ. Ярослав Дашкевич писав: *«Грушевський був ініціатором переведення товариства на виключно наукові рейки – для цього у 1896 р. був опрацьований проект нового статуту, за прийняття якого та остаточне перетворення товариства на наукове йому довелося боротися до 1898 р. Він не лише переобраний (у 1897 р.) голова товариства, його почесний член, голова Історично-філософічної секції та Археографічної комісії, але й цілком реальний (отже – з олівцем у руці) редактор «Записок НТШ»».*

Вершиною наукової творчості цього періоду стало написання та публікація у Львові більшої частини класичної багатотомної праці «Історія України-Руси» (томів I–VIII), яка остаточно довела самостійність, самобутність та історичну неперервність українського державо- і націєтворчого процесу. Одночасно М.Грушевський заснував та редагував «Львівське видання» інших знакових праць, таких як «Нарис історії українського народу» та «Ілюстрована історія України», заклавши нові джерелознавчі і методологічні підходи до вивчення соціально-економічної, демографічної та політичної історії. Окрім суто наукової роботи, надзвичайно плідним виявився його внесок у публіцистику та розробку державотворчої стратегії. Заснування у 1897 році спільно з Іваном Франком та Володимиром Шухевичем «Літературно-наукового вістника» (ЛНВ) створило найавторитетніший інтелектуальний часопис українства, що формував порядок денний суспільно-політичної думки, пропагував ідеї соборності, європеїзації, демократизму та національного самовизначення. Одночасно М. Грушевський здійснював координацію політичного руху в регіоні, беручи участь у створенні Української національно-демократичної партії (УНДП) та формуванні стратегії українського парламентаризму в Австро-Угорській монархії.

Тож, двадцять років, які Михайло Сергійович Грушевський провів у Львові між 1894 і 1914 роками, представляють собою період, коли Михайло Грушевський досяг безпрецедентного рівня інтелектуальності та продуктивності. Поєднання винятkового таланту Михайла Грушевського як організатора та вченого, разом із сприятливішим правовим середовищем Галичини, дозволило Львову процвітати як справжньому експериментальному простору для загальноукраїнської національної ідеї. Протягом цього часу було завершено багато значних робіт та проведено фундаментальну роботу, яка сприяла розумінню того, що означає бути українцем; саме в цей час українська наука продовжувала досягати рівнів, на яких її можна було порівняти з іншими європейськими науками. Період у Львові увійде в історію як час, коли академічна робота стала найефективнішим методом розбудови нації у великих масштабах та створення умов для утвердження майбутньої української державності загалом.

Література:

1. Михайло Грушевський та Львівський університет: спільні сторінки історії. URL: https://lnu.edu.ua/myhajlo-hrushevskyj-ta-lvivskyj-universytet-spilni-storinky-istoriji/

2. Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-32114

3. Грушевський Михайло Сергійович // Велика українська енциклопедія (ВУЕ). URL: https://vue.gov.ua/Грушевський,_Михайло_Сергійович

4. Меморіальні місця М. Грушевського у Львові (дослідницький проєкт). URL: https://www.m-hrushevsky.name/uk/Gallery/MemPlaces/LvivUnivetsity.html

РОМАНЕНКО Поліна Валеріївна,
студентка, спеціальність «Геодезія та землеустрій»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***РАДЧЕНКО Людмила Сергіївна,***
кандидат історичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ВІД ТИФЛІСА ДО КИЄВА: ПРОСТІР І ДОБА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (ЗА ЩОДЕННИКОВИМИ ЗАПИСАМИ 1883–1894 рр.)

Особистість Михайла Грушевського зростала в непростий час і в різних культурних світах. Найкраще це видно через його особисті записи: щоденник гімназиста (1883-1884), щоденник студента Київського університету (1888-1894) і автобіографія 1906 року [4, с. 34-35]. З цих документів вимальовується не вже сформований історик чи політик, а молода людина з переживаннями й власними ваганнями.

Дитинство М. Грушевського минуло в різних місцях. Він народився в Холмі, а виріс у Тифлісі, куди його батько, Сергій Грушевський, поїхав

працювати в освіті. Проте їхнє коріння було під Києвом, у селі Лісники, де мешкали його дід і родина батька [3, с. 114]. Поєднання кавказької «чужини» та рідної київської землі сформувало в ньому особливий зв'язок з Україною. В. Міяковський писав, що цей «"народженець Холма, вихованець Тифліської гімназії», почував себе «найбільше киянином» [3, с. 114], а Київ та його околиці для нього були «справжньою батьківщиною» [3, с. 115]. Уже у тифліському щоденнику сімнадцятирічного М. Грушевського помітні формування характеру, мрії та сумніви юнака [4, с. 35].

Сама епоха теж мала вплив на його шлях. Вступивши до Університету Св. Володимира 1886-го, через два роки після студентських заворушень, він зустрів середовище, де переважала «політична депресія» кінця 1880-х. Батько, відпускаючи сина до Києва, наполіг – жодної участі в студентських спілках [3, с. 117-118]. Тому перші роки навчання М.Грушевський справді залишався осторонь українського руху, настільки, що навіть Володимир Антонович, його майбутній наставник, спершу «не знав, чи він належить до українства» [1, с. 49]. Тому вихід на власний національний шлях відбувався поступово – під впливом людей, подій, власних вражень.

Щоденникові записи наприкінці 1880-х найбільше розкривають його внутрішній світ. В кінці 1888 року М.Грушевський вагався, чи звертатися до В.Антоновича щодо наукового керівництва. Своє вагання пояснював коротко: «гордість, гордість!» [2, с. 34]. Але вже після першої серйозної розмови все змінилося: у щоденнику він написав, що «стало веселіше» [2, с. 35]. Його науковий шлях починався не лише з таланту, а ще й із подолання власних сумнівів. Це й робить образ М. Грушевського живим, справжнім.

В його житті важливими були двоє наставників: Володимир Антонович займався його науковою діяльністю, а Олександр Кониський залучав до громадської роботи. Саме так ці два напрями поєдналися у майбутній праці М. Грушевського. О. Кониський вважав його своїм «ідейним сином» [1, с. 54], а В. Антонович називав серед вихованців О. Кониського, М. Грушевського – «найздібнішим» [1, с. 63].

Показово, що в автобіографії 1906 року М. Грушевський згадував свої київські університетські роки скупо – «сумними» – хоча щоденникові записи зовсім інші: у них добре видно захоплення наукою і атмосферою університету [4, с. 38]. Це протиріччя між «миттєвим» у щоденнику й «ретроспективним» у спогадах робить особисті записи особливо цінним джерелом для того, хто хоче зрозуміти людське обличчя історика.

Таким чином, особистість Михайла Грушевського формувалася на перетині просторів (Холм, Тифліс, Київ) та складної доби, яка то стримувала, то спрямовувала його вибір. Вивчення щоденників і спогадів дозволяє побачити за постаттю вченого й державотворця живу людину зі своїми сумнівами, прагненнями та пошуком опори, що є важливим для сучасного осмислення його спадщини.

Література:

1. Антонович М. О. Кониський і М. Грушевський. Український історик. 1994. № 1–4. С. 48–63.

2. Грушевський М. Щоденник 1888–1894 рр. / упоряд., комент. і післямова Л. Зашкільняка. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. 262 с.

3. Міяковський В. До біографії М. Грушевського (Студентські роки 1886–1890). Український історик. 1976. № 1–4 (49–52). С. 114–120.

4. Тарасенко О. Михайло Грушевський в Університеті Св. Володимира. Київські історичні студії. 2016. № 2. С. 34–39.

КУРАНДА Леся Володимирівна,
студентка, спеціальність «Соціальна робота та консультування»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***ВАКУЛИК Ірина Іванівна,***
кандидат філологічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ СЕРЕД МОЛОДІ

Цифрові, ігрові та хімічні залежності сьогодні належать до найпомітніших загроз для молоді. Російсько-українська війна посилює стрес, тривожність і відчуття невизначеності, а відтак збільшує ризик втечі від реальності в деструктивну поведінку. Залежність руйнує особистість, обмежує її свободу й здатність діяти, тому є питанням не лише здоров'я, а й національної безпеки та майбутнього держави. Профілактика, що спирається переважно на заборони й залякування, виявляється малоефективною, тож закономірним є пошук ціннісних орієнтирів, які формують стійку особистість. Одним із таких джерел є спадщина Михайла Грушевського – історика, державного діяча та людини виняткової працездатності.

Грушевський розглядав український народ як цілісний організм, для розбудови держави якому потрібні не просто піддані, а освічені, свідомі й активні громадяни. З цієї позиції залежність постає не лише індивідуальною проблемою: вона позбавляє людину суб'єктності, тобто здатності самостійно ухвалювати рішення й відповідати за їхні наслідки. Людина, яка перебуває у владі залежності, не здатна повною мірою бути ні громадянином, ні творцем власної долі. Відповідно, профілактика залежностей є продовженням державотворчої справи: вона зберігає й розвиває людський капітал України та підтримує здатність молодого покоління брати участь у відбудові країни.

Сучасна психологія свідчить, що підлітки та молодь нерідко тікають у залежності від нудьги, браку сенсу або неможливості самореалізуватися. Звідси випливає, що найдієвіша профілактика полягає в запропонованій альтернативі: залученні молоді до масштабних проєктів, науки, культури, громадської діяльності. Захопленість змістовною справою дає відчуття значущості й винагороди, яке молода людина шукає у деструктивній поведінці, проте без

руйнівних наслідків. Тому відповідальність та інтелектуальна праця можуть розглядатися як своєрідний імунітет проти залежностей. Йдеться не про заміну одного захоплення іншим «за наказом», а про створення умов, за яких молода людина відкриває для себе справу, яка здатна наповнити її життя змістом, і поступово формує внутрішню мотивацію та дисципліну. Саме такою внутрішньою опорою було для Грушевського служіння науці й національній ідеї.

Залежність, особливо на початкових етапах, часто виникає через конформізм: бажання «бути як усі», піддатливість чужому впливу, рекламі й тиску середовища. Розвиток критичного мислення, медіаграмотності та вміння мати власну позицію формує базовий психологічний захист. Людина, яка навчилася розпізнавати маніпуляцію в інформаційному просторі, ймовірніше розпізнає її й у пропозиції «спробувати разок», а отже, медіаосвіта і профілактика залежностей є взаємодоповнювальними напрямами роботи. Цінним є й те, що критичне ставлення до джерел, притаманне Грушевському-історику, передбачає звичку перевіряти, зіставляти й сумніватися, а це саме ті навички, що допомагають протистояти як дезінформації, так і тиску однолітків.

За часів Грушевського активно розвивалися українські молодіжні організації – «Пласт», «Сокіл», «Січ», що плекали здоровий спосіб життя, дисципліну та патріотизм, і сам учений підтримував ці прагнення. Для сучасної соціальної роботи цінним є історичний досвід таких рухів, зокрема й тверезницьких ініціатив кінця XIX – початку XX століття. Вони створювали здорове мікросоціальне середовище, у якому молода людина знаходила спільноту, зразки для наслідування й відчуття причетності, а дисципліна й спільна справа виконували роль природного бар'єра для шкідливих звичок. Сучасні скаутські, спортивні та волонтерські ініціативи виконують ту саму функцію й можуть розглядатися як продовження підходів початку XX століття до формування здорового покоління.

Перенесення цих ідей у практику передбачає кілька напрямів. Перший – формування сенсів. У роботі з молоддю доцільно допомагати їй знаходити значущі цілі, пов'язані з навчанням, творчістю, дослідженнями чи громадською участю, адже саме брак сенсу є одним із чинників уразливості. Другий – розвиток навичок критичного оцінювання інформації, зокрема тієї, що стосується способу життя, розваг і «безпечного» вживання; такі навички варто розвивати у форматі тренінгів, дискусій, аналізу реальних кейсів, а не лише лекцій. Третій – залучення молоді до волонтерських, спортивних та просвітницьких проєктів як простору, де можна пережити успіх, відповідальність і підтримку однодумців. Четвертий – співпраця з родиною, школою, закладом освіти й громадськими організаціями, оскільки здорове мікросередовище створюється спільними зусиллями. Принциповим є й те, що молодь має бути не об'єктом профілактичних впливів, а активним учасником, співавтором ініціатив, що відповідає уявленню Грушевського про свідомого й дієвого громадянина.

Спадщина Михайла Грушевського дає змогу розглядати профілактику залежностей у ціннісній, а не лише медико-заборонній площині. По-перше, залежність є загрозою суб'єктності особистості та людському капіталу держави. По-друге, змістовна праця й захопленість справою виконують роль найдієвішої

альтернативи деструктивній поведінці. По-третє, критичне мислення й медіаграмотність захищають від конформізму та маніпуляцій. По-четверте, молодіжні й волонтерські рухи формують здорове мікросередовище. Сучасна профілактика має ґрунтуватися на цінностях – націєцентричності, самоповазі, плеканні власної ідентичності та реалізації потенціалу, а фахівцям із соціальної роботи доцільно поєднувати профілактичні програми з роботою над сенсами й суб'єктністю молодої людини.

Література:

1. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання, 1991. 240 с.

МЕДИНСЬКИЙ Святослав Богданович,
студент, Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)
Науковий керівник: ***КОЛЯДА Ігор Анатолійович,***
доктор історичних наук, професор,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

ПОСТАТІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА М. ДРАПАТОГО: РОЛЬ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ

Проблема формування національної самоідентичності набуває особливої ваги в умовах російсько-української війни. «Любов до рідної культури, мови, традицій спочатку виникають у родині»,– наголошує І. Бех, [1, с. 4]. Зіставлення постатей М. Грушевського та генерала М. Драпатого дозволяє проаналізувати вплив родинне\ого виховання на формування національної самоідентичності у ранні роки становлення особистості.

М. Грушевський у своїй «Автобіографії» (1926) підкреслював, що походить «з давньої (звісної з XVIII в.), але бідної духовної родини Грушів»: дід Федір був священником у селі Лісники під Києвом, мати, Глафіра Захарівна Опокова, – із священничої родини з Київщини [2], а батько, Сергій Федорович Грушевський (1833–1901), – педагогом-славістом, інспектором народних шкіл [3, с. 222]. Дитинство він провів у Ставрополі та Владикавказі [2], і саме в умовах «чужеплеменної й чужомовної «чужини»» вирішальним став вплив родини. Як згодом зазначатиме Михайло Сергійович: «під впливом оповідань батька, що заховав тепле прив'язання до всього українського – мови, пісні, традиції, в мені рано збудилося й усвідомилося національне українське почуття»; знання української мови він «виніс з дому» [2]. Симпатії юнака до України, слушно зазначає упорядник «Щоденника М. Грушевського» Л. Зашкільняк, пробудилися «під враженням поїздок на Київщину, де проживали численні родичі, а також внаслідок виховного впливу батька, який з дитинства прищеплював сину любов

до рідного народу і його культури» [3, с. 222–223]. Цією «вітчиною» було село с. Сестринівка (Білилівської волості Бердичівського повіту Київської губернії (нині Козятинська міська громада Хмільницького району Вінницької обл.), де жив дід по матері, священник Захар Опоков [3, с. 234]: уперше батько привіз дітей до діда 1873 р., і в «Споминах» М. Грушевський назвав Сестринівку «одиноким пунктом, де я міг зв'язуватись з українською стихією, дотикатися до української землі», а життя там – «одним неустанним святом» [4]. Сюди він приїздив і студентом: на Великдень 1891 р. занотовує, що «дідуня дуже докладно казали, щоб пам'ятати, що й знаття й розум – тільки привод до спасенія» [3, с. 108].

Постать генерала М. Драпатого сформувалася в інших умовах, проте і тут родина постає первинним середовищем самоідентифікації. «Тихий і спокійний за вдачею, Михайло змінювався на очах, коли починав керувати боєм», - зазначає у своєму нарисі «Михайло Драпатий» із серії «Герої моєї країни» О. Мокренчук [5, с. 25]. Витоки цього характеру Михайло Васильович пов'язує з родиною: уродженець Кам'янця-Подільського (1982), він зростав у сім'ї вчителів – тато Василь Васильович працював у військовому училищі, мати Надія Василівна викладала історію [7]. Важливу роль у вихованні хлопця відіграли родини дідусів і бабусь: Олега Вікторовича і Галини Данилівни Кострикіних та Василя Івановича і Галини Василівни Драпатих [7]: «Виховання я отримав, вважаю, надчудове. Найкращі людські якості від дідів, бабусь і батьків, хоча і на відстані, я все-ж таки взяв, і можу передати їх своїм наступникам» [6]. Звідси й ціннісні орієнтири: «Мова для мене – це взагалі ґрунт ідентичності», а малою батьківщиною для нього лишається подільське «село Біла Чемеровецького району» серед гір Товтри над р. Смотрич: «Хочеться там землю цілувати… Рай на Землі – це Україна» [6].

Родина, як засвідчує у своєму нарисі О. Мокренчук, залишається опорою командира на всіх етапах служби. На врученні ордена «Народний герой України» батьки генерала М. Драпатого «не могли стримати сліз»: «Ми знали, що наш син чудова людина, але навіть не уявляли, наскільки!» [5, с. 30]. Уранці 24 лютого 2022 р. першими зателефонували «мама, дружина, тато», і генерал М.Драпатий визнає: «Був страх за майбутнє – своє і своєї родини, моєї країни та мого народу загалом» [5, с. 56–57].

Отже, постаті видатного історика і політичного діяча М. Грушевського та генерал - майора М. Драпатого, попри різні епохи, засвідчують, що національна самоідентичність формується не стільки через державні інституції, скільки через родину, і спільним для обох є особлива роль родин дідуся й бабусі. Як і для майбутнього історика М. Грушевського, який хоча і зростав на Кавказі, але дитячі роки проводив у с. Сестринівці, що на Вінничині (Східне Поділля) стала тією Україною-«вітчиною», куди він приїздив на канікули і де засвоював настанови старших, так і для майбутнього генерала М. Драпатого, батьки якого були змушені роками працювати за межами України, родина дідуся Василя Івановича і бабусі Галини Василівни, які мешкали у с. Біла, що неподалік м. Камянець-Подільського (серце Західного Поділля) стали головними вихователями, від яких він, за власним зізнанням, перейняв найкращі людські

якості та усвідомлення своєї українськості. Так, родинне виховання сформувало «культ громадського обов'язку, прищеплений батьками»: для вченого і політика М. Грушевського – це праця на ниві українського письменства й історичної науки, для офіцера М. Драпатого – служіння, яке він утверджує словами «Служу українському народу!».

Література:

1. Виховні засади утвердження української національної ідентичності: методичний посібник / К. О. Журба, І. Д. Бех та ін. Івано-Франківськ: НАЇР, 2024. 124 с. DOI: https://doi.org/10.32405/978-617-8011-26-0-2024-124 (Дата звернення: 15.10.2026)
2. Грушевський М. С. Автобіографія, 1926 р. *УкрЛіб.* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1590 (Дата звернення: 15.10.2026)
3. Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.) / упоряд. Л. Зашкільняк. Київ, 1997. 264 с. (Дата звернення: 15.10.2026)
4. Музей Михайла Грушевського (с. Сестринівка). *Вінницький обласний краєзнавчий музей.* URL: https://museum.vinnytsia.ua/branches/hrushevsky-museum (Дата звернення: 15.10.2026)
5. Мокренчук О. Герої моєї країни: Михайло Драпатий. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2023. 96 с.
6. Кіртока В. Народний герой України генерал-майор Михайло Драпатий: «Я думав, що служитиму десь у штабі якоїсь бригади…». *Цензор.НЕТ.* 22.07.2026. URL: https://censor.net/ua/resonance/4014748/interv-yu-z-myhayilom-drapatym-2022-roku-scho-govoryv-nynishniyi-golovkom (Дата звернення: 15.10.2026)
7. Гришина Г**.** «Сім'я була розірвана». Що відомо про батьків Драпатого, якого виховували бабуся і дідусь. *Гордон.* 10.08.2026. URL: https://gordonua.com/ukr/section-bulvar/news-simya-bula-rozirvana-shcho-vidomo-pro-batkiv-drapatoho-yakoho-vykhovuvaly-babusya-i-didus-10-08-2026.html (Дата звернення: 15.10.2026)

САВЧЕНКО Андрій,
студент, спеціальність «Освітні науки»,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)
*Науковий керівник**: СМОЛЯК Павло Орестович,***
доктор pHd, старший викладач,
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ НАУК ПРО ЖИТТЯ НА МАТЕРІАЛІ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Сучасний етап розвитку вищої освіти України відбувається в умовах воєнних викликів, коли питання національної ідентичності, історичної свідомості та пам'яті набувають особливої гостроти. Для закладів вищої освіти природничого та аграрного профілю, зокрема університетів наук про життя, це завдання має додаткову специфіку: гуманітарний складник підготовки здобувачів обмежений навчальним часом, а історична пам'ять нерідко

сприймається ними як суто теоретична категорія, віддалена від майбутньої професійної діяльності. Це зумовлює потребу в таких освітніх засобах, які поєднують змістову глибину з емоційною залученістю та активною позицією студента.

Історична пам'ять розглядається як цінність, що забезпечує тяглість поколінь, збереження досвіду державотворення та формування громадянської позиції молоді. Дослідники наголошують на значному потенціалі культурної спадщини у формуванні історичної пам'яті студентської молоді в освітньому середовищі закладів вищої освіти [1]. Особливе місце серед постатей, які можуть слугувати змістовим ядром такої роботи, посідає Михайло Сергійович Грушевський – історик, академік, автор фундаментальної праці «Історія України-Руси», організатор наукового життя та голова Української Центральної Ради [2]. Його діяльність поєднує науку й державотворення, що робить її показовим матеріалом для студентів, які готуються до професійної та наукової кар'єри: на прикладі вченого можна показати, як наукова робота пов'язана з відповідальністю перед суспільством і державою.

Серед засобів, здатних зробити звернення до історичного матеріалу осмисленим і мотивованим, особливої уваги заслуговують ігрові технології. В українському педагогічному просторі гейміфікацію розглядають як форму організації освітньої діяльності, метод або засіб навчання, що сприяє створенню інтерактивного освітнього середовища, посиленню мотивації та пізнавального інтересу здобувачів і перетворенню їх на активних учасників освітнього процесу [3]. Важливо, що ігрова взаємодія не зводиться до розваги: вона передбачає чітку мету, правила, структуру та очікуваний результат, а отже, може бути інструментом цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій.

Матеріал діяльності М. Грушевського має широкі можливості для ігрового моделювання. По-перше, це історичні квести та квест-кімнати, в межах яких студенти, розв'язуючи завдання на основі джерел (фрагментів праць, листів, фотографій, документів доби Української революції 1917–1921 рр.), поступово відтворюють життєвий і науковий шлях вченого. По-друге, рольові та імітаційні ігри, наприклад, «засідання Української Центральної Ради», де учасники представляють різні політичні та суспільні позиції, аргументують їх і ухвалюють рішення, а це дає змогу пережити історичний вибір, а не лише запам'ятати факти. По-третє, цифрові інструменти гейміфікації: вікторини, інтерактивні хронологічні стрічки, віртуальні екскурсії місцями, пов'язаними з діяльністю вченого, системи балів, рейтингів і цифрових відзнак (бейджів) за виконання досліджень і проєктних завдань.

Для здобувачів університетів наук про життя доцільно поєднувати історичний матеріал із їхнім професійним контекстом. Зокрема, ігрові завдання можуть передбачати порівняння становлення української науки та наукових інституцій початку ХХ століття із сучасним станом наукових досліджень, обговорення ролі вченого в суспільстві, а також командну роботу над мініпроєктом «Михайло Грушевський: учений і державотворець». Такий підхід дає змогу не відокремлювати історичну пам'ять від професійної ідентичності студента, а розглядати її як складник його громадянської та наукової зрілості.

Результативність формування історичної пам’яті засобами ігрових технологій доцільно оцінювати за кількома компонентами: когнітивним (знання про життя, наукову й державотворчу діяльність М. Грушевського та історичний контекст), емоційно-ціннісним (емпатія, усвідомлення значущості національної спадщини, ціннісне ставлення до неї), діяльнісним (участь у квестах, рольових іграх, створення власних проєктів) та рефлексивним (здатність критично осмислювати джерела, власну позицію та результати діяльності).

Водночас упровадження ігрових технологій потребує урахування низки обмежень. Дослідники відзначають недостатню матеріально-технічну базу закладів, невисокий рівень цифрової компетентності частини педагогічних працівників, переважання англомовних платформ і методичні недоліки реалізації принципів гейміфікації [3]. У контексті історичної тематики до цього додається вимога наукової достовірності: ігровий сценарій має спиратися на перевірені джерела, не спрощувати та не спотворювати історичні події й не підміняти осмислення минулого змагальністю. Ефективність ігрових технологій визначається не кількістю використаних інструментів, а відповідністю освітній меті, змісту матеріалу й особливостям аудиторії; важливо також дотримуватися принципів академічної доброчесності й авторського права.

Отже, ігрові технології мають значний потенціал як засіб формування історичної пам’яті студентів університетів наук про життя на матеріалі діяльності Михайла Грушевського. Вони сприяють активізації пізнавального інтересу, переживанню історичного досвіду через моделювання та командну взаємодію, а також поєднанню історичної свідомості з професійною ідентичністю майбутніх фахівців. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та експериментальна перевірка комплексу ігрових завдань (квестів, рольових ігор, цифрових проєктів) та критеріїв оцінювання сформованості історичної пам’яті у здобувачів таких закладів вищої освіти.

Література:

1. Гринчишин О., Макогончук Н., Тарковська О. Формування історичної пам’яті студентської молоді засобами культурної спадщини в освітньому середовищі ЗВО. Молодь і ринок. 2026. № 4(248). DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.356049.

2. Національна академія наук України. Грушевський Михайло Сергійович. URL: https://www.nas.gov.ua/employee/grushevskiy-mihaylo-sergiyovich (дата звернення: 06.11.2026).

3. Арістова Н. О., Махович І. А. Розуміння змісту і сутності поняття «гейміфікація» у науковому педагогічному просторі України. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 8(36). С. 1058–1070. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1058-1070.

КОНЧИЦЬ Володимир Володимирович,
студент, спеціальність «Освітні науки»,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)
*Науковий керівник**: СМОЛЯК Павло Орестович,***
доктор pHd, старший викладач,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України (м. Київ, Україна)

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ EDTECH У ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО МАГІСТРАМИ ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Цифрова трансформація вищої освіти змінює вимоги до професійної підготовки майбутніх викладачів. Для магістрів педагогіки вищої школи володіння освітніми технологіями (EdTech) є не лише технічною навичкою, а складовою професійної компетентності, що охоплює вміння добирати, адаптувати й педагогічно доцільно застосовувати цифрові інструменти. Потребу в розвитку таких компетентностей закріплено в Концепції розвитку цифрових компетентностей [2] та Рамці цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників, яка охоплює п’ять сфер і 22 компетентності [3]. На європейському рівні аналогічні орієнтири задає рамка DigCompEdu [4].

Водночас важливим завданням вищої освіти залишається збереження й осмислення національної історичної спадщини. Постать Михайла Грушевського, академіка НАН України, історика, організатора науки та голови Центральної Ради [1], має значний освітній потенціал. Його фундаментальна праця «Історія України-Руси» [5] дає змогу не лише поглибити історичні знання, а й формувати в здобувачів освіти навички роботи з джерелами, критичного мислення та історичної пам’яті.

Поєднання цих двох напрямів є перспективним для підготовки магістрів педагогіки вищої школи: вивчаючи спадщину Грушевського цифровими засобами, вони водночас опановують інструменти, які використовуватимуть у власній викладацькій діяльності. Доцільно виокремити кілька груп цифрових інструментів. Перша група – електронні бібліотеки й цифрові архіви, що забезпечують доступ до текстів, документів і фотоматеріалів та дають змогу організувати пошукову й аналітичну роботу з джерелами. Друга – засоби візуалізації: інтерактивні хронологічні стрічки, цифрові карти життєвого й наукового шляху вченого, інфографіка, віртуальні виставки. Третя – платформи для співпраці та проєктної роботи (Padlet, Miro, Google Workspace), які сприяють колективному створенню освітніх продуктів. Четверта – інструменти інтерактивного оцінювання (Kahoot, Quizizz, Wordwall), що забезпечують зворотний зв’язок. П’ята – системи керування навчанням (Moodle, Google Classroom), у межах яких можна структурувати цифровий мікрокурс із вивчення спадщини вченого.

Ефективною формою роботи може бути розроблення магістрами цифрового навчального модуля «Михайло Грушевський: науковець, політик, державотворець». У ньому доцільно поєднати інтерактивну хронологію, добірку фрагментів джерел із завданнями на аналіз, карту ключових локацій життя й діяльності вченого та квіз для самоперевірки. Виконання такого завдання передбачає відбір і критичну оцінку історичної інформації, вибір цифрових засобів відповідно до навчальної мети, структурування матеріалу й оцінювання результатів навчання, тобто водночас розвиває історичну, дидактичну та цифрову компетентності майбутнього викладача.

Окремої уваги потребує використання генеративного штучного інтелекту, який може допомагати в підготовці матеріалів, проте здатний створювати недостовірні історичні твердження. Тому магістри мають перевіряти інформацію за першоджерелами та науковою літературою, дотримуватися принципів академічної доброчесності, авторського права й захисту персональних даних. Ефективність EdTech визначається не кількістю застосованих сервісів, а їхньою відповідністю меті, змісту та особливостям цільової аудиторії.

Отже, цифрові інструменти EdTech розширюють можливості вивчення історичної спадщини Михайла Грушевського в підготовці магістрів педагогіки вищої школи, активізують їхню дослідницьку та проєктну діяльність і сприяють розвитку цифрової компетентності. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та експериментальна перевірка методики використання EdTech під час вивчення історико-культурної спадщини України в магістерській підготовці.

Література:

1. Національна академія наук України. Грушевський Михайло Сергійович. URL: https://www.nas.gov.ua/employee/grushevskiy-mihaylo-sergiyovich (дата звернення: 06.11.2026).

2. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80 (дата звернення: 06.11.2026).

3. Рамка цифрової компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників. Міністерство цифрової трансформації України, Дія.Цифрова освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2629-frame_pedagogical.pdf (дата звернення: 06.11.2026).

4. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

5. Грушевський М. Історія України-Руси: у 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991–2000.